

Kädessä on vuoden ja samalla myös vuosisadan viimeinen Virittäjä. Sen kunniaksi katsomme tässä lehdessä fennistiikkaa etenkin yhden sen edustajan, *Lauri Hakulisen* elämäntyön läpi.

Kun Lauri Hakulinen sata vuotta sitten syntyi, Kotikielen Seura oli ehtinyt toimia lähes neljännesvuosisadan ja Virittäjäkin ilmestyä säännöllisesti jo pari vuotta. Seuran toimintaa Hakulisen syntymävuonna tarkastelevat Virittäjän tässä vihkossa *Hanna Lappalainen* ja *Mari Siirainen*, joiden valmistama posterit oli alkuvuodesta mukana Tieteellisten seuran valtuuskunnan satavuotisnäyttelyssä.

Julkaisemme myös kaikki Lauri Hakulisen muistoksi järjestetyn lokakuisen symposiumin esitelmät. Samalla syntyy havainnollinen kuva lähes koko tämän vuosisadan fennistiikasta — Hakulinen oli hyvin monipuolinen vaikuttaja. Hänen väitöskirjansa sai tosin ristiriitaisen vastaanoton: se oli edellä aikaansa, kuten *Mauno Koski* lehdessämme sanoo. Itse asiassa monet hänen kielitieteellisistä ideoistaan ovat saaneet vastakaikua vasta viime aikoina, niin kuin esimerkiksi *Eino Kopen* artikkelista voi lukea.

Fennistiikan tuolloiseen paradigmaan eivät kaikki muutkaan Hakulisen ikätoverit vaivatta solahtaneet. Jyväskylässä tekivät heistä elämäntyönsä *Ahti Rytkönen* ja *Aarni Penttilä*, joiden satavuotisjuhlakirjan sikäläinen suomen kielen laitos julkistaa joulukuun puolivälissä. Samalla aukeaa kuukaudeksi Ahti Rytkösen valokuva- ja arkistoaineistosta koottu näyttely Jyväskylän yliopistossa. *Esa Sironen* on koonnut katsausosastoomme välähdyksiä Ahti Rytkösen opettajan- ja tutkijantyöstä.

Lauri Hakulisen perintöä taas hoitavat tällä hetkellä monet helsinkiläiset tutkijayhteisöt, joiden työstä voi uuden vuosituhannen kynnyksellä olla reilusti ylpeä. Entisestä Satakirjasäätiöstä on kasvanut satapäinen Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Suomen kielen laitos, joka keväällä juhlii suomen kielen professuurin perustamisen 150-vuotismuistoa, sai vastikään Helsingin yliopiston kansainvälisessä arvioinnissa korkeimman mahdollisen pistemäärän tekemästään kielitieteellisestä tutkimuksesta.

Samassa yhteydessä sai kiittävän maininnan myös Virittäjä, jonka toimittajista suurin osa työskentelee tai opiskelee täkäläisessä suomen laitoksessa. Toisaalta lehden toimitusneuvosto, kirjoittajat ja lukijat koostuvat tasaisesti koko maan tutkijoista, opettajista ja opiskelijoista. Kiitokset kuuluvat meille kaikille!

Arviointipaneelin mukaan Virittäjä on maailmanluokan lehti. Tähän voi sanoa, että valtakunnallinen tieteellinen lehti voi olla tasokas vain jos maassa harjoitetaan tasokasta tutkimusta. Tätä kirjoittaessani olen viikon sisällä kuullut Helsingissä kaksi hienoa ja kansainvälisestikin kiinnostavaa väitöstä, toisen karjalan ja venäjän murteiden kohtaamisesta, toisen naurusta lääkäreiden vastaanotolla. Lähes samaan aikaan oli Turun yliopistossa tärkeä väitös suomen oppimisesta toisena kielenä. Ensi vuosi alkaa Virittäjässä kaikesta päätellen hyvin: luvassa on mielenkiintoisia lektioita ja kirja-arvioita. Myös artikkeleita on kertynyt monipuolinen kokoelma jonoksi asti. On helppo toivottaa hyvää uutta vuotta!

LEA LAITINEN

IT ä MEREN - SUOMALAISTEN KIELTEN METEOROLOGISEN SANASTON ETYMOLOGIAA

LAURI HAKULISEN V ä I T ö SKIRJAN
AINEISTON VALOSSA

PROLOGI

auri Hakulisen 60-vuotispäiväksi ilmestyneessä Verba docent -juhlakirjassa Martti Haavio kirjoittaa päivänsankarin siihenastista elämänuraa käsittelevässä artikkelissaan myös Hakulisen väitöskirjan saamasta kriittisestä vastaanotosta ja päättää tämän aiheen käsittelyn seuraaviin sanoihin: »Suomalaisen kielentutkimuksen piirissä arvostetaan nykyisin Lauri Hakulisen väitöskirjaa. Perinteiden mukaista ja inhimillistä on, että sen yhteydessä kuitenkin aina muistetaan mainita puista; mutta jo nähdään metsäkin. Seuraava sukupolvi tuskin enää puhuu puista. Ehkei osu väärään ennustaja, joka väittää teoksen aikojen menneen tulevan kuulumaan suomen kielen tutkimuksen klassillisiin teoksiin.» (Haavio 1959: 19–20.)

Tarkastelen artikkelissani Hakulisen väitöskirjaa (Hakulinen 1933a) vuosituhannen taitteen itämerensuomalaisen etymologian näkökulmasta. Uuden sukupolven edustajana pyrin puhumaan metsästä. Mutta metsän arviointi on pakosta aina myös puiden arviointia. Otan tarkasteltavakseni Hakulisen väitöskirjan kaikki 13 sanaperhettä ja yritän selvittää, missä määrin ne — kuten aikalaiskritiikki¹ katsoi — sisältävät heterogeenista ainesta, puista puhuaksemme haavanoksia koivunrunkoon ympähtynä, ja missä määrin tekijän on onnistunut osoittaa omien sanojensa mukaisesti (Hakulinen 1942a: 59) »semologisia

¹ Teoksesta on ilmestynyt vain yksi painettu arvostelu (Äimä 1934), ja sekin on pikemmin kustoksen lausunto historiallis-kielitieteelliselle osastolle; vrt. Hakulinen 1934. — Väitöskirjan eri vaiheista kertoo värikkääseen tapansa Lauri Kettunen 1960: 197–201 ja samasta aiheesta kirjoittaa Tiina Onikki 1996.

yhteyksiä, jotka katseiltamme näkymättömiin hautautuneina ikäänkuin maan alitse yhdistävät toisiinsa, osittain mitä yllättävimmällä tavalla, nykykielen ruokamullan pinta-kerroksessa kaukana toisistaan eläviä ja erinäköisiä sanaversoja».

Omassa väitöskirjassani (Koponen 1998a) olen etsiessäni alkuperänselityksiä eteläviron murteen sanastolle niin ikään joutunut pohtimaan itämerensuomen sanojen geneettisiä yhteyksiä sekä semantiikan että sananmuodostusopin kannalta ja päätynyt osaksi hyvin samantapaisiin käsityksiin kuin Lauri Hakulinen jo 65 vuotta aikaisemmin. Asian havainnollistamiseksi sovellan seuraavassa Hakulisen aineistoon samaa itämerensuomalaisen sananmuodostusopin teoriaa, terminologiaa ja etymologointimetodia kuin omassa työssäni. Samalla paikkailen sitä omaan työhöni jäänyttä puutetta, etten ole metodia kehitellessäni (luvuissa 3 ja 4) lainkaan viitannut Hakulisen väitöskirjaan.²

ANALYYSI

Aiheen Lauri Hakulisen väitöskirjaan antoi tekijän havainto, että yleiskielessä 'moittimisista, torumista' merkitsevällä sanalla *soimata* — tai sen homonyymillä — on lounaismurteissa myös merkitys 'hohtaa, huokua, päästää lävitseen (kylmää, kuumaa, kosteutta)'. Etsiesään todisteita oletukselleen, että kyse on etymologisesti yhdestä sanasta, Hakulinen päätyi siihen, että samaan yhteyteen kuuluu laaja pesye muutakin sanastoa, nimittäin viron *sõitlema* 'torua, moitiskella', *sõitma* 'ajaa' ja suomen *soittaa* ja *soida*, murteiden *soitto* 'soihitu; auringonsäteiden t. sateen aiheuttama juova taivaalla', *soimuta* 'loimuta', *soimottaa* 'loimottaa', *soihitu* ja *soihduta* 'loimuta, liekehtiä', *soilo* 'pitkänomainen', *soikko*, *soikea*, *soikottaa* 'sojottaa', *sojottaa*, *sojahtaa* ym.

Pesyeen ytimenä tai kantana on onomatopoeettinen verbivartalo *soi-* (< **soje-* 'viheltää, puhalttaa tjs.', vrt. UEW 482–83) tai toisin sanottuna (vrt. VW 2: 92, 95, 113; Koponen 1998a: 46–48; Koponen 1998b) onomatopoeettis-deskriptiivinen juuri $\sqrt{\text{soj-}}$ (laajennettuna $\sqrt{\text{soiC-}}$), joka ainakin itämerensuomessa³ kuuluu samaan $\sqrt{\text{sVj-}}$ juurisarjaan kuin pesye *sujahtaa*, *sujua*, *suikea*, *suippo* jne. Hakulisen käsitys puheena olevien sanojen alkuperästä ja yhteenkuuluvuudesta on otettu — sanakirjan esitystavan mukaisesti lähdeä mainitsematta — olennaisilta osin SKES:n artikkeleihin.

Sekä merkitys- että sananmuodostusopillisesti rinnakkainen on Hakulisen toinen sanapesye, johon kuuluvat sanat *moittia* 'soimata, torua', *moikkia*, *moikata* id., *mojua* 'pitää huonona t. sopimattomana', *mojo(t)a* 'hohtaa, säteillä; vaikuttaa; särkeä; hapantua', *mojo* 'kylmä tuuli; melu', *mojakka* id., *mojottaa* 'tuntua kylmältä; särkeä; pitää kovaa ääntä', *mojuta* 'meluta, jupista', *moikottaa* id., *moikaa* 'kaikaa; moittia', *moikua*, *mojahtaa*. Samaa juurisarjaan $\sqrt{\text{mVi(C)-}}$ kuuluu itämerensuomessa muitakin pesyeitä: juurella $\sqrt{\text{muj-}}$ (vartalolla **muj(a)-*; ks. SSA s.v. *muikea*, *muikku*, *muistaa*, *muj*¹⁻²; UEW 284) on

² Teos kuuluu kyllä työni lähteisiin, ja viittaan siihen paikoin 5. luvun sana-artikkeleissa. — Hakulisen väitöskirjaa (tai samaa aihetta käsitteleviä artikkeleita Hakulinen 1941, 1942ab, 1945) eivät mainitse lähdeluettelossaan suomalais-(ugrilais)-en etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa esittelevät uusimmat teokset Häkkinen 1983, 1985, 1990, Kulonen 1996; näihin Hakulisen töihin eivät viittaa myöskään Anttila 1976 ja Nikkilä 1998a.

³ Jos *sujua* < varhaiskantasuomen **sujV-*, kuten sanueen saamenkielinen vastine *soggjât* näyttäisi osoittavan (Lehtiranta 1989: n:o 1146; vrt. SKES, jonka mukaan saamen sana on peräisin itämerensuomesta), esi-itämerensuomalaisten juurten $\sqrt{\text{soj-}}$ ja $\sqrt{\text{suj-}}$ suhde on etäisempi; vrt. s. 521.

myös laajalti etävastineita, kun taas juuri $\sqrt{\text{maiC}}$ - rajoittuu itämerensuomeen. Jälkimmäisen yhteyteen kuuluu ainakin viron *maik* 'maku', *maigutama* 'maistella', suomen *maisku(tta)a*; ilmeisesti myös suomen *maistaa* itämerensuomalaisine vastineineen (EEW 1486–88; toisin mm. SSA).

SKES esittää sanat *moittia* ja *moikkia* yhdessä antamatta sanoille alkuperän selitystä; muut edellä luetellut sanat esitetään toisessa artikkelissa, jossa myös viitataan deskriptiivis-onomatopoeettisen alkuperän mahdollisuuteen. SSA:n kanta puheena olevien sanojen yhteiseen (deskriptiivis-)onomatopoeettiseen alkuperään on varauksellisempi: *moikkia* ja *moittia* yhdistetään epäroiden pronominiin *moinen*, ja 'tehoamista' ja 'särkemistä' merkitseviä itämerensuomen sanoja arvellaan onomatopoeettisten suomen sanojen homonyymeiksi tai niiden kanssa vain sekundaaristi yhteenkuuluviksi. Perusteita SSA ei kannanotolleen esitä, eikä sellaisia ole artikkelien lähteissäkään.

Kahden edellä käsitellyn pesyeen riimipesye on Hakulisen kuudes sanaperhe, jonka ytimenä (kantasana) on substantiivi *koi* 'sarastus' (< **koje*; UEW 167). Sanalla on suomen murteissa myös kaksitavuiset toisinnot *kojo*, *koja*, ja samaan yhteyteen kuuluvat verbit *kojoa*, *kojuta*, *kojottaa*, *koittaa*, *koit(t)ua*, joiden merkityksiä ovat 'sarastaa, kajastaa, heijastua, häämöttää'. Sanoilla *kojo* ja *kojottaa* samoin kuin eräillä muillakin samaan yhteyteen kuuluvilla johdoksilla on suomen murteissa myös merkitykset 'kylmyys, kylmä tuuli; kipu, kolotus' ja 'huokua kylmää; kolottaa, särkeä; vaikuttaa'. Tämänkin pesyeen taustalta löytyy onomatopoeettis-deskriptiivinen juurisarja, jonka edustajia ovat juuren $\sqrt{\text{koj}}$ - lisäksi selvemmin⁴ onomatopoeettiset juuret $\sqrt{\text{kai(k)}}$ - (*kajastaa*, *kajahtaa*, *kaikaa*) ja $\sqrt{\text{kui(k)}}$ - (*kujertaa*, *kuikuttaa*; viron *kuju* 'hahmo'); vrt. Koponen 1998a: 48, 50; Koponen 1998b: 414.

Sekä SKES että SSA sivuuttavat vaieten kysymyksen, mikä on (*aamun*)*koi*-sanueen suhde toisaalta samanasuisiin 'huokumista' ja 'kolotusta' merkitseviin sanoihin ja toisaalta sanoihin *kajastaa* ja *kajahtaa*. Jälkimmäisten osalta viitataan yhteisen onomatopoeettisen alkuperän mahdollisuuteen ('heijastaa ääntä' > 'heijastaa valoa') samalla kun SSA pitää mahdollisena, että *kajV*-sanueen historia ulottuu uralilaiseen kantakieleen asti. UEW torjuu itämerensuomen *kajV*-sanueen yhdistämisen saamen, mordvan ja marin *kaja*-sanueeseen sillä perusteella, että edellisen primaari merkitys olisi 'kuulua' ja jälkimmäisen 'näkyä'. Edellä käsitellyn $\sqrt{\text{mVj(C)}}$ -juurisarjan tapaan myös juurisarjaan $\sqrt{\text{kVj(C)}}$ -perustuville lekseemeille lienee jo hyvin varhain kehittynyt monia merkityksiä, joiden yhteisenä piirteenä on 'aiheuttaa, lähettää aistimuksia', ts. 'näkyä; kuulua; tuntua (kylmänä, kuumana, kipeänä)'; ks. sivua 581.⁵

Sekä merkitys- että sananmuodostusopillisesti jo käsitellyille sanueille läheinen on myös Hakulisen yhdeksäs sanaperhe, johon kuuluvat sanat *porottaa* 'paahtaa, polttaa (aurinko); puhalttaa (tuuli); pölytä, tupruta; ajaa, häätää; pakottaa, särkeä; rikkoa, irrottaa', *poro* 'kivistys; sakka, roska, tuhka', *porata* 'itkeä', *poruttaa* id., *pore* 'halkeama, särö; ilmakupla', *porista* 'pulputtaa, korista, kurnuttaa, parkua'. Sanoista viimeksi mainittu sisältää yksinkertaisen onomatopoeettisen juuren $\sqrt{\text{por-}}$, johon on liittyneenä konti-

⁴ Juuren $\sqrt{\text{koj}}$ - yhteyteen kuuluvia onomatopoeettisia sanoja ovat lyydin **kojaita* (LyS 146), vepsän *kojeita* (SVJa 218) ja viron murteiden *kõjama* (Wied.; vrt. EEW 659); myös suomen murteiden *koikua* (Lönnr.; UEW 643).

⁵ Vrt. myös Rytönen 1940: 69–71.

nuatiivijohdin. Saman onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren yhteyteen kuuluvat ilmeisesti muutkin edellä luetellut sanat; juuren laajennettuja variantteja edustavat suomen *porsku(tta)a*, viron *põrkama* 'kimmota, törmätä', mahdollisesti myös suomen *porkka* 'tarvoin, suksisauva', ks. Mägiste 1959: 321–22 ja EEW 2290–92 (sanana *porkka* osalta toisin mm. SSA). Samaan juurisarjaan kuuluva (yksinkertainen tai laajennettu) juuri $\sqrt{\text{pur(C)}}$ - esiintyy mm. sanoissa *purskua*, *pursua*, *purkaa*, *purista*, *pura* ja *purra*. (Koponen 1998a: 49, 52–53, 72, 80.)

Sanan *porottaa* eri merkitykset yhdistää toisiinsa ja onomatopoeettisiin sanoihin *porista*, *porata* sekä SKES että SSA. Omana artikkelinaan on *poro* 'sakka, roska; tuhka', jonka suhdetta sanaan *porottaa* (huom. erityisesti merkitykset 'rikkoa' ja 'polttaa') ei kommentoida. Juuren $\sqrt{\text{por-}}$ yhteyteen mahdollisesti kuuluvista etävastaineista ks. UEW 737, 742 ja SSA s.v. *porista*, *poro*². Palaan sanueen merkitysoipillisiin suhteisiin sivulla 518–520.

Hakulisen kahdenteentoista sanaperheeseen kuuluu kaksi toisiinsa kietoutunutta sanuetta, *h*-alkuinen *haimi* 'siinto, kuulto; heikko haju', *haimata* 'haista kevyesti', *haimottaa* 'häämöttää', *haimentaa* id., *haimailla* 'uumoilla', *haimia* id. ja vokaalialkuinen *aimottaa* 'kajastaa, häämöttää; hohkaa lämpöä; särkeä', *aimailla* 'uumoilla', *aimata* 'aavistaa'. Epäselvää on, tulisiko jompikumpi sanueista katsoa suoranaisesti toisen sekundaariksi sivumuodoksi (*aim-* < *haim-* t. *haim-* < *aim-*), samoin kuin se, kumman yhteyteen kuuluvat vatjan *aimo* 'häkä' ja viron laaja *aimama* 'aavistaa; häämöttää' sanue.

Sanueella *haimV(-)* on sama sananmuodostusopillinen suhde sanueisiin *hajV* (*haju*, *hajahtaa*, *hajottaa* jne.) ja *haikV* (*haikea* jne.) kuin sivulla 507 käsitellyllä sanueella *soimV(-)* sanueisiin *sojV* (*sojo*, *sojahtaa*, *sojottaa*) ja *soikV* (*soikea* jne.); vrt. Nikkilä 1998a: 85–86. Pesyeeseen *haiC-* kuuluvat edelleen *haista* ja *haiska* (> *haaska*) 'raato'; ks. SSA s.v. *haaska*, *haja*, *haju* ja näiden yhteydessä mainittua kirjallisuutta. Samaa laajaa pesyettä (vrt. VW 2: 123–130) ovat vielä muun muassa suomen *haippu* 'harvakasvuinen vilja', *haiven*, *haihtua* jne.

Pesyeen juurella $\sqrt{\text{haj-}}$ on rinnalla etuvokaalinen toisinto $\sqrt{\text{hāj-}}$, jonka yhteyteen kuuluvia sanoja ovat mm. suomen *häivä*, *häiven* ja *häipyä* (vrt. Hakulinen 1979: 287; Koponen 1995: 218). Pikemmin etuvokaalisen juurivariantin yhteyteen kuuluu SSA:n s.v. *haja* mainitsema eteläsaamen *saajenidh* (? < *šājāne-*; odotuksenmukainen olisi kylläkin **saajaanidh*), kun taas pohjoissaamen *suoivâ(n)* 'varjo', jota jo T. I. Itkonen (1928: 44) on verrannut suomen *haimi*, (*pilven*)*häivä* sanoihin, on sanan *haiven* tarkka äännevastine. Merkityksen osalta vrt. *liemen* 'första ullen, lamull; fjun, fnugg, hullhår; tunnt moln'; ks. myös SSA s.v. *lientää* ja sen yhteydessä mainittua kirjallisuutta.

Sanueen *aimV(-)* esihistoria kietoutunee tavalla tai toisella myös seuraavien *aivV-* alkuisten sanojen esihistoriaan: suomen (SMS; VKS s.v. *aavistaa*) *aivistaa* 'uumoilla, aavistaa, ennustaa', *aivastaa* 'id.; pärskähtää', *aivo(t)*. Viimeksi mainitun sanan yhteyteen kuuluu pohjoissaamen *vuoi'gñâšâk*, *vuoiñâmâžžâk*, luulajansaamen *vuoi'ñamah* 'aivot' (SSA; UEW 5). Saamen sanat (joita suomessa vastaisivat lähinnä **aiv(em)iset*, **aivemet*; vrt. Jusl. *aivenat* 'ohimot') ovat johdoksia sekä verbinä että substantiivina esiintyvistä

⁶ Lehtiranta 1989: n:o 1425. — Toisin mm. Sammallahti 1988: 541 ja UEW 552. Palaan tähän kysymykseen sivulla 521–522.

kantavartalosta *vuoi'gñât* 'hengittää', *vuoi'gñâ* 'henki'.⁶ Samaan sanueeseen kuuluvan momentaanijohdoksen *vuoiñâstit* 'hengähtää, levähtää' tarkka äännevastine olisi suomen *aivistaa*, kun taas merkityksen puolesta suomen *aivastaa* tulee saamen sanaa lähemmäksi ja kuvastaa samalla kantavartalon **ajñV* (juuren $\sqrt{ajñ-}$) alkuperäisintä merkitystä 'hengitys(ääni)'.

On ajateltavissa, että myös itämerensuomen *aimV*-sanue palautuu poikkeuksellisen äännekehityksen (varhaiskantasuomen **ñ* > myöhäiskantasuomen *v*, *m* tai myöhäiskantasuomen **v* > *v*, *m*) kautta samaan esi-itämerensuomalaiseen juureen tai kantavartaloon kuin edellä käsitelty *aivV*-sanue. Toinen mahdollisuus on, että sekä **ajñV* että **ajmV* edustavat jo esi-itämerensuomalaista $\sqrt{ajC}$ -pesyettä. Synkronisesti sanueiden suhde on joka tapauksessa sama kuin alempana puheeksi tulevien sanueiden *ahma(-)* ja *ahva-* (s. 511), *usva* ja *usma* (s. 512) sekä *visma* ja *visva* (s. 515). — Toisin kuin SKES ja SSA (s.v. *aimo*) esittävät, saamen *ai'bmo* '(maa)ilma; mieli jne.' ei ilmeisesti ole itämerensuomen *aimo*-sanueen äännevastine eikä niin muodoin osoita **ajmV*-vartalon esi-itämerensuomalaisuutta. Äänneasunsa perusteella saamen sanue näyttäisi kuuluvan tähän yhteyteen joko vanhana itämerensuomalaisena lainana tai (vähemmän todennäköisesti) juuren etuvokaalisen variantin ($\sqrt{ajm-}$) jatkajana, vrt. suomen *äimistellä* ja viron *äimama* 'aavistella'.

Samaa sarjaa kuin edellä käsiteltyt juuret $\sqrt{aim-}$ ja $\sqrt{äim-}$ edustaa itämerensuomessa myös sanueen suomen *oimo* 'järki', viron *oim* 'id.; ohimo' ytimenä oleva juuri $\sqrt{oim-}$. Tämänkin sanueen rinnalla on äännesuhteiltaan edellä käsiteltyihin rinnastuva variantti *oivV*: suomen *oiva(ltaa)*; vrt. SSA s.v. *oimo*, *oiva*. Kun jälkimmäinen sanue etävastineiden perusteella palautuu jo esi-itämerensuomalaiseen **ojva*-vartaloon (UEW 336), on ajateltavissa, että vartalo *oimV* olisi syntyjään mutkattomimmin itämerensuomen vartaloiden *aimV* ja *oivV* kontaminaatio. Kuten jäljempänä (s. 522) tulee puheeksi, sanueiden suhde ja historiallinen tausta ei välttämättä ole näin yksinkertainen.

Hakulisen seitsemännän sanaperheen keskeinen sana on suomen *a(a)hku*, jonka merkityksiä ovat (1) 'into(himo), aikomus, kiire, halu; innokas, ahne', (2) 'kylmä tuuli, ahava', (3) 'poro, sakka, roska' ja (4) 'tuhka(kimpale); hehkuva tuhka, hiillos'. Sanan, erityisesti sen 4. merkityksessä, selitti germaaniseksi lainaksi jo V. Thomsen, ja tähän käsitykseen yhtyy uusimmista etymologisista sanakirjoista epäilyksittä LÄGLOS ja hiukan varauksellisesti SSA. Kumpikin teos pitää todennäköisimpänä, että kyse on tavalla tai toisella monilähtöisestä sanasta. Samansuuntainen on myös EEW:n kanta (s.v. *ahk*: »Zusammengehörigkeit aller dieser Wörter bedarf einer näheren Begründung»), mutta EEW eroaa edellisistä sikäli, että se ei mainitse germaanisesta lainan mahdollisuutta lainkaan.

Hyvin epäilevästi sanan osittaiseenkaan germaaniseen alkuperään suhtautuu Y. H. Toivonen (1938: 336–37) jo etymologisen sanakirjan koeartikkelissa, ja saman kannan toistaa suppeammin perusteltuna myös SKES. Toivosen mukaan sana voi kaikissa merkityksissään hyvin olla yhtä alkuperää, ja hän viittaa merkityksen osalta rinnakkaisiin tapauksiin *poro(ttaa)* (ks. s. 518) ja suomen *hehka*, *hehku* 'hohde, liekki; kiihko, into'. — Muita merkitysparalleleja ovat mm. *halu* (Hakulinen 1974) ja *kipinä* (Koponen 1995: 216).

Sekä EEW (s.v. *ahisema*) että SSA (s.v. *ahkata*) viittaavat siihen mahdollisuuteen, että suomen *a(a)hku* kuuluu (ainakin osaksi myös) sellaisten selvästi onomatopoeettisten

sanojen yhteyteen kuin viron *ahin* 'into, kiire, tohina', *ahisema* (Wied.: »Parallelwort zu *uhisema*»), suomen *ahkailla* 'huokailla'. Samaa onomatopeettis-deskriptiivistä pesyettä (osaksi *k*-laajenteisen juuren $\sqrt{ahk}$ - ja sen heikon asteen, osaksi laajentamattoman juuren $\sqrt{ah}$ -pohjalta muodostettuja) ovat viron (vanh. ja murteiden) *ahke* 'rehti, vahva tjs.', *ahkats* 'aikaansaapa', suomen *a(a)hkuta* 'tuulla, pyryttää, savuttaa', *ahkera* '(myös:) ahne, perso', *ahertaa* 'uurastaa; tuiskuttaa', *ahava* 'kylmä t. kuiva tuuli'. Myös suomen *a(a)hkio* 'rumilus, roteva ihminen t. eläin, ahmatti' kuuluu ainakin osaksi tähän yhteyteen.⁷

Samaa $\sqrt{ahC}$ -pesyettä ovat ilmeisesti *ahma(tti)*, *ahvakas* 'ahnas, hanakka, ahkera' ja *ahnas*; vrt. LÄGLOS s.v. *ahne*. Kahtalaisuus *ahmV*- ja *ahvV*- näyttää palautuvan jo varhaiskantasuomeen, kuten osoittavat sanueen saamelaiset vastineet (pohjoissaamen *vuosmes*, luulajansaamen *vuosvēs* jne.; Lehtiranta 1989: n:o 1473; SSA). — Tähän pesyeeseen ei sen sijaan kuulu SSA s.v. *ahku*² mainittu eteläsaamen *aatskaadidh* 'tehdä tarmokkaasti', jonka vastine olisi lähinnä suomen *ätkätä* t. *ähkätä*; vrt. SKES s.v. *ätkätä*, *äh*.

Edellä puheena olleen $\sqrt{ahk}$ -juuren kanssa samaa juurisarjaa ($\sqrt{Vhk}$ -) edustaa Hakulisen kolmannen sanaperheen ytimenä oleva juuri $\sqrt{uhk}$:- suomen *uhkua* 'hohkaa, huokua (kylmää, kuumaa); tulvia (vesi jäälle), kihota, tihkua', *uhku* 'avannosta jään päälle noussut vesi, hyhmä, sohjo', *uhka* 'id., vaara, uhma', *uhata* 'pelottaa (uhkauksin)', *uhkea* 'mahtava'. Joko saman juuren heikkoon asteeseen perustuvia tai ainakin osaksi myös suoraan laajentamattoman juuren $\sqrt{uh}$ - pohjalta muodostettuja sanoja ovat edelleen mm. *uhitella* 'uhkailla, uhmailla', *uhittaa* 'ajaa pois; yllyttää', *uhottaa* 'uhkua, huokua (kylmää, kuumaa)', *uhota* 'id., rehennellä; puhella', *uho* 'kylmä tuuli; hätä, pula; rehentely; into', *uhista* 'ähistä, tuhista'.

Sanoja *uhku*, *uhkua*, *uhkea*, *uhka* ja *uhata* on pitänyt etymologisesti yhteen kuuluvina jo Heikki Paasonen (1896: 29), ja tähän yhtyy myös SKES. Alkuperältään selvästi onomatopoeettinen on SKES:n mukaan verbi *uhista* samoin kuin suomen murteiden *uhkaa* 'puhkua, ähkyä' (vastine karjalassa ja vepsässä); *uho*-sanue esitetään omana artikkelinaan (vastineita ovat vepsän *uho* 'lumituisku', *uho(i)ta* 'tuiskuttaa' ja epävarmemmin viron *uha* 'hyökylaine, virta' ja liivin *ēvā* 'virta(us)'), eikä siinä viitata etymologiseen yhteenkuuluvuuteen sen enempää s.v. *uhka*, *uhku*, *uhkea* kuin myöskään s.v. *uhista* käsiteltyjen sanojen kanssa.

Sanueiden *uhkV(-)* ja *uhV(-)* äännesuhteista ja keskinäisestä yhteenkuuluvuudesta Hakulinen toteaa, että kahtalaisuus palautuneen jo kantasuomeen. Kysymykseen, olisiko *k*-aines tulkittava suffiksaaliseksi, hän pitää parhaana olla ottamatta kantaa, »koska kyse näyttää olevan ainakin osaksi deskriptiivisistä sanoista». Näiden suhteesta neljännessä sanaperheessä keskeisenä olevaan *uhma*-sanueeseen Hakulinen toteaa varovasti, että »on kenties syytä olettaa, että molemmat muodot ovat aikojen kuluessa sekä semasiologisesti että äänteellisesti vaikuttaneet toisiinsa». (Hakulinen 1933: 61, 65; suom. EK.)

Sanojen *uho*, *uhka* ja *uhma* keskinäisiä suhteita SKES ei kommentoi mitenkään. Tavalla, johon omasta puolestani voin täysin yhtyä, näiden sananmuodostusopillisen suhteen esittää Osmo Nikkilä tuoreessa artikkelissaan »*nopea* → *nopsa*, *selkeä* → *selvä*: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologointi» (Nikkilä 1998a: 86).⁸ Sen terminologian

⁷ Pitkävokaalisten varianttien synnystä (*ahk*- > *aahk*-) ks. T. Itkonen 1987: 189.

⁸ Nikkilän tulkinta eroaa — mikäli olen oikein ymmärtänyt — omastani siinä, ettei hän (yleensä) yhdistä tarkastelemiinsa pesyeisiin onomatopoeettisia *ise*-verbejä (kuten *uhista*) eikä näin ollen oletta pesyeille onomatopoeettista alkuperää tai motivaatiota.

mukaisesti, jota noudatan väitöskirjassani (Koponen 1998a: 48–50, 63–64; Koponen 1998b), sanojen *uhka* ja *uhma* -*k*- ja -*m*- ovat onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren $\sqrt{uh}$ -laajenteita (vrt. Rytkönen 1940: 64) ja vokaalit *a* ja *o* (*uho*) vartalonmuodostimia⁹; elementit *-ma*, *-ka* ovat eräänlaisia »proto- t. esijohtimia», joista sopii Nikkilän tapaan hyvin käyttää myös neutraalia nimitystä suffiksi.

Sananmuodostusopillisesti ja etymologisesti ongelmallisempia ovat Hakulisen neljännessä sanaperheessä käsiteltyjen sanueiden keskinäiset suhteet. Sanueet ovat seuraavat: viron *uhm* 'hyhmä, sohjo' (vain Wied.; = *hühm*); suomen *uhma* '(myös:) nopea, reipas, innokas', *uhmata* '(myös:) rehkiä, ponnistella; hohkaa, huokua (kylmää t. kuumaa)'; *huhmia* 'mätkiä, huitoa', *huhmata* 'hohkaa (kylmää)'; *uuma* 'tuulenhengi', *uumata* 'hohkaa, huokua', *uumota* id., *uumoa* 'kolottaa; aavistella', *uumoilla* 'aavistella'; *huumata* '(myös:) hohkaa kylmää', *huumottaa* 'häämöttää'; *hummata* '(myös:) villitä'; *usma* 'sumu, usva', *usva*. Yhtä ilmeistä kuin se, etteivät kaikki edellä luetellut sanueet suoraan palaudu yhteen (esi-itämerensuomalaiseen) kantamuotoon, on myös se, että sanueiden kehityskulut kietoutuvat toisiinsa jollakin tavalla, joka ehkä ei enää nykytiedon pohjalta ole yksityiskohtaisesti rekonstruoitavissa.

Selvimmin oman ryhmänsä muodostavat sanueet *usma* ja *usva*, jotka ainakin synkronisesti kuuluvat samaan $\sqrt{us(C)}$ -pesyeeseen kuin niiden synonyymit *usu(kka)*, *usakka* ja saman onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren sisältävät verbit *usuta* 'sataa hienoa usvaa' ja *usista* 'sihistä, kiehua' (vrt. SKES s.v. *usva*, *usista*; Mägiste 1949: 213–216). Saman juuren yhteyteen kuulunevat — viron *uss* 'käärme' sanan ohella — myös suomen *usuttaa* 'yllyttää (kimppuun)' ja viron *usin* 'ahkera'. Formatiivilla *usva* näyttäisi olevan tarkka vastine myös saamessa: (*)*os've* 'märkä lumi'.

Juuri $\sqrt{huhm}$ - kuuluu samaan juurisarjaan ($\sqrt{hVhm}$ - < $\sqrt{šVšm}$ -) kuin suomen *hyhmä* ja mordvan *šušmo* (< **šošma*; vrt. T. Itkonen 1987: 177–178 ja UEW 790). Toisekseen juuri $\sqrt{huhm}$ - kuuluu samaan $\sqrt{huhC}$ -pesyeeseen kuin *huhkia*; samaa juurisikermää $\sqrt{hVhC}$ - ovat edelleen mm. *hohkaa*, *hohtaa* ja *hehkua*, vrt. Koponen 1998c: 435. Kolmanneksi juurella $\sqrt{huhm}$ - ja sen riimijuurella $\sqrt{uhm}$ - on samanlainen sananmuodostusopillinen suhde toisiinsa kuin sivulla 509 käsitellyillä juurilla $\sqrt{aim}$ - ja $\sqrt{haim}$ -.

Pitkävokaalinen *huuma*-vartalo kuuluu synkronisesti samaan pesyeeseen (t. sanueeseen) kuin verbi *huutaa* 'karjua; huokua kylmää t. kuumaa' (SSA s.v. *huutaa*, *huude*) ja näiden »kantasana» (johtimetön juuri) *huu* 'kummitus, henki'. Sana *huu* sopii moitteettomasti suomalais-ugrilaisen **šune*-vartalon jatkajaksi (vrt. SSA ja UEW 503), ja saman vartalon (ts. onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren $\sqrt{huv}$ - < $\sqrt{šun}$ -) »johdokset» *huuta*- ja *huuma* saattavat palautua jo esi-itämerensuomalaisiin formatiiveihin **šunta*- ja **šun(e)ma*. Toisaalta on mahdollista, että pitkän vokaalin taustalla osaksi on myös kehitys *huhm*- > **huuhm*- > *huum*-; ts. ensitavun vokaalin pidentymätendenssi sekvenssissä -*VhC*-. Ilmeisesti näin ajattelee T. Itkonen (1987: 169, 199) ainakin inkeroisen *hūmä* 'vetinen lumi' muodon syntyneen; vrt. SSA s.v. *hyhmä*. Kehitystä *huhk*- > *huuhk*- > *huuk*- edellyttää myös sanojen suomen *hu(u)hkata*, karjalan *huukoa* jne. yhdistäminen SSA:n tapaan (s.v. *huukata*). Kolmanneksi on todennäköistä, että *huumV*-vartalo perustuu (seuraavana puheeksi tulevan sanan *kuuma* tavoin) osaksi kehitykseen *huum*- < *hum*-; vrt. SSA s.v. *huumata*¹⁻².

⁹ Vrt. myös Mägiste 1950; tähän artikkeliin olisi ollut syytä viitata väitöskirjassanikin — culpa mea.

Hakulisen kolmanteentoista sanaperheeseen kuuluvat suomen sanueet *kuuma*, *kumma* ja *kuma* 'kiiltävä, kuultava'. Viimeksi mainitun sanan kanssa samaa sanuetta ovat ainakin *kumottaa* ja *kumea* merkityksessä 'kuultava'; sanueen taustalla on ilmeisesti sama $\sqrt{kum}$ -juuri kuin onomatopoeettisessa sanueessa *kumista*, *kumahtaa*, *kumata*. Tämän kannan ottaa expressis verbis ainakin EEW (s.v. *kuma* 'Schimmer, Schein; dumpfer Ton; schwerer Begriff von etwas'), kun taas SKES ja SSA esittävät 'kuulumista' ja 'näkymistä' merkitsevät sanueet kahtena eri artikkelina.

Sanojen *kuuma*, *kuutaa* 'häämöttää, kajastaa' (vrt. *kuutamo*) ja *kuu* 'luna' sananmuodostusopillinen suhde on ainakin synkronisesti sama kuin edellä käsiteltyjen sanojen *huuma*, *huutaa*, *huu*. Taivaankappaleen nimi *kuu* palautuu etävastineidensa perusteella asuun **kuŋe* (UEW 211–212).¹⁰ Tämäkin formatiivi lienee alkuaan onomatopoeettisen $\sqrt{kun}$ -juuren *e*-vartalo. Sanan motivaatiomerkitys 'kuulua (epäselvästi?)' > 'näkyä (himmeästi?)' on ollut sama kuin edellä puheena olleilla sanueilla *kumV(-)* ja *kajV(-)*; huom. erityisesti suomen *kumottaa* ja luulajansaamen *kuojijit* 'nousta (kuu)', jonka SSA s.v. *kuu* ja UEW 211–212 virheellisesti esittävät sanan *kuu* yhteyteen kuuluvana (oikein SSA s.v. *kajastaa*). Verbi *kuutaa* saattaa palautua esi-itämerensuomalaiseen **kuŋta*-vartaloon, kun taas adjektiivin *kuuma* syntyy perustuu — mahdollisen **kuvma* < **kuŋ(e)ma* kehityksen ohella¹¹ — ainakin osaksi kehitykseen *kuuma* < *kuma* (samoin *kuumottaa* < *kumottaa*).

Vartalo *kumma* on Hakulisen mukaan vartalon *kuuma* variantti. Ainakaan siinä tapauksessa, että edellisen tarkka äännevastine saamen *gob'me* on itämerensuomalais-saamelaisista yhteissanastoa (eikä lainaa itämerensuomi > saame; vrt. SSA), vartaloiden historiallinen suhde ei voine olla tämä. Pikemminkin ovat sekä *kumma* että *kuuma* alkuperäisemmän asun **kuma* edelleenkehittymiä. Formattiivin *kumma* muodostimina olisivat siten — omaa formalismia noudattaakseni — samat muodostimet (juuri ja vartalonvokaali) kuin formatiivissa *kuma* ja näiden lisäksi laajenne *m* (vrt. ed. *uho* ja *uhma*).

Yhdenneksitoista sanaperheeksi Hakulinen yhdistää seuraavat sanueet: *hahmo*, *hahmottaa* '(myös:) hämärtää'; *haamu* '(myös:) kylmä kevätkuuli', *haamea* 'hämärä, pelottava', *haamottaa* 'häämöttää', *haamustella* 'aavistella', *haamuta* 'haalia, kahmia; hahmotella, suunnitella'; *hamuta* 'kahmia', *hamuilla* 'hapuilla', *hamata* 'huomata'; *haave* '(myös:) kummitus', *haaveilla* '(myös:) aikoa'; *havaita* '(myös:) herätä', *havahtua*; *aamu*; *aave* '(myös:) enne; aavistus; usva', *aavistaa*.

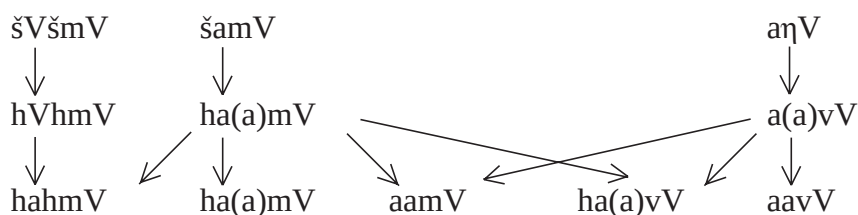
Sanaa *aave* on T. I. Itkonen (1918: 63) verrannut inarinsaamen sanaan *vuáŋŋáž* 'vedenhaltija, näkki', ja yhdistelmän esittää epävarmana myös SKES. SSA ei inarinsaamen sanaa mainitse, eikä se ainakaan johtimensa osalta suomen sanaa vastaakaan (saamen sanaa vastaava suomen muoto olisi **avainen*). Samaa sanuetta kuin kyseinen inarinsaamen sana ovat ilmeisesti inarinsaamen *vuáŋŋuđ* 'toipua, palautua (vetoeläin; kalavesi)' ja *vyerŋes* 'levännyt, toipunut' (molemmilla vastineita laajalti itäsaamessa, myös pohjoissaamen *vuogŋot*, *vuonŋes*; saame > suomen *vuongas* 'levännyt, voimakas', SKES). Sanue on palautettavissa varhaiskantasuomalaiseen **aŋV*-vartaloon. Saman vartalon johdokseksi (ehkä jo varhaiskantasuomen **aŋeš* > **aveh*) sopisi hyvin myös suomen *aave*

¹⁰ Osittain toisin Sammallahti 1988: 537. Ks. tarkemmin s. 523.

¹¹ Näin lienee ymmärrettävä Hakulisen (1979: 395) antama selitys, jonka mukaan *kuuma* on johdos sanasta *kuu*.

sillä edellytyksellä, että sen ensi tavussa oleva pitkä vokaali palautuu (mahdollisen *aa* < *ai* kehityksen ohella; vrt. *aavistaa* ja sivulla 509 käsitelty *aivistaa* id.) lyhyeen *a*-vokaaliin.¹²

Sikermän toinen kantasanie lieenee — kuten yleisesti on oletettukin (UEW 782; SSA s.v. *haamu*; T. Itkonen 1987: 184) — esi-itämerensuomalainen **šama*; tämän suoranaisia jatkajia ovat sanueet *hamata* ja *haamu*. Sanueet *aamu*, *haave* ja *havahtua* selittyisivät yksinkertaisimmin kantasanieiden kontaminaatioiksi. Sanue *hahmo* liittyy ainakin synkronisesti aiemmin (s. 512) käsiteltyyn *hVhmV*-sikermään. Sikäli kuin *hahm-* ei palaudu suorastaan esi-itämerensuomalaiseen **šašm*-asuun, se on voinut syntyä sikermän muiden varianttien (*hyhm-*, *huhm-*, **hohm-*) ja *ha(a)m*-tyypin kontaminaationa. Kehitystä kuvaa seuraava kaavio:

Juuri *ham-* kuuluu ainakin itämerensuomessa samaan *hVm(m)*-sikermään kuin *hämätä* (ja *häämöttää*), *hämmentää*, *hämärä*; *himertää*, *him(m)ee*; *humista*; vrt. SSA. Pitkävokaalisen variantin *haamV* syntyy lieene vaikuttanut — kuten edellä käsitellyissä *huuma* ja *kuuma* tapauksissa — struktuurityyppi *(C)VCmV*: alkuaan laajentamattoman *(C)Vm*-tyyppisen juuren loppukonsonantti on ensitavun pidentyessä siirtynyt laajenteen funktioon, jolloin se on vartalovokaalin kanssa muodostanut *(C)VCmV*-tyypille ominaisen »protojohtimen».¹³

Hakulisen laajaan ja monialle haaroavaan viidenteen sanaperheeseen kuuluvat seuraavat sanueet: *vimma* (~ *vimpa*) 'kiihko, into', *vimmata* 'yllyttää; telmiä; vivahtaa', *vimmastua*; *viima* '(kylmä) tuuli; huimaus; viiva, juova', *viimata* 'vetää, tuulla; huimata', *viimoa* 'viheltää', *viimahtaa* 'vivahtaa', *viimaltaa* 'pistäytyä nopeasti'; *vihma* 'tihku, sade; ihottuma', *vihmoa* 'sataa; vihloa; piestä, lyödä', *vihmerä* 'vilkas, terhakka, tomera', *visma* 'sade, vihma; mätä, visva', *vismoa* 'tihkua, sataa'; *visva* 'haavasta vuotava mätä tm. neste', *visvoa* 'vuotaa visvaa'; *vivahtaa* 'näyttää (väriltään); vilahtaa (ohitse)'; *viiva* '(myös:) viima', *viivaltaa* 'pistäytyä nopeasti'.

Sanueiden keskinäisistä suhteista löytyy taas monia paralleelleja edellä käsiteltyjen tapausten kanssa. Sanojen *visma* ja *visva* sananmuodostusopillinen suhde on sama kuin jo puheena olleiden sanojen *usma* ja *usva*. Sanojen juuriosaa sopii verrata onomatopoeettisissa sanoissa suomen *visertää* ja viron *visisema* 'sihistä, kihistä' esiintyvään

¹² Oletuksen tueksi voi esittää suomen muodot (SMS ja VKS s.v. *aavistaa*) *avistaa*, (Lönnr.) *ave* 'aavistus' ja viron (Wied.) *avistama* 'tiedustella, udella, tuntee'. — Toisen tavun osalta asua saamen *vuonjes* vastaa suomen murteiden *aavas* 'aavistus, suunnitelma' (SSA s.v. *aave*), kun taas *a(a)ve*-sanana tarkka äännevastine voisi olla saamen *vuonâs* 'kuonokoppa'. Palaan sanueeseen semantiikan kannalta sivuilla 518–519 ja sananmuodostuksen kannalta sivuilla 521–522.

¹³ Samaan tulokseen on johtanut konsonantin kahdennus sanassa *kumma* (s. 513). — Vrt. Rytkönen 1940: 29–32.

samanasuiseen juureen. Sanue *vihma* puolestaan kuuluu ainakin synkronisesti saman juuren yhteyteen kuin onomatopoeettiset verbit suomen *viheltää* ja *vihistä*, viron *vihisema* ja *vihistama* (vrt. erit. *vihistab vihma* 'sataa tihuttaa', EEW s.v. *vihisema*). Merkitysosittisesti näiden kanssa rinnakkainen on mm. suomen *tihkua* ja *tihistä* (SKES). — Juuren $\sqrt{\text{vih-}}$ yhteyteen voi kuulua myös sanue *vihta*, *vihtoa* (vrt. *vihmoa* 'piestä')¹⁴ ja juuren $\sqrt{\text{vis-}}$ yhteyteen puolestaan vepsän *vizuda* 'piestä'.

Sanueet *viima* ja *viiva* kuuluvat synkronisesti pitkävokaalisen *vii*-juuren yhteyteen. Epäselvää on, miltä osin juuren synty perustuu alkuperäisen lyhytvokaalisen juuren vokaalin sekundaariin pidentymään (*vim-* > *viim-*; vrt. *kum-* > *kuum-*, s. 513); ainakin nykyitämerensuomessa juuret *vim-* ja *viv-* edustuvat heikosti. Toinen pitkävokaalisen juuren synty tapa, josta edellä on ollut esimerkkejä, on *CVC-* > *CVV-*, ts. jälkimmäisen konsonantin sulautuminen edeltävään vokaaliin. Mahdollisten kehityksien *vii-* < **viŋ-* (vrt. SKES s.v. *viihtyä*, *viime*, *viipyä*) tai *vii-* < **vih-* ohella kyseeseen tulee tässä tapauksessa parhaiten *vii-* < **vij-* (> saamen *vâggjât* 'leikata, viiltää'; SKES s.v. *viillä*).

SKES pitää sanuetta *viima* 'huimaus, pyöritys' epävarmana ruotsalaislainana; samaa alkuperää saattaisi olla *viima* 'kylmä tuuli'. On toki mahdollista, että muinaisruotsin *svīme* 'pyörtymys' ja nykyruotsin *svimma* 'pyörtyä' ovat vaikuttaneet suomen *viima* ja *vimma* sanueiden semantiikkaan, mutta kokonaan vierasperäisiksi sanueita tuskin on syytä olettaa. Sanat *viiva* ja (murteiden) *viima* 'juova' voivat SKES:n mukaan kuulua yhteen (edellinen on jälkimmäisen »sivumuoto»), mutta näiden kuuluminen sanan *viima* 'tuuli' yhteyteen on »epävarmaa». Sanuetta *visma* arvellaan kontaminaatioksi *vihma* + *visva*, ja kantasanueille esitetään vastineita myös saamesta: inarinsaamen *vasme* 'vitilumi' (< **višma*; Lehtiranta 1989: n:o 1339) ja luulajansaamen *vasjvëtit* 'vuotaa visvaa' (? < **vičva-*).

Saamen ja suomen sanueiden historiallisten suhteiden selvittelyä mutkistaa se, että suomalais-volgalaiset sibilantit ja affrikaatat ovat kummallakin taholla sulautuneet osaksi yhteen: saamen *s* < **s*, **š*; saamen *č* < **ś*, **ć*; itämerensuomen *s* < **s*, **ś*, **ć*; itämerensuomen *h* < **š*, **č*. Varsinkin konsonanttiihtymissä affrikaattojen kehitys on voinut olla mutkikkaampikin.¹⁵ Saamen sanan *vasme* vastine voisi periaatteessa¹⁶ olla myös suomen *visma*, joskin SKES:n käsitys sanojen *vihma*, *visma* ja *visva* kronologisista suhteista vaikuttaa kaikin puolin todennäköisemmältä. Itämerensuomen *vis(C)*-pesye voi siten olla taustaltaan monilähtöinen (**vis(C)-*, **viś(C)-*, ?**vič(C)-*), samalla kun osaksi identtiset ainekset voivat olla myös nykyisen *vih(C)*-pesyeen taustalla.

Hakulisen kahdeksannen sanaperheen ytimenä on suomen sana *häkä* 'katku, savu, sumu, auer; viha(npito)' ja tämän »johdos» *häkärä* 'id.; kiima, kiihko, into, tarve, hätä, kiire'. Samaa tai läheistä sanuetta ovat edelleen näiden synonyymit *häkkä* 'häkä' ja *häkkärä* 'häkärä', *häkkälä* 'kiire' sekä verbit *häkäröidä* 'hosua', *häkeltyä* 'hämmentyä' ja ilmeisesti alkuaan myös *häärtää* 'hääriä, kiiruhtaa; hämmöttää' (ja *hääriä*, *häärätä*), *häältää*

¹⁴ Tähän ehkä myös suomen *viha*, *vihanta*, *vih(e)r-* lähi- ja etävastineineen, vrt. Hakulinen 1950: 189–195. Sana *viha* 'käärmeen myrkky' olisi syntyjään synonyyminsä *kähy* rinnakkaistapaus, ks. Hakulinen 1979: 329. Toisin mm. UEW 823–824.

¹⁵ Vrt. Korhonen 1981: 189–191; Koponen 1997. — T. Ikonen (1987: 180) pitää todennäköisenä, että sekä suomen *potka* että *pohje* < **počk-*, ja samanlaisesta kahtalaisuudesta voi SSA:n mukaan (s.v. *putkahtaa*) olla kyse verbiparissa *puhjeta* ~ *putkahtaa*.

¹⁶ Paitsi **višma* tai **visma* kantamuodoksi olisi kenties rekonstruoitavissa myös **vičma*, jolloin sana olisi alkuaan samaa pesyettä kuin saamen *vâccâ* ja suomen *viti*.

'hyöriä' (*hääliä, hääläätä, häälyä* 'mennä huonoksi (ruoka seistessään)'). Etuvokaalisten sanojen rinnalla on varsinkin virossa (jossa myös *häga, hägu* 'sameus, ummehtuneisuus', murteissa *ägar* 'innokas') näihin läheisesti liittyviä takavokaalisia sanoja: *agar* 'innokas', (*h*)*agu* 'sarastus, (aamu)rusko' ja *haarama* (murteissa *haardma*) 'tarttua, kahmia' (myös suomen murteiden *hakara* 'himo, hätä', *hakartaa* 'ärsyttää, kirvellä', *haartaa* 'kahmia; häämöttää').

EEW pitää todennäköisenä, että viron *haarama* on samaa sanuetta kuin viron *haar* ja suomen *haara*. Ainakin synkronisesti asia onkin näin. Itämerensuomen *haarV*-sanue lienee taustaltaan monilähtöinen. Osaksi kyseessä on alkuperäisemmän lyhytvokaalisen *harV*-sanueen¹⁷ sekundaarinen pitkävokaalinen variantti, osaksi taas kehitys **hakar*- > *haar*- ja alkuaan vain heikkoasteisiin muotoihin kuuluneen supistumavokaalin yleistymisen koko paradigmaan.

Takavokaalisen [√]*hak(k)*-juuren yhteyteen kuuluvat ilmeisesti myös seuraavat viron murteiden sanat (Wied., EMS): *hagelema* 'riidellä, huutaa, joutua sanaharkkaan', *hagama* (*hagima*) 'huutaa, karkottaa, pelottaa tiehensä; pyydystää kaloja (tietynlaisella verkolla)', *hagama* (*hagoma*) 'tarttua, kahmia, tavoitella', *hagijas* 'ajokoira; ahnehtija' ja *hakkama* 'tarttua, ryhtyä, ruveta', *hakk* (g. *haku*) 'alku, aloitus', *vastuhakk* 'vastarinta'. Mainittujen viron sanojen vastineita ovat suomen *hakea* ja *hakata* (SSA; EEW). Samaan yhteyteen kuuluu vielä suomen *vastahakoinen*, joka tavallisesti (mm. SSA) on yhdistetty sanaan *hako* 'havunoksa; kaatunut puu'. On mahdollista, että myös suomen *hako*, viron *hagu* 'risu' itämerensuomen vastineineen kuuluu samaan yhteyteen; huom. erityisesti viron murteiden *hagur* 'monihaarainen ankkuri, naara' (SSA s.v. *hakea*; EEW s.v. *hagama*) ja *hagur* 'kärväs', *hagar* 'tiheäöksäinen (puu)' (SSA s.v. *hakara*).

Epävarmaa mutta ainakin SSA:n mielestä mahdollista on, että verbi *hakata* palautuisi jo esi-itämerensuomalaiseen vartaloon **čakka*- 'lyödä, iskeä' (ts. onomatopoeettiseen juureen [√]*čak(k)*-). Varmemmin perustein on oletettavissa esi-itämerensuomalainen juuri [√]*čäk*-, jonka yhteyteen kuuluu itämerensuomen *häkä*-sanueen lisäksi pohjoissaamen *ciekkâ* 'sumupilvi jne.' (< **čäke*; SSA s.v. *häkä*). Juuren alkumerkitys tai semanttinen motivaatio lienee ollut 'pihisevän ilman t. pursuavan nesteen ääni' (edellä olevien rinnakkaistapausten lisäksi vrt. eteläviron *tirss* 'häkä', Koponen 1998a: 179). — Samasta juuresta saattaa olla myös saamen *cakket* 'työntää' (< **čäkä*-; Lehtiranta 1989: n:o 73), ja samaan juurisarjaan kuuluvaan juureen [√]*čik*- voisivat puolestaan perustua suomen *hiki* ja saamen *câkkât* 'kyteä, hehkua' (Lehtiranta 1989: n:o 69); vrt. s. 518–520.

Hakulisen kymmenes sanaperhe käsittää vain yhden sanueen, jonka kantana on suomen *haastaa*. Useimpien edellä käsiteltyjen sanaperheiden tapaan myös tämän sanueen merkityksiä ovat 'puhua, vaatia, torua, uhmata, kerskua; (karjalassa myös:) kyteä, hehkua'. Paavo Siro mainitsee tutkimuksessaan »Puhumista merkitsevät verbit itämerensuomalaisissa kielissä» (1949: 141–142) sanueelle alkuaan Lauri Kettuselta peräisin olevan selityksen, jonka mukaan sanueen lähtökohtana olisi substantiivi *haka*, vrt. karjalan *hakapakina* 'riita,

¹⁷ Juuren [√]*har*- < [√]*šar*-, vrt. sm. *hara(va)*, *harottaa* jne. ~ saamen *suorre*. Samaa pesyettä on myös -*k*-laajenteinen variantti, jota edustaa ainakin viron *hargnema* 'haarautua', ilmeisesti suomen *harkki* 'hara' (Nikkilä 1998a: 89) ja mahd. vielä saamen *suor* ^{ge} 'haara', joka tosin voisi olla myös suomen *sarka* sanan vastine; Lehtiranta 1979: n:o 1189. — SSA:n s.v. *haara* mainitsema saamen *sarre* perustunee toiseen (joskin äänteellisesti läheiseen) juureen [√]*šär*- t. [√]*sär*-.

tora, kina'; karjalan *hoasta-* 'hehkua' olisi tämän mukaan muuta alkuperää (= suomen murteiden Verml. *huosta-*, vrt. *huokV-*). SKES ja SSA eivät tätä selitystä mainitse¹⁸; se lienee hylätty jo sillä perusteella että ruotsalaisperäinen *haka* 'koukku' vaikuttaa liian nuorelta itäsuomalais-karjalaisen 'puhua'-sanueen lähtökohdaksi.

Riippumatta siitä, kuinka todennäköisenä kehitystä *haasta-* < **hākasta-* muihin seuraavana puheeksi tuleviin mahdollisuuksiin verrattuna on pidettävä, on joka tapauksessa ilmeistä, että karjalan yhdyssanan *hakupakina* määriteosa ei ole lainaa ruotsista vaan se kuuluu edellä käsitellyn *hakV*-sanueen (viron *hagelema* '(murteissa) riidellä; (kirjak.) käydä oikeutta', murteiden *hagar* 'tiheäöksäinen', *hagur* 'naara', *haga* 'risu, hako') yhteyteen. Suomalais(-karjalais)essa *haka*-sanueessa näyttää muutenkin olevan sekä lainälähtöistä että omapohjaista ainesta. Omapohjaista lienee muun muassa karjalan *peigalohaga* 'peukalohanka' ja *ottoa hakah* 'panna vastaan' (tällä on vastineita myös suomen murteissa; ks. KKS s.v. *haka*¹ ja SMS s.v. *haka*²).

Pitkävokaalinen *haasta*-vartalo kuuluu synkronisesti joka tapauksessa myös samaan monilähtöiseen sikermään kuin merkitykseltään läheiset *hVV*-sanat *haamu*, *haave*, *hää-tää*, *huu(taa)*, *huuma*, *hyy(tää)*, *hiipua*, *huokua*, *hyökyä*. Edellä käsitellyn *huu(taa)*-pesyeen tapaan »juuren» *haa-* pitkä vokaali voisi periaatteessa palautua sekvenssiin *-Vη-*; taustalla olisi tällöin ehkä sama esi-itämerensuomalainen juuri *√šāη-* kuin verbivartalossa **šāηV-* 'tavoitella, pyrkiä' (UEW 496); vaihtoehtoisesti kyseeseen tulisi myös vartalon **čāηV-* 'lyödä' juuri *√čāη-* (UEW 53).¹⁹ Pitkä vokaali voisi periaatteessa palautua myös sekvenssiin *-aj-*, vrt. ed. s. 509 *haaska* < *haiska*. — Mutkattomimmin vartalo *haasta-* selittyisi pitkävokaaliseksi variantiksi²⁰ alkuperäisemmästä vartalosta **hasta-*, jonka (yksinkertainen tai geminaatiolla laajennettu) juuri *√has(s)-* esiintyy suomen *has*, viron *hass* 'puskii (koiralle)' -interjektioissa ja näiden johdoksissa *hasittaa*, *hasottaa* 'usuttaa', viron *hassetama*, *hassitama* id., myös eteläviron *hass* 'jaarittelu' (EMS).

SYNTEESI

Lauri Hakulisen väitöskirjan kaikkien 13 sanaperheen yhteinen semanttinen ominaisuus on, että niihin kuuluvat sanat merkitsevät toisaalta meteorologisia ilmiöitä ja niihin liittyviä aistihavaintoja ja toisaalta sellaisia »affektiivisia» käsitteitä kuin 'karkottamista, pelottamista, torumista, uhmaamista, innostumista, särkemistä, hosumista, hapuilemista, aavistelemista tms.'. Hakulisen työhypoteesina oli, että sanojen meteorologiset merkitykset ovat alkuperäisempiä ja »affektiiviset» merkitykset puolestaan näistä kehittyneitä. Luonnon armoilla eläneiden esi-isiemme maailmassa rationaalista selitystä vailla olevat sääilmiöt, joista riippui paitsi materiaallinen toimeentulo myös suoranaisesti hengissä selviäminen, olivat luontaisesti affektiivisia, ja tältä pohjalta ne saattoivat siirtyä muihin ainakin aluksi affektiivisiin ja lopuksi neutraaleihin merkityksiin.

Kuten olen edellä pyrkinyt osoittamaan, puheena olevien sanaperheiden semanttiset

¹⁸ SKES ja SSA eivät anna sanueelle muutakaan selitystä; Siro (mp.) yhtyy Hakulisen selitykseen, jonka mukaan sanueen alkumerkitys on 'hehkua'.

¹⁹ »Juuren» *hii-* ja/tai *hyy-* taustalla puolestaan voisi olla sama esi-itämerensuomalainen juuri kuin vartaloissa *čīηV* 'sumu, savu' ja/tai *čīηa* 'vahto; hiiva', UEW 59, 621.

²⁰ Esimerkkejä sekundaarisesta vokaalinpidennyksestä *-st-*yhtymän edellä ks. Koponen 1996: 97.

suhteet ovat selitettävissä olettamalla, että niiden (tai ainakin niiden taustalla olevien juurten) alkuperäisin merkitys tai semanttinen motivaatio on ollut onomatopoeettinen, ääntä kuvaava. Äänihavainto liittyy useissa luonnonilmiöissä muiden aistien avulla havaittaviin seikkoihin: tuulen aistimme paineena, äänenä, lämpönä (kylmyytenä) ja liikkeenä; tulen aistimme valona, lämpönä, äänenä ja hajuna; kiehuva vesi synnyttää toisenlaisen aistimusten kirjon kuin hehkuva hiillos jne.

Auringon *porottamiseen* ja lumen *pyryttämiseen* ei liity välitöntä ääniaistimusta. Kummankin sanan taustalla lienee kuitenkin onomatopoeettinen juurisarja $\sqrt{pVr}$ - (Koponen 1998a: 147; UEW 737); sen pohjalta on muodostettu lekseemejä, jotka ovat kuvanneet erityisesti palamisen ääntä mutta samalla myös muita avotulen saattoilmiöitä: valon ja lämmön säteilyä, säkenöintiä ja savun tupruamista. Myös *porottaa*-verbin merkitys 'särkeä, kolottaa' voi olla tämän semanttisen haaran kehittymä: lämpöaistimuksesta on lyhyt matka kipuaistimukseen (vrt. *luuvalo*).²¹ Toisaalta samasta (tai »homonyymisestä»); vrt. Koponen 1998a: 72) $\sqrt{por}$ -juuresta lienee jo varhain muodostettu myös toiseen onomatopoeettiseen motivaatioon perustuvia lekseemejä, joiden merkityksenä on ollut 'isku(n ääni), rikkomisen'. Kipuaistimuksen merkitys on voinut kehittyä tätäkin kautta, kuten osoittaa esim. suomen *särkeä* 'rikkoa; olla kipeä'. Substantiivin *poro* 'tuhka; roska, puru' merkitykset lienevät kehittyneet toisaalta 'palamisen', toisaalta 'rikkomisen' välityksellä.

Ei liene kuitenkaan tarpeen olettaa, että merkityksenkehitykset '[heikko / voimakas / (epä)miellyttävä jne.] ääniaistimus > '[heikko jne.] valo-, maku-, haju-, tuntoaistimus' kaikissa tapauksissa perustuisivat konkreettisiin 'tulsta, tuulta, sadetta, myrskyä tms.' merkinneisiin lekseemeihin. Kyse on pikemmin yhdestä kielen synnyn ja kehityksen kannalta hyvin perusluonteisesta metaforasta tai luonnollistumasta: myös muiden kuin kuuloaistimusten kuvaamiseen voidaan käyttää alkuaan ääntä imitoivia sanoja.²² Asiaa havainnollistavat sellaiset nykysuomen adjektiivit kuin *kirkas* (ääni, valo), *kileä* (ääni, maku), *vieno* (ääni, haju), *karkea* (ääni, materiaali); vrt. Koponen 1998b. Äänen, liikkeen ja tuntoaistimuksen suhdetta kuvaavat puolestaan sellaiset verbit kuin *puristaa* ja *litistää*, ks. Hakulinen 1979: 329 ja Koponen 1998a: 49. Sellaisten meteorologisten käsitteiden kuin 'vihma, usva, huuru, hyhmä, sohjo' onomatopoeettinen motivaatio voi siis perustua osaksi näihin liittyvien prosessien todelliseen ääneen (sateen ropina, tuulen humina, nuotion pihinä, kiehuvan veden porina, lumiloskan litinä), osaksi kyse on ikivanhoista, jo ammoin luonnollistuneista synesthesiaan perustuvista metaforista: ilmassa olevaa sameutta kuvataan »suminaksi», hämäryyttä »huminaksi, hyminäksi» jne.²³

Myös sellaiset abstraktimpia mentaalisia prosesseja kuvaavat sanat kuin *aavistaa*, *oivaltaa*, viron *aimama* jne. ovat voineet kehittyä osaksi konkreettisiin aistihavaintoihin liittyvien assosiaatioiden kautta. Ainakin osaksi näiden synty perustuu kuitenkin myös toisenlaisiin semanttisiin kehityskulkuihin. Lähtökohtana ovat ilmeisesti olleet lekseemit, joiden merkityksenä on ollut 'hengitys(ilma tai -ääni)'. Tällaiset alkuaan fysiologista prosessia (ilmavirtausta ja siihen liittyvää ääntä) kuvanneet sanat tai niiden johdokset ovat siirtyneet merkitsemään (myös) 'elämää, elossa olemista; sielua, persoonaa, animaa tjs.'

²¹ Kettunen 1929. — Merkityksestä 'kipu, polte' voi kehittyä edelleen 'pakottava tarve, halu', ks. Kettunen 1936, Hakulinen 1974.

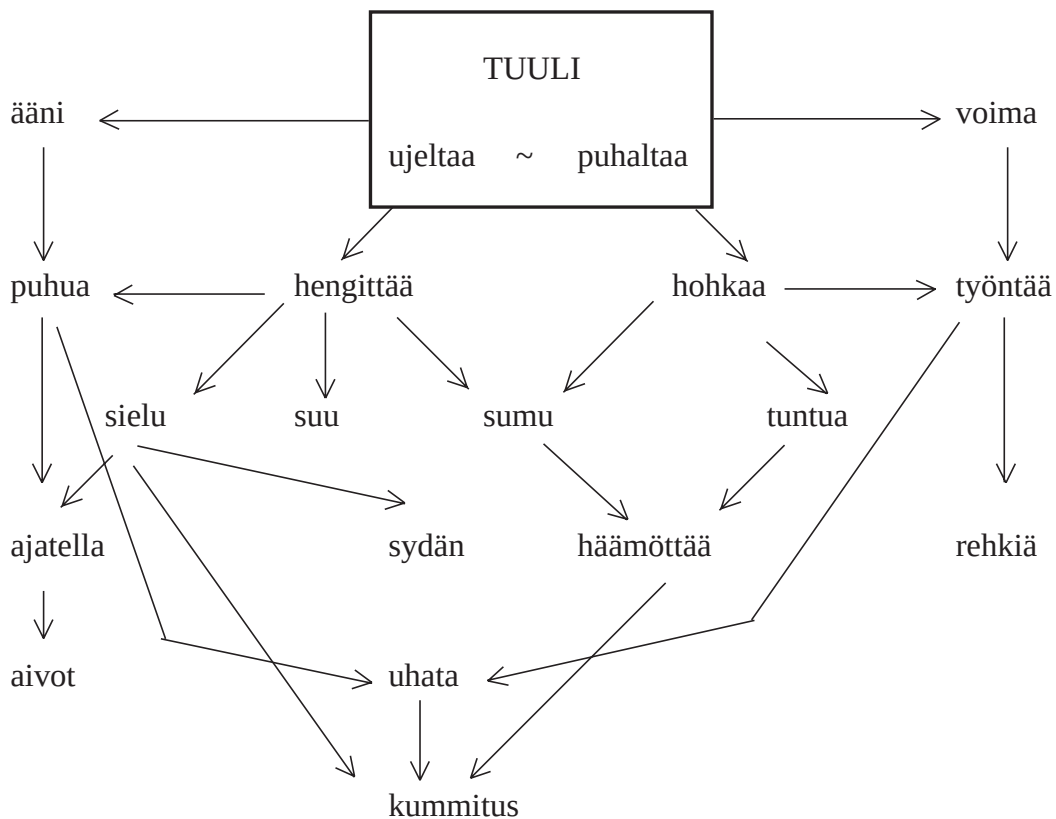
²² Tästä synesthesiaksi nimitetystä kielen ilmiöstä ks. E. Itkonen 1966: 371–372.

²³ Vrt. Onikki 1996: 265–266.

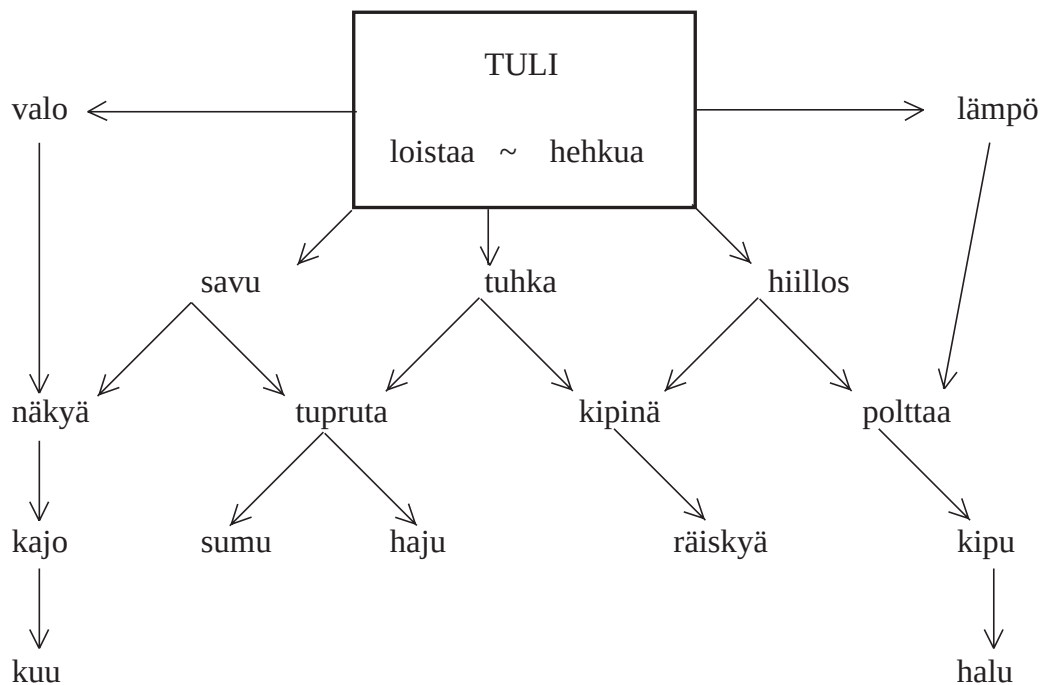
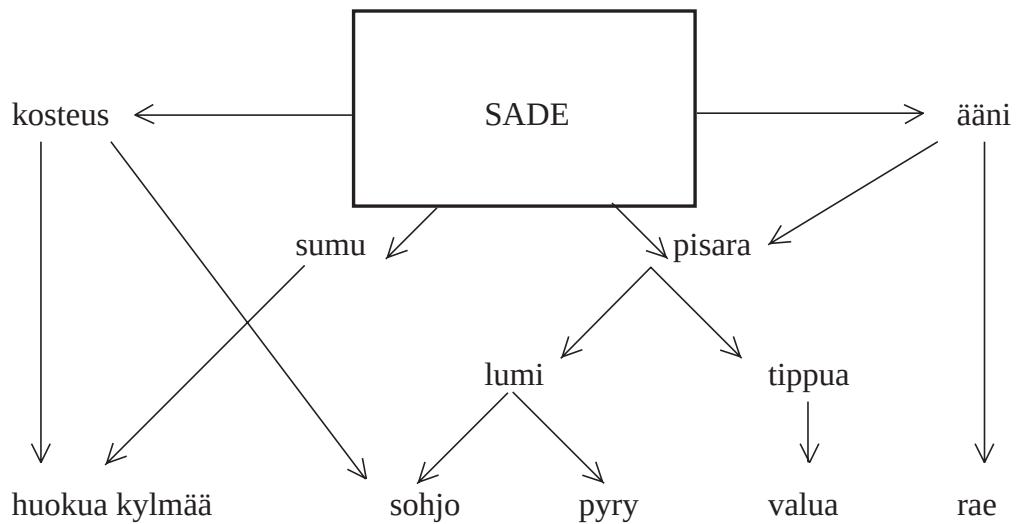
samoin kuin peruselintoimintojen ja mentaalisten toimintojen kannalta olennaisia tai sellaisiksi uskottuja elimiä.

Toisin kuin SKES s.v. *vaimo* ja UEW s. 809 esittävät, suomalais-volgalaisen **vajmV*-sanueen alkuperäisin merkitys ei ilmeisesti ole ollut 'sydän', josta mokšamordvassa ja virossa olisi kummassakin erikseen kehittynyt merkitys 'henki, sielu; (mordvassa myös:) hengitys, hengenveto', vaan semanttisen kehityksen suunta on päinvastainen. Väittämää tukee kaiken edellä esitetyn lisäksi se, että mokšamordvan sana kuuluu synkronisestikin samaan sanueeseen kuin verbit *vajmams* 'rauhoittua, levätä', *vajməšəms* 'levähtää, hengähtää'.²⁴ Samaan *vajC*-sikermään voi kuulua myös 'maksaa' merkitsevä saamen *vuoivâs*, joka periaatteessa voisi palautua asuun **vajveš*, -s. Tämä saamen sana voisi vaihtoehtoisesti palautua myös asuihin **ajves*, **ojveš* tjs., jolloin sen lähempiä etymologisia sukulaisia olisivat edellä (s. 510) käsitellyt *√aiC*- tai *√oiC*-sikermiin kuuluvat sanat suomen *aimo*, *aivo*, *oimi* ja *oiva* lähi- ja etävastatineineen. Taustalla olisi kaikissa tapauksissa merkityksen kehitys **'sielun paikka ruumiissa' < *'sielu, henki, hengitys'*.

Tarkastelun kohteena olevien sanaperheiden historiallis-semanttisia suhteita voi yrittää hahmotella seuraavanlaisten semanttisten kaavioiden tai assosiaatioverkkojen avulla. Kaavioiden tarkastelussa on huomattava, että ne ovat tasoon piirrettyjä moniulotteisen semanttisen avaruuden fragmentteja ja esittävät sellaisina vain pienen osan tarkasteltavana olevien käsitteiden semanttisista kytköksistä. Kaavioiden keskipisteiksi tai lähtökohdiksi on valittu kolme meteorologista ilmiötä: 'tuuli', 'sade' ja 'tuli'.

²⁴ Merkityksen 'levätä' < 'hengittää' suhteen vrt. suomen *hengähtää*, saamen *vuoiñâsttit* 'levähtää' (s. 510), viron *puhkama* 'levätä' ja venäjän *otdyhat* 'levätä', *otdohtnut* 'levähtää'.

Suomen kielen ja sen taustalla olevien (rekonstruoitujen) kantakielitasojen (perus)-sanavartalot voidaan synkronisesti ryhmitellä äännerakenteensa perusteella joukoiksi, joiden jäsenet eroavat toisistaan vain tietyssä positiossa olevan foneemin osalta. Esimerkiksi sana *purskahtaa* kuuluu samaan *Curskahtaa*-sanojen joukkoon kuin (Lönnr.) *murskahtaa* ja samaan *pVrskAhtAA*-sanojen joukkoon kuin *pyrskähtää*. Vastaava suhde on sanalla *puru* sanoihin *muru* ja *pyry* ja sanalla *purina* sanoihin *murina* ja (Lönnr.) *pyrinä*. Sanat *purskahtaa* ja *pulskahtaa* kuuluvat *puCskahtaa*-sanojen joukkoon, ja samanlainen suhde vallitsee sanojen *purina* ja *pulina* kesken. Kokonaan toinen kysymys on tietenkin, haluammeko antaa tällaisille ryhmille jonkin aseman kielen sanojen (synkronisten tai diakronisten) suhteiden kuvauksessa.

Ns. onomatopoeettis-deskriptiivisen sanaston esittelyssä (myös edellä olevat esimerkit kuulunevat yleisen käsityksen mukaan tähän sanaston lohkoon) tällainen ryhmittely on jo vanhastaan tavallista (vrt. Rytkönen 1940: 13, 23, 185; Rätsep 1956; Mäger 1959; Värv

1965; Kiviniemi 1971: 23–33; uudempia Veldi 1997; Koponen 1998a: 48–49; Jarva 1999), ja ainakin implisiittisesti sanojen äänteellinen läheisyys on tulkittu osoitukseksi niiden jonkinlaisesta (etymologisesta tai sananmuodostusopillisesta) sukulaisuudesta (näin lienee ymmärrettävä ainakin SKES:ssa ja SSA:ssa usein toistuva muotoilu »onomat.-deskr., vrt. – –»). Tässä artikkelissani (samoin kuin mm. väitöskirjani luvussa 4.1; Koponen 1998a: 51–58) pyrin osoittamaan, että äännerakenteen läheisyyteen perustuva ryhmittely voi valaista myös muun kuin (nykyisin) onomatopoeettis-deskriptiiviseksi tajutun sanaston syntyä tai alkuperää ja etymologisia tai sananmuodostusopillisia sukulaisuussuhteita.

Ilmaus »suomen *rähkä* 'rähjäinen ihminen jne.', viron *rähk* 'roju jne.' kuuluvat samaan *rVhk*-juurisarjaan kuin merkitykseltään läheiset suomen *rohka*, *röhkä* ja *rahka* ja samaan *rähC*-pesyeeseen kuin suomen *rähmä*» ei välttämättä väitä enempää, kuin minkä jokainen voi näitä sanoja tarkastelemalla itse havaita. Implisiittisesti se viittaa kuitenkin siihen, että sana *rähkä* on (synkronisesti ja/tai diakronisesti) näiden sekä muun muassa sanojen *rähkiä*, *rähistä*, *röHKiä*, *röHistä*, *rohista*, *rahista* sukulainen. Diakronisetymologisesti tämä sukulaisuus voi olla primaaria (ts. sanan *rähkä* primaarit muodostimet ovat onomatopoeettinen (*räs*- > ?) *räh*-juuri + *k*-laajenne + *ä*-vartalonvokaali jne.) tai sekundaaria. Sekundaaria sukulaisuus olisi esimerkiksi sanan *rähmä* kanssa siinä tapauksessa, että se olisi sanan *räämä* myöhäinen variantti ja sanan *rahka* kanssa siinä tapauksessa, että se olisi germaaninen laina (Nikkilä 1998b: 353–355). Kolmannenlaisesta sekundaarisesta (tai alkuaan astetta etäisemmästä) sukulaisuudesta olisi kysymys silloin, jos sikermän lekseemit palautuisivat osaksi **rVčC*- osaksi taas **rVšC*-tyyppisiin esi-itämerensuomalaisiin formatiiveihin.

On yleisesti tunnettua ja tunnustettua, että äänteellisesti ja/tai semanttisesti läheiset sanueet herkästi vaikuttavat toisiinsa, modifioivat toistensa merkitystä ja/tai äänneasua ja suoranaisesti kontaminoituvat keskenään synnyttäen uusia itsenäisiä sanavartaloita, joiden sananmuodostusopillinen suhde kantasanueisiin on kielen kuvauksen kannalta ongelmallinen. Uusien sanojen tarkkaa syntytapaa ei aina ole etymologisen tutkimuksen avulla mahdollista todeta tai ainakaan sitovasti osoittaa. — Vrt. myös Hakulinen 1933a: 242–243; Rytkönen 1940: 25; Häkkinen 1985: 108–110; Jarva 1996: 44–46.

On loogista olettaa, että samanlaista sanavartaloiden (t. juurten) kontaminoitumista on tapahtunut myös kielen varhemmissa kehitysvaiheissa. Kielikuntamme kantakieli-rekonstruktioissa esiintyy joukko sanavartaloita, jotka ainakin etymologisessa kirjallisuudessa mutta ilmeisesti myös todellisuudessa ovat kietoutuneet toisiinsa ja joiden jatkajat näyttävät välistä kuuluneen yksien ja välistä taas toisien sanojen etymologisiin lähisukulaisiin. Sanavartalot, joita tarkoitan, ovat Sammallahden rekonstruktiosysteemin mukaisesti seuraavat: (1) PFU **iṇā*- 'expose' (Sammallahti 1988: 542; = UEW 11: **aṇa*- 'lösen, öffnen' FU); (2) PFU **āṇi* 'mouth' (ibid.; = UEW 11: **aṇe* 'Öffnung' U); (3) PFU **āṇi* 'brain' (ibid.; = UEW 5: **aṇe* 'Schläfe' FW, ? FU); (4) PU **wāṇi*- 'breath' (ibid. s. 541; = UEW 252 **wajṇe* 'Seele, Atem' U). Sekä Sammallahden 1988 että UEW:n etymologiat perustunevat lähinnä²⁵ Björn Collinderin Fenno-Ugric Vocabulary -teokseen (FUV 1977: 24, 84, 85, 89).

²⁵ Sammallahi perustaa esityksensä myös artikkeliin Janhunen 1981.

Jos Sammallahden rekonstruktioit ovat oikeampia kuin UEW:n, itämerensuomen *ava(ta)* ja *aukko* olisivat historiallisesti kahteen eri ensi tavun vokaaliin palautuvan sanavartalon jatkajia. Vartaloiden 1 ja 2 etymologinen sukulaisuus, mikäli sellaisesta ylipäänsä haluttaisiin puhua, olisi ns. juurisarjasukulaisuutta: kumpikin vartaloista perustuisi juurisarjaan $\sqrt{V}\eta$ -; vartalo 1 olisi $\sqrt{i}\eta$ -juuren *ā*-vartalo ja vartalo 2 $\sqrt{ā}\eta$ -juuren *i*-vartalo. Jos taas oikeampia ovat UEW:n rekonstruktioit, puheena olevien vartaloiden etymologinen sukulaisuus on läheisempi. Vartalot 1 ja 2 olisivat tällöin juuriosaltaan ($\sqrt{a}\eta$ -) primaaristikin identtisiä. Olipa asia kummin tahansa, ainakin jo ns. varhaiskantasuomessa vartaloilla (tai näihin perustuvilla lekseemeillä) **aŋa*- (saamen *vuones*, itämerensuomen *ava*-), **aŋo*- (saamen *vuognot*, itämerensuomen *avo*-), *aŋe*-š (saamen *vuonâs*, suomen *a(a)ve*) on tällainen sanamuodostusopillinen suhde toisiinsa ollut.²⁶

Samantapainen suhde kuin edellä käsitellyn sanaparin *ava(ta)* ja *aukko* kesken näyttäisi vallitsevan myös saamen sanojen *vuoi'gŋâ* ja *vuoiŋâš* kesken, joista edellinen kaikkien kolmen mainitun lähteen mukaan edustaisi historiallisesti *w*-alkuista vartaloa 4 ja jälkimmäinen sen vokaalialkuista riimivartaloa 3. Rekonstruktion **wāŋŋi*- (**wajŋe*) tueksi ei tosin ole esitettävissä varmaa aineistoa: kantasamojedin **wāŋj*- ei vokaalinsa osalta ole tällaisen säännöllinen jatkaja (Janhunen 1981: 255–256), ja saamen *vuoi'gŋâ* sopii periaatteessa yhtä hyvin kumpaankin rekonstruktioon (3 ja 4). Sammallahden ja FUV:n tähän yhdistämä mokšamordvan *vajme* kuulunee joka tapauksessa myös viron *vaim*-sananyhteyteen ja viittaa ensisijaisesti suomalais-volgalaiseen **wajmV*-asuun (UEW: 809; Keresztes 1986: 99; vrt. FUV 84). Periaatteessa ei ole mahdotonta, että sekä mordvan että itämerensuomen sanat perustuisivat kummallakin taholla erikseen tapahtuneeseen kehitykseen **ŋ > m*.²⁷ Toinen mahdollisuus on, että vartalo **wajmV* on rekonstruktion 4 suomalais-volgalainen »sivumuoto»; vartaloiden **wajŋV* ja **wajmV* suhde rinnastuu joka tapauksessa edellä (s. 510) puheena olleeseen vartaloiden **aŋV* ja **ajmV* suhteeseen.

Riippumatta siitä, miten varmasti pystymme sanomaan, mihin konkreettiseen äänneasuun kukin nykykielten lekseemi palautuu, näyttää ilmeiseltä, että kielikunnassamme on jo varhain ollut motivaatioketjuun 'hengitys' – 'sielu, elämä, ajatus' – 'elin, jossa sielu sijaitsee' perustuva sanasikermä **ajmV ~ *wajmV ~ *wajŋV ~ [? *(v)ajvV > saamen vuoivâs, ks. s. 519] ~ *ojvV ~ *ojmV*. Sikermän varioivuus perustunee eri aikoina ja/tai kieliyhteisön eri osissa tapahtuneisiin kontaminaatio- tai muihin restrukturaatiokehityksiin (suffiksinvaihto, sanueesta tai pesyeestä toiseen siirtyminen), joiden yksityiskohdat eivät aineiston niukkuuden ja monitulkintaisuuden vuoksi ole rekonstruoitavissa.²⁸

Sen myöntäminen, että kantakieltenkin sanastossa on todennäköisesti ollut sanojen onomatopoeettisesta motivaatiosta ja muusta sikermien keskinäisestä vuorovaikutuksesta johtuvaa muuntelua enemmän kuin on ajateltu, ei tarkoita luopumista ns. äännelakien poikkeuksettomuuden (äänteellisen säännönmukaisuuden) vaatimuksesta kantakielten sanavartaloiden rekonstruoinnissa. Päinvastoin: kahden tai useamman sukukielen sanojen

²⁶ Sulkeissa olevat saamen ja itämerensuomen vartalot eivät välttämättä ole samojen varhaiskantasuomalaisen lekseemien suoranaisia jatkajia vaan samoista aineksista osaksi toisistaan riippumatta muodostettuja.

²⁷ Siinä tapauksessa saamen *vai 'bmo* ainakin olisi vanha laina itämerensuomesta. Lainaan viittaa myös vokaalisuhde itämerensuomen *a* ~ saamen *a*. — Lainaoletusta ei suoranaisesti tue sanan semantiikka: vaikka kehitys 'sielu, henki' > 'sydän' on sinänsä mitä luonnollisin, epäselväksi jää, olisiko merkityksenmuutos tapahtunut jo itämerensuomessa (josta jälkimmäistä merkitystä nykyisin ei tunneta), vasta saamessa (josta taas edellistä merkitystä ei nykyisin tunneta) vai onko asia ymmärrettävä niin, että lainaus ja merkityksenmuutos ovat tapahtuneet samanaikaisesti (itämerensuomen **vaimo* 'henki' > saamen *vai 'bmo* 'sydän').

voidaan suhteellisen varmasti olettaa palautuvan tarkalleen yhteiseen alkumuotoon vain siinä tapauksessa, että niiden äänneasut yksiselitteisesti viittaavat samaan lähtömuotoon. Milloin taas nykykielten äänneasut viittaavat jonkin äännesekvenssin osalta eri lähtömuotoihin, on metodisesti lähdettävä siitä, että kahtalaisuus palautuu jo kantakieleen. — Vrt. Ravila 1959: 182–183.

Pekka Sammallahti (1988: 537) rekonstruoi uralilaiseen kantakieleen sanan **kixi* 'moon', jonka jatkajia olisivat kantasamojedin **kij*, kantaugrin **küǵi* ja suomalais-permiläinen **kuxi* t. **kuŋi* (= suomalais-volgalainen **kune*). Toisaalta Sammallahten oman teorian mukaan (1988: 485, 502, 523–524) vain kantaugrin muoto voisi olla hänen rekonstruoimansa uralilaisen asun säännöllinen jatkaja; ugrilaiset muodot sopisivat (ainakin osaksi ja tietyin varauksin) myös sellaisten formatiivien jatkajiksi, joiden keskuskonsonantti on ollut *-ŋ-*, *-w-*, *-j-* tai *-m-*. Ugrilaisten lisäksi myös mordvan ja itämerensuomen sanat ovat monitulkintaisia: itämerensuomen *kuu* voisi vaihtoehtoisesti palautua asuun **kuve* ja mordva jopa asuun **kume*, jos nimittäin ersämordvan murteiden *koŋ* olisi samanlainen sekundaari muoto kuin samojen murteiden *loŋ* < *lov* < **lume*; ks. Keresztes 1986: 68, 81. Jos edellä (sivulla 513) esittämäni käsitykset ovat oikeansuuntaisia, kantakielissä olisi jo hyvin varhain voinut olla rinnan sen tyyppisiä ilmauksia kuin »*ulkona on kirkas* **kuŋV* (ersämordvan *koŋ*), **kuwV* (?? suomen *kuva*), **kujV* (? viron *kuj*), **kumV* (suomen *kuma*)». Sammallahten **kixi*-rekonstruktion »laryngaali» ei tämän tulkinnan mukaan ole uralilaisen kantakielen foneemi vaan samanlainen äännerakenteeltaan läheisten sanojen varioivaa osaa osoittava symboli kuin edellä käyttämäni symbolit *V* ja *C*.

EPILOGI JA APOLOGIA

Äänteellisesti ja semanttisesti toisiaan muistuttavien sanojen yhdistäminen Lauri Hakulisen tapaan toistensa etymologisiksi sukulaisiksi (sanaperheiksi eli sikermiksi) ilman, että niiden äännesuhteita oli mahdollista ns. äännelakien avulla tyydyttävästi selittää, herätti tuolloin huipussaan olleen nuorgrammaattisen tutkimussuunnan kiivaan vastustuksen. Kokonaan uusi tällainen lähestymistapa ei toki ollut: ovathan tämäntapaisia sanavertailuja täynnä jo 1800-luvulla ilmestyneet kielikuntamme ensimmäiset etymologis-vertailevat sanakirjat MUSz ja VW. Historiallisen kielitieteen metodit olivat noista ajoista ratkaisevasti kehittyneet, ja usko uusien oppien ylivoimaisuuteen ja kykyyn selittää kielen koko historia oli vankkumaton. Erityisesti fennougristiikassa nuorgrammaattisen metodin perusteeksi vakiintui äännelakien poikkeuksettomuuden lisäksi käsitys suomalais-ugrilaisesta (uralilaisesta) kantakielestä typologisesti agglutinatiivisena kielimuotona, jossa

²⁸ Vrt. Laakso 1997: 208. — Spekulaatiivisuudestaan huolimatta ansaitsee ehkä alaviitekommentin kysymys vartaloiden t. juurten *√aŋ-* (saamen *vuones* jne.) ja *√ajŋ-* (suomen *aivo* jne.) suhteesta toisiinsa. Näiden ainakin itämerensuomessa toisiinsa kietoutuneiden vartaloiden (vrt. suomen *aavistaa* ja *aivistaa*) yhteinen kehitys voisi juontua paljon vanhempiin aikoihin. Olisi nimittäin mahdollista ajatella, että jälkimmäinen olisi kontaminaatio kahdesta yksinkertaisen keskuskonsonantin sisältävästä juuresta *√aŋ-* ja *√aj-*. Jälkimmäisen yhteyteen voisivat kuulua suomen *aju*, *ajatella* (vrt. SSA) — ja *ajaa*, jos nimittäin viimeksi mainitun alkuperäistä motivaatiota ('henkiä, huokua tjs.') kuvastavat mm. sellaiset käyttötavat kuin viron *ahi ajab suitsu välja* 'uuni savuttaa', (Wied.) *suits ajab tupp* 'der Rauch dringt in die Stube'; sanan nykyisin yleisin merkitys 'karkoittaa' olisi kehittynyt toisaalta merkityksestä 'työntää' ja toisaalta sanan vanhimmasta onomatopoeettisesta merkityksestä 'äänellä, huutaa' (vrt. myös Hakulinen 1933a: 23).

sanojen (ainakin nominien ja verbien) muodostimina ovat vokaaliloppuiset kaksitavukannat (perusvartalo) ja niihin liittyneet johtimet. Perusvartaloilla ei tämän näkemyksen mukaan — ainakaan yleensä — ole sananmuodostusopillista suhdetta toisiinsa, eikä niiden syntytapaa tai ilmaantumista (kanta)kieleen periaatteessa ole mahdollista selittää (muuten kuin lainaksi kontaktikielistä).

Vaikka Hakulinen väitöstehtävässään (1933b: 302) polemisoi aikalaistensa »uskoa äänneopin pseudomatematiikkaan eksaktiuteen», hänen sananmuodostusopilliset pohdintansa noudattelevat varsin tarkkaan valtalinjaa. Sanajuurista, painollisen tavun vokaalien vaihteluista tai (kanta)sanojen (onomatopoeettisesta) motivaatiosta Hakulinen ei väitöskirjassaan puhu, mutta kylläkin — jo tuolloin ja edelleenkin yleiseen tapaan — affektiivisuuden tai deskriptiivisyyden aiheuttamasta äänneasun horjunnasta. Metodologisesti »vanhentunut» juurioppi olikin niin huonossa huudossa, ettei tällaiseen tuohon aikaan ja vielä paljon myöhemminkään syylistynyt kuin Ahti Rytönen, ja hänkin tunnetuin seurauksin.²⁹

Hakulinen siis varoo väitöskirjassaan visusti ottamasta kantaa tarkastelemissaan sanaperheiden perimmäiseen syntytapaan (sanaperheen varianttien keskinäisiä suhteita hän kyllä pohtii). Tältä kannalta mielenkiintoisia ovat Hakulisen myöhemmän teoksen Suomen kielen rakenne ja kehitys sisältyvät luvut Deskriptiivisanat (1946: 15–; 1979: 325–) ja Sanaston omaperäinen tahaton kasvu (1946: 60–; 1979: 383–). Jälkimmäisen luvun alussa hän ottaa (Otto Jespersenin suulla) kantaa ns. glottogonisten eli kantasanojen syntyä koskevien pohdiskelujen kielitieteelliseen salonkikelpoisuuteen ja viittaa Ahti Rytöksen *tm*-tutkimukseen. Viittaus lienee käsitettävä (varovaisen) myönteiseksi kannanotoksi myös Rytöksen tutkimusta kohtaan, semminkin kun Hakulinen myös deskriptiivisanastoa esitellessään viittaa useammankin kerran tähän Rytöksen teokseen. Sanaston syntyä ja kehitystä koskevien pohdintojen kannalta huomionarvoisia ovat edelleen deskriptiivisanaston esittelyyn sisältyvä jakso virkkeestä »Tältä kannalta on kiintoisaa esimerkiksi, että seuraavanlaiset nykyisin epädeskriptiiviset sanat voidaan osoittaa alkuperältään ekspressiivisiksi:» (1979: 329) virkkeeseen »Tähän tapaan saattavat varmaan monet nykykielen »normaalit», epädeskriptiivisiksi käsitetyt sanat juontaa juurensa esihistoriallisesta, tutkimuksen ulottumattomiin painuneesta äännesymboliikasta» (1979: 330–331) ja sanaston kasvua käsittelevässä luvussa (3. painoksesta alkaen; 1979: 398–) oleva toteamus: »Ainakin osittain eri asia kuin kontaminaatio saattaa olla takana siinä, toistaiseksi aivan puutteellisesti tunnetussa ilmiössä, että merkitykseltään toisiaan jotenkin muistuttavat kielen sanat usein myös muodoltaan ovat jossakin suhteessa toistensa kaltaisia. Vrt. esim. *harsia* : *kursia* : *parsia*, *katkaista* : *ratkaista*, *kulkea* : *polkea* –.»

Vaikka olen edellä pyrkinyt todistelemaan, että tässä soveltamani onomatopoeettis-deskriptiivisiin sanajuuriin perustuva sananselitysmetodi ainakin joissakin suhteissa noudattelee myös Lauri Hakulisen käsityksiä ja kannanottoja, en tietenkään voi ottaa mitään kantaa siihen (sinänsä täysin spekulatiiviseen) kysymykseen, missä määrin Lauri Hakulinen katsoisi voivansa yhtyä artikkelini yleisperiaatteisiin tai yksityiskohtiin. Ensinnäkin on mahdollista, että Hakulinen yhtyisi pikemmin siihen nykyisten sanaston alkupe-
rän tutkijoiden parissa enemmän tai vähemmän vallitsevaan käsitykseen, että myöhempi

²⁹ Ks. Anttila 1976, Tainio 1995, Koponen 1998a: 50. — Rytöksen *tm*-tutkimuksessa (ainakin siinä muodossa kuin se vuonna 1940 ilmestyi) on toki muita(kin) heikkouksia, joten juurioppi ei liene ollut ainoa syy siihen, etteivät ennakkotarkastajat katsoneet voivansa myöntää sille painolupaa yliopistollisena väitöskirjana.

tutkimus on osoittanut monet hänen tutkimukseensa sisältyvistä sanoista lainalähtöisiksi. Sittemmin lainasanoiksi epäiltyjä (tai todistettuja?) ovat ainakin seuraavat³⁰: *aamu*, *ahkera* (Nikkilä 1998b: 228), *aimottaa*, *hakara* (Nikkilä 1988: 15), *havaita*, *huutaa*, *huuma*, *häivä*, *kumottaa*, *kuuma* (Koivulehto 1992: 185), *soikea* (Nikkilä 1992: 119–120), *soimata* (ibid.), *uhma* (Hofstra 1990: 246–48), *uumoilla* (Kiparsky 1975: 181). Ja vaikka Hakulinen ei olisikaan valmis luopumaan omista sananselityksistään³¹, hänen yleinen arvionsa tarkastelutavastani saattaisi jopa olla samansuuntainen kuin Jorma Koivulehdon, jonka mukaan (1998: 427) metodilleni on tyypillistä sinänsä oikeiden faktojen (kuten että suomessa on vokaalivaihteluun perustuvia onomatopoeettisia verbiketjuja) yhdistäminen epäloogisesti ja käyttäen *ad hoc* -oletuksia.

Oma käsitykseni on kuitenkin edelleen (vrt. Koponen 1997, 1998c) se, että kysymystä omaperäisen ja lainasanaston suhteesta ei voi ratkaista selvittämättä ensin, millä muilla tavoilla kuin lainaamalla kieleemme sanasto sen eri kehitysvaiheissa on kasvanut, samoin kuin että Hakulisen väitöskirja on tämän kysymyksen kannalta sekä aineistonsa että metodinsa kannalta uraauurava työ. Toisenlaista koulukuntaa edustavista tutkijoista poiketen en pidä alkuperänselitystä »omaperäinen, alkuaan deskriptiivinen sanue, vrt. – —» mitenkään huonona ja vieraaseen originaaliin perustuvaa alkuperänselitystä sen parempana³² — ainakaan jos lainaetymologian perusteluna käytetään sitä, ettei sanalle voida muutenkaan selitystä antaa.

³⁰ Lähdeviitteettömien osalta ks. SSA ja/tai LÄGLOS, joissa myös kannanottoja lainaetymologioiden todennäköisyyteen; sanojen *soikea* ja *uhma* osalta vrt. toisaalta myös Nikkilä 1998a. — Muita tässä artikkelissa käsittelemiäni sanoja, joille muut tutkijat ovat esittäneet lainaetymologioita, ovat *ahava*, *ajaa*, *ha(a)ra* (Koivulehto 1991: 99), *haiven*, *haja*, *hakea*, *hako*, *halu*, *huokua*, *huu*, *hämärä* (Koivulehto 1997: 162), *kuva*, *pura* ja *vihta* (Katz 1988: 11).

³¹ Sanan *havaita* Hakulinen ainakin selittää omaperäiseksi vielä Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksen 4. painoksessa (1979: 402). — Tulkinnanvaraisempi on Hakulinen kanta Koivulehdon samassa artikkelissa esittämään toiseen etymologiaan, nimittäin sanojen *halu(ta)* ja *halata* germaaniseen alkuperään. Koivulehto (1974:124) päättää kirjoituksensa seuraavasti: »Lisäyksenä mainitsen, että prof. Hakulinen on myöhemmin minulle suullisesti ilmoittanut päätyneensä — tietämättä tässä esittämästäni yhdistelmästä — *halu*-pesyeestä aikaisemmin esittämänsä etymologian uudelleenarvointiin (artikkeli ilmestyy prof. Matti Kuusen juhla kirjassa, KV 54, 1974). Hänen mukaansa tässä esittämäni germ. alkuperä sopii hänen omaan tulokseensa. Päinvastoin kuin Y. H. Toivonen katsoo Hakulinen myös verbin *halata* 'syleillä' kuuluvan tähän, joten tässäkin kohden on kaksi erillistä tutkimusta toisistaan tietämättä päätyneet samaan tulokseen.»

Mainitussa artikkelissa Hakulinen on todellakin Koivulehdesta tietämättä päätyneet samaan käsitykseen sanan *halata* 'syleillä' kuulumisesta *halu*-sanueen yhteyteen. Sanueen alkuperästä Hakulinen antaa artikkelissaan saman selityksen kuin aiemminkin ja esittää sen tueksi vielä uusia perusteluja. Artikkelin lopussa on seuraava korrehtuurilisäys: »Kun edellä oleva oli jo ladottuna, sain tietää, että Jorma Koivulehto on Virittäjään 1974 julkaistavaksi antamassaan tutkielmassa sivumennen perustellut käsitystään, että *halata*: *halajaa* 'haluta, himoita, kaivata' saattaa olla vanha laina, verrattavissa germ. verbiin **halō(ja)n* (nykysaksan *holen* 'noutaa'), alkuaan 'temmata, vetää (puoleensa), raastaa'. Jos tämä uusi oletus pätee, mikä ei liene mahdotonta, ims. sanueelle on täytynyt suhteellisen varhain eriytyä merkitys 'kipu', 'pakottaa' tjs. eikä tämän lainaselityksen tarvitsisi olla ristiriidassa sen käsityksen kanssa, että *halu(ta)* ja 'syleilemistä' merkitsevä *halata* kuuluvat etymologisesti yhteen. Ims. sanueen vanhin merkitys tällöin kuitenkin tuskin olisi ollut "tuliperäinen", kuten Kalevalaseuran vuosikirjassa 22 (v. 1942) oletin. Vaikea olisi siinä tapauksessa myöskään liittää alussa mainittua 'sytyttämistä' merkitsevää liivin verbiä tähän yhteyteen.» — Vrt. Hakulinen 1979: 406: »Kyseessä voi olla germaaninen lainasana.»

³² Vrt. Sirkka-Liisa Hahmon (1998) arvostelua SSA:n 2. osasta (harvennus EK): »Sehr viele Wörter sind mit einem Stempel "deskriptiv" versehen worden. Ich kann mich aber nicht dem Eindruck entziehen, daß die Autoren ab und zu in Ermangelung einer besseren Lösung ohne weitere Überlegung zu dieser Qualifikation gegriffen haben.» — Väärinkäsitysten välttämiseksi todettakoon, että kaikki SSA:n artikkelit eivät (välttämättä) vastaa minun käsityksiäni eikä kaikki tässä kirjoituksessa esittämäni (välttämättä) vastaa SSA:n toimituksen kantaa.

Kuten sanottua, en väitä, että Lauri Hakulinen sen enempää kuin muutkaan itsenäisesti ajattelevat kielentutkijat olisi valmis kritiikittä hyväksymään kaiken edellä esittämäni. Lauri Hakulisen väitöskirjan saaman vastaanoton perusteella ei kuitenkaan liene liian uskallettua väittää, että hänkin empimättä yhtyisi sanoihin, jotka hänen tuleva vasta-vaittäjänsä Lauri Kettunen jo vuonna 1925 kirjoitti kiistellessään tieteenalamme kysymyksistä oman aikansa ehdottoman auktoriteetin E. N. Setälän kanssa: »Ei ole kiellettävissä, että asiallinen polemiikki on tehokkaimpia tieteen edistämisen keinoja. Niin ollen ei sitä kukaan tieteesä edusta huolehtiva tutkija ole oikeutettu tarpeen tullen välttämään — ei silläkään uhalla, että se hänelle tuottaisi, kuten valitettavasti usein on laita, henkilökohtaisia ikävyöksiä.» (Kettunen 1925: 63.)

LÄHTEET

- ANTTILA, RAIMO 1976: Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopoeettis]ten sanojen asema kielen merkkisysteemissä. – Virittäjä 80 s. 126–132.
- EEW = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. Moniste. Helsinki 1982–1983.
- EMS = Eesti murrete sõnaraamat. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn 1994–.
- ESA = Emakeele Seltsi Aastaraamat. Tallinn.
- FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- FUV = Björn Collinder, Fenno-Ugric Vocabulary. Second Revised Edition. Hamburg–Uppsala 1977.
- HAAVIO, MARTTI 1959: Lauri Hakulinen. – Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959 s. 9–27. Helsinki.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1998: [Arvostelu teoksesta SSA 2.] – Kratylos. Kritisches Berichts- und Rezensionorgan für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft 43 s. 216–218. Wiesbaden.
- HAKULINEN, LAURI 1933a: Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen. Sonderabdruck aus Studia Fennica 1 [= Studia Fennica. Review of Finnish Linguistics and Ethnology 1:2. Helsinki 1934].
- 1933b: Hans Sperberin merkityso pillisista periaatteista. – Virittäjä 37 s. 292–302.
- 1934: Professori F. Äimän arvostelun johdosta. – Virittäjä 38 s. 372–373.
- 1941: Meteorologisten sanojen merkityso pillia I, II. – Virittäjä 45 s. 157–181, 338–359.
- 1942a: Meteorologisten sanojen merkityso pillia III. – Virittäjä 46 s. 47–60.
- 1942b: Lisiä meteorologis-affektisten sanueiden merkityksenkehityksen tuntemiseen [I]. – Virittäjä 46 s. 256–267.
- 1945: Lisiä meteorologis-affektisten sanueiden merkityksenkehityksen tuntemiseen [II]. – Virittäjä 49 s. 198–200.
- 1946: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Toinen osa. Sanasto- ja lauseo pillia. Helsinki.
- 1950: Bedeutungsgeschichtliches. – Toivonen s. 189–205.

- 1974: *Haluta ja halata*. – Sampo ei sanoja puutu. Matti Kuusen juhlaKirja. Kalevalaseuran vuosikirja 54 s. 102–111. Porvoo – Helsinki.
- 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki.
- HOFSTRA, TETTE 1990: Germanisch-ostseefinnische Lehnwortforschung aus germanistischer Sicht. – László Jakab et al. (toim.), Congressus septimus internationalis Fennougristarum. Debrecen 27. VIII. – 2. IX. 1990. Sessiones sectionum dissertationes linguistica [3 B].
- HÄKKINEN, KAISA 1983: Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrilaiden kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17. Turku.
- 1985: Suomen kielen sanaston historiallista taustaa. Fennistica 7. Åbo Akademi. Suomen kielen laitos. Turku.
- 1990: Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. Tietolipas 117. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
- ITKONEN, T. I. 1918: Lappalais-suomalaisia sanavertailuja [I]. – SUSA 32:3.
- 1928: Lappalais-suomalaisia sanavertailuja II. – JuhlaKirja Yrjö Wichmannin kuu-sikymmenvuotispäiväksi s. 26–56. SUST 58.
- ITKONEN, TERHO 1987: Erään vokaalivyyhden selvittelyä. Pitkän vokaalin lyhenemistä vai lyhyen pitenemistä *h*-loppuisessa ensi tavussa? – Virittäjä 91 s. 164–208.
- JANHUNEN, JUHA 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – SUSA 77(:9) s. 219–274.
- JARVA, VESA 1996: *Kalkkala kalkkaa* – etymologian ongelmia. – Seppo Pekkola (toim.), Kuus-kymppinen. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 38 s. 42–57. Jyväskylän yliopisto.
- 1999: Suomen murteiden *kVlk(k)Vr*-sanasto. – Seppo Pekkola (toim.), Penttilän-Ryt-kösen juhlaKirja 1999. Jyväskylän yliopiston suomen laitoksen julkaisuja (tulossa).
- Jusl. = Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Coottu Daniel Jusleniuxelda. Stockholm 1745.
- KATZ, HARTMUT 1998: *perkele!* Zu den germanischen Lehnwörtern im Ostseefinnischen. – UAJb NF 8 s. 8–13.
- KERESZTES, LÁSZLÓ 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus 2. Etymologisches Belegmaterial. Studia Uralo-Altaica 26. Szeged.
- KETTUNEN, LAURI 1925: Eräitä erimielisyyksiä tieteemme kysymyksissä. – Virittäjä 29 s. 63–74.
- 1929: *Valo* 'kipu' germaaninen laina? – Virittäjä 33 s. 229–231.
- 1936: Suom. *halu*, *haluttaa*. – Virittäjä 40 s. 223–224.
- 1960: Matkapakinoina ja muita muistelmia 1925–1960. Helsinki.
- KIPARSKY, VALENTIN 1975: Russisches im Schriftfinnischen — eine ergiebige Ährenlese. – FUF 41 s. 180–187.
- KIVINIEMI, EERO 1971: Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilö- ja paikannimet. SKST 295.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja. LSFU 16. 1968–.
- KKTKJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja.
- KOIVULEHTO, JORMA 1974: Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. – Virittäjä 78 s. 111–127.
- 1991: Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 566. Wien.

- 1992: Der Typus *palje* 'Blasebalg', *turve* 'Torf' unter den Lehnwörtern des Ostseefinnischen. – SUSA 84 s. 163–190.
- 1997: Were the Baltic Finns »club-men»? On the etymology of some ancient ethnonyms. – Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat (toim.), *You name it: Perspectives on onomastic research* s. 151–169. *Studia Fennica Linguistica* 7. SKS, Helsinki.
- 1998: *Puhdas ja Suomi*. – *Virittäjä* 102 s. 425–433.
- KOPONEN, EINO 1995: Sanapähkinöitä tutkijan kämmenellä. – *Sananjalka* 37 s. 213–224.
- 1996: *Kirkko ja paasto* – Itämeren alueen kulttuurihistorian kysymyksiä kahden lainasanan valossa. – Sirkka-Liisa Hahmo ja Osmo Nikkilä (toim.), *Vieraan ymmärtäminen. Kirjoituksia kielestä ja kulttuurista* s. 91–104. SKST 656.
- 1997: Puhdasta puhetta? – *Virittäjä* 101 s. 440–442.
- 1998a: Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. SUST 230.
- 1998b: Eräiden itämerensuomen johdinten esihistoriaa. – *Virittäjä* 102 s. 413–416.
- 1998c: Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi? – *Virittäjä* 102 s. 435–437.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST 370.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1996: Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. Etymologista leksikografiaa. *Suomi* 181.
- LAAKSO, JOHANNA 1997: Neue Perspektiven für die Grundsprachenforschung? – FUF 54 s. 205–213.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: Yhteissaamelainen sanasto. SUST 200.
- LSFU = *Lexica Societatis Fenno-Ugricae*. Helsinki.
- LyS = *Lyydiläismurteiden sanakirja*. LSFU 9. 1944.
- LÄGLOS = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Begründet von A. D. Kylstra, fortgeführt von Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra und Osmo Nikkilä. Bd I: A – J 1991. Bd II: K–O. 1996. Amsterdam.
- Lönnr. = Elias Lönnrot, *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Helsinki 1874–1880.
- MUSz = József Budenz, *Magyar-ugor összehasonlító szótár*. Budapest 1873–81.
- MÄGER, M. 1959: Onomatopoeetilisest sõnavarast eesti keeles. – *Keel ja Kirjandus* 2 s. 522–526. Eesti NSV Teaduste Akadeemia ja Eesti NSV Kirjanike Liidu ajakiri. Tartu.
- MÄGISTE, JULIUS 1949: Etymologisia pikkuhuomioita. – *Virittäjä* 53 s. 208–216.
- 1950: Fi.-estn. *nuha, noha, nohu, nuhu, nohi* 'Schnupfen' und est. *päri* 'Schafbock' und die ostseefi. onomatopoetischen Nomina auf -ä, -a, -u und (estn.) -i. – Toivonen s. 207–218.
- 1959: Suomalais-virolaisia sanavertailuja. – *Virittäjä* 63 s. 321–330.
- NIKKILÄ, OSMO 1988: Zur Herkunft einiger ostseefinnischer Nomina auf -ra. – *UAJb NF* 8 s. 14–17.
- 1992: Germanisches *swa- und *swai- im Finnischen. – László Honti et al. (toim.), *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slawischen Sprachraum* s. 117–123.
- 1998a: *nop-ea* → *nopsa*, *sel-keä* → *selvä*: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologiointi. – Urho Määttä ja Klaus Laalo (toim.), *Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista*. *Folia Fennica & Linguistica* 21 s. 77–101. Tampereen yliopiston suomen

- kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 1998b: Suomen *hk* germaanista *g*:tä vastaamassa. – Riho Grünthal ja Johanna Laakso (toim.), Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suho-
nen sexigenarii 16. V. 1998 s. 350–359. SUST 228.
- ONIKKI, TIINA 1996: Kahden suunnan taitteessa. Lauri Hakulisen väitöskirjan vastaanotto.
– Virittäjä 100 s. 259–267.
- PAASONEN, HEIKKI 1896: Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistyshistoriaan. [= Suomi 3:13:
4 1897].
- RAVILA, PAAVO 1959: Kantakieli kielihistorian peruskäsitteenä. – Virittäjä 63 s. 181–189.
- RYTKÖNEN, AHTI 1940: Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa. Jyväskylä.
- RÄTSEP, HUNO 1956: *i*-sufiksiliistest verbidest eesti keeles. – ESA 2 s. 74–91.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical Phonology of the Uralic Languages with Special
Reference to Samoyed, Ugric, and Permic. – Denis Sinor (toim.), The Uralic Lan-
guages. Description, History and Foreign Influences s. 478–554. Leiden.
- SIRO, PAAVO 1949: Puhumista merkitsevät verbit itämerensuomalaisissa kielissä. Ilmaus-
yhteyksiin pohjautuva merkityso pillinen tutkimuskoe. SUST 93.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. LSFU 12:1–6. 1955–1978.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. KKTKJ 36. Helsinki 1985–.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. 1. A–K 1992. 2. L–P 1996. SKST 556. KKTKJ 62.
- Suomi = Suomi. [Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Toimittanut] Suomalaisen Kirjal-
lisuuden Seura. Helsinki.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia. Helsinki.
- SVJa = М. И. Зайцева — М. И. Муллонен, Словарь вепсского языка. Академия
Наук СССР. Карельский филиал. Институт языка, литературы и
истории. Издательство «Наука», Ленинград 1972.
- TAINIO, LIISA 1995: Ahti Rytönen kielentutkimuksen työmaalla. – Virittäjä 99 s. 437–445.
- TOIVONEN, Y. H. 1938: Suomen kielen etymologisen sanakirjan näyteartikkeleita. – Virit-
täjä 42 s. 335–342.
- Toivonen = Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Y. H. Toivonen sexagenarii die
XIX mensis ianuarii anno MCML. SUST 98.
- UAJb NF = Ural-Altaische Jahrbücher. Fortsetzung der »Ungarischen Jahrbücher». Neue
Folge. Wiesbaden.
- UEW = Károly Rédei, Uralisches etymologisches Wörterbuch 1–2. Wiesbaden 1988.
- VELDI, ENN 1997: Some typological characteristics of Estonian onomatopoeitic formations.
– Mati Ereht (toim.), Estonian: Typological Studies II. Tartu ülikooli Eesti keele
õppetooli toimetised 7 s. 220–238. Tartu.
- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja. KKTKJ 33. Helsinki 1985–.
- VW = Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen von Dr. O. Donner
1–3. Helsingfors 1874–1888.
- VÄRV, VALVE 1965: Ühest onomatopoeetilisest verbiperest eesti kirjakeeles. – ESA 11 s.
49–57.
- Wied. = Ehstnisch-deutsches Wörterbuch von Dr. Ferdinand Wiedemann. Zweite vermehrte
Auflage. St-Petersburg 1893.
- ÄIMÄ, F. 1934: [Arvostelu teoksesta HAKULINEN 1933a] – Virittäjä 38 s. 80–85.

DIE ETYMOLOGIE DES OSTSEEFINNISCHEN METEOROLOGISCHEN WORTSCHATZES IM LICHT DES MATERIALS DER DISSERTATION VON LAURI HAKULINEN

Die von der Hauptrichtung der zeitgenössischen Forschung abweichende Dissertation Lauri Hakulinens »Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen« rief bei ihrem Erscheinen 1933 auch heftigen Widerstand hervor und wurde nach einem langwierigen Prozeß mit der niedrigsten Note angenommen. Im Artikel werden die 13 in Hakulinens Dissertation behandelten Wortfamilien im Lichte der gegenwärtigen etymologischen Forschung neu beurteilt. Als Ausgangspunkt der Analyse dient die Hypothese des Autors, nach der der meteorologische Wortschatz (gleich dem autochthonen Wortschatz unserer Sprachfamilie im allgemeinen) auf onomatopoetisch-deskriptiven Wurzel(serie)n, deren Kontaminationen und anderen Weiterbildungen basiert.

Außer den wortbildungsmorphologischen Verhältnissen des ostseefinnischen Wortschatzes wird den Verhältnissen des Ostseefinnischen und des Lappischen spezielle Aufmerksamkeit gewidmet. Anhand einer historisch-semantic und wortbildungsmorphologischen Analyse werden folgende finnische und lappische Wörter als etymologische Entsprechungen nachgewiesen (die finnischen und lappischen Lexeme können allerdings auch aus identischen Bestandteilen parallel gebildet sein): fi. *aave* 'Gespenst; Ahnung' ~ lp. *vuonâs* 'Maulkorb (eines Hundes)'; fi. (alt u. dial.) *aivistaa* 'ahnen, voraussagen' ~ lp. *vuoinâstit* 'ausruhen, Atem holen'; fi. *haiven* 'dünnes Haar' ~ lp. *suoivâ(n)* 'Schatten'.

Der Autor wiederholt seine Auffassung, daß die vorherrschende Auffassung über den großen Anteil der Lehnwörter unter dem (ostsee)finnischen (und allgemeiner finnisch-ugrischen) Wortschatz wenigstens zum Teil darauf beruht, daß die Entstehungs- und Entwicklungsprozesse des autochthonen Wortschatzes nicht bekannt sind — oder aber, daß die diesbezüglichen Forschungsarbeiten als ketzerisch ignoriert oder abgelehnt werden. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Finnisch-ugrisches Seminar der Georg-August-Universität,

Theaterstraße 14,

37073 Göttingen

Sähköposti: *ekopone@gwdg.de, eino.koponen@domlang.fi*

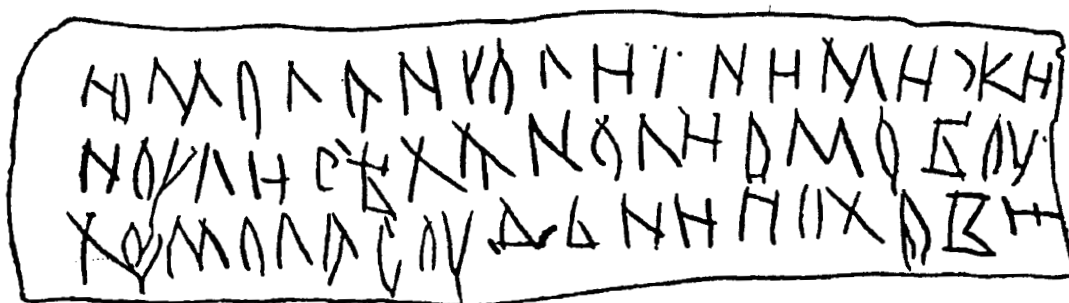
VIELÄ KERRAN ITÄMERENSUOMEN VANHIMMISTA MUISTOMERKEISTÄ

KARJALAINEN UKKOSEN LOITSU?

Ennen paperin ja musteen yleistymistä koivuntuohi oli Pohjolan pergamentti. Novgorodin ja Staraja Russan arkeologisissa kaivauksissa ja rakennustöiden yhteydessä on 1950-luvulta lähtien löydetty satoja 1100–1400-luvuilta peräisin olevia tuohikirjeitä. Kuten tunnettua, muutamiin tuohikirjoituksiin sisältyy myös itämeren-suomalaista kielenainesta: henkilön- ja paikannimiä, ainakin yksi muutamia sanoja sisältävä sekakielinen tekstinkatkelma tai paremminkin sanalista (Novgorod 403, josta tuonnempana lisää) sekä ennen kaikkea Neuvostoliiton tiedeakatemian editiossa (Arcihovski & Borkovski 1963) numeron 292 saanut novgorodilainen tuohikirje, jonka löytökerrostuma on ajoitettu dendrokronologisesti 1200-luvun puoleenväliin.

Novgorod 292 on ilmeisesti kokonainen teksti eikä katkelma tai irronnut kappale, arvelevat alkuperäisen tuohen nähneet tutkijat. Se käsittää kolmena rivinä viitisenkymmentä kirjainmerkkiä, ja käsikirjoissa ja yleisesityksissä se on 1960-luvulta näihin päiviin saakka kulkenut »karjalaisena ukkosen loitsuna». (Esim. Öispuu [1998: 45] mainitsee tekstin muutta mutkitta »aunukselaisena» ja transkriboi jostain syystä — ehkä kyseessä on painovirhe! — viimeiset kuusi merkkiä *rohovi*.) Tekstin kirjainmerkit ovat kömpelösti piirrettyjä mutta useimmiten selkeästi tulkittavia. Kuten seuraavasta kuvasta ja sen alla esitetyistä translitteroinneista näkyy, erot eri lukutapojen välillä eivät ole suuria. Joitain merkitseviä yksityiskohtia kuitenkin on, ja niitä erittelen seuraavassa tarkemmin. Vielä ongelmallisempaa kuin tekstin lukeminen on kuitenkin sen tarkoituksen ja viestin tulkitseminen.

▷

Nr. 292

Arcihovskin (Arcihovski & Borkovski 1963: 120) tulkinta (translitteroituna):

jumolanuoli.i.nimiži / nulisěhanoliomobu / jumolasudbniiohovi.

Vermeerin (1991) transkriptio: *jumolanuliinimiži / nulisě[h/l]anoliomobu /*

[hu/lu]molasudbni[i/p]ohov[i?]

Tekstiä ovat tulkinneet Virittäjän palstoilla Martti Haavio (1964) ja Juri S. Jelisejev (1966; Jelisejev itse asiassa esitti Novgorod 292:n ensimmäisen varsinaisen tulkinnan Neuvostoliiton tiedeakatemian julkaisussa 1959, ja tätä tiedonantoa referoitiin Virittäjässä jo 1961). Jelisejev pitää muutta mutkitta tekstiä karjalaisena ukkosenloitsuna, jossa karjalan kielen seassa on pari venäläistä sanaa; teksti voitaisiin hänen mukaansa suomentaa: 'Jumala(n)nuoli, 10 [on] nimeäsi. / Tämä nuolihan (*nuoli se han*) oli Jumalan oma (*oma B[og]u*). / Tuomion-Jumala (*Jumala* + ven. adj. *sudnyj*) johtaa (*joh[t]avi*)' — tai, vaihtoehtoisena tulkintana viimeiselle riville: 'Jumala tuomitsi (**sudⁱ*) ja (*ni*) johtaa'. Folkloristi Haavio puolestaan rakentaa lennokkaan tulkintansa laajan ukkoseen ja ukkosen-jumaliin liittyvän uskonto- ja perinnetieteellisen aineiston pohjalle. Koska ukkosen- tai taivaanjumalaan on monien kansojen parissa vedottu nimenomaan valaa vannottaessa, tämänkin »suomenkielisen — tai, jos niin tahdomme, aunuksenmurteisen» tekstin voi Haavion mukaan rinnastaa vanhoihin venäläisiin valankaavoihin, joissa pelotukseksi valan rikkojalle manataan (ukkosen)jumalan rangaistusta, kuolemaa toisten tai omien aseiden kautta sekä ikuista orjuutta: 'Jumalan nuoli, ihmisen / nuoli sekä nuoli oma. Jumala[lle?] (*B[og]u*). / Tuomion-Jumala. Kahleet (ven. *okovy*).'

Näiden tunnettujen selitysyritysten jälkeen vähemmälle huomiolle ainakin suomalaisissa tutkijapiireissä on jäänyt Helimskin pieni tutkielma (1986), joka korjailee Jelisejevin tulkintaa parilta olennaiselta osalta. Helimskin jälkeen merkittävästi uusille urille itämerensuomalaisten tuohikirjeainesten tutkimusta ohjaa Vermeer (1991) tärkeässä artikkelissaan, joka valitettavasti on ilmestynyt useille (balto)fennisteille tuntemattomassa sarjassa — itse osuin sen jäljille vain Katzin (1994: 359, alav. 14) arvokkaan huomautuksen ansiosta. Vermeer ei fennistiseen asiantuntemattomuuteensa vedoten esitä uutta tulkintaa mutta onnistuu, vankoin slavistis-paleografisin perustein, kumoamaan monia aikaisempia oletuksia. Tärkeimmät hänen huomioistaan voidaan tiivistää siihen toteamukseen, että Novgorod 292 ei välttämättä ole karjalaa eikä välttämättä myöskään ukkosen loitsu! Viimeksi on tuohikirjeen 292 tulkintaan vielä puuttunut Winkler (1998), esittäen puolestaan asiallisia joskaan ei mielestäni kumoamattomia vastaväitteitä Vermeerin kritiikille.

'NUOLI'-SANAN DIFTONGI JA KARJALAISUUS?

Useimmat tähänastiset tulkitsijat ovat pitäneet tekstiä karjalankielisenä (tai »aunuksen-murteisena»), ei siis esimerkiksi vepsäläisenä tai vatjalaisena, 1. rivin oletetussa *nuoli*-sanassa esiintyvän *uo*-sekvenssin perusteella. (Kuten Winkler (1998) aiheellisesti muistuttaa, toinen syy on ollut 1. rivin toiseksi viimeisenä esiintyvä kiistaton *ž*, mutta tämä äänne sinänsä voisi viitata myös ainakin vepsään. Palaan tähän sibilanttiin tuonnempana.) Novgorod 292:n *uo*:ta on niin yksimielisesti pidetty diftongin merkintänä, että sitä on käytetty vielä äskettäinkin todisteena pohjoiskantasuomen pitkien välivokaalien diftongiutumisen vanhuudesta (Krook 1999: 22–24). Vermeerin (1991) kenties painokkain huomio liittyy juuri tähän: <uo> ei ole välttämättä diftongin merkki vaan vanhoissa venäläisissä tuohikirjeissä muuallakin esiintyvä peilikuvamuoto digrafista <ou> = /u/, joten tekstissä ei mikään viittaa itämerensuomalaisista kielistä nimenomaan karjalaan (Haavion kielenkäytössä »suomeen») — itse asiassa *uo*-digrafi **voisi** olla paitsi *u*:n, *uo*:n tai **ō*:n myös venäläiselle oudon *ū*:n vastine: ?*Jumalanyli*. [u]-tulkinnan puolesta puhuu Vermeerin mukaan myös se varhaisimpiin slaavilais-itämerensuomalaisiin kontakteihin palautuva traditio, jonka mukaan ims. **ō*-äännettä vastaa ven. *u*, kuten heimonnimessä *sumb* 'suomi'.

Winkler (1998: 26–27) puuttuu erityisen ankarasti tähän päätelmään, joka hänen mielestään jättää kepeästi huomiotta venäjän itämerensuomalaisia lainoja koskevat tutkimustulokset. Hänestä ven. <u>:n käyttö esim. *sumb*-tapauksessa selittyy venäjän omilla äännekehityksillä: tällaisissa hyvin varhaisissa lainoissa pitkä **ō* on lainautunut venäjään mutta kokenut siellä saman kohtalon kuin omaperäinen, kantaslaavin pitkään nasaalivokaaliin palautuva **ō*. Novgorod 292:n *uo* on Winklerin mukaan todellakin alkuperäisen diftongin heijastumaa, ja tämä selittäisi myös kirjoitusasujen vaihtelun: ummikkovenäläinen muistiinmerkitsijä olisi ensimmäisellä kerralla koettanut kuvata sanan äänneasua mahdollisimman tarkasti, toisella kerralla lipsahduttanut tutumpaan merkkisarjaan *ou* (*nouli* 2. rivin alussa), ja kolmannella kerralla (2. rivin keskiosan *noli*) taas pyrkinyt kuvaamaan diftongin tarkempaa äännearvoa (**uō*, siis lyhytalkuinen, alkava diftongiutuma).

Winklerin oletukset perustuvat siihen ajatukseen, että Novgorod 292:n muistiinmerkitsijä on ollut ko. itämerensuomalaista kieltä taitamaton venäläinen. Ajatus on toki mahdollinen, kenties todennäköinenkin, mutta ei suinkaan varma; keskiajan Novgorodissa on täytynyt olla jonkin verran itämerensuomalaisen lähiseudun kieliä taitavaa ja sieltä sukujuurensa juontavaa väestöä, jotkut kenties kirjoitustaitoisiakin. Mikä olennaisempaa, vielä epävarmemmalla pohjalla on se Winklerin päätelmä, että venäläinen kirjoittaja ei olisi mitenkään voinut käyttää ven. [u]:n merkintää *nuoli*-sanän ensimmäisen tavun vokaalia kuvaamaan. Muinaisvenäjän *o*:lla nimittäin merkittiin melko avointa, *a*-maista vokaalia (tähänhän tunnetusti viittaa myös vanhojen venäläislainojen *a*:llisuus itämerensuomessa: *pappi*, *tavara* < *pop*, *tovar*; ja itse asiassa samaa saattaa heijastella *o* Novgorod 292:n itämerensuomalaisen *a*:n paikalla labiaalisen naapuruudessa: *jumola*). Siksi näyttää <oy> (~ <yo>) tai <y> joutuneen systemaattisesti vastaamaan lainasanojen ja vieraiden nimien lähtökielen *o*:ta, myös skandinaavisten kielten kyseessä ollen. Esimerkiksi 1300-luvun kronikoissa esiintyy nimiasuja kuten Фруди < skand. *Fróði*. (Kiparsky 1963: 77, 87–.) Tämän perusteella varmemmalta vaihtoehdolta näyttäisi Vermeerin näkökanta: tuohikirjeissä *u*:lla (<oy> ~ <yo>, <y>) merkityn vokaalin takana voi olla

▷

jokseenkin millainen hyvänsä ksm. *ō:n jatka. Toisaalta muinaisvenäjän myöhemmässä järjestelmässä <o> saattoi merkitä myös avoimemman o:n rinnalla mutkikkaiden sääntöjen mukaan esiintyvää suljetumpaa o:ta (Zaliznjak 1986: 94); muinaisvenäjän o- ja u-tyyppiset vokaalit ovat siis voineet jakaa ääntöavaruuden keskenään siten, että itämerensuomen vokaali, mikä lieneekin, ei ole sopinut yksiselitteisesti yhtä niistä vastaamaan. Novgorod 292:n ’nuoli’-sanana kirjoitusasujen vaihtelu (*nuli* ~ *noli*) tuntuu selittyvän tällä luontevammin kuin Winklerin tapaan edellyttämällä tuntemattomalta kirjoittajalta milloin suurempaa, milloin vähäisempää huolellisuutta oudon kielen äänteiden merkitsemisessä.

MIKÄ ON »JUMALAN NUOLI»?

Novgorod 292:n alkusanoissa on vaikeaa olla näkemättä sanoja »Jumala» ja »nuoli», ja tekstin ensimmäiset tutkijat ovat muutta mutkitta tulkinneet tämän »Jumalan nuolen» salamaksi. Haavio esittää tälle tulkinnalle paralleelajakin: mm. unkarissa *salama* on *istennyila*, liettualaisilla *Perkūno strėlos* ja muinaisilla roomalaisilla *telum Jovis* — ’jumalan (ukkos)jumala Perkūnasin, ylijumala Jupiterin) nuolia’ siis. Haavio esittelee myös laajalti eri kansojen uskomuksia ukkosesta taivaanjumalan ampumina nuolina. Vermeer kuitenkin muistuttaa erittäin aiheellisesti, että itämerensuomen alueella ei tiedetä ukkosta nimitetyn sana sanalta *Jumalan nuoleksi*, mutta sitä vastoin ainakin *Jumin ampuma* esiintyy äkillisten kipujen, paiseiden tai muiden salaperäisesti iskevien vaivojen nimityksenä.

Vermeerin kommentteja voi vielä täydentää Lauri Hongon (1959) avulla. Eri puolilla Eurooppaa, Afrikkaa, Amerikkaa ja jossain määrin Aasiaakin on uskottu tiettyjen tautien aiheutuvan »nuolista» tms., joita ampuu noita tai jokin uskomushahmo — Itä-Suomessa ja Karjalassa usein paholainen, yleisemmin, kuten Honko (mts. 99–100) tiivistää, »se myyttinen olento, joka kyseisessä kulttuurimiljöössä dominoi». On siis periaatteessa täysin mahdollista ajatella, että esikristillisillä itämerensuomalaisilla taudinaiheuttajat olisivat olleet nimenomaan »jumalannuolia» (vrt. esim. vepsän *jumalanviga* ’kirouksen aiheuttama sairaus’ [SVJa]). Kiintoisa tässä yhteydessä on se Hongon (mts. 45) referoima tieto, että Vienan- ja Jäämeren rannikon venäläiset olisivat pelänneet erityisesti karjalaisia, joiden uskottiin aiheuttavan tauteja tuulen mukana lentävillä taikanuolillaan. Tämänkin valossa vaikuttaa siltä, että Novgorod 292:n »jumalannuoli» voi viitata vähintään yhtä hyvin maagiseen taudinaiheuttajaan kuin salamaankin.

Pienen kielitieteellisen tulkintakysymyksen Vermeer on nostattanut huomauttamalla, että Novgorod 292:n alkusanojen kirjoitusasu ei mahdollista genetiivialkuista lukutapaa *jumalan nuoli*: tuohikirjeiden ortografia edellyttäisi sanan (liudentumattoman) loppukonsonantin jälkeen mykkää ns. jeriä (ъ) tai sitä vastaavaa vokaalimerkkiä (tuohikirjeiden ortografiassa käytettiin systemaattisesti o:ta taka-jerin [ъ] vastineena, e:tä etu-jerin [ь] — Zaliznjak 1986: 93). Tekstin pitäisi siis alkaa esimerkiksi *юмолано нуоли — ellei sitten kyseessä ole jokin genetiivin n:n jo menettänyt itämerensuomalainen murre. Vermeerin ajatusta vastaan puhuu kuitenkin se, että nominatiivialkuinen »Jumalanuoli» ei tunnu luontevimmalta tulkinnalta, ei suomalaisen kielitajun pohjalta eikä verrattuna esimerkiksi vepsän ja karjalan lukuisiin genetiivialkuisiin yhdyssanoihin (esim. vepsän *jumalanviga*

(ks. ed.), *jumalanheboine* 'sateenkaari' [SVJa]). *n*-alkuisen sanan edellä genetiivin *-n* on joka tapauksessa voinut olla vaikea hahmottaa, varsinkin jos kyseessä on tiivis sanaliitto tai yhdyssana (tästä huomauttaa aiheellisesti myös Winkler), eikä »Jumalan» ja »nuolen» suhde muutenkaan voine tarjota kovin monia semanttisia tulkintamahdollisuuksia — mikäli ne todella kuuluvat samaan sanaan tai sanaliittoon. Käsialan yleisestä kömpelyydestä päätellen mahdollista on, ettei kirjoittaja muutenkaan ole välttämättä hallinnut muinaisvenäjän ortografisia periaatteita, varsinkaan jos kyseessä ei ole ollut hänen äidinkiелensä: yhden mykän merkin unohtuminen on ymmärrettävä kirjoitusvirhe. Kokonaan tämä pieni loppu-*n:n* ongelma tietysti poistuu, jos toista Vermeerin ehdottamaa lukutapaa noudattaen tulkitaan *Jumala* vokatiivisesti käytetyksi: '[Oi] Jumala, ...'.

»10 NIME ä» — VAI »IHMINEN»?

Merkittävämpiä tulkintakysymyksiä nostaa esille ensimmäisen rivin loppuosa. Jelisejev ja häntä seuraten Helimski ovat lukeneet kaksipisteisen *İ*-kirjaimen luvun 10 merkiksi, jolloin rivin loppuosa on tulkittava 'kymmenen nimeäsi', 'kymmenen on nimiäsi' tms. Vermeer taas on tuohikirjeiden aineiston pohjalta laajasti perustellut, miksi *İ*-merkki olisi tässä kuitenkin tulkittava mieluiten *i*-vokaaliksi: numeromerkkeinä käytetyt kirjaimet on muinaisvenäläisissä teksteissä yleensä aina ympäröity (kaksois)pisteillä tai päällysviivoilla eli ns. titloilla, joita tässä ei näy (tuohen 292 kaksipisteisen *İ:n* pisteet eivät ole tällaisia ympäröiviä pisteitä vaan melkein kirjaimen päällä), ja toisaalta latinalaisen *I:n* näköistä ns. kymmenikkö-*i:tä* (*desjateričnoe i*), pisteineen tai ilman, on — toisin kuin Jelisejev väittää — käytetty myös *i*-äänteen merkkinä useissa teksteissä. Vermeerin huomion mukaan tuohikirjeiden *desjateričnoe i* esiintyy vokaalin merkkinä erityisesti vokaalinjälkeisessä asemassa ja uskonnollisissa yhteyksissä, jollaisesta tässäkin lienee kysymys.

Winkler hylkää Vermeerin huolellisesti perustellun tulkinnan suoralta kädeltä huomauttaen, ettei venäläisiin kirkollisiin konteksteihin kuuluvia lainalaisuuksia voi välttämättä yleistää tähän pakanalliseen ja muutenkin poikkeukselliseen tekstiin; hänestä todennäköisempää olisi tekstin kirjoitustilannetta ajatellen, että oudon kielimuodon kanssa pinnistelevä kirjoittaja olisi tilaisuuden tullen turvautunut lyhenteeseen. Winklerin päätelmä perustuu kuitenkin sinänsä mahdolliseen mutta kepeänlaiseen oletukseen, ja voi kysyä, olisiko ummikkovenäläinen kirjoittaja edes kyennyt tunnistamaan oudonkielisestä loitsusta sanaa 'kymmenen'. Vakavampia perusteita lukutavalle '10' voisi tietenkin löytyä, jos jostakin itämerensuomalaisesta (tai luoteisvenäläisestä) folkloreaaineistosta todella tavoitettaisiin loitsu, jossa puhutaan salaman, ukonvaajan tai maagisen nuolen »kymmenestä nimestä». Mahdotontahan tämä ei ole: ainakin itämerensuomalaisissa parannusloitsuissa voidaan käytellä lukuja (esim. »jos sinä ammut kerran, minä ammun kahdesti, jos sinä kahdesti, minä kolmesti...») tai jopa luetella tietty määrä taudinaiheuttajien lajeja (esim. Teuvalta merkitty loitsu alkaa: »Minä taidan yhdeksää lajia letyn...»), mutta näissä tapauksissa maaginen luku näyttää yleensä olevan yhdeksän (Honko 1959: 91–92). Tällä tietoa kuitenkin Vermeer näyttää löytäneen *İ:n* lukemiselle *i*-vokaalin merkkinä vankat paleografiset ja lingvistiset perusteet.

Haavion tulkintaa 'ihmisen (nuoli)' Vermeer ei kuitenkaan hyväksy vaan ehdottaa varovasti, että *İ*-merkki voisi olla konjunktio *i* 'ja', joka tunnetusti on lainautunut venäjästä

▷

useisiin suomensukuisiin kieliin. Tällöin tuohen ensimmäinen rivi voitaisiin tulkita '[Oi] Jumala, nuoli (= nuolesi?) ja nimesi'. Vermeerin tulkinnan rinnalle voisi tietenkin ehdottaa myös vaihtoehtoa 'Jumala, nuoli [on] myös nimesi (= sinun nimesi on myös [pelättävä kuin] nuoli)'. Kyseessä olisi kopulaton, metaforinen ekvatiivilause, jossa *i*-konjunktio esiintyy venäjässäkin tavattavassa merkityksessä 'myös'. Tällainen tulkinta herättää edelleen kiintoisia kysymyksiä itämerensuomen syntaksin historiasta. Onko konjunktio *i* lainautunut jo näin kauan sitten merkityksessä 'myös'? Onko kopulattomuus venäjän vaikutusta vai runokielen arkaismi? Ennen näitä pohdiskeluja on kuitenkin harkittava muitakin tulkintamahdollisuuksia.

Jos *Ī*-merkki irrotetaan joko numeromerkiksi tai konjunktiksi *i*, jäljelle jää ilmeisesti-kin *nimi*-sananjokin muoto. Jelisejevin ja Helimskin numeraalitulkinnat jättävät huomiot- ta sen ongelman, että lukusanan yhteydessä ims. kielessä odotettaisiin partitiivia (esim. sm. *nimeä(si)*, *nimiä(si)*), jonka tunnuksista ei tässä tekstissä näy jälkeäkään. (Tuntuu sitä paitsi oudolta ajatukselta, että kirjoittaja olisi esimerkiksi muukalaisuuttaan jättänyt sanan nominatiiviin mutta osannut kuitenkin liittää siihen possessiivisuffiksin.) Konjunktio- tulkinnat — 'nuoli ja nimesi' tai 'nuoli [on] myös nimesi' — ovat tässä suhteessa on- gelmattomampia, mutta jättävät nekin auki kysymyksen (johon Vermeerikään ei uskaltaudu esittämään lopullista vastausta): miksi *nimiži* eikä **nimeži*? Kaksitavuiset *e*-vartalogot ovat itämerensuomessa niin keskeinen ja stabiili nimitystyyppi, että *i*:n esiintyminen 2. tavussa ei tunnu uskottavalta. Selitykseksi sopii kirjoitusvirhe, jollaisia Vermeerin mukaan esiintyykin myös muualla tuohikirjeissä: seuraavan tavun vokaalimerkki on jonkinlaisen ennakkoinnin johdosta siirtynyt edelliseenkin tavuun (esim. соуноу pro сыноу vok.sg. 'poika!'). Uskottava on toki myös Winklerin selitys, jonka mukaan tekstin merkitsijä olisi yksinkertaisesti kuullut väärin, hahmottanut kahden *i*:n välillä olevan *e*:n *i*:ksi.

'Nimesi'-tulkinnan tiellä on kuitenkin toinenkin ongelma, johon tekstin aiemmat tutkijat eivät näytä kiinnittäneen huomiota: sibilantti *ž* (ж). Soinnillisia suhusibilantteja esiintyy itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä eri tavoin toisaalta eteläkarjalassa, toi- saalta vepsässä ja vepsäläispohjaisissa (tai -vaikutteisissa) aunuksessa ja lyydissä. Varsinais- karjalassa vanha *s* on muuttunut suhusibilantiksi periaatteessa kaikkialla paitsi liuden- tavassa ympäristössä eli useimmiten *i*:n jäljessä, mutta tämä sibilantti ei ole kovin voimakashälyinen. Soinnillisena se esiintyy vain eteläkarjalaisissa murteissa, missä klusiilit ja sibilantit ovat soinnillisessa ympäristössä soinnillistuneet (*regi*, *händä*, *käži*); varsinaiskarjalan soinnillista suhusibilanttia on siis helppo pitää suhteellisen nuorena kehittymänä. (Tarkemmin karjalan murteiden sibilanteista esim. Virtaranta 1984, KKM etenkin kartat 87, 90.) Mikäli Novgorod 292:n *ž*-merkintä tulkitaan varsinaiskarjalaiseksi suhusibilantiksi, olisi myös selitettävä, miksi tuohikirjeen 2. rivillä esiintyvä, kaikkien tähänastisten tulkintayritysten mukaan sananalkuinen *s* ei näköjään ole muuttunut *š*:ksi.

Todennäköisemmältä näin vanhan soinnillisen suhusibilantin esiintyminen tuntuisi vepsässä, lyydissä tai aunuksessa, jotka vanhastaan ovat olleet voimakkaamman venäjän vaikutuksen alaisina kuin varsinaiskarjala. Täällä kuitenkin suhusibilantti tyypillisesti tavataan vain (alkuperäisen) *i*:n **jäljessä** (*ižä* ~ *iža* 'isä', *lašk(u)* 'laiska'). Vepsän yksikön 2. persoonan possessiivisuffiksissa *-iž* (Zajceva 1981: 228–233) on tosin suhusibilantti, mutta tämä voidaan selittää suhteellisen myöhäiseksi kehittymäksi, joka on tapahtunut **si* > *is* -metateesin jälkeen (Tunkelo 1946: 239–241), joten *nimesi*-tyyppisessä metateesittä- mässä muodossa ei suhusibilanttia voisi esiintyä. Vaikka tuohikirjeen todistukseen

foneettisista detaljeista ei voikaan paljoa luottaa (onhan mahdollista, että Novgorod 292:n itämerensuomalaisessa alkuperäiskielessä oli vain yhdenlaisia sibilantteja, jotka venäläiseen korvaan kuulostivat milloin teräviltä, milloin suhusibilanteilta), tämä pieni yksityiskohta tuntuisi puhuvan ’nimesi’-tulkintaa vastaan.

Jos tekstin ensimmäisen rivin <ĭ> tosiaan on luettava *i*-vokaalin merkiksi, Haavion tulkinta ’ihmisen (/ nuoli)’ on yhä varteenotettava vaihtoehto. Vermeer kylläkin hylkää ’ihmisen’-lukutavan suoralta kädeltä »liian kaukaisena», mutta tämän täytyy olla Haavion väljästä ilmaisusta johtuvaa väärinkäsitystä. Vermeer on varmaankin erehtynyt vertaamaan tuohikirjeen tekstiä suomen *ihmiseen* eikä arkaaisempaan *inhimiseen*, joka viron (*inimene*) ohella tavataan nimenomaan itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä. Koivusalon (1998: 250) mukaan *inhiminen*, jota ei Suomen alueen murteista ole tavattu lainkaan, on vanhaan kirjasuomeenkin tullut karjalan (*inėhmiñe*, *-ñi*) tai inkeroisen (*inhimin*, *inmiin* ym.) suunnalta. Sana (erisuffiksina johdannaisena *inėhmoi*) tavataan vepsässäkin, SVJa:n mukaan pejoratiivistuneena ’laiskan t. kivulloisen ihmisen’ merkitykseen — ’ihmisen’ merkitystehtävästään sen lienevät vepsässä kuten (osin) karjalassakin torjuneet kristinuskon myötä levinneet uudet termit: vepsän *rist’it*, karjalan *ristikansa* ym. Merkkijono *inimiži* voidaan varsin hyvin lukea **in(h)imiže(n)* tai **ine(h)miže(n)*; *h*, mikäli se on edes säilyneenä ollut, on tällaisessa asemassa ollut niin funktionaalisesti merkityksetön ja heikkohälyinen, että se on todennäköisemmin jätetty merkitsemättä kuin merkitty venäjän *g*- tai *χ*-äänteen merkillä. Sanan viimeisen (sekä mahdollisesti toisen) tavun *i* voi selittyä kirjoitusvirheeksi samalla tavoin kuin **nimiži* ’nimesi’-muodon 2. tavun *i*, ja genetiivin *-n:n* puute samoin kuin edellä ’Jumala(n)nuolen’ yhteydessä esitettiin.

OMA NUOLI — VAI AMPUVA?

Laajimman kirjon tulkintoja on synnyttänyt tuohikirjeen 292 riveistä keskimmäinen. Näistä tunnetuin, Jelisejevin tulkinta ’tämä nuolihan (»nuoli sehän») oli oma *Bogu*’, on pitkään paremman puutteessa hyväksytty vastaväitteitä. Kuitenkin siinä on useita olennaisia heikkouksia, jotka Vermeer yksityiskohtaisesti erittelee: Jos rivin lopun *bu* olisi sinänsä tavallinen lyhennysmuoto *Bogu* ’Jumalalle’-sanasta, sen päällä pitäisi olla lyhennysviiva (titlo), siitä puhumattakaan, että tämän venäjänkielisen sanan esiintymistä keskellä itämerensuomalaista tekstiä tai ylipäätään koko rakenteen syntaktista outoutta ei Jelisejev mitenkään tarkemmin perustele. Myöskään *sěhan*-merkkijonon lopussa ei ole jeriä (ѣ) tai sitä vastaavaa vokaalimerkkiä, kuten sananloppuisen konsonantin jäljessä muinaisvenäjän ortografiassa tulisi olla.

Vermeerin vasta-argumentteihin voisi lisätä, että **nuoli sehän* ’tämä nuolihan’ on itämerensuomalaisten kielten kannalta outo tulkinta. Koillisissa itämerensuomalaisissa kielissä deiktinen *se*-pronomini tyypillisesti viittaa johonkin kauempana puhujasta olevaan (Larjavaara 1986: 214); lähiviitteinen *se* on tunnetusti eteläisissä itämerensuomalaisissa kielissä (esim. viron *see* ’tämä’), mutta tuohen 292 ensimmäisellä rivillä esiintyvä *ž* suuntaa ajatukset pikemmin karjalais-pepsäläiselle alueelle kuin vaikkapa vatjaan. Sikäli kuin Larjavaaran alkuperäiseksi oletama systeemi on viime vuosisatojen aikana muuttunut, *se* on venäjän vaikutuksesta paremminkin väistynyt deiktisestä käytöstä (esim. valtapronominiksi nousevan *nece:n* tieltä) kuin yleistynyt (mts. 251). Nomininjälkeisenä

▷

(kvasi)enkliittinä esiintyvä *se* on Larjavaaran mukaan »joskus anaforinen, joskus epämääräisesti emfaattinen» (mts. 307–), ei deiktinen — miksi sitten emfaattis-enkliittiset *se* ja *hän* olisivat tekstissä peräkkäin? Jelisejev ei myöskään ole mitenkään yrittänyt selittää, miksi 'tästä nuolesta' puhuttaessa olisi käytetty nimenomaan menneen ajan muotoa *oli*.

Haavion tulkinta '(ihmisen /) nuoli sekä nuoli *oma*[.] *Bogu*' ei ole läheskään ongelmaton sekään. Merkkijonon *sěha* lukeminen *sekä*-sanana vastineeksi edellyttäisi itämerensuomen alkuperäisen *k:n* (tai, kuten 1. rivillä esiintyvän *ž:n* perusteella todennäköisemmältä tuntuisi, soinnillistuneen *g:n*) outoa korvaamista venäjän *x:llä*, mitä Haavio ei ole edes yrittänyt yksityiskohtaisemmin perustella. Lisäksi *sekä*-sanana levikki näyttää olevan karjalassa varsin suppea (KKS: Uhtua Vuokkiniemi Hietajärvi Tunkua Korpiselkä Suistamo — useimmat esiintymät siis suomen kielen naapuruudesta!) eikä tietävästi ulotu vepsään. Terho Itkonen (1983: 352) kylläkin mainitsee sen tyypillisten »muinaiskarjalaisuuksien» (so. karjalassa ja suomen itämurteissa esiintyvän, paljolti kylläkin Itkosen olettamaa itäkantasuomea nuoremman sanaston) joukossa. Itse asiassa *sekä*-sanalla on kyllä länsimurteistakin pohjaa, vaikka käyttö yksinään kopulatiivikonjunktiona onkin suomessa Lauri Hakulisen (1999: 50) mukaan »nykyisin vain tai pääasiallisesti» itämurteinen ilmiö.

Rivin lopun *bu*-sekvenssistä lähtien Haavio noudattelee Jelisejevin tulkintaa, huomauttaen lisäksi, että tässä *B[og]u* (siis kaiken lisäksi datiivimuodossa) ja *Jumola* mainitaan rinnakkain samaan tapaan kuin Haavion vertailukohtanaan käyttämässä 900-luvun venäläisessä valankaavassa kristittyjen Jumala (*Bog*) ja pakanoiden ukkosenjumala Perun. Rivin loppuosan tulkintaa ei tämä paralleelikaan tee kielelliseltä kannalta vakuuttavaksi. Haavion lukutapahan vaatii olettamaan, että kirjoittaja olisi yhtäkkiä siirtynyt yksityiskohtaisesta, sanasanaisesta merkitsemisestä tiiviimpään, »tukisanoille» perustuvaan muistiinpanemiseen: »[rangaiskoon minua] *Bog* [ja] *Tuomion-Jumala [ja olkoot osanani] kahleet [jos rikon valani]».

Haavion ehdottamaan lukutapaan sisältyy kuitenkin tekstin toisen rivin osalta merkittävä oivallus, johon Helimski on omassa tulkinnassaan tarttunut: merkkijonot *ноули* ja *ноли* (samoin kuin 1. rivin *нуоли*) merkitsevät kaikki samaa 'nuoli'-sanaa. Jäljelle jäävistä 2. rivin aineksista Helimski pyrkii muodostelemaan sanoja, jotka voitaisiin yhdistää salamaan, ukonnuoleen. Rivin lopun *omobu*-kirjainjonon lukutapa *ambu* on sekä kekseliäs että ortografisesti perusteltavissa. Itämerensuomen *a*:ta näyttää muutenkin vastaavan tekstissä *o* (muinaisvenäjässä sekä suljetumman että avoimemman *o*-äänteen merkki!), etenkin labiaalikonsonanttien naapuruudessa (*jumola*), ja jälkimmäinen *o*-kirjain taas voidaan tulkita mykän jerin vastineeksi (*oməbu*) — tämä lienee vakuuttavampi selitys kuin Helimskin »mahdollisena» mainitsema (mutta itämerensuomen kannalta perin outo) epenteesioletus: **am^abu*. Sitä paitsi merkitykseltään 'ampua'-verbi sopii 'nuolen' yhteyteen niin luontevasti, että tätä tulkintaa olisi, kuten Vermeer asian ilmaisee, »sääli hylätä ilman hyvää syytä».¹

Vähemmän onnistunutta Helimskin tulkinnassa on merkkijonon *sěha* tulkinta hypoteettisen **säihkää*-verbin imperatiivimuodoksi. Vermeer esittää parikin vastaväitettä.

¹ Jos merkkijonon *noli* 'nuoli'-tulkinnasta kuitenkin luovuttaisiin, olisi periaatteessa mahdollista liittää *n* edelliseen sanaan kuten Jelisejevin 'sehän oli' -tulkinnassa. Vermeerin mukaan tällainen jako sotisi tuohikirjeiden ortografian periaatteita vastaan: loppu-*n* vaatisi peräänsä mykkää jeriä tai vastaavaa merkkiä. Tällaiseksi merkiksi voisi tietenkin tulkita *o*-kirjaimen (*sě[h/l]ano* = *sě[h/l]anə*), mutta tällöin on rivin lopulle (*li omobu* ~ *liomobu*) vaikea keksiä luontevaa tulkintaa.

Ensinnäkin imperatiivimuodoksi oletettu **säihä* näyttäisi olevan heikkoasteinen muoto ja vieläpä murteesta, jossa *hk*-yhtymäkin on astevaihtelun piirissä, **ambu* imperatiivimuotona taas edellyttäisi astevaihtelutonta kielimuotoa. (Tähän tosin voisi huomauttaa, että *ambu* voisi periaatteessa hyvin edustaa myös kehitysvaihetta, jossa *p:n* oletettu heikkoasteinen vastine on vielä assimiloitumatta edeltävään nasaaliin. Toisaalta **säihä* (*sěxa*)-muodossakin voisi periaatteessa piillä jonkinlainen spirantti klusiilin heikkoasteisena vastineena — väkinäiseltä tällainen oletus kuitenkin tuntuu, varsinkin kun oletetun imperatiivimuodon loppu-**k* näyttää kuitenkin kadonneen jäljettömiin.) Toiseksi: (muinais)venäjän *ě*:llä merkittiin suppeaa tai puolisuppeaa vokaalia tai *ie*-mäistä diftongia, joka pohjoisvenäläisissä murteissa pyrki sulautumaan *i*:hin, joten *ě* sopii erittäin huonosti Helimskin oletaman *äi*-diftongin vastineeksi. Vermeerin kritiikin jälkeen Helimskin tulkintaa ei nähdäkseni pelasta sekään Winklerin esittämä ajatus, että kirjoitusasussa heijastuisi pelkästään **äi*-diftongin ensimmäinen (!), voimakkaammin aksentoitu komponentti.

Sen lisäksi, että Helimskin oletama **säihkää*-verbi on täysin hypoteettinen, koko **säihä*-tulkinta seisoo ja kaatuu sen ajatuksen varassa, että tekstissä puhutaan nimenomaan salamasta; muunlaisen maagisen nuolen 'säihkyminen, välkkyminen' ei tunnu yhtä uskottavalta. Voisi tietenkin ajatella, että kyseinen deskriptiiviverbi olisi viitannut pikemminkin nopeaan liikkeeseen (»vilahtaa») tai sellaisesta syntyvään äänihavaintoon (»humahtaa, suhahtaa») — näin Winkler on ilmeisesti ajatellut pitäessään **säihä*-tulkintaa »houkuttelevana» Stipan (1990: 48) Helimskin tulkintaan perustuvan, vapaahkon saksannoksen ('Pfeil sause', siis 'nuoli suhahda') pohjalta. SKES:n tietojen mukaan tämäntapaisia merkityksiä — esim. 'liikkua nopeasti', 'vilahtaa', 'iskeä', myös 'vihlaista, kivistää' — onkin tavattu tähän sanueeseen yhdistetyiltä itämerensuomalaisilta deskriptiivisanoilta. Huomionarvoista on kuitenkin, että liikettä, ääntä tai kiputunteuksia kuvaavat deskriptiiviverbit ovat *h*:ttomia (*säikkiä*, *säigeä*, *säikätä* ym.) ja sopivat siksi huonosti hypoteettisen **säihä*-muodon yhteyteen. Sen lisäksi, että *h*:llinen *säihkyä*-tyyppi näyttää liittyvän yksinomaan 'valon välkkymisen, kipinöimisen, häikäisemisen' merkityksiin, se näyttää SKES:n perusteella myös yksinomaan suomalaiselta (paria karjalasta tavattua *säihkää*, *säihkähütteä* -tyyppistä tapausta SKES epäilee suomalaisperäiseksi). Tämä ei ehkä vielä kaada mutta ainakin heikentää Helimskin **säihä*-hypoteesin muutenkin hennonlaisia perusteita.

Vermeer ei ole oman alustavan tarkastelunsa pohjalta löytänyt *sěxa*-kirjainjonon vastineeksi sopivaa itämerensuomalaista sanavartaloa (**sehA?* **si(i)hA?* **sēhA?*), ja hän ehdottaakin harkittavaksi sitä mahdollisuutta, että *h*:ksi luettu kirjain olisi *l*. Kirjaimen viivat tosin menevät yläpäästään ristiin, mutta samoin on käynyt viereiselle *a*-kirjaimelle, ja 3. rivillä sijaitseva *h* on joka tapauksessa aivan erilainen. Vermeerin tulkintalinjaa jatkaakseni: Koska **ambu*-muoto tuntuisi todennäköisimmin viittaavan astevaihtelutomaan (esi)vepsäläiseen tai vepsäläisvaikutteiseen murteeseen (ellei sitten kyseessä ole karjalaistyyppinen ind.sg.3. muoto: **ambuw* 'ampuu'), eivät esim. *silta*- tai *selkä*-sanojen heikkoasteiset muodotkaan tunnu todennäköisiltä. Sama astevaihtelukriteeri sulkisi pois mahdollisen suomen *siellä*-sanana vastineen (< **sikälä*, vrt. vepsän *sigau*). Vahvimmalta ehdokkaalta tuntuisi *se*-pronominin adessiivi- tai kenties allatiivimuoto: 'sillä (?sille)'. 'Sillä nuoli ammu' — tai 'ampuu' — mutta millä, tai mille? Kyseessä ei voine olla deiktinen vaan ana- tai kataforinen *se*: viittauskohteen olisi löydettävä tekstistä itsestään.

Tässä kohtaa on kuitenkin muistettava, että Vermeerillä on Jelisejevin **sehän*-tulkinnan hylkäämiseen oikeastaan yksi ainoa peruste: sananloppuisen **n:n* jäljestä puuttuva jertai vastaava vokaalimerkki. Jos Haavion ja Helimskin tapaan irrotamme tätä seuraavan merkkijonon *noli* 'nuoli' -sanaksi, on tilanne itse asiassa sama kuin ensimmäisen rivin 'jumala(n)nuolen' kohdalla: sananloppuinen *n*, jos se edes on säilyneenä ollut, on helposti voinut jäädä merkitsemättä *n*-alkuisen sanan edellä. Emfaattisella *hän*-enklitiillä varustetun nominatiivimuodon lisäksi voisi tässä ajatella myös näkevänsä illatiivimuodon 'siihen' (vrt. lyysin *sihi*, *sihe*, vepsän *sihe* [SKES, SVJa]), jolloin ana- tai kataforista viittaussuhdetta koskevat ongelmat olisivat samat kuin edellä esitetyn 'sillä'-tulkinnankin kohdalla. Kolmas, *h:n* jälkeisen vokaalin kvaliteettia ajatellen kenties paras, vaihtoehto olisi *sija*-nominin illatiivimuoto (vrt. esim. lyysin *šīähä*, *siehei* 'sijaan' [SKES]); sanan heikko tavunrajainen *j:hän* on monissa itämerensuomen murteissa kadonnut synnyttäen lähes tai täysin diftonginomaisia vokaalisekvenssejä, joiden merkitseminen venäjän *ě*:llä ei liene mahdoton ajatus.

»TUOMION-JUMALA JOHTAA»?

Tekstin viimeisen rivin tulkinnasta Jelisejev, Haavio ja Helimski ovat jokseenkin yksimielisiä, lukuun ottamatta rivin viimeistä sanaa. Muilta tutkijoilta Haavion lukutapa *okovy* 'kahleet' on jo saanut ansaittua kritiikkiä. Se on tietenkin tekstin koherenssin kannalta vailla motivaatiota ja edellyttäisi kahta kirjoitusvirhettä tai substituutiota — *h* pro *k*, *i* pro *y* — joiden esiintymistä (vieläpä venäjänkielisessä sanassa, jonka luulisi olleen kirjoitustaitoiselle novgorodilaiselle tuttu) on vaikea perustella. Vankalla pohjalla eivät kuitenkaan ole Jelisejevin ja Helimskinkään lukutavat. Jelisejevin tulkinta 'johtavi' ei ota mitään kantaa *t:n* arvoitukselliseen katoamiseen kirjoitusasusta. Helimski taas näkee samassa merkkijonossa verbinmuodon **ohjavi*, mutta tämä tulkinta ei äänteellisesti eikä morfologisestikaan ole kovin onnistunut. *Ohjata*-verbihän on (lähes) yleisitämerensuomalainen TA-johdos germaanisperäiseksi arvellusta itämerensuomen *ohja*-sanasta (ks. esim. SSA s.v. *ohja*), ja sen johdinaineksestä (**ohja-ta* ~ **ohja-δa*) luulisi jääneen jäljelle jotakin, kun teksti muuten näyttää »vepsäläisittäin» arkaaiselta (astevaihtelun puute) ja jopa sg.3. -vi-suffiksi olisi tämän tulkinnan mukaan säilynyt (vrt. karjalan -u, -w, vepsän -b), tosin analogisessa heikkoasteisessa muodossa.

Vermeerillä on tähänkin ratkaisuehdotus, joka perustuu tekstin uudenlaiseen tulkintaan. 3. rivin kuudenneksi viimeinen kirjain voidaan nimittäin lukea myös *p:ksi* (π), sehän on selvästi erilainen kuin sitä edeltävä kiistaton *i*. Näin rivin lopussa voitaisiin nähdä jokin itämerensuomen *paha*-sanueeseen kuuluva sanamuoto, esimerkiksi verbinmuoto (sg.3.) **pahovi*. *pahoa*-verbin on Vermeer löytänyt ainakin Lönnrotin sanakirjasta merkityksessä 'paheksua, puhua pahaa', ja itse asiassa sen tuntee myös KKS vienalaismurteista (*pahuo*, KiestinkiP Uhtua Vuokkiniemi Jyskyjärvi) merkityksessä 'olla pahoillaan, murheissaan, surra'. Voidaan ajatella, että sen ovat eteläisemmistä karjalais-vepsäläisistä murteista syrjäyttäneet näille tyypilliset, kompleksisemmat johdokset. Joka tapauksessa se kuuluu ikivanhaan ja laajafunktioiseen (ks. esim. Laakso 1997) **i*-verbien johdostyyppiin, joka on saattanut tuolloinkin, 1200-luvulla, olla hyvinkin produktiivinen. — Vermeer muistuttaa myös, että rivin viimeisen merkin tulkitseminen on hankalaa: se on perinteisesti luettu

i:ksi, mutta saattaa olla, ettei se ole kirjain lainkaan.

Viimeisen rivin alkuosassa sekä Jelisejev (hiukan epäröityään) ja Haavio että Helimski ovat lukeneet jälleen itämerensuomalaisen *jumala*-sanana. Sen jäljessä ilmeisesti venäläisen silmä väkisinkin näkee jotakin venäjän *sud*-kannasta muodostettua: joko adjektiivin *sudnyj*, nominin (venäjän *sud* > itämerensuomen »suuto», 'oikeus, tuomio') tai verbinmuodon (venäjän *sudi* > itämerensuomen »suuti», 'tuomitsi'). Jelisejevin **jumala sudnyj* 'tuomion-Jumala' -tulkintaan on halukkaasti yhtynyt Haaviokin: se on ollut hyvä pohja hänen uskontotieteelliselle tulkintahypoteesilleen valankaavasta ja sen vahvistajajumalasta, taivaallisesta tuomarista Ukosta, joka »pitää pilvissä käräjät, sekehessä selvät neuvot». Konneksio *Bog sudnyj* 'tuomion-Jumala' tunnetaan ainakin yhdestä vanhasta venäläisestä käsikirjoituksesta (apokalypsi 1100–1200-luvulta), mutta lähdettä eivät kaikki tutkijat ilmeisesti pidä luotettavana (Meščerski 1964). Vielä heikommalla pohjalla on vaihtoehtoinen tulkinta, jossa *sudb* ja *ni(i)* erotettaisiin eri sanoiksi. Vermeer huomauttaa, että *b*-merkin tulkitseminen liudennuksen merkiksi kuten Jelisejevin esittämässä toisessa tulkintavaihtoehdossa merkitsisi loppuheittoista imperfektimuotoa, joka ei sovi yhteen tekstin äänteellisen arkaaisuuden kanssa; toinen tuohikirjeiden ortografian kannalta mahdollinen lukutapa, *b*:n tulkitseminen *e*-vokaaliksi, tuntuu epätodennäköiseltä sen kannalta, että venäjän *sud*-substantiivin lainautumat itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä ovat kaikki 2. tavultaan takavokaalisia O- tai U-johdannaisia, tyyppiä *suuto* tai *suutu*.

Vermeerin kritiikkiin voidaan lisätä, että kirjainjonon *ni(i)* erottaminen eri sanaksi ei muodosta syntaktisesti koherenttia tai uskottavaa ratkaisua. Jelisejev ja häntä seuraten Helimski esittävät varsin mutkattomasti, että tulkinnassa »Jumala tuomitsi niin johtaa/ohjaa» *niin* esiintyisi rinnastuskonjunktion ('ja') tehtävässä. Näin ei tietääkseni ole laita missään itämerensuomalaisessa kielessä; poikkeuksena on vain venäläisperäinen kielteinen rinnastuskonjunktio *ni* (esim. vepsän [SVJa] *en eht'nu ni söda, ni d'oda* 'en ehtinyt syödä enkä juoda'), josta ei tässä voi olla kysymys. Helimski, joka sijoittaa sananrajan vasta molempien oletettujen *i*-kirjainten jälkeen (*nii ohovi*), pitää mahdollisena myös, että kahdennetulla kirjaimella olisi haluttu merkitä vokaalin pituutta. Epävarmaa on kuitenkin, olisiko esimerkiksi nykysuomen ortografisia konventioita tuntematon kirjoittaja halunnut tehdä tällaisen ratkaisun — ja miksi näin olisi menetelty vain yhdessä kohtaa tekstiä, vieläpä suhteellisen painottoman partikkelin kohdalla. Jos Helimskin tulkinnasta pidetään muuten kiinni, uskottavampaa olisi ehkä lukea tässäkin erillinen *i* 'myös': 'Jumala tuomitsi [ja] niin myös ohjaa' (*ni i ohovi*). Kaiken kaikkiaan Helimskin tulkintaan on kuitenkin vaikea yhtyä.

Onko tulkinnoille 'tuomion-Jumala' tai 'Jumala tuomitsi' sitten vaihtoehtoa? Vermeer kehottaa tekstin tutkijoita irrottautumaan venäjän *sud*-sanueesta ja etsimään itämerensuomalaisia vaihtoehtoja, joita voisivat olla esimerkiksi *sudeni* [sic] 'my wolf/wolf's/wolves', *suude* 'kiila' tai kenties myös jokin *sydän*, *syy*, *syytää* tai *syödä* -sanueisiin kuuluva muoto. Vermeerin viitoittamilla linjoilla edettäessä erityisen houkuttelevilta tulkintamahdollisuuksilta, tekstin ilmeiset uskonnollis-maagiset yhteydet huomioon ottaen, tuntuisivat *sydän*- ja *syy*-sanueet, vaikka *b*-merkki ei Vermeerin mukaan oikein hyvin soviakaan itämerensuomen *ä*:n vastineeksi. (On tosin muistettava, että 'sydän'-sanalle on ainakin vepsästä merkitty myös *e*:llisiä rinnakkaismuotoja, tyyppiä *süde(i)(n)*. Sitä paitsi venäjän *e*-äänne, etuvokaali, ei itse asiassa ole juuri kauempana ims. *ä*:stä kuin toinen

▷

substituuttivaihtoehto, väljä mutta takainen venäjän *a*. Etuvokaalin valinta 2. tavuun on myös saattanut olla kirjoittajan keino ilmaista sanan etuvokaalisuutta, kun venäjästä puuttuvaa *ü*-vokaalia ei ole kyetty välittämään.) 'Sydän'-oletus viittaisi jälleen vahvasti vepsäläistyyppiseen astevaihteluttomaan kielimuotoon — tai sitten niin arkaaiseen, että dentaalikonsonantin vastine on vielä ollut säilyneenä (*sydän*-sanon konsonantismin suhdetta astevaihteluun on laajasti käsitellyt Terho Itkonen 1971: 116–118).

Merkkijono *sud̥ni* voisi siis hahmottua 'syytäni' (partitiivi, yksikön 1. persoonan possessiivisuffiksi) tai — ehkä mieluummin — 'sydän myös (*i*)'; jälkimmäinen tulkinta ei tosin noudata sitä muinaisvenäläisen ortografian periaatetta, että sanan loppukonsonantin jäljessä olisi oltava mykkä *jer* tai sitä vastaava vokaalimerkki, mutta edellä 'Jumalan nuolen' yhteydessä esitetyt vastaväitteet voi toistaa tässäkin. Tässä voisi myös piillä jokin suomalais-karjalais-pepsäläisen verbin *syteä* 'hakata, tökkiä, survoa ym.' (ks. esim. SKES) yhteyteen kuuluva verbinmuoto, esim. sg.1. **süden* tai **südin* (imperfekti tai esim. vepsässä esiintyvän *-i*-johtamisen verbin preesens) tai imperf. sg.3. **südi*.

Eivätkä tulkintamahdollisuudet tähän lopu: vaikka Vermeer ei merkkijonon *sud̥ni* pohdinnoissaan tätä vaihtoehtoa mainitsekaan, on muistettava, että *u* saattaisi heijastella myös jotakin kantasuomen **ö*:n jatkajaa — onhan 1. ja 2. rivilläkin 'nuoli'-sanassa käytetty samaa venäjän /u/:n merkkiä, digrafia <uo> ~ <ou>. Suomalaisella kielitajulla erittäin houkuttelevalta mahdollisuudelta tuntuisi suomen *suoda*-verbin jokin muoto (infinitiivin instruktiivimuoto tyyppiä »suoden«?), mutta tämän tulkinnan uskottavuutta vähentää se, että etymologisesti hiukan hämärällä *suoda*-verbillä ei ainakaan SKES:n mukaan näytä olevan alkuperäisiä vastineita karjalassa eikä vepsässä.

Merkkijonon *sud̥ni* tulkintavaihtoehtoja on siis todella useita, mutta niin kauan kuin viimeisen rivin ja koko tekstinkin tulkinta on avoin, ei mikään niistä näytä nousevan selvästi toisia vakuuttavammaksi.

VIIMEISEN RIVIN KIISTANALAISET KIRJAINMERKIT

Tuohikirjeen 292 viimeisen rivin tähänastiset tulkinnat eivät siis suhteellisesta yksimielisyydestään huolimatta ole varmalla pohjalla. Rivin alussa olevaa merkkiä on ensimmäinen tulkitsija Jelisejev, hieman epäroityään, päättänyt pitämään (korjailtuna) *ju*-kirjaimena (ю), ja tämän mukaiseen *jumala*-tulkintaan ovat sitten epäroimättä yhtyneet tekstin myöhemmät tutkijat. Vermeer kuitenkin huomauttaa, että ennakkoluulottomasti tekstiä katsova tutkija näkee rivin alussa pikemminkin *h*:n (х) tai *l*:n (л) ja sen jäljessä tai päällä merkin, joka parhaiten sopisi olemaan joissakin vanhoissa käsikirjoituksissa esiintyvä ns. *slitnoe ou*, oy-digrafin yhteensulauma. Tämän pohjalta hän esittää alustavasti harkittaviksi esim. *humala*- tai *lumo*-sanueisiin perustuvia tulkintavaihtoehtoja. Kummankaan varaan ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista rakentaa luontevaa tulkintaa. Jälkimmäisen erityisenä taakkana on se, että *l*:llinen suffiksiaines **lumo*-kirjainjonon perässä vaatisi oletamaan *lumo*-nominin taivutusmuotoa (adessiivi **lumolla*?), mutta substantiivi *lumo* vaikuttaisi SKES:n ja SSA:n tietojen perusteella nuorehkolta, suomen kielen alueella syntyneeltä takaperoisjohdokselta (verbi *lumota* näyttäisi olevan vanhempi, sillä on vastineita itämerensuomen lisäksi saamessa ja marissa).

Joka tapauksessa on todettava, että viimeisen rivin alkua on korjailtu. Tottumaton tai

hätäinen kirjoittaja on saattanut ensin tavoitella jotakin toista sanaa ja sitten, muistinsa tai kirjoitustaitonsa takellessa, korjaillut alun koko tekstin alussa esiintyvää *jumala*-sanaa muistuttavaksi. Tämän huomioon ottaen voisi viimeisen rivin alulle hyväksyä rohkeampiakin tulkintoja. Yksi mahdollisuus olisi ajatella epäselvän alkukirjaimen alkuaan viittaavan *k*-äänteeseen. Tällöin voisi rivin alun kenties tulkita tyypillisesti karjalais-itäsuomalaisen (Itkonen 1983: 352) *kumpa*-relatiivipronominin muodoksi (**kummalla*), mikä tekstin kokonaisuuden kannalta sopisi loistavasti edelliselle riville oletetun **se*-pronominin yhteyteen: 'siihen/sillä nuoli ammu/ampuu, jolla...'. Tämä vaikuttaa itse asiassa ainoalta tulkintatavalta, jolla teksti saadaan yhdistettyä loogiseksi kokonaisuudeksi: kyseessä olisi parannusloitsu, jolla maagista taudinaiheuttajaa, olkoon sitten »Jumalan nuoli [tai] ihmisen nuoli», manataan »ampumaan» takaisin pahantahtoista ampujaansa (»jolla sydän toivoo pahaa»). Ainakin itämerensuomalaisissa parannusloitsuissa tiedetään esimerkiksi kehoitetun pahantahtoista uskomusolentoa ampumaan jonnekin muualle (*pistä piru piisi kallioh / da ammu angarah mereh, / älä ristjikanzan ziivattoih...*) tai manatun taikanuolia iskemään takaisin lähettäjiinsä (*itte noirat nuolihinsa, / itte velhot veittihinsä...*) (Honko 1959: 98–99).

Niin sisäisesti johdonmukainen kuin tämä tulkinta onkin, se kaipaasi kuitenkin lisäperusteluja tai tarkempia paralleeleja itämerensuomalaisesta folkloreaineistosta. 3. rivin alun lukutapa **kummalla* nimittäin edellyttää substituutiota *k* → *h* (ellei sitten alkukirjaimessa yritetä nähdä korjailtua *k*-kirjainta). Tällaisia oletuksia on edellä, merkkijonon *sēha* yhteydessä, arvosteltu, mutta tällaisessa asemassa niillä ehkä saattaisi olla jotain perusteita. Venäjän itämerensuomalaisissa lainoissa on nimittäin joitain tapauksia, joissa nimenomaan sananalkuinen itämerensuomen *k* on takavokaalin edellä korvattu *χ*:lla, ainakin *холыў* 'Haufen angeschwemmten Holzes (auf einer Wiese)' < *kalu*, *холыў* 'Fischzaun' < *kolu*, *хырпун* ~ *хорпун* 'Schnepfe' ? < *kurppa*, *хырзы* ~ *хорзы* 'gefrorene Erdschollen' < aunuksen *kirzi* (Kalima 1919: 34–35). Pitää kuitenkin muistaa, että muodon astevaihtelullisuus ei sovi yhteen tekstin edellä arvellun vepsäläistyyppisyyden kanssa (joka sekin toki on oikeastaan yhteen tai kahteen tulkinnanvaraiseen yksityiskohtaan perustuva oletus) — eikä *kumpa*-pronominia myöskään näytä esiintyneen vepsässä. Saattaa olla, että 'Jumala'-tulkinnastakaan ei vielä ole aihetta luopua.

Kuten edellä todettiin, toinen ongelmakohta on viimeisen rivin lopussa. Vermeer päätyy lukemaan lopusta laskien kuudennen merkin *p*:ksi eikä *i*:ksi, mutta oikeastaan koko kolmen suhteellisen samannäköisen merkin sarja on ongelmallinen: käsialan koko kömpelyyden huomioon ottaen melkeinpä jokainen merkki näistä kolmesta voisi periaatteessa olla joko *i* tai *n*, kenties myös *p*. Kaikkiaan Vermeerin lukutapa on kuitenkin uskottava, ja siitä ajatuksesta, että viimeisen rivin viimeisessä sanassa piilisi jokin *pah*-kannan johdannainen, on — jälleen kerran — sääli luopua. Vaikeampi on selvittää, millainen muodoste on kyseessä. Rivin viimeinen merkki on niin epäselvä, että Vermeerin ehdottamien vaihtoehtojen rinnalle — *i* tai »ei ehkä kirjain lainkaan» — voisi esittää myös *a*:ta. Tässä tapauksessa kyseessä voisi kenties olla partisiippi tyyppiä **pahova* ('pahaa tekevä, pahaa aiheuttava'?, 'kipeä'?), ellei peräti denominaalinen *va*-johdannainen (**pahava*?). Viimeksi mainittu vaihtoehto tietenkin sopisi edellä löyhästi rakenneltuun oletukseen tekstin »vepsäläistyyppisyydestä» sikäli, että vepsässä partisiipin tunnuksessa on aina klusiili (*tutab* 'tuttava'), denominaalisessa johtimessa taas **v* (*orau*, *orav* 'orava').

Novgorod 292 on muinaisvenäläisten tuohikirjeiden joukossa poikkeuksellinen muutenkin kuin kieleltään — venäjän- tai kirkkoslaavinkielisihän ovat kaikki tunnetut tuohikirjeet paitsi 292, seuraavassa käsiteltävä Novgorod 403 sekä yksi kreikan- ja yksi latinankielinen teksti (Zaliznjak 1986: 91–92). Zaliznjakin (mp.) mukaan suurin alaryhmä löytyneistä tuohidokumenteista on todellakin yksityishenkilöiden kirjeitä (yli 600 tuohesta n. 240, yleensä tuiki asiallisia liikeasioiden ja muiden käytännön tehtävien hoitoon liittyviä toimintaohjeita), lisäksi on runsaasti luetteloja (vero- tai velkasaatavista) ja nimilappuja, jonkin verran valituskirjelmia ja virallisia dokumentteja ynnä muita pienempiä ryhmiä (aakkos- ja numeroluetteloja opetustarkoituksiin, muutama liturginen tekstin katkelma, pyhimysten nimilistoja ikonitilauksia tai muistopalveluksia varten jne.) — mutta loitsuja tai muuta maagista sisältöä omaavia tekstejä ei näytä säilyneen.

Emme siis tiedä, millaisia tuohelle kirjoitetut (pakanallista?) Jumalaa mainitsevat tai manaavat tekstit ovat muinaisen Novgorodin mailla olleet ja mihin niitä on voitu käyttää, koska tuohi 292 saattaa olla jopa ainutkertaisen, henkilökohtaisen päähänpiston tuotetta. Kaikessa hämäryydessään se muistuttaa luonteeltaan enemmänkin skandinaavien riimukirjoituksia, joista monille on pystytty vain arvailemaan erilaisia, joskus hyvinkin monenlaisia uskonnollis-maagisia tulkintoja; maagiset tekstithän voivat hyvin ollakin tarkoituksellisen hämäriä tai moniselitteisiä. Ohlsson (1999: 143–145) toteaa leikkisästi, että riimukirjoitukset jakautuvat banaaleihin ja käsittämättömiin ja että Itämeren itäpuolisilta alueilta löydetty näyttävät kuuluvan kaikki jälkimmäiseen kategoriaan. Rohkealla mielikuvituksella voisi Novgorod 292:ssa nähdä jopa heijastuksia Laatokanlinnan ja Novgorodin kenties parisataa vuotta vanhemmista maagisista viikinkien riimuteksteistä. Ainakin Ohlssonin (mp.) mukaan näiltä alueilta löydettyihin rahoihin kaiverretuissa riimukirjoituksissa näyttäisi dominoivan sana *guð* 'jumala', ja yhden tekstin, ns. Laatokan puunkappaleen, yksi mahdollinen lukutapa puhuu »saalista tuovasta nuolesta».

Hiukan lisävalaistusta tuohikirjeen 292 ongelmaan saattaa antaa tekstikokonaisuuden ja sen graafisen asettelun pohtiminen. Lukuun ottamatta Vermeeriä, joka asiasta lyhyesti huomauttaa, aikaisemmat tutkijat näyttävät kyselemättä olettaneen tekstin olevan yksi ja yhtenäinen (ei esimerkiksi kolmelle riville merkittyjä erillisiä sanoja tai tekstinpätkiä) sekä kokonainen, ei katkelma. Tämän käsityksen puolesta puhuu tekstin siisti asettelu, joka on oudossa ristiriidassa kirjainhahmojen kömpelyyden kanssa: kirjaimet ovat tasakokoisia, rivit melko suorat ja yhtä pitkät, joten teksti täyttää tasaisesti koko suorakulmaisen alan. (Verrattakoon seuraavassa käsiteltävään tuoheen Novgorod 403, jonka kirjainmuodot ovat taidokkaasti piirrettyjä mutta alalaidan itämerensuomalainen osuus asettelultaan kaoottinen.) Siinä suhteessa Novgorod 292 ei itse asiassa vaikuta tottumattoman käden työltä; todennäköisemmin kirjainmuotojen kömpelyys voisi johtua kiireestä tai hankalasta tilanteesta (olisiko tilanne, jossa maaginen teksti kirjoitettiin, ollut kiihdyttävä tai vaarallinen?), miksei myös esimerkiksi kirjoittajan korkeasta iästä tai sairaudesta.

Yksikään Novgorod 292:n aiemmista tutkijoista ei tiettävästi ole yrittänyt esittää tulkintaa, jossa sama sana jatkuisi riviltä toiselle², ja vain Haavion tulkintaan, joka muutenkin on etenkin loppuosaltaan syntaktisesti aivan epäkoherentti, sisältyy »säkeen-ylitys», rivinvaihdos syntaktisesti tiiviisti yhteenkuuluvien sanojen välillä: '... ihmisen /

nuoli...’. Muita tekstin tulkitsijoita tuntuu ohjailleen taustaoletus tekstin ja sen asettelun eräänlaisesta runomittaisuudesta, vaikka suoranaisesti metriikasta tai »kalevalamittasta» ei kukaan puhukaan — Haavio kylläkin mainitsee ’nuoli’-sanana toiston folkloresta tuttuna piirteenä, Vermeer puhuu alkusoinnusta sekä viittaa useaan otteeseen epämääräisemmin itämerensuomalaisen kansanrunouden yleisiin ominaisuuksiin. Hämmäntävää onkin, että tulkintalinjat Jelisejevistä Helimskin kautta Vermeeriin, Haavion uskontotieteelliset pohdinnat sivuuttaen, viime kädessä mahdollistavat Novgorod 292:n tulkittamisen kalevalamittaisena tekstinä, jonka tuntematon kirjoittaja olisi — melkoista kirjallista sivistyneisyyttä tai luontaista kielen ja metriikan tajua osoittaen! — piirtänyt tuoheen siististi säkeittäin. Suomalaistetussa muodossa teksti voisi tällöin kuulua:

»Jumala, nuoli i nimesi [’nuoli ja nimesi’ ~ ’nuoli (on) myös nimesi’?],
 nuoli siihen ~ sillä [~ sijaan? ~ siellä?], nuoli ammu [~ ampuu?],
 Jumala [~ kummalla? ~ humala???...] syytänä [~ sydän i? ~ suoden i???...] pahovi [~
 *pahava?].»

Tämä tulkinta on kuitenkin edelleen epävarma ja aukkoisin. Erityisesti toisen rivin tulkintayritykset kärsivät tällä lukutavalla eräänlaisesta niukkuudesta: oletetun *se*-pronominin viittaussuhdetta on vaikea hahmottaa. Sitä paitsi, kuten edellä esitin, tekstin 1. rivin ž-kirjainmerkki puhuu — vaikkakin hennolla äänellä — haaviolaisen ’ihmisen / nuoli’-tulkinnan puolesta, ja viimeisen rivin alun *relatiivipronomin*tulkintakin olisi sovitettavissa tähän, kuten edellä parannusloitsuoletuksen yhteydessä esitin. Tällöin lauseen tai ajatuskokonaisuuden raja siirtyisi 2. rivin alussa olevan ’nuoli’-sanana jälkeen (»Jumalan nuoli, ihmisen / nuoli. Siihen/sillä nuoli ammu/ampuu, / kummalla...»), ja tekstin kalevalamittaisuuden ajatuksesta olisi luovuttava ainakin alkupuolen osalta. Itse olisin kuitenkin taipuvainen hyväksymään tässä kohden haaviolaisen tulkinnan, koska »kalevalamittaisessa» tulkinnassa toisen säkeen ’nuoli’-sanana toistumista on hankala selittää.

Siinä, missä toisen rivin tulkintamahdollisuuksista on puutetta, viimeisen rivin tulkintavaihtoehdot taas luovat todellisen runsauden pulan. Koska tekstin tarkoitusperistä ei ole selvää tietoa, nämä monenkirjavat lukutavat jäävät melkoisen tasavahvoiksi kilpailijoiksi, ja niiden mahdolliset tulkinnat ovat auttamatta *ad hoc*. Kyseessä voi olla esimerkiksi maagisen jumalannuolen, mikä se sitten lieneekin, suuntaaminen pahansuopaa lähimmäistä rankaisemaan (»kummalla sydän i pahovi ~ pahava» — ’jolla sydänkin toivoo pahaa’?) — mutta miksei yhtä hyvin sydänvaivoista tai muusta sisäelimistön taudista kärsivää ihmistä parantamaan? Vai liittyisikö teksti korkeampien voimien lepyttämiseen oman syyllisyyden johdosta (»Jumala syytänä pahovi») tai jopa jumalolentojen arvaamattomuuteen (»Jumala suoden i pahovi», ’antaessaankin aiheuttaa pahaa’??)? Mahdollisuuksia on varmasti monia muitakin, ja niiden keskinäinen vertailu tekstin itsensä varassa, pelkästään

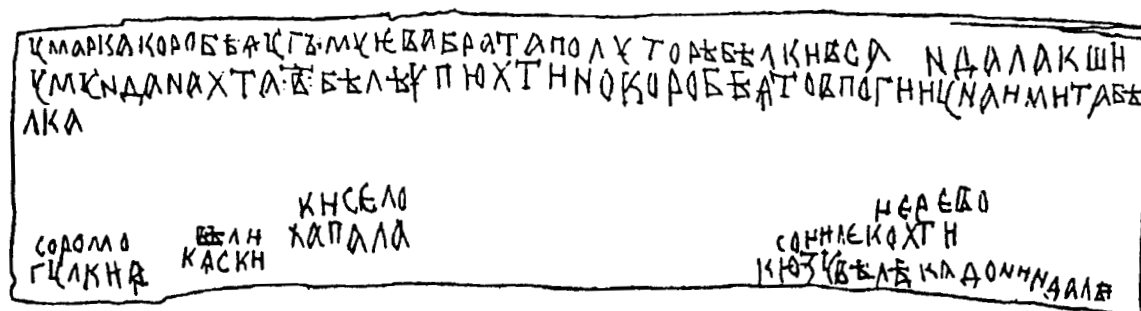
² 2. rivin lopusta voisi erottaa omaksi sanakseen kirjainjonon *omo* – siinä voisi piillä vepsäläis-lyytiläinen *om* ’on’, miksei myös »läntisempi» *on*, jos *m* selitettäisiin sandhi-ilmiöksi; jälkimmäinen *o*:han voisi tässäkin tulkinnassa olla mykkää jeriä vastaava merkki. Tällöin yksikseen rivin loppuun jäävä *bu* (ellei siinä haluaisi nähdä itämerensuomen *puu*-sanaa!) voitaisiin kytkeä seuraavan rivin alkuun. Näin (viimeisen rivin alun eri lukutavat huomioon ottaen) syntyvistä tulkintamahdollisuuksista luontevin, *om(o) buhumola* ’on puhumalla’ (??), ei sekään tunnu tarjoavan syntaktisesti luontevaa tulkintaa, vaikka herättääkin houkuttelevan ajatuksen yhteyksistä *puhua*-verbiin, joka karjalais-vepsäläisellä alueella (ks. esim. SKES) merkitsee ’puhaltamisen’ ohella nimenomaan ’loitsimista’. Tämän tulkinnan rasitteena on myös substituutio *p* → *b*, joka olisi kai selittävää sandhin vaikutukseksi sekä.

lingvistic-paleografisin kriteerein, on äärimmäisen vaikeaa.

Heitän siis, kuten Vermeerin artikkelinsa lopussa, pallon edelleen folkloristeille ja uskontotieteilijöille: löytyisikö tämäntapaiselle tekstille paralleeleja mittavasta kansanrunousaineistostamme? Kielentutkijan pohdittavaksi jää, mitä tuohikirjeiden itämerensuomi voi antaa suomen ja sen lähisukukielten tutkimukselle. Ennen näitä pohdiskeluja luon kuitenkin sivusilmäyksen toiseen itämerensuomalaiseen tuohimuistomerkkiin.

SIVUVALAISTUSTA: VENÄLÄIS-ITÄMERENSUOMALAINEN LIIKEMATKAILIJAN SANASTO

Itämerensuomalaista kieltä sisältävistä tuohikirjeistä toinen, kenties vähemmän tunnettu, on saanut tutkijoilta numerokseen (Novgorod) 403. Tämä tuohi on löytynyt sattumalta rakennustöiden yhteydessä, joten sitä ei voi löytökerrostuman perusteella ajoittaa, mutta toisiin teksteihin vertailemalla se on sijoitettu 1300-luvulle, siis satakunta vuotta myöhemmäksi kuin Novgorod 292. Erityisen kiintoisaa on, että Novgorod 403 pystytään Vermeerin (1991) yksityiskohtaisesti perustelemien arvelujen mukaan yhdistämään yhteen tiettyyn henkilöön, etu- ja kenties isännimeltäkin tunnettuun Grigorijaan, jolta on säilynyt muutamia muitakin tuohikirjeitä.³ Mm. löytöpaikan perusteella päätellen Grigorija kenties toimi novgorodilaisen mahtimiehen Oncifor Lukiničin poikien taloudessa 1300-luvun jälkipuoliskolla, ja hän oli ilmeisesti myös tekemisissä Novgorodin itämerensuomalaisten pohjoisnaapurien kanssa: Grigorijan kirjeessä Dmitrille (tuohi 286) puhutaan »Kajaaninmeren karjalaisista», ja parissa muussakin Grigorijan tuohessa esiintyy vero- tai velkasaatavien yhteydessä itämerensuomalaisilta vaikuttavia henkilö- ja paikannimiä (*Ikaḡal*, *Munomel*, *Vajvas Vajakšin* [?= **Vajakšanpoika*], *Mēlit*; *La(i)dikola*, *Kurola*, *Kjulolakša* ym.).

0 1 2 3 4 5 6 cm

Nr. 403

³ Vermeerin (1991: 340–) hahmottelemaan »Grigorija-blokkiin» kuuluu useita tuohikirjeitä, jotka sisältävät taloudenhoitoon ja verojen keruuseen liittyviä toimintaohjeita eri henkilöille (Novgorod 133, 134, 259 ja ilmeisesti saman kirjeen toinen kappale 265, 281 ja 286). Näissä kirjeissä siis Grigorija itse nimeää itsensä kirjoittajaksi. Käsialan, ajan ja löytöpaikan perusteella Vermeer pitää saman Grigorijan kirjoittamina myös tuohia 130 ja 278, jotka — samoin kuin tuohi 403 — ovat luetteloja veloista tai saatavista; juuri näissä esiintyy useita itämerensuomalaisilta vaikuttavia henkilö- ja paikannimiä. Vermeer arvelee myös, että Maksim OnciforoviVcin kirje (Novgorod 177), jonka vastaanottajaa kehoitetaan lähettämään »Grigorija Onfimovič» jonnekin, voi viitata sekin samaan Grigorijaan.

Novgorod 403:n ylälaidassa on venäjänkielinen luettelo vero- tai kauppasaatavista, jotka paikan- ja henkilön nimistä päätellen odottavat perijäänsä jonkin itämerensuomalaisen heimon mailla. Venäjänkielisen tekstin on jo Arcihovski tulkinut (Arcihovski & Borkovski 1963), eivätkä myöhemmät tutkijat ole nähneet tässä lukutavassa erityisempää korjaamisen aihetta: *U Marka koroběja. U Gymujeva brata polutorě bělki v Sandalakši. U Mundanahta 2 bělē. U Pjuhtino koroběja. To v Pogii u naimita bělka.* 'Markilla vakkoja. Gymuj(evi)n (*Himoi(nen)?*) veljellä puolitoista oravaa Sandalakšassa (*Sa(a)ntalaksi?*). Mundanahtilla 2 oravaa. Pyhtinillä vakkoja. Sekä Pogijassa (*Pohja?*) palkkalaisella orava.' Tässä tekstiosuudessa kiintoisia ovat lähinnä selvästi itämerensuomalaiset (*Gymuj, Sandalakša, Pogija*) tai ainakin ei-venäläiset (*Mundanaht*)⁴ nimet. Varsinaisen ongelman muodostaa kuitenkin tuohikirjeen alalaita, jonne on ilmeisesti muistiinpanon tapaan raapusteltu sinne tänne venäjän- ja muunkielisiä sanoja. Vasemmalla hahmottuu kolme allekkaista sanaparia: *soromo — gulkija, vēli — kjaski, kiselo — hapala*. Oikea alanurkka on sekavampi: ylinnä lukee *cerevo*, sen ala- ja vasemmalla puolella *socilekohti*, ja alimmainen, sotkuinen rivi kuulune translitteroituna *kjuzuvēlēkadonindaly*.

Tuohikirjeen 403 sekakielistä osuutta on Jelisejev (1966, 1975) yrittänyt tulkita juoksevana tekstinä. Näiden melkoisen väkinäisten tulkintayritysten paikka lienee tutkimushistoriallisten kuriositeettien joukossa, vaikka ne sisältävätkin muutamia myöhempien tutkimusten kannalta tärkeitä oivalluksia. Teksti kuuluisi Jelisejevin (1966) mukaan seuraavasti: 'Ei sovi (*sorom[n]o* 'häpeällistä') hylkiä. Veli käski [käymään] Haapalan kylä[ssä] (**selo Hapala*; ven. *selo* 'kylä' -sanan edellä oleva *ki* olisi jonkinlainen »kustodi», tekstin jatkumista osoittava edellisen sanan loppu!). Vatsanahkaa (venäjän murteiden *cerevo*) vaihtoa varten (»vaihdolle kohti»; merkkijono *socile* olisi venäjän *sočit*'-verbistä abstrahoidun nominin **so(c)ci* allatiivimuoto!). 'Kysy[ä] velje[ltä] pitää' (jostain tarkemmin perustelemattomasta syystä Jelisejev olettaa merkkijonon *kado* olevan kirjoitusvirhe venäjän sanan *nado* 'täytyy' sijasta). Niin antoivat (venäjän *dali*, tai mon. feminiinimuoto [!] *daly*). Myöhemmin Jelisejev (1975) esitti tulkintaansa pieniä muutoksia: *vēlēkado* pro **vēlēnado* olisikin 'veljen nato', *nindaly* olisi tulkittava 'niintäkö?' (venäjän kysymyspartikkeli *li*) tai 'niintä riittää' (vrt. karjalan *lieu* 'tulee olemaan')! Kielten vuorottelua tai tekstin omituista asettelua Jelisejev ei ole edes yrittänyt selittää.

Ensimmäisen uskottavan tulkinnan on ilmeisesti esittänyt Helimski (1986). Hänen mukaansa Novgorod 403:n alaosa on eräänlainen pienoissanakirja (tai paremminkin satunnaisia sanamuistiinpanoja, tekstin huolimattomasta asettelusta päätellen), jossa venäläisten sanojen alle tai viereen on merkitty niiden ims. vastineita. Vermeer (1991) on edelleen täsmentänyt Helimskin tulkintaa tuohen oikean alakulman osalta (jakso *vēlēkadonindaly*). Sanaparit voidaan näin tulkita seuraavasti: *soromo* [= *soromъ*, muinaisvenäjässä: 'häpeä'] — *gulkija* [= *hylkiä* tms.], *vēli* [p.o. *veli*, venäjässä: 'käske!'] — *kjaski, kiselo* [= *kiselъ*, venäjässä: 'hapan (pilaantunut?)'] — itämerensuomen **happala, cerevo* [venäjän murteissa: '(turkiseläimen) vatsa(nahka)'] — *kohti* (vrt. karjalan *kohtu*, viron *kõht* 'vatsa' ym.), *socile* [venäjän murteissa: 'peri (velkaa)' (pret.3sg.)]⁵ — *kjuzu vēlēkado, ninda* —

⁴ Jelisejev (1966) näkee tässä germaanisen nimen, jonka hän rinnastaa saksan kielen sanaan *Mondnacht* 'kuutamoyö' (!). Asiallisemmalla pohjalla lienee Helimskin (1986) kommentti yhteydestä itämerensuomen *Mon-to*-aineeksiseen nimistöön.

⁵ Sekä *cerevo* että *socile* (pro *črevo, sočil*) ilmeisesti edustavat pohjoisvenäläistä murrepiirrettä, ns. cokańjea (terävän ja suhuaffrikaatan yhteenlankeaminen).

ly [= *lyko* tai gen.sg. *lyka*, venäjän 'niintä']. Ongelmallisin kohta on kirjainjono *vēlēkado*, jonka voisi tulkita *velka*-sanana oudosti astevaihteluttomaksi monikkomuodoksi (**velkat* + mykkää jeriä vastaava o) tai paremminkin kenties arkaaiseksi tai analogiseksi partitiiviksi (< **velkata*). Itämerensuomen kannalta ongelmattomimmalta tuntuu se Vermeerin ohimennen väläyttämä ajatus, että *do* olisikin alkuosa venäjän *dolg* 'velka' -sanasta.

Novgorod 403:n aikaisemmat tutkijat eivät ole yksityiskohtaisemmin pohtineet, millaista itämerensuomalaisista kielimuotoa se voisi edustaa. Siinä esiintyvät paikannimet on jo ensimmäisessä tarkemmassa tutkimuksessa (Arcihovski & Borkovski 1963) sijoitettu ns. Vatjan viidenneksen Kirjažin pogostaan, jonka keskus olisi sijainnut Käkisalimesta länteen nykyisellä Lahdenpohjan alueella, Suomen nykyisen itärajan tienoilla (ks. myös Helinski 1986, Spiridonov 1990: 84–85), mutta *Sa(a)ntalahtia* tai *Pohjia* voinee toki löytyä muualtakin.

Yhden viitteen tekstin kielimuodosta voisi antaa *hylkiä*-verbi, jonka levikki itämerensuomessa näyttää SKES:n tietojen mukaan rajoittuvan suomeen ja karjalaan. Tekstin *gulkija*-muodon ei kuitenkaan tarvitse olla juuri *-i*-johtimisen verbin infinitiivi, kuten Jelisejev ja Helinski ovat epäröimättä arvelleet, vaan se saattaisi ehkä edustaa myös jotain samakantaisen (ja vepsässä, kenties vatjassakin edustuvan) **AiδA*-verbin muotoa (**hülkäjä*-?)⁶, miksei myös substantiivijohdannaisista (*hylkiö?* *hylkijä?*) — aivan mahdoton ajatus ei kenties olisi hypoteettinen ETA-adjektiivikaan (suomen **hylkeä*, karjalan **hülgie* tms.). Nominijohdannainen joka tapauksessa sopisi paremmin venäläisen nominin vastineeksi. Tekstissähän näyttää esiintyvän nykyisissä itämerensuomalaisissa kielissä tuntematon johdannainen **happala*⁷, ja oudolta näyttää myös *kohti* (ellei kyseessä ole pelkkä kirjoitusvirhe, kuten Helinski arvelee, tai sitten sekaantuma *kohta*-sanueeseen kuuluviin adverbisiin kuten suomen ja karjalan *kohti* 'suoraan, kohden'). Kaiken lisäksi on otettava huomioon, ettei »Grigorijan» — tai luultavammin hänen kielenoppaansa — kielitaito välttämättä ole ollut täydellinen: Novgorod 403:n sanasto-osuus voi edustaa hyvinkin vääristynyttä, kenties pidginisoitunuttakin kielimuotoa.

Useimpien Novgorod 403:n itämerensuomalaisten kielenpiirteiden kohdalla tutkija jää neuvottomaksi, koska kyseessä voi olla yhtä hyvin alkuperäisen itämerensuomalaisen piirteen heijastuma kuin kirjoittajan äidinkielen fonetiikan tai ortografian vaikutus. Tämä koskee ennen kaikkea obstruenttien soinnillistumista muodoissa *kjuzu* ja *ninda*; viimeksi mainitun kanssa riitelee *vēlēkado*-muodossa näköjään soinnittomana säilynyt *k*. Sanassa *kjuzu* voi loppu-*u* periaatteessa yhtä hyvin heijastaa vokaalisoinnun häiriintyneisyyttä (kehittymättömyyttä?) itämerensuomalaisessa lähtökielessä kuin *ü*:n outoutta kirjoittajan korvaan. Myöskään outo *vēlēka(do)* ei välttämättä todista monille suomen murteille tyypillisestä švaavokaalista (*veleka*), kuten Helinski mutkattomasti olettaa. Kyseessä voi myös olla tavunloppuista konsonanttia seuraava mykkä jer tai paremminkin sitä vastaava merkki (vrt. Novgorod 292 *omobu*, Novgorod 259 — Vermeerin mukaan samaisen »Grigorijan» kirjoittama! — *Doměně* [pro *Doměně*] 'Domnalle').

⁶ Lehtisen (1979: 240, 258–) mukaan **hülkäiä*- on niitä tyypillisesti kantasanoittomia **AiδA*-verbejä, jotka raskas sisäkonsonantisto ja neutraalimman synonyymien (vrt. *jättää*) olemassaolo näyttäisi paljastavan deskriptiivisävyisiksi itämerensuomalaisiksi uudennoksiksi.

⁷ Tiit-Rein Viitso on tässä yhteydessä (< Helinski 1986: 254) muistuttanut karjalan sanoista *haplakka* 'hauras, laho', *haplata* 'hapata, lahota' (KKS), joiden *pl*-yhtymä on »vaikeasti selitettävissä». Näiden yhteys *happameen* ja **happalaan* voisi selittyä jonkinlaisen kontaminaatiokehityksen kautta, ellei Koposen (1998) tapaan peräti pidettäisi niitä samaan »juureen» pohjautuvina muodostein.

ONKO TUOHIKIRJEISTÄ APUA ITÄMERENSUOMALAISELLE
KIELIHISTORIALLE?

Tuohikirjeiden anti itämerensuomen tutkijalle jää määrällisesti niukaksi, vaikka mukaan luettaisiin vielä monet tuohikirjeissä esiintyvät erisnimetkin. Näitä ovat tutkineet tai (usein melko pinnallisesti) kommentoineet, Haavion (1964) ja Jelisejevin (1966) lisäksi, ainakin Popov (1958), Hämäläinen (1958), Mägiste (1957) ja Halthoer (1981) sekä viimeksi laajimmin Helimski (1986). Helimski on lisäksi löytänyt parille hämärälle tuohikirjeiden sanalle itämerensuomalaisen etymologian: tuohikirjeen Novgorod 249 *lendom(a)* (konneksiossa »10 *lendomъ rybъ*» '10 lendomaa kalaa', siis ilmeisesti jonkinlainen mittayksikkö) olisi johdos itämerensuomalaisesta *lentää*-verbistä, jonka vastine vepsässä tunnetusti merkitsee 'kantaa', siis: »kantamus», ja tuohikirjeessä Novgorod 600 esiintyvän, ilmeisesti ihmiseen viittaavan *vytol*-sanana Helimski yhdistää suomen *vetelykseen* sekä erinäisiin samansointisiin itämerensuomen sanoihin. Tämä jälkimmäinen etymologia tuntuu heikommin perustellulta: substituutio itämerensuomen *e* > venäjän *y* on hiukan outo, ja itämerensuomalaisten vastineiden joukossa Helimski luettelee sekaisin sekä *vetelä*- (← *vesi*), *vetää*- (*vedellä*) että *vietellä*-sanueisiin kuuluvia johdannaisia.

Lainat kuitenkin ovat mukautuneet venäjän fono- ja morfotaksiin eivätkä siksi kerro kaikkea lähtökielen äänne- tai muotopiirteistäkään. Sama koskenee jossain määrin erisnimiä, joissa saattaisi olla joitain systemaattisia morfologisiakin substituutioita; ainakin Helimski (1986: 256, alav. 7) huomauttaa tuohikirjeiden itämerensuomalaisissa henkilönnimissä esiintyvän venäjän *uj*-suffiksin (*Gymuj, Lěinuj, Munduj* ym.) ilmeisesti olleen venäjässä normaali substituutio vastine itämerensuomen *-O*, *-U* -suffikseille; *uj* tavataan monista muistakin venäjän itämerensuomalaisista lainasanoista. Itse asiassahan kyseessä on itämerensuomen **Oi*-johdin, jonka alkuperäinen diftongi on voinut olla tallella vielä tuolloin, niin kuin se on murteittain suomessa ja aunukselais-lyydiläis-vepsäläisellä alueella (ks. esim. Rapola 1966: 470–) ollut jopa nykypäiviin asti. Voisi jopa kysyä, onko tässä ylipäättään kysymys suffiksisubstituutiosta, vaikka Helimski niin olettaakin.

Kuten jo edellä todettiin, tuohikirjeistä ilmenevät äännepiirteet voivat olla peräisin joko lähtökielestä tai (muinais)venäläisen fonetiikan ja ortografian vaikutuksesta. Tyypillinen esimerkki on obstruenttien soinnillistuminen, jonka tausta itämerensuomessa ei muutenkaan ole niin selvä kuin yksiulotteisesti »venäjän vaikutuksesta» puhuttaessa on oletettu — ilmiöllähän on yhteytensä astevaihtelun (morfo)fonologistumiseen eikä sitä siksikään voi pitää aivan nuorena (Viitso 1998: 104). Kiusallisen epäselväksi jää myös pitkien puolisuoppeiden vokaalien tuonaikainen edustus; näistähän itämerensuomalaisen kielentutkimuksen historiassa on, kantasuomen pitkää **ō:ta*, **ē:ta* ja **ī:tä* oletettavan valtavirran rinnalla (Laanest 1982: 128), esitetty sekä erittäin varhaista (Airila 1941, 1946) että erittäin myöhäistä (Barancev 1990) diftongiutumista kannattavia käsityksiä. Sekä kvantiteetti että diftongiutuminen nimittäin jäivät muinaisvenäjän ortografian ilmaisukeinojen ulkopuolelle. Kuten edellä todettiin, kantasuomen **ō:n* jatkajan foneettista kvaliteettia ei tuohikirjeiden perusteella voi sitovasti päätellä. Ainakin yhtä mutkikas on tilanne kantasuomen **ē:n* kohdalla, jonka vastineena voi venäjän <e>*n* ohella esiintyä myös eri aikakausina ja eri murteissa äännearvoltaan suuresti vaihdellut *ě* (ks. Leskien 1969: 12–, Kiparsky 1963: 77, Zaliznjak 1986: 94, Vermeer 1991: 327).

▷

Se periaatteessa korvaamattoman arvokas valo, jota tuohikirjeiden aineisto voisi itämerensuomalaiseen kielihistoriaan luoda, on siis perin heikkoa ja häilyvää tuietta. Kuten tuohikirjeiden Novgorod 403 ja erityisesti Novgorod 292 tähänastinen tutkimushistoria osoittaa, niitä tarkastelevan kielentutkijan on vaikeaa ellei mahdotonta edetä joutumatta kiertämään päätelmien kehää, jonkin alustavasti omaksutun tulkinnan tai lukutavan vankina. Kun etenkin äännepiirteitä koskeva tieto tuohikirjeiden itämerensuomesta on monestakin edellä eritellystä syystä epäluotettavaa ja syntaktinen tieto taas aineiston (ja pätevien tulkintojen) niukkuuden vuoksi jokseenkin olematonta, tutkijan on tyydyttävä poimimaan kiertämänsä kehän varrelta leksikaalisia ja morfologisia tiedonjyväsiä (kiintoisimpia näistä on Novgorod 403:n hapax legomenon **happala*), jotka nekin voidaan jauhaa monenlaisten tulkintojen raaka-aineeksi, yritettäessä määrittää sitä aluetta ja kielimuotoa, jota teksti voisi edustaa.

Novgorod 403:n ohella, jonka edustaman itämerensuomalaisen tahon paikantamisessa auttavat siinä (sekä mahdollisesti muissakin »Grigorijan» tuohissa) esiintyvät paikan-nimet, myös Novgorod 292 on totuttu näkemään nimenomaan karjalan kielen varhaisena muistomerkkinä. Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Kuten edellä on todettu, aiemmin vahvimpana karjalaisuustodisteena pidetty kirjainjono <yo> ei todistakaan kantasuomen **ō*:n diftongiutumisesta (joskaan ei sitä vastaanakaan). Pikemminkin nykyään aunukselais-lyydiläis-vepsäläisellä alueella esiintyviin piirteisiin taas viittaa ainakin yksi hentoääninen todistaja, Novgorod 292:n ylimmällä rivillä esiintyvä kiistaton ž (ja, siihen liittyen, 2. rivin sananalkuinen terävä sibilanti). Mutta mahdollisuuksia on muitakin: Novgorod 292:n edustama kieli voisi periaatteessa olla jotakin sittemmin sammunutta Novgorodin lähialueilla puhuttua kielimuotoa, kenties Peipsin koillis- tai itäpuolisten »tšuudien» kieltä, tai sitten siinä saattaisi heijastua jonkinlainen (koillis)itämerensuomalainen koinee, useiden itämerensuomen murteiden piirteitä sisältävä kielimuoto, jollainen hyvinkin olisi voinut syntyä vilkkailla ja monikansallisilla Novgorodin pohjoispuolisilla alueilla kuten arkeologienkin mukaan useiden kansallisuuksien asuttaman Laatokankaupungin tienoilla (ks. esim. Sarhimaa 1995 ja siellä mainittua kirjallisuutta).⁸ Viimeksi mainittu oletus voisi myös selittää erilaisten äännepiirteiden, sekä »vepsäläisten» (astevaihteluttomuus?) että »karjalaisten» (sg.3. -v(i) ~ -w), esiintymisen rinnakkain.

Ylipäättäänkin tuohikirjeet edustavat itämerensuomalaisten kielten historiassa niin varhaista vaihetta, että niiden edustaman kielimuodon lokeroiminen (esimerkiksi »aunukselaiseksi») voi johtaa anakronismeihin. Tuohikirjeiden itämerensuomi itse asiassa heijastelee niitä aikoja ja vaiheita, jolloin itämerensuomalaiset murteet olivat vasta kehityksessä nykyiselleen; muistettakoon, että esim. Terho Itkosen (1971) yksityiskohtaisesti perustellun näkemyksen mukaan aunukselaismurteiden syntyyn johtanut muinaisvepsäläisten karjalaistuminen oli 1200-luvulla aikaisintaan vasta alkamassa. Toivoa sopii, että esimerkiksi folkloreaineistosta voisi vielä löytää pitävämpää tukea, jonka varassa tuohikirjeiden itämerensuomen avaamasta ikkunasta voisi kurkistella rohkeammin ja kauemmas.

⁸ Näistä ajatuksista sekä muistakin hyödyllisistä huomautuksista kiitän Riho Grünthalia ja Anneli Sarhimaa-ta. Kiitokseni myös Virittäjän anonyymille arvioijalle, joka kiinnitti huomiotani Hongon (1959) tutkimukseen.

L ä H T E E T

- AIRILA, MARTTI 1941: Die Diphthonge *uo*, *üö*, *ie* in der hauptbetonten Silbe im Finnischen und in den nächstverwandten Sprachen. – Finnisch-Ugrische Forschungen XXVII s. 189–204.
- 1946: Pääpainollisen tavun *uo*, *üö*, *ie* kantasuomessa. – Virittäjä 50 s. 293–300.
- АРЦИХОВСКИЙ & БОРКОВСКИЙ 1963 = Арциховский, А. В. & Борковский, В. И.: Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1956–1957. гг.). Издательство Академии Наук СССР, Москва.
- BARANCEV 1990 = Баранцев, А. П.: К проблеме прибалтийско-финской диахронии. – Материалы VI международного конгресса финно-угроведов [= Congressus VI Internationalis Fenno-Ugristarum] 2 s. 26–28. Наука, Москва.
- HAAVIO, MARTTI 1964: Tuohikirje n:o 292: Vanha suomalaisen muinaisuskonnon lähde. – Virittäjä 68 s. 1–17. [= The oldest source of Finnish mythology: Birchbark letter no. 292. – Journal of the Folklore Institute s. 45–66. 1964.]
- HAKULINEN, LAURI 1999: Luennot suomen kielen partikkeleista. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- HALTHOER, R. 1981: Birch-bark documents from Novgorod relating to Finland and Scandinavia. – Les Pays du Nord et Byzance (Scandinavie et Byzance). Actes du colloque d'Upsal 20–22 avril 1979 s. 161–167. Uppsala.
- HELIMSKI 1986 = Хелимский, Е. А.: О прибалтийско-финском языковом материале в новгородских берестяных грамотах. – Janin & Zaliznjak 1986 s. 252–259.
- HONKO, LAURI 1959: Krankheitsprojekte. Untersuchung über eine urtümliche Krankheitserklärung. FF Communications 178. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki
- HÄMÄLÄINEN 1958 = Хмяляйнен, М. М.: О статье А. И. Попова »Прибалтийско-финские личные имена в новгородских берестяных грамотах«. – Труды Карельского филиала АН СССР 12 s. 101–103.
- ITKONEN, TERHO 1971: Aunuksen äänneoppi ja aunukselaismurteiden synty. – Virittäjä 75 s. 153–185.
- 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä 87 s. 190–229 ja 349–386.
- JANIN & ZALIZNJAK 1986 = Янин, В. Л. & Зализняк, А. А.: Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977–1983. гг.). Наука, Москва.
- JELISEJEV, J. S. 1959 = Елисеев, Ю. С.: Древнейший письменный памятник одного из прибалтийско-финских языков. – Известия Академии Наук СССР, Отделение литературы и языка 18/1 s. 65–72.
- 1966: Itämerensuomalaisia kielenmuistomerkkejä. – Virittäjä 70: 296–304.
- 1975: Itämerensuomalaisten tuohikirjoituksen n:o 403 tulkinta. – Pertti Virtaranta & Esko Koivusalo (toim.): Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen symposiumi Petroskoissa 26.-27.3.1974 s. 105–113. Castrenianumin toimitteita 13. Helsinki.
- KALIMA, JALO 1919: Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen. Helsinki.
- KATZ, HARTMUT 1994: Eine Synopse der Geschichte der Finnougristik. [Arv.: Günter Johannes Stipa: Finnisch-ugrische Sprachforschung. Von der Renaissance bis zum Neupositivismus.] – Finnisch-Ugrische Forschungen 52 s. 350–363.

- KIPARSKY, VALENTIN 1963: Russische historische Grammatik. I: Die Entwicklung des Lautsystems. Winter, Heidelberg.
- KKM = D. V. Bubrih, A. A. Beljakov & A. V. Punžina: Karjalan kielen murrekartasto = Дialeктологический атлас карельского языка. Toim. Leena Sarvas. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 97. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1997.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki 1968–.
- KOIVUSALO, ESKO 1998: Inhimillisyyden tausta. – Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.V.1998. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228 s. 247–251.
- KOPONEN, EINO 1998: Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi? – Virittäjä 102 s. 435–437.
- KROOK, KRISTINA 1999: Ensi tavun *ie-*, *yö-* ja *uo-*-difongien avartuminen suomen murteissa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 62. Turku.
- LAAKSO, JOHANNA 1997: On verbalizing nouns in Uralic. – Finnisch-Ugrische Forschungen 54: 3 s. 267–304. Helsinki.
- LAANEST, ARVO 1982: Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Buske, Hamburg.
- LARJAVAARA, MATTI 1986: Itämerensuomen demonstratiivit. I: Karjala, aunus, lyydi ja vepsä. SKST 433. Helsinki.
- LEHTINEN, TAPANI 1979: Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia. Suomen *avajaa*, *karkajaa* -tyyppiset verbit ja niiden vastineet lähisukukielissä. SUST 169. Helsinki.
- LESKIEN, A. 1969: Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. 9. Auflage. Heidelberg.
- MEŠČERSKI 1964 = Мещерский, Н. А.: Новгородские грамоты на бересте как источник исторического изучения прибалтийско-финских языков. – Вопросы финно-угорского языкознания. Москва – Ленинград.
- MÄGISTE, JULIUS 1957: Itämerensuomalaisia henkilönnimiä Novgorodin tuohikirjeessä. – Virittäjä 61: 97–101.
- OHLSSON, STIG ÖRJAN 1999: Schweden und Schwedisch in Estland. – Pekka Lehtimäki (Hg.): Sprachen in Finnland und Estland s. 137–154. Harrassowitz, Wiesbaden.
- ÕISPUU, JAAN 1998: Karjalased ja karjala murded. – Jaan Õispuu (koost.), Marje Joalaid (toim.): Kaheksa keelt, kaheksa rahvast s. 37–49. Tallinna Pedagoogikaülikool, Tallinn 1998.
- ПОПОВ 1958 = Попов, А. И.: Прибалтийско-финские личные имена в новгородских берестяных грамотах. – Труды Карельского филиала АН СССР 12 s. 95–100.
- RAPOLA, MARTTI 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283. Helsinki.
- SARHIMAA, ANNELI 1995: Karjalan kansat ja kielet kontakteissa. Asutushistoriallista taustaa ja lingvistisiä seurauksia. – Virittäjä 99 s. 191–223.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1981.
- SPIRIDONOV 1990 = Спиридонов, А. М.: Новгородские берестяные грамоты. – С. И. Кочуркина, А. М. Спиридонов, Т. Н. Джаксон: Письменные известия

- о карелах s. 77–95. Петрозаводск, 1990.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Päätoim. Erkki Itkonen (I) & Ulla-Maija Kulonen (I, II–). Helsinki 1992–.
- STIPA, GÜNTER JOHANNES 1990: Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neopositivismus. SUST 206. Helsinki.
- SVJa = М. И. Зайцева & М. И. Муллонен: Словарь вепсского языка. Наука, Ленинград 1972.
- TUNKELO, E. A. 1946: Vepsän kielen äännehistoria. SKST 228. Helsinki.
- VERMEER, WILLEM 1991: Aspects of the oldest Finnic poem and some related texts (Novgorod birchbark documents 292, 56 and 403). – A. A. Barentsen, B. M. Groen & R. Sprenger (ed.): Studies in West Slavic and Baltic Linguistics. Studies in Slavic and General Linguistics 16 s. 315–369. Rodopi, Amsterdam 1991.
- VIITSO, TIIT-REIN 1998: Fennic. – Daniel Abondolo (ed.): The Uralic languages. Routledge language family descriptions s. 96–114. London – New York.
- VIRTARANTA, PERTTI 1984: Über das s im Karelischen. Opuscula Instituti Linguae Fennicae, Universitas Helsingiensis 100. [Erip.: Studien zur phonologischen Beschreibung der uralischen Sprachen. Bibliotheca Uralica 7 s. 259–274.]
- WINKLER, EBERHARD 1998: Anmerkungen zu zwei Sprachdenkmälern der ostseefinnischen Sprachen. – Linguistica Uralica 34 s. 23–29.
- ZALIZNJAK 1986 = Зализняк, А. А.: Новгородские берестяные грамоты с лингвистической точки зрения. – Janin & Zaliznjak 1986 s. 89–219.

Many of the mediaeval Russian birch bark documents that have been found in archaeological excavations contain some Finnic material (e. g. names of places and people, possible loanwords from Finnic). Two of these documents, however, are of particular interest: Novgorod 403, the lower half of which Helinski (1988) has shown to be a Finnic-Russian »glossary«, and Novgorod 292, dating from the middle of the 13th century, which is indisputably the oldest existing complete text in a Finnic language. The latter text consists of ca. 50 Cyrillic characters, drawn clumsily (or possibly in haste) but ordered neatly in three straight lines (see illustration on page 532).

The conventional interpretation of Novgorod 292 given by Eliseev (Jelisejev 1959, 1966) and Haavio (1964), is that the text is a »Karelian charm against lightning«. Some small but significant corrections to Eliseev's interpretation have since been proposed by Helinski (1986), and a detailed analysis of birch bark documents containing Finnic material has been undertaken by Vermeer (1991) from a Slavistic-palaeographic viewpoint. Vermeer points out that »God's arrow« (*jumolanuoli*) at the beginning of the text does not necessarily refer to lightning and that the spelling <uo> in the word *nuoli* 'arrow', so far unanimously accepted as a (typically Finno-Karelian) diphthong, is simply a mirror reversal of the Old Russian digraph <ou> = [u] (which can correspond to almost any descendant of Proto-Finnic **ō*) and thus does not help in determining the Finnic dialect in question. Most recently, Winkler (1998) has made some remarks on Vermeer's interpretations.

Although it is not possible to arrive at a complete, detailed and coherent reading for the text of Novgorod 292, some details of previous interpretations can at least be firmly discarded.

1) Vermeer has presented some strong arguments against Eliseev's reading of <inimiži> (the end of the first line) as '10 (of) your names' (»you have ten names« or »ten names of yours«). Haavio's interpretation (**in(h)imiže(n)* or **ine(h)miže(n)* 'human being + Gsg') appears more acceptable, although Vermeer's suggestion also deserves consideration: *i nimeži* '[O God, (your) arrow] and your name'. (An alternative reading for the first line could be 'O God, your name (is) also (like) an arrow'.) The *ž* sound, however, makes Haavio's interpretation more probable; the beginning of the text would thus be 'God's arrow, man's / arrow'.

2) Helinski's interpretation of the second part of line 2 (<noliomobu>) as 'arrow, shoot!' is insightful and convincing, but the reading of the first part (<nulisēha>) as 'arrow, shine!' can no longer be accepted; Vermeer's criticism can here be supported with Finnic etymological data. Haavio's and Eliseev's interpretations of line 2 as a whole are even less credible. However, **sehän* ('it' + emphatic clitic) as proposed by Eliseev is still a viable interpretation; other possibilities are **si(j)ahan* 'to the place, instead' or **si(i)hen* (the illative form of *se* 'it'). Alternatively, following Vermeer's sug-

gestion, the x-like character could be interpreted as a <l>, giving <sëla>, which could be analysed as the adessive form of *se*.

3) The third line remains an enigma. Some characters, as Vermeer points out, are obscure and could represent several sounds. For the beginning of line 3, there are at least two possible interpretations. That **xumala* should represent Finnic *kummalla* (relative pronoun + adessive) is syntactically very appealing. Analysing the (possible) pronoun on line 2 as its head, the whole text could be given a coherent reading, revealing it to be a healing charm: '[Be it] God's arrow [or] man's / arrow [i.e. the »Krankheitsprojektil« – cf. Honko 1959 – which has caused this illness], to that (person), O arrow, shoot (back), / who has...'. However, the substitution of Finnic *k* with Russian *x* would be unusual (although not the only occurrence); the traditional reading as *jumala* 'God' is perhaps still a viable alternative. The characters that follow (<sudb(ni)>) have so far been identified with the Russian stem *sud-* 'judgment; to judge' or its derivatives (thus giving e.g. **Jumala sudnyj* 'God of Judgment'). Vermeer's arguments against these interpretations are, again, convincing, but his alternative suggestions are very tentative; the most attractive is perhaps *sydän* 'heart'. The writer considers some other possible interpretations, too, but the final answer must await further studies in Finnic folklore and mythology. For the last part of line 3, Vermeer's reading as **pahovi* (a verb derivative of the root *paha* 'bad') is well-founded and appealing.

Considering the tentative character of these interpretations, the lack of background information and the distorting effect of Old Russian pronunciation and orthographic conventions (also illustrated by Novgorod 403), it is still impossible to determine the Finnic dialect represented in Novgorod 292, although some characteristics point towards the Olonetsian–Ludian–Vepsian area, or, perhaps, a hypothetical East Finnic koine used in or near Old Novgorod. Further searches for parallels in Finnic folklore are still needed. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomalais-ugrilainen laitos,

PL 25 (Franzéninkatu 13), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *johanna.laakso@helsinki.fi*

KOTIKIELEN SEURAN TOIMINTAA SATA VUOTTA SITTEN

—•—
HANNA LAPPALAINEN
MARI SIROINEN

uosi 1899 oli Kotikielen Seurassa vilkkaan toiminnan aikaa. Seuran kokouksissa käsiteltiin monipuolisesti suomen kielen tutkimuksen uusimpia tuloksia. Tämän lisäksi Seuran piirissä tehtiin monenlaista käytännön työtä: järjestettiin suomen kielen kursseja ja annettiin ehdotuksia Helsingin paikannimien suomenkielisistä asuista.¹

Maaliskuun 14. päivänä 1899 kokoontui 15 Kotikielen Seuran jäsentä viettämään Seuran 24. vuosipäivää. Varaesimies prof. Kaarle Krohn totesi vuosikokouksen avauspuheessaan, että »uuden toimintavuotemme alotamme oloissa, jotka eivät näytä erittäin kehottavilta Kotikielen Seurankaan harrastuksille. Mutta suomen kielen tutkimus on nykyin paikallaan.» Krohn näki erityisesti yhden vaaran — vaaran, »joka uhkaa kansallisuuttamme ja kieltämme. Sitä torjuaksemme meidän on tehtävä uutteraa työtä kesken huoliammekin, kehitettävä kieltämme sivistyskielen moninaisiin tehtäviin.» (KS:n kokouspöytäkirja 14.3.1899.) Seuran aktiivinen toiminta vuonna 1899 osoittaa, että tähän haasteeseen vastattiin.

Kaarle Krohnin viittaukset olosuhteiden vaikeuteen sekä kieltä ja kansallisuutta uhkaaviin vaaroihin eivät olleet liioiteltuja. Kuukautta aiemmin, 15. helmikuuta 1899, oli julistettu keisari Nikolai II:n hyväksymä helmikuun manifesti. Jo vuosikokouksen pitämisen aikoihin oli 500-henkinen lähetystö lähdössä viemään keisarille manifestia vastustavaa adressia, johon oli kuukaudessa koottu huikeat 523 000 nimeä.

¹ Tämän katsauksen taustana on Tieteellisten seurain valtuuskunnan 100-vuotisjuhlanäyttely »Hyvässä seurassa», jossa esiteltiin tieteellisten seurojen toimintaa valtuuskunnan perustamisvuonna 1899. Kirjoittajat vastasivat Kotikielen Seuran näyttelyosaston sisällön suunnittelusta.

Pöytäkirja Kotikielen
seuran vuosikokouksesta, jo-
ka pidettiin 14. ptenä p. m.
maalisku. 1899. Läsnä oli 15 seuran entistä ja my-
kyistä jäsentä; puheita joh-
ti varasimies, prof. Kaarle
Krohn.

§1.

Seuran varasimies avasi kokouksen ly-
hyellä puheella huomauttaen että uuden toimin-
tavuutemme alottamme oloissa, jotka eivät näy-
tä erittäin kehottavilta Kotikielen seuran
harrastuksille. Mutta suomen kielen tutkimus
on nythän paikallaan. Kansallemme voi tul-
la vaikeat ajat aineellisessa suhteessa; kehi-
tys ei kuitenkaan keskeydy, etenpäin men-
näin, vaikka entistään hitaammoin. Mutta
yksi vaara meillä on, se joka uhkaa kan-
sallisuuttamme ja kieltämme. Piti torjuaksem-
me meidän on tehtävä mutteraa työtä
kesken huoliammekin, kehitettävä kieltämme
sivistyskielen moninaisiin tehtäviin. Puheja
lopetti toivottaen ettei ikinä tule olemaan
aikaa, jolloin ei rakasteta eikä tutkita
kieltämme.

Yllä on ote Kotikielen Seuran vuosikokouksesta 14. maaliskuuta 1899 kirjoitetusta pöytäkirjasta. Kokouksessa ylioppilas A. F. Puukko piti esitelmän sanojen merkityksen muuttumisesta (§ 2), minkä jälkeen käsiteltiin tavanomaisia vuosikokousasioita. »Virkamiehet» valittiin suljetulla lip-
pääenestyksellä: prof. E. N. Setälä valittiin puheenjohtajaksi 10 äänellä (kuva vasemmalla) ja prof. Kaarle Krohn varasimieheksi 9 äänellä. Johtokuntaan valittiin myös maist. E. A. Ekman (II varasimieheksi), yliopp. Heikki Ojansuu (varainhoitajaksi) ja maist. Artturi Kannisto (pöytäkirjuriksi). (Valokuva Museovirastosta.)

SEURAN TOIMINTA ENNEN VUOTTA 1899

Vuonna 1899 Kotikielen Seura oli ehtinyt toimia jo yli 20 vuotta, vuodesta 1876 lähtien². Aivan alkuvuosina toiminta oli hyvin vilkasta — kokouksia oli jopa parin viikon välein. Ensimmäisinä vuosina vastuuta kantoivat lähinnä Akseli Borenius, Aukusti Forsman ja Antti Lönnbohm, mutta jo 1880-luvun alkupuolella tehtävät alkoivat siirtyä E. N. Setälälle ja hieman myöhemmin myös Kaarle Krohnille. Vuonna 1899 tämä kaksikko oli edelleen vastuussa — nyt esimiestehtävistä.

Setälän mukaan tulo vaikutti monin tavoin Seuran toimintaan. Toiminta muuttui aiempaa tieteellisemmäksi. Toisaalta laudaturtöiden tarkastus, jota oli aiemmin harrastettu Kotikielen Seurassa, siirtyi Suomalaiseen Seminaariin 1893, ja Seuran tehtäväksi jäi kielen käytännöllinen kehittäminen. Muutakin työnjakoa ehti tapahtua eri tahojen välillä ennen vuotta 1899. Seuran perustamisajoista esillä ollut suunnitelma suomen kielen sanakirjasta siirtyi vuonna 1896 lähinnä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vastuulle. Paljon tehtäväkenttää oli silti jäljellä. Yksi merkittävimmistä oli oman aikakauslehden, Virittäjän, julkaiseminen — säännöllisesti vuodesta 1897 lähtien.

JÄSENISTÖ JA TOIMIHENKILÖT

Kotikielen Seura oli syntynyt opiskelijatoiminnan piirissä kokoamaan kaikkia suomen kielestä kiinnostuneita ylioppilaita. Vuonna 1899 yhä suuri osa toimihenkilöistä ja muista vastuunkantajista oli ylioppilaita — esimerkiksi kaikki tuon vuoden esitelmäitsijät. Kun Seuran toiminta oli vähittäin tieteellistynyt ja oli syntynyt muitakin opiskelijajärjestöjä, Seurasta oli muotoutunut lähinnä suomen kielen ja sen lähialojen tutkijoiden, opiskelijoiden ja harrastajien seura. Monet heistä toimivat myös SKS:n stipendiaatteina opiskeluaikanaan ja keräsivät erilaista kansankielen ainesta (esim. SKS:n kesk. 1899–1900 ja 1900–1901). Myöhempi tieteenhistoria osoittaa, että monet vuoden 1899 aktiiveista loivat menestyksekkään uran — useimmat fennistiikan ja fennougristiikan tutkijoina.

Nimikirja ja jäsenluettelo kertovat, että Kotikielen Seuraan oli ensimmäisen 25 vuoden aikana liittynyt noin 450 henkeä. Pikku hiljaa kasvu oli hidastunut ja tasaantunut. Vuonna 1899 Seuraan liittyi ainoastaan kaksi uutta jäsentä. Aktiiveja oli kerrallaan vain muutamia kymmeniä: kokouksissa kävi keskimäärin parikymmentä henkeä. Vuonna 1899 jäsenmaksunsa maksaneitakin oli vain tusinan verran; maksujen keruu tosin ei ilmeisesti ollut kovin systemaattista. Jäsenistön suuri vaihtuvuus selittyy pitkälti opiskelijoiden osuudesta.

Seuran esimiehenä toimi vuonna 1899 jo kymmenettä vuotta 35-vuotias suomen kielen ja kirjallisuuden professori E. N. Setälä (1864–1935). Seuran esimiehenä toimiminen oli hänelle vain yksi tehtävä lukuisten muiden joukossa. Samaan aikaan hän toimi professorin virkansa ohella mm. aikakauslehti Valvojan päätoimittajana ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran varaesimiehenä. Niinpä hän ei ehtinyt edes Seuran vuosikokoukseen, jossa hänet valittiin edelleen esimieheksi. Seuraavassa kokouksessa (8.4.) hän pyysi Seuraa harkitse-

² Kotikielen Seuran historiasta ensimmäiseltä sadalta vuodelta (1876–1976) on kirjoittanut Paunonen (1976).

maan jonkun muun valitsemista, koska tiesi jo etukäteen olevansa suuren osan vuotta pois Helsingistä. Esimerkiksi syksyllä 1899 Setälä oli yhdessä Otto Donnerin kanssa Suomalais-Ugrilaisen Seuran edustajana Roomassa kansainvälisessä orientalistikonferenssissa. Seura ei nähnyt kuitenkaan tarvetta muutoksiin — olihan sillä kaksi varaesimiestä. Ilmeisesti arvovaltainen ja nimekäs keulakuva katsottiin Kotikielen Seuran imagon kannalta tarpeelliseksi. Seuran säännöissään edellytettiin, että esimiehen tulisi olla yliopiston opettaja, ja kaikista yliopiston opettajista mitä luonnollisin esimies Kotikielen Seuralle oli suomen kielen professori.

Setälä oli tullut mukaan Seuran toimintaan jo 18-vuotiaana, heti yliopistoon tultuaan vuonna 1882. Vuonna 1885 hänet oli valittu sihteeriksi ja jo 1886 varaesimieheksi. Vuonna 1890 hänestä tuli esimies. Hän tuli toimineeksi tässä tehtävässä kaikkiaan 26 vuotta.

Vuonna 1899 Setälä ei enää juuri ehtinyt tekemään tutkimusta. 1890-luvun alussa oli ilmestynyt jälkikäteisarvioiden mukaan (Korhonen 1986: 141) hänen painavin tieteellinen työnsä Yhteissuomalainen äännehistoria I–II Konsonantit (1890–91). Vuonna 1898 hän oli julkaissut lauseoppinsa täydennykseksi suomen kieliopin »ääne- ja sanaopin» osuuden. Sen arvosteli vuoden 1899 Virittäjässä Knut Cannelin.

Vuonna 1899 ensimmäisenä varaesimiehenä toimi 36-vuotias Kaarle Krohn (1863–1933), suomalaisen ja vertailevan kansanrunoudentutkimuksen professori. Samaan aikaan hän oli myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran varaesimiehenä. Vaikka Kaarle Krohn olikin yliopisto-opinnoissaan aluksi suuntautunut klassisiin kieliin, oli luonnollista, että hän tuli Kotikielen Seuran jäseneksi heti ylioppilaaksi päästyään vuonna 1880: olihan hän kansanrunoudentutkimuksen professorin ja kiivaan fennomaanin Julius Krohnin esikoinen. Ainoa varsinainen tehtävä, jossa hän Seurassa toimi, oli ensimmäisen varaesimiehen virka. Kauaskantoisin Krohnin toimista Kotikielen Seurassa oli hänen ehdotuksensa aloittaa uudelleen Virittäjän julkaiseminen.³ Hän ei itse kuitenkaan osallistunut lehden toimittamisen käytännön puoleen, vaan siitä huolehtivat päätoimittaja E. A. Ekman ja toimitus. Vaikka Krohn toimikin vuosia aktiivisesti Kotikielen Seurassa, folkloristina hänelle oli tärkeämpi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, jonka esimiehenäkin hän oli myöhemmin 15 vuotta. (Evijärvi 1963.)

Toisena varaesimiehenä toimi 29-vuotias maisteri E. A. Ekman (myöh. Tunkelo) (1870–1953), joka toimi myös Virittäjän päätoimittajana. Hänet valittiin vuonna 1899 SKS:n kielitieteellisen valiokunnan sihteeriksi, missä tehtävässä hän toimi 27 vuotta. Nimityksen myötä 29-vuotias Ekman sai vastuulleen kansankielen sanaston keräyksen ohjaamisen; tätä urakkaa hän hoiti vuoteen 1916 saakka. Ei ollut mitenkään sattumaa, että tehtävä annettiin juuri Ekmanille. Hän oli paneutunut huolellisesti aiheeseen, sillä samaisena vuonna valmistui hänen laatimansa Suomen kielen keräilysanasto, joka oli tarkoitettu murren sanaston keruun apuneuvoksi. Sanasto oli luettelo sanoista, joitten murteellisia muotoja kerääjien oli tarkoitus kartoittaa kielenoppailtaan. (Itkonen 1995: 577–578.)

Ekmanin panos Kotikielen Seurassa sekä Virittäjässä oli valtaisa. Ennen varaesimiehen tehtäviä (1899–1902 sekä 1909–16) hän oli toiminut sihteerinä (1893–96). Myöhemmin hän oli kolme vuotta (1916–19) myös esimiehenä. Virittäjän palveluksessa Ekman ehti tavalla tai toisella olla yli 50 vuotta. Tuona aikana hän kirjoitti lehteen lähes 400 kirjoitusta. (Itkonen 1995: 578–579.)

³ Edellinen Virittäjän nide oli julkaistu 1886 Ahlqvistin 60-vuotispäivän kunniaksi.

Sihteerinä oli 25-vuotias maisteri Artturi Kannisto (1874–1943), joka toimi tässä tehtävässä neljä vuotta (1896–1900) ja sittemmin Seuran varaesimiehenä (1906–09) ja esimiehenä (1919–21). Virittäjään hän kirjoitti vuosisadan vaihteessa runsaasti etenkin oikeakielisyyttä käsitteleviä kirjoituksia. Kotikielen Seuran lisäksi Kannisto toimi vuosia aktiivisesti Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa — sekä sihteerinä että esimiehenä. (Hakulinen 1943: 208–210.) Tutkijanuransa Kannisto aloitti hämäläismurteiden äänne- ja lauseopillisilla tutkimuksilla mutta keskittyi myöhemmin fennougristiikkaan. Hänen päätyökseen muodostui vogulin (nyk. mansin) tutkimus. (Liimola 1943: 139–145; Korhonen 1986: 160–161.)

Rahastonhoitajana oli 20-vuotias suomen kielen ja kirjallisuuden historian opiskelija Viljo Tarkiainen (1879–1951). Vuonna 1899 hän oli myös SKS:n stipendiaattina inkeriläisalueella keräämässä sanastoa ja kansanrunoutta (SKS:n kesk. 1899–1900, s. 5–6). Tarkiainen aloitti tutkimuksensa suomen kielestä tarkastelemalla kotiseutunsa Juvan murretta, mutta hän suuntautui myöhemmin kirjallisuudentutkimukseen, ja hänestä tulikin kotimaisen kirjallisuuden professori. Rahastonhoitajan toimensa (1899–1901) lisäksi hän osallistui Kotikielen Seuran toimintaan olemalla mukana Virittäjän toimituskunnassa (1901–04); tämän jälkeenkin hän toimi lehden aktiivisena avustajana. (Vir. 1939: 1–3; Koskimies 1951: 471–474.)

Vuonna 1899 Kotikielen Seuran toimihenkilöissä oli siis edustettuna miltei koko kansallisten tieteiden kirjo: fennistiikkaa, fennougristiikkaa, kansanrunoutta ja kotimaisen kirjallisuuden tutkimusta. Vasta myöhemmin siitä muotoutui puhdas fennistiseura oppiaineiden eriydyttyä ja uusien seurojen perustamisen myötä. Kotikielen Seuran tuolloisten toimihenkilöiden historiasta voi löytää monia yhteisiä piirteitä. Huomiota kiinnittää ensinnäkin heidän nuoruutensa. Toiseksi kannattaa mainita, että heillä kaikilla oli suomenkielinen koulutausta, mikä ei tuohon aikaan ollut lainkaan tavallista ylioppilaiden ja yliopiston opettajien keskuudessa. Tästä joukosta kolme — Setälä, Ekman ja Kannisto — oli kotoisin Hämeestä ja oli kirjoittanut ylioppilaaksi Hämeenlinnan lyseosta. Ensimmäisestä suomenkielisestä normaalilyseosta tuli muitakin kansallisia merkkimiehiä. Äidinkieltä opetti Setälän ja Ekmanin aikana Arvid Genetz. Mitä ilmeisimmin tällä yhteisellä lähtökohdalla on ollut merkitystä näiden tutkijoiden uranvalinnalle. Kannisto innostui jo kouluaikana unkarin opiskelusta (Liimola 1943: 139–140), ja Setälä laati 16-vuotiaana kuuluisan lauseoppinsa. Kaikki kolme sekä itäsuomalainen Tarkiainen päätyivät lopulta professoreiksi.

Yhteistä Seuran toimihenkilöille oli vielä se, että monet heistä toimivat aktiivisesti muissakin seuroissa, lähinnä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa. Vuonna 1899 Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa luottamustoimia oli Setälällä ja Krohnilla, myöhemmin myös Kannistolla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tehtäviä hoitivat Krohn, Ekman ja Virittäjän toimittajista Niemi, myöhemmin myös Tarkiainen.

SEURAN TOIMINTA

KOKOUKSET

Vuonna 1899 Kotikielen Seura kokoontui yhdeksän kertaa. Kokoustoiminta oli siis vilkkaampaa kuin nykyisin, kun kokousten määräksi on vakiintunut viisi vuodessa. Kuulijoi-

ta kokouksissa kävi keskimäärin parisenkymmentä. Niissä pohdittiin monenlaisia suomen kielen käyttöön ja rakenteeseen liittyviä kysymyksiä, mutta alun pitäenkin keskeiseen ohjelmaan kuuluivat esitelmät. Vuonna 1899 pidettiin seitsemän esitelmää.

Esitelmät kuvastavat hyvin sen ajan fennistiikkaa. Suomen kieltä oli opetettu Helsingin yliopistossa jo 70 vuotta, vuodesta 1829. Suomen kielen professuuri oli perustettu vuonna 1850. Oppituolin ala oli supistunut vähittäin, kun oli perustettu erilliset kansanrunouden ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorit. Vuosisadan vaihteessa alaan kuului vielä paitsi suomen kieli, myös kirjallisuus.

Suomen kielen ja kirjallisuuden professorina oli Setälä ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorina Arvid Genetz; lehtorina toimi Paavo Cajander. 1890-luvulla oli nimitetty myös joitakin dosentteja, minkä ansiosta opetushenkilökunta oli kasvanut. (Korhonen 1986: 109.)

Opetuksen näkökulmasta tuohon aikaan uutta oli Suomalainen Seminaari, jonka Setälä oli perustanut muutamaa vuotta aiemmin. Tämä opetusmuoto oli omaksuttu ulkomais-ten, lähinnä saksalaisten esikuvien innoittamana. Seminaarissa opiskelijat tekivät erilaisia suullisia ja kirjallisia harjoituksia, ja niissä keskusteltiin sekä tarkastettiin laudaturtöitä. Se oli suuri edistysaskel pelkkiin luentoihin ja kuulusteluihin perustuneessa opetuksessa. (Paunonen 1976: 323–324; Korhonen 1986: 138.)

Tutkimuksessa ei tapahtunut vuonna 1899 mitään ratkaisevia käännteitä. Vallalla oli nuorgrammaattinen suuntaus, jonka Setälä oli tuonut Suomeen 1880-luvulla. Vuonna 1899 ei julkaistu yhtään väitöskirjaa. Siihen mennessä niitä oli fennistiikan ja fennougristiikan alalta tehty yhteensä 13. (Karlsson 1998: 51–52.) Laudaturtöitä vuonna 1899 valmistui kaksi — Jalmari Kekkosen »Äänneopillinen Tutkimus Haapasaaren murteesta» ja A. F. Puukon »Sanojen merkityksen muuttumisesta», jonka pohjalta tekijä esitelmöi samana vuonna Kotikielen Seurassa.⁴ Fennististä tutkimusta vuodelta 1899 edustaa Salu Latvalan »Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta» ja fennougristiikkaa Arvid Genetzin »Unkarin ensitavun vokaalin suhteet suomalais-lappalais-mordvalaiseen». Kaiken kaikkiaan kielitieteen alalta ei ilmestynyt juuri muita julkaisuja kuin muutamia kielioppeja, oppikirjoja ja sanakirjoja (Vasenius 1905: 412–415).

ESITELMÄT

Nuorgrammatiikan esiinmarssi ei näytä Kotikielen Seuran esitelmien perusteella vielä vuosisadan vaihteessa yksipuolistaneen tutkimusta. Esitelmien aiheet olivat yllättävän monipuolisia. Äännehistoriaa ja murteentutkimusta edusti Ilmari Kaitilan esitelmä Ori-mattilan murteen klusiileista, nimistöntutkimusta Olli Koistisen esitys savolaisten paikan-nimien ja sukunimien synnystä, semantiikkaa A. F. Puukon aihe sanojen merkityksen muuttumisesta ja pragmatiikkaa Viljo Tarkiaisen alustus puhuttelumuodoista. Oli myös pari oppihistoriallista esitelmää Reinhold von Beckeristä ja Pietari Hannikaisesta. Yhdessä kokouksessa aiheena oli virolainen kirjailija Eduard Wilde. Kirjallisuudentutkimuksen lisäksi Seurassa esitelmöitiin tuohon aikaan kansanrunoudesta — ei kuitenkaan juuri tuo-na vuonna.

Kaikkia esitelmien pitäjiä yhdisti se, että he olivat vasta ylioppilaita. Kaitilan ja Puu-

⁴ Kekkosen piti esitelmän työstään edellisenä vuonna.

kon esitelmien pohjana oli vastikään valmistunut laudaturtyö.⁵ Tätä perinnettä vaalitaan Kotikielen Seurassa nykyäänkin: joka vuosi esitelmöitsijöiksi on pyritty valitsemaan vähintään yksi vastikään valmistunut graduntekijä. Esitelmiä seurasi yleensä keskustelu. Ote kokouspöytäkirjasta 4.2.1899:

Ylioppilas Ilmari Kaitila piti esitelmän Orimattilan murteen klusiileista. Vilkaassa keskustelussa, joka tämän johdosta syntyi kohdistuen muutamiin esitelmässä käsiteltyihin äännehistoriallisiin seikkoihin, mainittakoon tärkeimpinä se, mikä koski kirjakielen *ihan* sanaa. Jotkut puhujat arvelivat että olisi otaksuttava yhteissuomessa olleen rinnakkaismuodot *ihka* ja **ihta*. Edellinen tavataan nykyäänkin nominatiivimuodossa. Jälkimmäisestä taas olisi säilynyt vain instruktiivi *ihan*, jossa samoin kuin sanoissa *lähettää*, *rehellinen*, *kohauttaa* y. m. m. yhteissuomen (*δ*:tä edustaisi täydellinen kato. Tätä oletusta tukisivat myös murteittain tavattavat *ihlan* ja *ihran* muodot.

Aiheen käsittely ei jäänyt välttämättä pelkkään esitelmään, vaan esitelmien pohjalta ilmestyi myös artikkeleita Seuran vastikään perustetussa aikakauslehdessä Virittäjässä (esim. Tarkiainen 1900; Puukko 1901).

Monia vuoden 1899 esitelmien aiheista voi pitää vieläkin ajankohtaisina. Aiheiden kiinnostavuutta kuvastaa esimerkiksi se, että niihin on vuosien mittaan palattu yhä uudestaan — Kotikielen Seurassakin. Yksi tällainen teema on puhuttelumuotojen käyttö, josta Viljo Tarkiainen alusti huhtikuussa 1899.

Tarkiainen selvitti esityksessään ensin muutamien muiden kielten puhuttelukäytänteitä ja totesi tavanomaisten sinuttelu- ja teitittelytapojen lisäksi sekä kirjakieleen että murteisiin juurtuneen ruotsin mukaisen arvonimipuhuttelun. Tämä herätti Seurassa vilkasta keskustelua. Päivälehdessä julkaistu kokousselostus kertoo Seuran kannanotosta Seuraavaa:

Seuran mielipide oli, että arvo- y. m. nimien käyttäminen puhuttelusanoina, niinkuin esim. lauseissa »herra pastori tekee hyvin ja astuu sisään!», »riisuuko Jussi hevoseni», joka on jo kansankielessäkin hyvin yleistä, on hankalaa ja siitä olisi pyrittävä vapaaksi. Paljon enemmän olisi tasa-arvoisuusaatteenkin mukaista, että teititteläisiin kaikkia henkilöitä, joita ei sinutella, siis »tehkää hyvin ja astukaa sisään!» ja »riisuteko hevoseni?» j. n. e. Tai jos selvyys välttämättä vaatii arvo- tai muun nimen esille, niin se olisi mukaan otettava ainoastaan vokatiivina: »tehkää hyvin, herra pastori, ja astukaa sisään!», »riisuteko, Jussi, hevoseni?». Varsinkin juuri yhteiskunnallisista syistä olisi jokaisen koetettava omassa Seurapiirissään kohottaa entiseen arvoonsa huonoon huutoon joutumassa oleva te sana. (Kokous 22.4.1899; Päivälehti nro 108.)

Seuralaisten kesken tuntui vallitsevan yksimielisyys siitä, ettei kyseessä ollut niinkään kielellinen kuin sosiaalinen ja psykologinen ongelma. Sekä Seuran aiemmissa että myöhemmissäkin kannanotoissa päädyttiin suosittelemaan teitittelyä — nimenomaan tasa-arvosyistä. Vuonna 1912 osa seuralaisista oli tosin erilaisten kompromissien kannalla. (Paunonen 1976: 347–348.)

Myöhemmin puhuttelumuotojen käyttöön liittyvä keskustelu fennistiikassa on enem-

⁵ A. F. Puukosta tuli myöhemmin merkittävä teologi, joka kuului Raamatun historiallis-kriittisen tutkimuksen uranuurtajiin.

män liittynyt valintaan teitittelyn ja sinuttelun välillä. Puhuttelumuodon valinta on edelleen kiinnostava kysymys. Aiheen ajankohtaisuutta ilmentää esimerkiksi Helsingissä vastikään (1998) valmistunut Anna-Leena Noposen pro gradu -tutkielma »Sinä vai te? Puhutteluongelman nykyvaihe«.

MUU KOKOUSOHJELMA

Kokousten ohjelma oli vuosisadan vaihteessa monipuolisempi kuin nykyisin. Tämä johtuu osin siitä, että tuolloin ei ilmeisestikään pidetty erillisiä johtokunnan kokouksia vaan kaikki käytännön asiat puitiin yleisissä kokouksissa. Lisäksi Seuralla oli hoidettavaan paljon sellaisia käytännön tehtäviä, jotka ovat nyttemmin siirtyneet muiden tahojen vastuulle — esimerkiksi oikeakielisyyskysymykset.

Useimmissa kokouksissa keskusteltiin kirjallisuuden ja sanomalehdistön kielestä. Näissä keskusteluissa korostui ennen muuta oikeakielisyyden näkökulma, kuten pöytäkirja kertoo helmikuun kokouksesta:

Ylioppilas Tarkiainen huomautti sanomalehtikielessä usein sanottavan: *sen ja sen yhtiön tulot tekevät niin ja niin paljon, Suomen asukasluku teki niin ja niin monta henkeä, 6 % tästä summasta tekee sen ja sen määrän*, ja arveli että tämä lausetapa muukalaisuutena on hylättävä. (Pöytäkirja 25.2.1899.)

Toisinaan keskustelun lähtökohtana oli jonkun Seuran jäsenen kohtaama kielenkäytön ongelma. Esimerkiksi 30. syyskuuta 1899 pohdittiin Kanniston aloitteesta isojen ja pienten alkukirjainten käyttöä. Huhtikuussa (22.4.) syntyi keskustelua ulko- ja paikallissijojen käytöstä ja merkityksestä, kun mietittiin, miten olisi käännettävä suomeksi »jag såg honom i dörren«. Normien pohdinta nousi siis ruohonjuuritason tarpeista. Näitä keskusteluja voi pitää sikäli merkityksellisinä, että Seuran kannanottoja julkaistiin pääkaupungin suomenkielisissä sanomalehdissä (Paunonen 1976: 317). Tällaiseen kielenkäytön arvosteluun oli tarvettakin, olihan suomen kieli vasta hiljan saanut laajempaa kirjallista käyttöä eikä kirjakieli kaikissa suhteissa ollut vielä aivan vakiintunut. Samoin ruotsin kielen »muukalaisuusvaikutus» oli suuri: moni suomeksi kirjoittava oli saanut koulusivistyksensä enimmäkseen ruotsiksi tai ainakin hallitsi ruotsin hyvin ja luki paljon ruotsinkielistä tekstiä. Nykyään käytännön kielenkäytön kysymysten pohdinnalle on omat fooruminsa: kielitoimisto ja Kielikello.

Kielenkäytön kysymysten lisäksi kokouksissa tuli esiin erilaisia käytännön asioita, jotka liittyivät Seuran toimintaan. Eräs näistä oli palkintorahastojen tuotoista päättäminen. Ensimmäiset palkinnot August Ahlqvistin rahastosta jaettiin vasta vuonna 1900, jolloin palkittiin Artturi Kannisto (Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta) ja E. A. Ekman (Suomen kielen keräilysanasto). Seuralla oli myös oma kirjasto, johon saatiin lahjoituksia sekä kotimaasta että ulkomailta, lähinnä SKS:ltä, Suomalais-Ugrilaiselta Seuralta, Unkarin tiedeakatemialta ja yksityishenkilöiltä (Paunonen 1976: 324). Lahjoituksista on toistuvasti mainintoja kokouspöytäkirjoissa. Vuonna 1899 kirjasto käsitti yli 400 nidettä (vuosikertomus, kokousselostus Päivälehdessä 14.3.1899). Vuonna 1893 kirjasto oli luvattu Suomalaisen Seminaarin käyttöön, ja asiasta keskusteltiin Seurassa useaan otteeseen. (Paunonen 1976: 324.)

▷

Erityisen merkittävää Seuran vuoden 1899 toiminnassa oli nykynäkökulmasta kuitenkin se tarmo, jolla erilaisia suomen kielen käyttöä, kehittämistä ja tutkimusta edistäviä hankkeita käynnistettiin.

SUOMEN KIELEN OPETUKSEN TARVE JA SIIHEN VASTAAMINEN

Vuonna 1899 pantiin vireille kaksikin käytännön hanketta, joiden tavoitteena oli parantaa ruotsinkielisten suomen kielen opiskelumahdollisuuksia: kielikurssit ja kotiopettajien sekä kesäasuntojen välittäminen suomenkielisistä perheistä. Lisäksi suunniteltiin ruotsinkielisille soveltuvan oppikirjan laatimista, mutta tämä idea hautautui (Paunonen 1976: 366).

1800-luvun loppua kohden suomen kielen osaamisen merkitys kasvoi jatkuvasti. Aiemmin moni äidinkieleltään ruotsinkielinen ei tarvinnut juuri missään suomea, korkeintaan palvelusväelle puhuessaan, ja silloin vältti ruotsinsekainen kyökkisuomi. Fennomaanit ajoivat kuitenkin kiihkeästi suomen kielen käytön lisäämistä kaikilla elämänoilla. Suomi olikin voimakkaasti 1800-luvun loppuvuosikymmeninä tulossa ruotsin rinnalle ja tilalle sellaisiin käyttötilanteisiin, joissa sitä ei ollut ennen käytetty: Ensimmäinen suomenkielinen väitöskirja julkaistiin 1858, vuoden 1863–64 valtiopäivistä alkaen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat kirjoitettiin suomeksi, Kuopion lääninhallinnossa virkakieli vaihtui suomeksi 1887, Setälä käytti ensimmäisenä konsistorin istunnoissa suomen kieltä 1893 ja vuonna 1894 annettiin asetus, jonka mukaan yliopiston opettajaksi pyrkivän tuli osoittaa kykynsä puhua ja kirjoittaa suomea. Vielä 1900-luvun alussa suomi oli kuitenkin opetuskielenä vain kolmanneksella yliopiston opettajista. Sitä ei vielä 1890-luvulla käytetty esimerkiksi senaatissa, Suomen Pankissa eikä Uudenmaan lääninkansliassa. (Leino-Kaukiainen 1989, Jussila 1989.)

Suomen kielen taito alkoi siis olla hyödyllinen äidinkieleltään ruotsinkielisillekin. Opetuksen tarve oli suuri juuri Helsingissä, sillä vuoden 1899 Helsinki oli vielä hyvin ruotsinkielinen kaupunki. Vuoden 1900 tilastojen mukaan 42,5 % Helsingin asukkaista oli ruotsinkielisiä ja 50,7 % suomenkielisiä. Muita puhuttuja kieliä olivat venäjä ja saksa. Kaupunki oli kuitenkin voimakkaasti suomalaistumassa: suomenkielisten muuttoaalto mullisti kielisuhteet.

Tarve suomen kielen opetteluun oli sekä käytännöllinen että ideologinen: ollakseen oikea suomalainen piti osata suomea. Sellaisten henkilöiden suomen kielen taito, jotka olivat käyneet ruotsinkielisen koulun ja toimineet enimmäkseen ruotsinkielisissä piireissä, oli helpostikin jäänyt vaatimattomaksi jonkinlaisesta kouluopetuksesta huolimatta.

SUOMEN KIELEN KURSSIT

Yksi vastaus kasvavaan suomen kielen opiskelun ja opettamisen tarpeeseen oli kielikurssien aloittaminen. Syksyllä 1899 Seura päätti koemielessä yrittää suomen kielen kurssin järjestämistä. Kurssista ilmoitettiin ruotsinkielisissä lehdissä; Seura lupasi ottaa osaa mahdollisiin kustannuksiin.

Suomen kielen kurseista kiinnostuneita löytyi 15, ja kurssitoiminta käynnistyi neljän opettajan voimin. Opetusta annettiin kahdessa ryhmässä, aloittelijoille ja edistyneille erikseen. Lisäksi oli tarvetta järjestää »puheluharjoituksia». Syyskuun 1900 kokouspöytäkir-

ja kuitenkin paljastaa, että hyvästä osanotosta huolimatta kurssit olivat tuottaneet tappiota. Luovuttamaan ei suostuttu: maksukäytäntöjä muutettiin ja ilmoittelua tehostettiin, ja niin kurssit voitiin jälleen käynnistää marraskuussa. Helmikuussa 1901 (16.2.) maisteri Eetu Kekomäen kurssista kerrottiin kokouksessa seuraavaa:

Oppikirjana oli käytetty Knut Cannelinin Lukemistoa ja siitä käännetty kertomusta Kun isä lampun osti. Kun oppilaat olivat olleet eri kehitysasteella eikä heitä kumminkaan vähyytensä vuoksi voitu eri kursseihin jakaa, oli opetus siitä jonkun verran karsinyt. Maksu oli ollut 1 mk tunnilta oppilasta kohden.

Kurssitoiminta jäi mitä ilmeisimmin pienimuotoisemmaksi kuin sitä aloitettaessa oli kaavailtu. Kursseja järjestettiin vuoteen 1905 saakka. (Paunonen 1976: 366.)

KESÄASUNTOJEN JA KOTIOPETTAJIEN VÄLITTÄMINEN

Huhtikuussa 1899 Seura päätti perustaa välitystoimiston, jonka tehtävänä oli auttaa ruotsinkielisiä suomen kielen kotiopettajien saamisessa ja kesäasuntojen löytämisessä suomalaisista perheistä. Toimiston hoitajaksi pyydettiin rouva Alma Suppasta.

Kotikielen Seuran miesvaltaisessa toiminnassa herättää kiinnostusta tämä ainoa nainen, joka mainitaan vuoden 1899 pöytäkirjassa. Kyseessä ei ollut kuka tahansa helsinkiläisrouva. Luettelosta, johon on koottu tiedot vuosisadan vaihteessa Suomessa ilmestyneestä kirjallisuudesta, voi poimia Alma Suppasen kahdestakin yhteydestä: hän oli sekä tuottelias kääntäjä, joka suomensi niin tieto- kuin kaunokirjallisuuttakin, että tietokirjailija. Juuri vuonna 1899 häneltä ilmestyi laaja, yli 300-sivuinen Suomen kuvallinen keittokirja. (Vasenius 1905: 327, 472.)

Kesäasuntojen välitystoiminta saavutti selvää vastakaikua. Samoin kuin kielikursseista, tästä laadittiin ilmoituksia ruotsinkielisiin sanomalehtiin. Lokakuussa 1899 Alma Suppanen raportoi kesäasuntojen ja opettajien välitystoimista: toimistoon oli ottanut yhteyttä 22 henkeä, joista 18:lle oli löydetty kesäasunto tai kotiopettaja. Kesäasuntojen välitys osoittautui niin onnistuneeksi, että sitä jatkettiin aina vuoteen 1921 saakka. Tätä kautta järjestettiin suomenkielinen asuinympäristö vuosittain noin 20–30 hengelle. (Paunonen 1976: 366.)

ERITYISALOJEN SANASTON KEHITTÄMINEN: LIIKEALAN SANASTO

Suomen kielen tilaa vastikään laajempaan käyttöön tulleen kielenä kuvastaa se, että etenkin monella erityisalalla kielenkäyttö oli vakiintumatonta ja hyvin vierasvoittoista. Monet muutkin tieteelliset seurat panostivat tänä aikana oman alansa suomenkielisen sanaston kehittämiseen. Esimerkiksi Suomenkielisten teknikkojen seura (nyk. Tekniikan akateemisten liitto), Suomalainen lääkärisseura Duodecim ja luonnontieteellinen seura Vanamo (nyk. Suomen biologian seura Vanamo) keskittivät vuosisadan vaihteessa runsaasti voimavarojaan omien alojensa sanaston kehittämiseen; nämä pyrkimykset tuottivat myös julkaisuja kuten Saksalais-suomalais-ruotsalaisen teknillisen sanaston (1918). (Hyvässä seurassa -näyttely 1999.)

▷

Kotikielen Seurassa käynnistyi vuonna 1899 vuosia jatkunut hanke liikealan sanaston kehittämiseksi. Tarpeen synnytti senhetkisen suomenkielisen sanaston horjuvuus ja puutteellisuus. Seuraavana vuonna Seura asetti yhdessä Suomen Liikemiesyhdistyksen kanssa toimikunnan, jonka tehtävänä oli valmistella kaksikielisen liikekielen sanakirjan toteutusta. Aineistoa sanakirjaa varten kerättiin alan ruotsinkielisestä kirjallisesta materiaalista. Kolmen vuoden aikana saatiin kokoon lähes 8 000 sanatietoa. Suuren työn aineiston keruussa teki E. A. Tunkelon puoliso Viivi Tunkelo. Työhön osallistui myös Tunkelo itse.

Vuonna 1903 hanke siirtyi SKS:lle, joka palkkasi sanakirjan tekoon kauppaopiston opettajan Emil Tilviksen, mutta työ keskeytyi alkuunsa hänen yllättävään kuolemaansa. Työn jatkajaksi palkattiin Ilmari Kovero. Monien viivytysten jälkeen Ruotsalais-suomalainen liikesanakirja (Svensk-finsk Affärsordbok) ilmestyi lopulta vuonna 1918. (SKS:n kesk. 1904–18.)

HELSINGIN SUOMENKIELISEN NIMISTÖN KEHITTÄMINEN

Monenlaista kehittelytyötä tarvittiin myös nimistön alalla. Marraskuussa 1899 Seuralle tuli pyyntö sepittää suomalaisia vastineita Helsingin ruotsinkielisille paikannimille. Tätä varten perustettiin toimikunta, johon tuli edustajia sekä Seurasta että suomalaisten päivälehtien toimituksista. Toimikunta sai työnsä valmiiksi jo alkuvuodesta 1900, mutta nimet hyväksyttiin ja tarkastettiin vasta syyskuun kokouksessa. Nimiluettelo julkaistiin sanomalehdissä. Esimerkkejä nimiehdotuksista: *Alppikatu* (ruots. *Alpgatan*), *Eroittaja* (Seura on ennen ehdoittanut nimeä *Välitori* mutta se ei ole saavuttanut yleistä käytäntöä), *Hakasalmenkatu* (ei *Haagasalmenkatu*, niinkuin Pikatavaratoimisto käyttää), *Kallio* (ei *Vuorela* eikä *Berghäll*), *Kirkkokatu* (ei *Kirkonkatu*), *Kulmakatu* (ei *Vinkkelikatu*), *Meilahti* (ruots. *Mejlans*), *Simonkatu* (ei *Simoninkatu*), *Vironkatu* (ei *Estnääsinkatu*). (Kokouspöytäkirja 29.9.1900.)

Suurin osa nimistä oli uusia, ja useimmat nimet ovat käytössä ehdotetussa muodossa edelleenkin. Nimistöasioita oli käsitelty Seuran kokouksissa jo aiemminkin: vuonna 1892 Seuralta oli pyydetty kannanottoa pitäjännimistä ja Helsingin nimistö oli keskusteltavana ensi kerran vuonna 1891 J. H. Kalan esitelmöidessä Helsingin suomalaisesta paikannimistöstä. Jo tuolloin Seura teki parannusehdotuksia kaupungin nimistöön.

SUOMEN MURTEIDEN SANAKIRJAN LIIKKEELLEÄHTÖ

Suomen kielen sanakirjan kokoamista oli suunniteltu Seuran piirissä jo pitkään, ja jonkinlaista aineistoakin oli hieman keräilty. 1890-luvulla sanakirjan teko tarkentui Setälän julistamaksi kolmen sanakirjan ohjelmaksi, jonka käytännön toteutus siirtyi SKS:n harteille.

Ensimmäisenä alkoi työ murresanakirjan kokoamiseksi. Vuosi 1899 oli tässä työssä tärkeä käännekohta, sillä silloin keruun apuneuvoksi valmistui Ekmanin laatima Suomen kielen keräilysanasto. Keruun käytännön järjestelyt eli kerääjien rekrytointi ja valmennus sekä stipendien myöntäminen annettiin Kotikielen Seuran hoidettavaksi. Toukokuus-

sa 1899 Seura piti valmennustilaisuuden, jossa Ekman opasti keräämisessä ja entiset kerääjät kertoivat kokemuksistaan. Vuonna 1899 myönnettiin apurahaa 11 stipendiaatille. Tämän lisäksi aineistoa saatiin noin 50 vapaaehtoiselta avustajalta, joista useimmat vastasivat Setälän Uudessa Suomettaressa julkaistuun vetoomukseen. Haasteeseen tarttuivat etenkin opettajat. Seuran stipendiaatteina toimivat mm. Heikki Ojansuu lounaismurteiden alueella, Antti Hammarén Loimaalla, Paavo Pajula Ruskealassa ja A. F. Puukko Hirvensalmella. (SKS:n kesk. 3.5.1899 ja SKS:n vuosikertomus 1899; Paunonen 1976: 373.) Seuraavan vuoden maaliskuussa hankkeen vastuuhenkilö Ekman saattoi raportoida, että sanalippuja oli kertynyt 21 000. (SKS:n kesk. 1899–1900.)

AIKAKAUSLEHTI VIRITTÄJÄ

Uudempaa toimintaa Seurassa edusti säännöllinen julkaisutoiminta. Aikakauslehti Virittäjä oli alettu säännöllisesti julkaista vuoden 1897 alusta lähtien. Ensimmäinen päätoimittaja (vuosina 1897–1899) oli seuran varaesimies E. A. Ekman (myöh. Tunkelo). (Myöhemmin hän toimi vielä toiseen kertaan päätoimittajana pitkän kauden 1910–27.)

Ekmanin lisäksi toimituskuntaan vuonna 1899 kuuluivat Vihtori Alava, Artturi Kanisto, Uuno Karttunen, A. R. Niemi ja Heikki Ojansuu. Alava ja Niemi olivat kansanrunouden tutkijoita. 29-vuotias maisteri Alava työskenteli SKS:ssa kustannusosastolla ja sen ohessa äidinkielen opettajana. Samana vuonna hänet nimitettiin suomalaisen kansanrunouden ja kirjallisuuden dosentiksi Myöhemmin tieteellinen toiminta jäi sivuun, kun hän tempautui mukaan politiikkaan. Virittäjän toimituksessa Alava oli mukana neljä vuotta (1897–1901). (Virittäjä 1935.)

Vuosi 1899 oli 30-vuotiaan A. R. Niemen elämässä toimeliasta aikaa: Hän suoritti lisensiaatin tutkinnon kansanrunouden alalta ja toimi Suomalaisen Seminaarin, Suomalais-Ugrilaisen Seuran ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjastojen virkailijana; joulukuussa hänet nimitettiin SKS:n amanuenssiksi. Samaisena vuonna ilmestyi Virittäjässä hänen kirjoituksensa loitsurunoudesta ja hän esitelmöi SKS:n kokouksessa Ritvalan Helkajuhlista. Niemen julkaisuja ilmestyi myös Suomi-sarjassa: Vanhan Kalevalan eepilliset ainekset sekä Kansanrunoja 1700-luvulta.

Virittäjän toimituksessa Niemi oli mukana vain pari vuotta (1897–99). Hänet tunnetaan Kalevalan kokoonpanon sekä Lönnrotin elämänvaiheiden tutkijana sekä kansanrunouden kerääjänä ja kokoelmien, erityisesti Suomen Kansan Vanhojen Runojen, julkaisukuntoon saattajana. Niemi toimi sittemmin vuosia suomalaisen ja vertailevan kansanrunouden professorina. (Enäjärvi-Haavio 1932.)

Toimituksen jäsenistä 26-vuotias Heikki Ojansuu (1873–1923) valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1899. SKS:n stipendin turvin hän jatkoi samana vuonna tutkimuksiaan lounaismurteiden alueella. Lounaismurteiden lisäksi Ojansuu ehti myöhemmin tutkia niin sukukieliä, vanhaa kirjasuomea kuin nimistöäkin. Hän oli vuosia aktiivisesti mukana sekä Kotikielen Seuran että Virittäjän toiminnassa, ensin rahastonhoitajana (1896–97) sitten Virittäjän toimittajana (1898–1903), Seuran varaesimiehenä (1902–16) ja Virittäjän päätoimittajana (1904–09). Vastaperustetun Turun yliopiston suomen kielen professorina hän ehti toimia vain vähän aikaa 1920-luvulla ennen varhaista kuolemaansa 1923. (Virittäjä 1923, Korhonen 1986: 169–171.)

▷

Toimitukseen kuului edellisten lisäksi vielä maisteri Uno Karttunen. Hän oli liittynyt Seuran jäseneksi vuonna 1893, ja hän toimi vuosina 1897–99 Virittäjän taloudenhoitajana. Karttusesta historia ei kerro enempää.

Virittäjän liikkeellelähtö onnistui hyvin: ensimmäinen vuosikerta vuonna 1897 sai 754 tilaajaa ja toinen jopa 1 181. Vuoden 1899 vuosikerran tilaajamäärässä tapahtui kuitenkin romahdus: vain 540 tilausta. Tilauksia lehdelle hankki koko maan laajuinen asiamiesverkosto. Tilaajat olivat enimmäkseen suomen kielen ja lähialojen tutkijoita ja opiskelijoita, mutta joukossa oli runsaasti myös muita. Tuohon aikaan vallitsi yleinen kiinnostus kieliasioita kohtaan: niiden suhteen oli vaikea olla välinpitämätön. Niinpä muutkin kuin kielten, kirjallisuuden ja kansanrunouden tutkijat ja opettajat innostuivat tilaamaan Virittäjää. Vuoden 1899 vuosikertaa lähetettiin mm. lak. kand. Juho Paasikivelle sekä lak. kand. P. E. Svinhufvudille. Tilaajien titteleitä olivat paitsi neiti ja herra sekä odotuksenmukaiset ylioppilas, maisteri, tohtori, lehtori ja professori, myös varatuomari, opettaja, insenööri, apteekkari, maanmittari, nimismies ja lyseolainen. Myös mm. Jyväskylän, Rauman ja Sortavalan opettajaseminaarilaisten keskuudessa oli paljon Virittäjän lukijoita. Virittäjä saavutti myös monet koulut, esim. Kuopion suomalaisen lyseon ja Porin suomalaisen lyseon sekä lukutuvat, esim. kaupungin lukutuvan (yleisen kirjaston edeltäjän) Savonlinnassa. Maantieteellisesti lehti levisi Suomessa laajalle — Helsingistä Kemiin, Vaasasta Viipuriin ja Sortavalan — sekä myös ulkomaille, esim. Norjaan, Unkariin ja Venäjälle. (Virittäjän tilaajaluettelo.)

VIRITTÄJÄN SISÄLLÖSTÄ

Vuoden 1899 Virittäjä koostui kahdeksasta numerosta, joissa kussakin oli 16 sivua. Sen sisältö, kuten Seuran tuolloisten kokousesitelmienkin sisältö, haaroj paljon laajemmalle kuin nykyään, mutta sen ydin oli kuitenkin kielentutkimusta. Vuoden 1899 Virittäjässä on artikkeleita henkilönnimistä, paikannimistä, sanoista ja niiden alkuperästä, kontaminaatioilmiöstä sekä savon murteen äänneistä. Kirjoittajista voi mainita Ralf Saxénin, Heikki Ojansuun, Arvid Genetzin, A. Lönnbohmin ja E. N. Setälän. Käsiteltävänä oli myös eräs ikuisuusaihe: nimien Suomi, Häme ja Saame alkuperään ottivat tuolloin kantaa Ojansuu, Ekman, Genetz ja Setälä. Keskustelu jatkuu yhä: aivan Virittäjän viime numeroissa ovat asiaa käsitelleet Koivulehto (1998), Kallio (1998) ja Grünthal (1999).

Kansanrunodontutkimusta edusti A. R. Niemen artikkeli loitsurunojen synnystä. Myös (tieteen)historiaa käsiteltiin: päätoimittaja kirjoitti Rasmus Raskin osuudesta Gustaf Renvallin sanakirjatyön alkuunpanoon ja Alpo S(ilander) kuvasi Pietari Hannikaisen 1845–47 Viipurissa ilmestyneen Kanava-lehden lyhykäisen tarinan. Myös Kalevipoeg-eepoksen kokoamishistoriaa valotettiin.

Vankka sijansa lehdessä oli oikeakielisyysasioilla, kuten Seuran kokouksissakin. Uutuuskirjojen kieltä ruodittiin erityisesti siltä kannalta, kuinka suomalaista se oli: svetisimejä etsittiin suurennuslasilla. Esiin otettiin erilaisia yksittäisiä huonoina pidettyjä ilmauksia ja esitettiin parannusehdotuksia: mieluummin *heikkohermoinen* kuin *hermoheikko*, samoin mieluummin *Käskyt ovat selvästi Raamatussa* kuin *seisovat*. *Eli*-sanaa puolestaan ei tulisi käyttää seuraavaan tapaan: *Jos vain katsojissa eli kuulijoissa herää sama tunne*.

Lehdessä oli myös kirja-arvosteluja. Vuonna 1899 arvosteltavana olivat mm. Julius

Krohnin postuumisti ilmestynyt Suomalaisen Kirjallisuuden vaiheet sekä Setälän Suomen kieliopin äänne- ja sanaopin osuus. Setälän kouluopetukseen tarkoitettun kieliopin arvosteli Knut Cannelin⁶. Arvostelussaan hän arvelee Setälän uuden kieliopin kauhistuttavan Eurénin ja Jänneksen [Genetzin] kielioppeja luenutta:

Ensi kertaa kirjaa silmäillessään tuntee itsensä ikäänkuin vieraaseen rakennukseen eksyneeksi. Välistä on tosin pilkahtavinaan esille joku tuttu kohta, vaan ei aikaakaan, niin jo näyttää taas kaikki sekavalta.

Cannelinia oudoksuttavat muutamat Setälän käyttöön ottamat uudet termit, kuten *astevaihtelu*, *heikko aste*, *vahva aste*, *äännevaihtelu* ja *äänteenmuutos*. Hän ei myöskään yhdy Setälän käsitykseen ison alkukirjaimen tarpeettomuudesta »kansalaisuusnimien» yhteydessä.

Virittäjää silmäillessä voi havaita, että tieteellisen artikkelin muotokonventiot olivat vasta hiljalleen kehittyneessä nykyiseen muotoonsa. Nykylukijan huomiota kiinnittää paitsi artikkelien lyhyys, myös se, ettei niiden lopussa ole lähdeluetteloita vaan lähteet mainitaan tekstissä tai alaviitteissä. Erikoiselta tuntuu sekin, että kirjoittajat piiloutuvat joskus pelkkien nimikirjainten taakse. Esimerkiksi päätoimittaja E. A. Ekman esiintyy nimikirjaimilla »E. A. E.» ja »E.». Lehdessä ei myöskään ole mitään tietoja toimituksesta; nimet käyvät ilmi vasta vuosikerran viimeisen numeron viimeiseltä sivulta, »Tilausilmoituksesta», jolla markkinoidaan vuoden 1900 vuosikertaa. Julkaisijayhteisöstäkään ei ole muuta tietoa kuin pelkkä nimi epiteetissä »Kotikielen Seuran aikakauslehti».

KOTIKIELEN SEURA JA MUUT LÄHIALOJEN SEURAT

Vuonna 1899 Suomessa toimi kolmisenkymmentä tieteellistä Seuraa. Niistä läheisimpiä Kotikielen Seuralle olivat Suomalais-Ugrilainen Seura (SUS) ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS).

Vanhin kansallisten tieteiden seuroista oli jo vuonna 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Sillä oli vuonna 1899 jäseniä 1 409. Esimiehenä oli suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori Arvid Genetz. SKS:n pääalueita olivat kansanrunouden tutkimus sekä kansatieteellisen aineiston ja sanaston keruu. Yhteensä toistakymmentä stipendiaattia kiertelikin eri puolilla Suomea sekä Karjalassa, Inkerissä ja Virossa keräämässä erilaisia kielenaineiksia sekä kansanrunoutta. Keskeistä oli suomen kielen sanakirjahankkeen käynnistäminen; työhön kiinnitettiin E. A. Ekman. SKS harjoitti myös kustannustoimintaa ja myönsi rahastoistaan erilaisia palkintoja. Kotikielen Seuralle oli SKS:n kanssa useita yhteisiä toimihenkilöitä, esimerkiksi Ekman, ja etenkin kansankielen keruuhankkeessa yhteistyö oli tiivistä. (SKS:n kesk. 1899–1900.)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura oli monien seurojen »äiti». Myös Kotikielen Seuran ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran voi katsoa olevan sen perillisiä: kieliasioiden käsittely ja kielitieteelliset pohdinnat siirtyivät suurelta osin niihin SKS:n jäädessä ennemmin-

⁶ Cannelin oli väitellyt 1888 Kemin murteesta. Työuransa hän suoritti koululaitoksen palveluksessa. Hänet muistetaan erityisesti sanakirjamiehenä: hänen ruotsalais-suomalainen (1904) ja suomalais-ruotsalainen sanakirjansa (1908) kuluivat useina painoksina laajan käyttäjäkunnan käsissä. (Vir. 34 s. 271–272.)

kin kansanrunouden tutkimukseen suuntautuneeksi.

Suomalais-Ugrilainen Seura oli perustettu hieman Kotikielen Seuraa myöhemmin, vuonna 1883. Sen lähtökohta oli monessa suhteessa toinen kuin Kotikielen Seuran, joka syntyi ylioppilasseuraksi ja sellaisena monessa suhteessa pysyikin. SUS:aa taas oli perustamassa joukko erittäin arvovaltaisia henkilöitä. Vuonna 1899 esimiehenä oli Otto Donner ja varaesimiehenä Setälä. SUS:n tavoitteena oli tutkia kaukaisia sukukansoja ja tehdä tutkimusmatkoja niiden pariin. Tällainen toiminta luonnollisesti vaati varoja, ja yläluokan henkinen ja taloudellinen tuki oli tässä välttämätöntä. Tutkimusmatkoja tehtiin vuonna 1899 hantien ja mansien pariin, mordvalaisalueille sekä Kiinaan ja Mongoliaan. Kokousten ohjelmaan kuuluivat keskeisenä stipendiaattien matkakertomukset. Niiden lisäksi pidettiin tieteellisiä esitelmiä. Esitelmöitsijöinä olivat mm. varaesimies Setälä sekä Kaarle Krohn, joka toimi Seuran kirjastonhoitajana. Tieteellinen julkaisutoiminta oli SUS:n toiminnassa jo tuolloin merkittäväällä sijalla. Vuonna 1899 ilmestyi kolme nidettä Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia: mm. Hugo Pippingin *Zur Phonetik der finnischen Sprache*. Aikakauskirjassa puolestaan ilmestyi mm. Setälältä artikkeli »Über ein mouilliertes s im Finnisch-ugrischen«. Myös Kotikielen Seuraa ja Suomalais-Ugrilaista Seuraa yhdisti se, että niillä oli yhteisiä toimihenkilöitä ja aktiiveja. (SUSA XVIII 1900.)

LOPUKSI

Noista päivistä on vierähtänyt jo sata vuotta. Monet niistä päämääristä, joiden hyväksi tuolloin toimittiin, on saavutettu jo aikaa sitten. Esimerkiksi suomen kielen käyttö kaikilla mahdollisilla elämänaloilla on ollut jo kauan vakiintunutta. Samoin monia sellaisia tehtäviä, joita tuolloin hoitivat Seuran aktiivit suurelta osin vapaaehtoistyönä, hoitaa nyt kokonainen tutkimuskeskus. Kotikielen Seura toimii ja Virittäjä ilmestyy edelleen. ■

Kirjoittajien osoitteet (addresses):

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *hanna.lappalainen@helsinki.fi*

Suomen kielen laitoksen tutkijat, PL 13 (Meritullinkatu 1 B), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *mari.siiroinen@helsinki.fi*

LÄHTEET

PAINETUT LÄHTEET

AUTIO, VELI-MATTI 1998: Setälä, E. N. Kansallisbiografia, www.histseura.fi.

ENÄJÄRVI-HAAVIO, ELSA 1932: Aukusti Robert Niemi – Vir. 36 s. 1–16.

EVIJÄRVI, IRJA-LEENA 1963: Kaarle Krohn. Elämä ja toiminta. Suomi 110:2. SKS, Helsinki.

GRÜNTAL, RIHO 1999: Suomen alkuperä. – Vir. 103 s. 99–109.

HAAVIO, MARTTI 1935: Vihtori Alava. – Vir. 39 s. 396–404.

HAKULINEN, LAURI 1943: Puhe Kotikielen Seuran vuosikokouksessa 14.3.1943. – Vir. 47 s. 207–210.

- ITKONEN, TERHO 1995: E. A. Tunkelon syntymästä 125 vuotta. – Vir. 99 s. 566–582.
- JUSSILA, OSMO 1989: Suomalaisuusliike Venäjän paineessa vuosina 1890–1917. Teokses-
sa Tommila (toim.) 1989.
- KALLIO, PETRI 1998: Suomi(ttavia etymologioita). – Vir. 102 s. 613–619.
- KARLSSON, FRED 1998: Kielitieteiden tohtorinväitöskirjat Suomessa 1840–1997. Yleisen
kielitieteen laitoksen julkaisuja no. 29. Helsingin yliopisto.
- Knut Cannelinin 70:n ikävuoden täytyttyä. – Vir. 34 [1930] s. 271–272.
- KOIVULEHTO, JORMA 1998: Puhdas ja Suomi. – Vir. 102 s. 425–434.
- KORHONEN, MIKKO 1986: Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918. Societas
Scientiarum Fennica, Helsinki.
- KOSKIMIES, RAFAEL 1951: Viljo Tarkiainen. – Vir. 55 s. 471–474.
- LEINO-KAUKIAINEN, PIIRKKO 1989: Suomen kielen käytön yleistyminen. – Tommila (toim.)
1989.
- LIIMOLA, MATTI 1943: Artturi Kanniston elämäntyö. – Vir. 47 s. 139–145.
- NOPONEN, ANNA-LEENA 1998: *Sinä vai te?* Puhutteluongelman nykyvaihe. Pro gradu -tut-
kielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – Vir. 80 s. 310–432.
- PUUKKO, A. F. – AIRILA, MARTTI 1901: Sanojen merkityksen muuttumisesta. – Vir. 5 s. 1–9.
Päivälehden vuosikerrat 1899–1900.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKS:n kesk. = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelumuksia v. 1899–1918. Suo-
mi III ja IV. SKS, Helsinki.
- TARKIAINEN V. 1900: Yleiskielemme puhuttelusanoista. – Vir. 4 s. 91–95.
- TOMMILA, PÄIVIÖ (toim.) 1989: Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Kustannus-
kiila Oy, Kuopio.
- V. Tarkiaisen 60-vuotispäivänä. – Vir. 43 [1939] s. 1–3.
- VASENIUS, VALFRID 1905: Suomalainen kirjallisuus. Aakkosellinen ja aiheenmukainen luet-
telo. 1896–1900. SKS, Helsinki.
- Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti.

ARKISTOLÄHTEET

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa säilytteillä olevat: Kotikielen
Seuran pöytäkirjat, Kotikielen Seuran jäsenluettelo, Kotikielen Seuran nimikirja,
Virittäjän tilaajaluettelo, muu arkistoaineisto.

*Lauri Hakulinen Hajdúszoboszlón pustalla lähellä Debreceniä 31.7.1965.
(Valokuvaajana Otto Aho.)*

»SANAT ON KAIKKI SARVIPÄITÄ»: LAURI HAKULISEN TUTKIJANEETOS

—♦—
PENTTI LEINO

man sukupolveni suomen kielen opiskelijat oppivat tuntemaan Lauri Hakulisen ennen muuta SKRK:n kirjoittajana. SKRK — Suomen kielen rakenne ja kehitys — oli ilmestynyt jo 40-luvulla (I osa 1941 ja II osa 1946), mutta se säilytti asemansa suomen kielen opintojen ydinteoksena neljän vuosikymmenen ajan. Eikä syyttä. Toisin kuin voisi luulla, kysymyksessä ei ollut kompilaatio siihenastisen fennistiikan ja fennougristiikan saavutuksista, vaan yhtenäinen ja kattava kokonaisuus, jonka pohjana oli kymmenen vuoden työrupeama ja jossa nimenomaan kirjoittajan omakohtainen panos oli aivan ratkaiseva, niin kuin aikalaisarviot poikkeuksetta korostivat. Lauri Hakulinen oli kirjoittanut merkkiteoksen, jonka tulevat suomen kielen maisterit lukivat kannesta kanteen ja joka on vuosikymmenestä toiseen säilyttänyt asemansa fennistiikan keskeisimpänä käsikirjana.

Tiedettiin myös, että Lauri Hakulinen oli tiukka kielenvartija ja oikeakielisyysmies, joka otti kantaa milloin mihinkin kielenkäytön muukalaisuuksiin ja sanonnan tai tyylin heikkouksiin. Tenttikirjoista selvisi sekin, että Hakulinen oli tutkinut sanastoa, ja huhuna kerrottiin hänen myös väitelleen samasta aihepiiristä, tarkemmin sanoen meteorologis-affektiivisesta sanastosta, ja joutuneen väitöskirjansa kanssa vaikeuksiin.

Yhtä ja toista professorista siis tiedettiin, mutta tämä kaikki oli siltikin vain pintatietoa. Lauri Hakulisen panos suomalaisessa kielitieteessä on nimittäin paljon moniulotteisempi. Aavistuksen siitä saa nyt ilmestyneestä 450-sivuisesta valikoimasta *Sanat on kaikki sarvipäitä*, johon on valittu joukko Hakulisen artikkeleita ja puheita lähes 50 vuoden aikaväliltä. Esittelen lyhyesti teosta ja sen kautta joitakin puolia Lauri Hakulisen tutkijan-profiilista.

Kaikkea ei ole saatu yksiin kansiin mahtumaan. SKRK tulee esiin vain bibliografiasa, kielenhuoltoa teoksessa koskettelee vain pari teoreettisesti painottunutta kirjoitusta, ja meteorologis-affektiivinen sanasto pilkahtaa näkösalille ainoastaan väitöksenalkajaisesi-

▷

telmästä, joka käsittelee tutkimuksen teoreettista pohjaa. Samaten pimentoon jää se, että yksi keskeinen aktiviteetti niin Hakulisen kirjoituksissa kuin muussakin toiminnassa olivat heimosuhteet ja erityisesti kontaktit Viroon ja Unkariin.

Aukoista huolimatta valikoima on poikkeuksellisen runsas ja monipuolinen. Yhteen osastoon on koottu joukko yleiskielitieteellisiä kirjoituksia, jotka ovat edelleenkin tuoreita ja inspiroivia; erityisesti nykypäivän kognitivisteja niiden ajankohtaisuus puhuttaa. Toinen osasto käsittelee sanastontutkimusta, ja kolmannessa on suppea valikoima yksittäisiä sanoja ja sanapesyeitä koskevia artikkeleita. Sananparsia esittelevistä kirjoituksista on koottu oma osastonsa, samoin tyylianalyttisistä esseistä. Viimeisenä ryhmänä on joukko ei vain fennistiikan vaan laajemminkin suomalaisen kulttuurihistorian kannalta kiinnostavia puheita ja esitelmiä. Teoksen päättää bibliografia. Se on kattava, mutta ei likimainkaan täydellinen, sillä siihen on jätetty listaamatta muun muassa summaton määrä Hakulisen Sanastaja-lehteen kirjoittamia kyselyjä. Silti bibliografia sisältää lähes 500 nimikettä.

Bibliografian seitsemän ensimmäisinä mainittua kirjoitusta ovat vuodelta 1916. Niiden tausta on seuraava. Hakulinen kävi Turun Klassillista lyseota, ja luokan pojat perustivat seuran, jonka toimintaohjelma vaihteli: aluksi se oli jalkapalloseura, sitten kirjasto-seura ja myöhemmin retkeilyseura. Retkeilyseura taas muuttui yhdistykseksi, jonka tehtävänä oli kotiseudun tutkiminen; yhdistyksen toimesta luokalle tilattiin myös aikakauslehdet *Kotiseutu* ja *Virittäjä*. Lauri Hakulinen noudatti *Kotiseutu*-lehden keruuohjeita ja merkitsi vuonna 1915 Tohmajärveltä muistiin kasvinnimiä ja kansantarinoita; niiden pohjalta ilmestyi *Kotiseudussa* viisi lyhyttä kirjoitusta. *Virittäjä* taas julkaisi kaksi hänen lähettämäänsä oikeakielisyyttä koskevaa huomiota. Nuo varhaistuotteet olivat koulupojan kynästä, ja niillä on tietenkin vain kuriositeettiarvoa. Mutta niistä näkyy, että Lauri Hakulinen oli jo varhain tietoinen kutsumuksestaan ja tulevasta elämäntehtävästään.

Paljon painavampi oli jo Hakulisen ensimmäinen tieteellinen artikkeli *Pari suomen murteiden vokaalinkestoseikkaa*, jonka *Virittäjä* julkaisi vuonna 1922. Martti Haavio — Hakulisen elinikäinen ystävä — piirsi myöhemmin tuon kirjoituksen pohjalta Hakulisen tutkijankuvaa näin:

Teoriaansa Lauri Hakulinen kuitenkin olisi tuskin päätenyt, ellei hän jo tuolloin olisi innokkaasti laventanut tietämyksensä piiriä ohi ja yli sen kirjallisuuden, mihin suomen kielen ja kirjallisuuden sekä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen opiskelijat ja opettajatkin olivat rajoittuneet: hän etsi käsiinsä etevien germanistien ja romanistien tutkimuksia ja pyrki löytämään niistä kysymyksenasetteluita ja paralleelleja. Jo noina aikoina hän oli vakuuttunut siitä, että suomalaista kielentutkimusta voitiin monin tavoin hedelmöittää muiden kielten tutkimuksen avuin. (Verba docent, s. 16.)

Haavion luonnehdinta pitää paikkansa. Hakulinen kielitieteellinen sivistys näkyy hänen tieteellisestä tuotannostaan: hän ei ajautunut senaikaisen suomen kielen tutkimuksen valtavirtaan saati alistunut jäljittelemään epigonina nuorgrammaattisen koulukunnan perustajia; päinvastoin hän kyseenalaisti sen opit ja haki omaan tieteelliseen työhönsä uutta voimaa fennistiikan ulkopuolelta. Löytöretkiensä pohjalta hän kirjoitti myös suuren määrän yleiskielitieteellisiä esseitä ja välitti niiden avulla kansainvälisen kielentutkimuksen ajatuksia suomalaisille lukijoille. Väitöskirjassaan hän paljolti Hans Sperberin nojaten rakensi kerettiläisen teorian ja haastoi sen pohjalta nuorgrammaattisen koulukunnan ja

sen uskon — niin kuin hän väitöksenalkajaisesityksessään sanoi — »äänneopin pseudo-matemaattiseen eksaktisuuteen». Vastarinta oli kovaa, ja tiedekunta häilyi väitöskirjan hylkäämisen ja hyväksymisen rajoilla. Hakulinen itse oli tuolloin jo Unkarissa, missä hän toimi suomen kielen opettajana Budapestin yliopistossa. Sieltä hän lähetti vastineen opponenttiensa lausuntoon ja puolusti peräänantamattomasti tutkijan oikeutta ja jopa velvollisuutta tradition murtamiseen:

Saksa on täynnä esimerkkejä siitä, että liioitelluimmatkin tieteelliset uudistusintoilut ovat vieneet vakavaa tiedettä eteenpäin pakottamalla vastustajia kannanottoihin ja aktiivisuuteen. Ja minun mielestäni sillä, joka tuo tieteeseen hedelmällisen uuden ajatuksen, on oikeus puhua vaikka 90 prosenttia palturia, jos loppu on hyvää ja ennen sanomatonta. Itse en sentään vielääkään usko, että olisin tuota palturin päästöoikeutta käyttänyt täysin määrin hyväkseni.

Sanat on kaikki sarvipäitä alkaa suppealla valikoimalla artikkeleita, jotka ovat luonteeltaan yleiskielitieteellisiä. Jo ensimmäinen, vuonna 1931 julkaistu *Kielitieteen yleissivistyksellisestä merkityksestä*, on hätkähdyttävä lukuelämys. Se on monipuolinen ja syvälinen katsaus kielen asemaan inhimillisessä kulttuurissa ja yksityisen ihmisen elämässä. Tässä kirjoituksessaan Hakulinen tuo esiin usein toistamansa näkemykset kielestä viestikapulana, joka kulkee sukupolvelta toiselle, ja sanoista kristalleina tai suurennuslaseina, joiden kautta avautuu näköaloja ihmisen mieleen ja kulttuurin syvimpään olemukseen.

Huomautimme äsken, että kielitieteellä on mahdollisuus valaista esihistoriallisia kulttuurioloja. Tämä mahdollisuus perustuu kielen sanojen siihen ominaisuuteen, jonka perusteella niitä voisimme verrata viestikapuloihin: ajallisesta kaukaisuudesta ne on pannut liikkeelle jokin meille tuntematon Lähettäjä, ja sanat — nuo aineelliselta olemukseltaan perhostakin keveämmät liitäjät — ovat hypelleet kuolemaa pakoon hautaanvaipuvan sukupolven huulilta kehdestanousevan sukupolven huulille; lukemattomat miespolvet ovat nääntyneet juostuaan kukin osuutensa loppuun, mutta sanat elävät haurasta elämäänsä ja tuovat meille suulliset terveiset käsittämättömän kaukaisten taivalten takaa. (Sarvipäitä, s. 22.)

Sama metafora toistuu myöhemmin moneen kertaan, korosteisimmin Hakulisen pari vuosikymmentä myöhemmin pitämässä puheessa *Kieli viestikapulana*: vaikka sukupolvi toisensa perään poistuu väsyneenä radalta, »puhuttava kieli jatkaa kulkuaan kuten viestikapula ikään — kaukaa tullen ja kauas menen, mutta pysähtymystä tuntematta». Hakulinen tarkentaa kielikuvaansa:

Ja korjatkaamme vielä tästäkin vertauksesta yksi ontuva kohta: kieli ei ole sellainen viestikapula, joka säilyttää ja vie eteenpäin lähettäjän siihen piirtämän sanoman semmoisenaan, — kielen sisältämä viesti toisaalta matkallaan vuosisatojen halki jonkin verran muuttuu, siitä niin sanoaksemme voi kulua pois jokin alkuperäinen piirre, toisaalta siihen kertyy edetessään lisää yhä uusia viestipiirteitä muistoksi kultakin matkaosuutensa suorittaneelta sukupolvelta. (Sarvipäitä, s. 380.)

Ajatus viestikapulasta konkreettistaa näkemyksen, johon Hakulisen tavoin moni nykypäivän kielentutkija päätyy: kieli on kulttuurisesti periytyvä dynaaminen järjestelmä, joka elää jatkuvassa muutoksessa. Mutta niin kuin Hakulinen huomauttaa, tämä on vain yksi

▷

näkökulma kieleen: »Sana ei kuitenkaan ole vain sileä viestikapula, se on myös monisäräinen ihmekristalli, johon — kuten Karl Vossler sanoo — kaikkien sen käyttäjien hengenelämä on merkillisellä tavalla laskeutunut ja kiteytynyt.» Näin kielen kristalli antaa kielentutkijalle mahdollisuuden jäljittää ihmismieltä ja inhimillistä ajattelua, mutta sen lisäksi se avaa pääsyn myös ihmisyyteen menneisyyteen ja kulttuurikontaktien historiaan:

[Kielitieteen myötä] ihmisäly on niin sanoaksemme keksinyt suurennuslasin, jonka läpi katsoen k i e l e n s a n a t pakotetaan kertomaan meille enemmän, kuin mitä niiden merkitykseen sisältyy. Filologia tietää tasapuolisen arvostelun myöntäneen, että Vilhelm Thomsen on edistänyt inhimillistä kulttuuria panemalla suomen sanat *taivas* ja *perkele*, *leipä* ja *juhla* satoine seuralaisineen vastaamaan kysymykseen: mistä olet tullut? — tekemään selkoa kansainvälisistä suomalais-balttilaisista ja suomalais-germaanisista kosketuksista, joiden historiaa eivät valaise muut dokumentit kuin ne, mitkä vasta lingvistiikan mikroskoopin alla tulevat näkyviin. (Sarvipäitä, s. 18-19.)

Hakulinen ei siis kirjoittanut yksinomaan suomen kielen tutkijana. Hän välitti kansainvälisen kielitieteen ideoita Suomeen, popularisoi kielitiedettä ja toimi kansanvalistajana. Erityisen näkyvästi hän pyrki sovittamaan kielitieteen tuloksia äidinkielenopetukseen. Hän oli itse 20-luvulla pitkään äidinkielenopettajana ja osasi sen vuoksi — toisin kuin monet muut yliopistonopettajat — ottaa opetustyössään huomioon kuulijoittensa toiveet ja odotukset.

Hakulinen pyrki lujittamaan fennistiikan lingvistisiä sidoksia, ja pääosa hänen tuotannostaan ja nyt julkaistun valikoiman kirjoituksista liittyy välittömästi suomen kielen tutkimukseen ja opetukseen. Varhaisimmat ovat yli 70 vuoden takaa, mutta merkittävästi ne ovat silti säilyttäneet tuoreutensa tai tulleet kielitieteen suunnanmuutosten myötä uudelleen ajankohtaisiksi. Niiden lisäksi valikoimaan on otettu myös esitelmiä ja puheita, joista monia ei ole aikaisemmin julkaistu. Ne avartavat omalta osaltaan kuvaa Lauri Hakulisesta tutkijana ja opettajana. Samalla niistä paljastuu kappale suomalaisen kulttuurin ja sivistyksen historiaa, ja lukijalle voi olla yllättävää havaita, miten tärkeä rooli Hakulisella on ollut kulttuuripoliittisena vaikuttajana. Eikä vaikuttajan rooli rajoittunut yksistään oman tieteenalan piiriin.

Hakulinen oli organisaattori. »Jo koulussa hänet oli havaittu johtajatyypiksi», todistaa Martti Haavio luokkatoveristaan. Sama piirre leimasi Hakulisen opiskeluaikaa ja hänen senjälkeistä toimintaansa niin AKS:n kuin Varsinaissuomalaisen osakunnan piirissä. Niinpä Hakulinen järjesti 30-luvun alussa Varsinais-Suomen sananparsien keruun; tuloksena Sanakirjasäätiöön kertyi runsaat 60 000 sanaparsilippua, ja Hakulisen yhdessä Lauri Postin kanssa toimittama Varsinais-Suomen sananparsia aloitti pitkän sarjan vastaavia muiden ylioppilasosakuntien sananparsikokoelmia. Hakulinen nimittäin organisoiki kaikki osakunnat yhden toisensa perään mukaan kilpakeruuseen, ja urakan tuloksena syntyi käsittämättömän runsas, yli 1 400 000 lippua laaja sananparsikokoelma, joka kattaa Suomen laidasta laitaan. Valtava aineisto on suurimmalta osin edelleen hyödyntämättä, mutta se ei vanhene koskaan vaan tarjoaa tutkimukselle kiehtovia ja haastavia mahdollisuuksia.

Tärkein Hakulisen kulttuuripoliittinen vaikutuskanava oli Kesäyliopiston nimellä tunnettu instituutio, joka syntyi 30-luvun alussa. Siihen kuului hänen lisäksi joukko muita merkittäviä 30-, 40- ja 50-luvun kulttuuripolitiikan keskeisiä henkilöitä. Mukana

oli etupäässä yliopistoväkeä, mutta myös kirjailijoita, lehtimiehiä ja muita julkisuudessa kantaa ottavia vaikuttajia. Ydinjoukko — Hakulisen lisäksi muun muassa Haavio, Vilku-
na ja Kekkonen — oli irtautunut AKS:stä sen radikalisoituttua.

Kesäyliopiston jäsenet olivat kaikki dekaaneja; kanslerina toimi aluksi J. J. Mikkola ja hänen kuoltuaan Lauri Hakulinen. Kesäyliopisto järjesti 1949 Aarni Penttilän ja Lauri Hakulisen 100-vuotisiltaman; kiitospuheessaan *Kesäyliopiston synty* (Sarvipäitä, s. 373-377) Hakulinen listasi siihenastisia saavutuksia. Luettelo on vaikuttava (eikä Kesäyliopisto ollut toimeton myöskään vuoden 1949 jälkeen). Niinpä kesäyliopistolaiset valtasivat 1930-luvun alussa hiljaiseloa viettävän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, modernisoivat sen, korjauttivat seuran ränsistyneen talon ja samalla laajensivat sitä. Kesäyliopisto toimi aktiivisesti myös sananparsien kilpakeruun toteutuksessa, ja samaten sen ja nimenomaan parivaljakon Hakulinen — Haavio aloitteesta järjestettiin vuonna 1935 laaja Kalevalan riemuvuoden kilpakeruu sekä muutamaa vuotta myöhemmin murretekstien keruukilpailu; Hakulinen oli itse toimittamassa saaliin pohjalta koottua, kahtena osana julkaistua yli 800-sivuista *Suomen kansan murrekirja* -teosta.

Vielä myöhemminkin, Uuden Kalevalan 100-vuotisjuhlan yhteydessä Kesäyliopisto järjesti rahoituksen, jonka turvin SKS uudisti perin pohjin kansanrunousarkistonsa ja loi sen kokoelmille niiden arvoa vastaavat puitteet. Jo 30-luvulla kesäyliopistolaisten aloitteesta oli perustettu julkaisusarja *Studia Fennica* — sen ensimmäisenä niteenä ilmestyi Hakulisen väitöskirja. Kesäyliopisto järjesti niin sanotut kulttuuriarpajaiset, jonka tuotto mahdollisti sen, että voitiin perustaa sekä Kansatieteellisen Filmi Oy että Talonpoikaishallituksen kulttuurisäätiö, joka elvytti vanhan Kotiseutu-lehden. Hakulinen jatkaa:

1930-luvun suuria luomuksia on edelleen Suomen Kulttuurirahasto, jonka synty juontaa juurensa Kesäyliopiston konsistorin piskuiseen kahvipöytään Mikonkadun entiseen Nissenin kahvilaan. Tämän synnyn embryologisista yksityiskohdista tosin pari konsistorin jäsentä kiistelee, mutta yksimielisyys vallitsee itse pääasiasta, nimittäin siitä, että aloite sekä lähti että sai toteutuksensa herrojen dekaaniemme keskuudessa.

Kun Kesäyliopiston saavutuksiin voidaan lukea vielä Suomen Akatemian ja — aivan ilmeisesti nimenomaan Hakulisen aloitteesta — myös sen yhteyteen synnytetyn kielitoimiston perustaminen, kysymys ei todellakaan ollut mitättömästä herraseurasta.

Lauri Hakulinen oli klassikko, joka mielellään käytti roomalaisia sitaatteja ja retorikan keinoja. Etenkin puhujana hän tempaisi yleisön mukaansa; hän oli tyyllitietoinen reetori, jolla oli huomattava vaikutus itsenäisyyden ajan ensimmäisen vuosikymmenen ylioppilaiden piirissä. Kiinnostus tyylikysymyksiin näkyy myös esillä olevasta teoksesta. Siinä Hakulinen luonnehtii niin Otto Mannisen kuin Urho Kekkosenkin ilmaisukeinoja, ja useissa sanaparsia käsittelevissä esseissä huomion varsinaisena kohteena on kansanomaisen sanomisen taito. Sanaparret olivat Hakuliselle »punnittua puhetta» ja vastasivat hänen ytimekkään tyylin ihannettaan.

Kuten sanottua, Hakulinen ideoi ja organisoi ylioppilasosakuntien järjestämisen sananparsien kilpakeruun. Hänen perimmäisenä tavoitteenaan ei kuitenkaan ollut folkloren tallentaminen sinänsä vaan lisääaineiston kokoaminen tulevaan kansankielen sanakirjaan: »Tarkoitus on näet sanojen käsitteellisen selvityksen lisäksi tarjota tieteellisen tarkasti kansanomaisessa asussa muistiinmerkittyä n.s. fraseologista aineistoa, s.o. puheenkänteitä, sananparsia, vertauksia, sananlaskuja j.m.s.» (Sarvipäitä, s. 289).

▷

Nimenomaan kansankielen sanakirja ja ylipäätään suomen kielen sanasto olikin se ydinalue, joka veti Hakulista puoleensa ja jolla hän parhaiten viihtyi. Siinä yhdistyivät tasapainoisesti hänen tieteelliset tavoitteensa ja tutkimustyön kansallis-ideologiset päämäärät. Otan vielä yhden sitaatin vuoden 1931 artikkelista *Kielitieteen yleissivistyksellisesti merkityksestä*:

Kuviteltakoon, mikä filologinen jaakopinpaini on ollut lyötävä — sivuuttaaksemme kokonaan esihistorian — siitä pitäen kuin Rooman kirkon ensimmäinen lähetyssaarnaaja aprikoitsi, miten Varsinais-Suomen häränajajain kielellä oli ilmaistava *Pater noster qui es in coelis, sanctificetur nomen Tuum*. Tämän vuosisatoja jatkuneen painiskelun seurauksia on nykysuomen sanastollis-ideologinen länsieurooppalaisuus. (Sarvipäitä, s. 17.)

Katkelmasta kuultaa myös Hakulisen oma ideologia ja tavoite porautua kielen avulla suomalaisen kulttuurin historiaan. Sen yhtenä johdonmukaisena seurauksena valmistui yli kolme vuosikymmentä myöhemmin tutkimus Suomen kielen käännöslainoista. Sivutun kuitenkin tässä sanastontutkimuksen ja Hakulisen kymmenet sitä koskevat tutkielmat. Sen sijaan palaan vielä kansankielen sanakirjaan.

Hakulinen keräsi nuorena miehenä 20-luvun alkupuolella Sakkolan — tai niin kuin hän itse paikkakuntalaisten tapaan sitä kutsui: Sakkulan — pitäjänsanaston, ja vuodesta 1924 alkaen hän toimi Sanakirjasäätiössä ensin apulaisjohtajana ja sittemmin johtajana lähes neljä vuosikymmentä. Hän oli siis koko elämänsä sitoutunut sanakirjahankkeeseen, joka paljolti juuri hänen elämäntyönsä ansiosta lopulta eteni vuosikymmenien valmistelujen jälkeen toteutusvaiheeseen. Paradoksaalista on, että sanakirjan ensimmäinen osa ilmestyi ikään kuin kunnianosoituksena Lauri Hakulisen kuolinvuonna 1985.

Viime vaiheessa *Suomen murteiden sanakirjaksi* ristitty kansankielen sanakirja on ollut alusta lähtien tieteellinen hanke, mutta Hakuliselle tehtävä oli pohjimmiltaan syvästi eettinen. Hakulinen rakensi ututterasti Sanastaja-lehden vastaajaverkkoa ja kulki 1930-luvun alkuvuosina eri puolilla maata värväämässä uusia kirjeenvaihtajia. Näissä tilaisuuksissa hän piti tilanteen mukaan varioiden puheen *Murresanojen arvo*. Siinä hän toi esiin hankkeen tieteelliset tavoitteet, mutta painotti erityisesti työn syvempää merkitystä:

Se kansa, joka kunnioittaa esivanhempiensa muistoja, ilmenivätpä ne sitten vaikkapa esineellisinä muinaisuuden näytteinä tai äidinkielen samalla kertaa tutunomaisina ja salaperäisinä sanaperintöinä, se kansa vaalii oman elämänsä elinjuuria. Kunnioittamalla sitä, mikä menneisyydessä on arvokasta, kansakunta luo edellytyksiä yhä kirkastuvalle tulevaisuudelle. (Sarvipäitä, s. 372.)

Samat ideologiset painotukset tulevat esiin vieläkin varhemmissa kirjoituksissa. Yhtä väkevästi luonnehti nuori Lauri Hakulinen, joka oli vastikään koonnut Sakkolan sanaston, kansankielen sanakirjaa vuonna 1926:

Aleksis Kivi on Seitsemän veljeksensä lopussa puhunut 'kotomaamme koko kuvasta', joka korkealta vuorelta avautuvan maiseman tavoin on synteettisenä näkynä painunut valistuneen kansalaisen sydämeen. Se teos, jonka rakennusaineista tässä olemme levitelleet katseltaviksi joitakin muruja, on kerran kohoava ainutlaatuisena näkötorjina tarjoten tilaisuuden uusilta puolin täydentää tuota kotomaan kuvaa. Suomen

kielen sanakirjan valmistuminen on oleva eräissä suhteissa täysin Kalevalan ilmestymiseen rinnastettava tapahtuma. Vielä kirjaimenmukaisempi oikeus, kuin Kalevalalla oli, on kerran tällä kirjalla oleva lausua itsestään: 'Sain sanat salasta ilmi', ja: 'Aukaisen sanaisen arkun'. (Sarvipäitä, s. 296.)

Puheessa on sekä herkkää romantiikkaa että tilanteen vaatimaa väkevää paatosta ja retorista liioittelua. Mutta yhtä lailla sanoista kaikuu aitona Lauri Hakulisen tutkijaneetos. Sanakirjatyö ei ollut hänelle vain aineiston keruuta ja järjestämistä: sen tavoitteena oli saada näkyviin menneiden sukupolvien perintö ja Suomen kansan syvin olemus. Yhtä vähän myöskään kielentutkimus oli Hakuliselle pelkkää tiedettä. Se oli suuri kansallinen tehtävä ja samalla harjoittajalleen myös elämää suurempi päämäärä: keino ymmärtää, mitä ihmisyyys on.

Ensimmäisenä suomalaisen kielentutkimuksen suurista sanakirjahankkeista valmistui loppuvuodesta 1961 Nykysuomen sanakirja. Päätän pikakuvani Lauri Hakulisen tutkijantyöstä toistamalla loppuosan puheesta, jonka hän piti Nykysuomen sanakirjan toimituskunnalle järjestetyillä juhlaillallisilla:

On joskus mainittu, että kielen sanoihin lopulta seuloutuu, tiivistyy ja kiteytyy sekä varastoituu ihmisaskartelun summa tämän ilman kannen alla. Kun Nykysuomen sanakirja nyt on valmiina, se merkitsee mm. sitä, että Suomen kansan ajattelun semanttiset perusyksiköt ovat järjestelmällisesti luetteloituina. Tieteellinen tutkimus on lähivuosikymmeninä halukkaasti käyttävä hyväkseen tätä valtavaa kodifikaatiota. Kun tai jos kerran päästään niin pitkälle, että kirjakielemme sanavaraston semanttisesta rakenteesta on seulottu erilleen se, mikä siinä on vierasta, kansainvälistä vaikutusta, on paljastuva myös, mikä siinä on omintakeisen luovan ajattelun osuus, mikä siinä on suomalaisinta suomea. Tätä kaukaisen tulevaisuuden näkyä haaveillessa tulee mieleen, mitä englantilainen John Ruskin kerran kirjoitti. Hän sanoi, että jokainen kirjailija ikäänkuin lausuu meille tuotannollaan: 'Kas tässä on paras osa minusta. Muuten minä söin ja join ja nukuin ja olin ja elin kuten muutkin. Mutta tämän minä elämästä näin ja tiesin ja ymmärsin — muu minusta muuttuu maaksi, tämä yksin on muistamisen ja tuttavuuden arvoista.' Mutatis mutandis (ja samalla hieman liioitellenkin) voidaan ehkä kerran Nykysuomen sanakirjan perusteella luotavaan synteesiin vedoten sanoa suomen kansan lausuvan ajattelunsa summasta tämän ilman kannen alla: T ä m ä n m i - n ä e l ä m ä s t ä n ä i n j a t i e s i n j a y m m ä r s i n. (Sarvipäitä, s. 402.) ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *pentti.leino@helsinki.fi*

LAURI HAKULINEN

SEMANTIKKONA

—
MAUNO KOSKI

Lauri Hakulisen väitöskirja *Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen* vuonna 1933 oli meidän oloissamme monella tavalla häkellyttävä. Lausunnonantajien käsitykset menivät ristiin, ja muutamien kiistanalaisten ratkaisujen ja ilmeisten ylilyöntien vuoksi osa heistä olisi tahtonut hylätä koko opinnäytteen. Frans Äimä sanoi arvostelussaan: »Olen yleensä suurella mielenkiinnolla lukenut tätä runsassisältöistä tutkimusta, joskin minua on toisin paikoin vaivannut se, että etymologiain äänteellinen puoli on joutunut mielestäni liiaksi lapsipuolen asemaan.» Rapolan kanta oli suurin piirtein sellainen, että jos etymologioinnissa jommankumman on oltava rempallaan, joko äännehistorian tai semantiikan, niin olkoon se sitten semantiikka (niin kuin vieläkin tuntuu ajateltavan). Vastaväittäjä Lauri Kettunen sanoi jo esitarkastuslausunnossaan: »Johtopäätökset voivat tuntua ensi katsaukselta osittain liian rohkeilta, ehkäpä joissakin kohdin väärilätkin ainakin tutkijoista, joille nuorgrammaattinen yksipuolisuus on mennyt veriin ja jotka äänteellisissä perusteluissaan nojautuvat tunnettuihin jäykkiin opinkappaleihinsa.» Romaanisten kielten professori O. J. Tallgren-Tuulio korosti aiheenvalinnan ja metodin innovatiivista arvoa ja suhtautui kriittisesti muiden arvioijien käsitykseen äännelakien pettämättömyydestä, varsinkin kun kyseessä ovat affektipitoiset sanat. (Suhtautumisesta väitöskirjaan ks. Onikki 1996.) Hakulinen oli joutunut ilmeisen yksin hahmottamaan ideansa. Ehkä oli hyväkin, ettei hänellä ollut joku silloisista fennisteistä vahvana työn ohjaajana, sillä tämä olisi saattanut tukahduttaa hänen innovatiivisen halunsa — jos se ylipäätään olisi ollut tukahdutettavissa.

Toisaalta, Hakulisen aikaisempien julkaisujen perusteella väitöskirjaa olisi voinut pitää odotuksenmukaisenaakin. Hänen yhtenä pyrkimyksenään oli tuoda fennistiikkaan maailmalla esiintyviä ajatuksia, jotta kielentutkimuksemme olisi kansainvälisellä tasolla. Artikkelissaan »Mitä on sanan »merkitys»?» (1927) hän esitteli Karl Otto Erdmannin (*Die Bedeutung des Wortes*, 1901, 4. painos 1925) merkityksen jakoa toisaalta käsitesisällykseen ja toisaalta sivumerkitykseen eli sivumielteisiin (*Nebensinn*), »jotka sana säännöllisesti ja ehdottomasti meissä herättää», ja näistä mahdollisesti johtuvaan tunnearvoon (*Gefühlswert*). Sivumerkityksestä on Hakulisella esimerkkinä muun muassa *hurme*, joka herättää epäarkisemman mielikuvan kuin *veri*, ja tunnearvoisista sanoista ovat esimerkkinä muun muassa *isänmaa*, *murha*, *suudelma*, *hirsipuu* ja *vallankumous*, jotka »nostat-

tavat tajunnassamme esille juuri voimakkaan tunnevastineen», kun taas sellaiset »rauhalliset» sanat kuin *viivoitin*, *messinki* ja *pöytä* »eivät ole omiansa aiheuttamaan mitään seuralaistunteiden purkautumista». Jos *Nebensinn* ja *Gefühlswert* myöhemmin ylipäätään pidettiin toisistaan erillään, niin edellistä sanottiin muun muassa sanan sfääriksi, *Sphäre des Wortes* (Kainz 1941: 98), ja jälkimmäistä yleisesti konnotaatioksi. Artikkelissaan »Kielitieteen yleissivistyksellisestä merkityksestä» (1931) Hakulinen vielä rakentaa sanasemantiikan käsityksensä sitä puolta, että sanan käyttö korreloi kielenkäyttäjien miellemaailmaan (mm. Karl Vosslerin mukaan) ja että tutkijan on *Wörter und Sachen* -ajatuksen mukaisesti selvitettävä ne tarkoitteen ominaisuudet, jotka motivoivat sanan käyttöä uusissa merkityksissä. Kun Hakulinen samalla esittelee eräitä Hans Sperberin käsityksiä (*Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung*, 1914), voi todeta hänen valinneen sanasemanttisen koulukuntansa.

Oppikoulunopettajille tarkoitettu artikkeli »Koulujemme kielenopetuksen etymologisesta puolesta» (1927) on toisaalta edustava katsaus fennistiikan siihenastisesta sanasemantiikasta. Sananselityksiä on toistasataa, niistä osa Hakulisen omia, vieläkin voimassa olevia, esimerkiksi [joutua] *kiikkiin*, [oikealla] *tolalla*, [saada] *vihiä*, *keino*, *jalo*, *suloinen*, *harkita*, *noudattaa*, *paatua*, *rääkätä*, *sortaa*, *mukiinmenevä*, *takapajulla*, *vastahakoinen* ja *ylimalkaan*. Selitysten avain oli usein yleiskielestä poikkeavassa murrekäytössä, johon Hakulinen oli tutustunut sekä kenttäkerääjänä että työpaikassaan Sanakirjasäätiössä. Erityisesti häntä kiinnostivat metaforiset merkityksen muutokset ja äänteellisesti (fonologisesti) osoitetut merkityserot (*veloittaa* ja *velvoittaa* ym.). Hakulinen siis itse asiassa käsittelee etymologioitavan yksikön niin, että se on sisällöstä ja äännepuolelta koostuva kielellinen merkki, ja merkityksen kehitys on samalla siirtymistä merkistä toiseen, esimerkiksi sanan *keino* 'Mittel' etymologisena taustana on *keino* 'Dohnensteig'.

Hakulisen väitöskirjan metodi perustui keskeisesti Hans Sperberin teoriaan. Sperber oli koonnut ajatuksensa merkityksenmuutoksista vuonna 1923 ilmestyneeseen teokseen *Einführung in die Bedeutungslehre*. Yhtenä lähtökohtana on se, että merkityksenmuutokset eivät tapahdu pelkästään tai edes ratkaisevasti sanan päämerkityksen puitteissa vaan itse asiassa ratkaisevaa on sivumerkitys, »tunnesisällisyys», ja toisena lähtökohtana on se, että merkityksenmuutokset eivät tapahdu yksitellen vaan miellepiireittäin (*Vorstellungskomplex*). Nykyisin puhuttaisiin affektiivisten konnotaatioiden vaikutuksesta merkitykseen. Sanueiden käytön nähdään perustuvan erilaisiin mielleverkostoihin ja niiden sisäisiin vaikutussuuntiin (eksplisiittisesti verkosta puhutaan vasta myöhemmin erityisesti kognitiivisen semantiikan piirissä). Näiden lähtökohtien jälkeen tullaan siihen, että on sellaisia merkityskenttiä, joihin kuuluvia sanoja käytetään affektipitoisuutensa vuoksi myös muiden kenttien sanojen funktiossa, siis puhuttaessa muista asioista. Tällaista lähtökenttää sanotaan ekspansiokeskukseksi. Vastaavasti muutamat merkityskentät ovat attraktiokeskuksia, sellaisia jotka vetävät puoleensa niihin alkuaan kuulumattomia sanoja. Hakulinen käsittelee paitsi väitöskirjassaan myös muissa tutkimuksissaan ja sittemmin luennoillaan attraktio- ja ekspansiokeskuksia hyvin samalla tavalla ja samantapaisin esimerkein kuin nyttemmin on metaforantutkimuksessa tapana.

Hakulinen ei hyväksy Hermann Paulin (*Prinzipien der Sprachgeschichte*) ja eräiden muiden (Wundt, Falk) käsitystä, että merkityksenmuutokset ovat vain assosiaatiolakien seurausta ja että niiden syynä on tavallinen puhumistoiminta sinänsä. Hän sanoo myös ettei Paulin luokittelu merkityksen supistumisiin ja laajentumisiin sekä assosiatiivisiin

▷

siirtymiin selitä mitään muutosten syistä. Hakulinen ottaa kantaa myös Leo Weisgerberin esittämään kritiikkiin Sperberin ajatuksista. Eräänlainen syvä ajankuva on hänen kommenttinsa: »Myöskään se Weisgerberin — mielestäni niin ikään paikkansa pitävä — huomautus, että Sperber erehtyy otaksuessaan merkitysopin saavuttavan jonkin itsenäisen tutkimusalan arvon ja että merkitysopin päinvastoin edelleenkin täytyy tyytyä pääasiallisesti toimimaan etymologian palvelijana, ei käsitykseni mukaan käytännössä vähennä Sperberin semologian ansioita.» Tässä »etymologian palvelijana» tarkoitaneen vain diakronisuuden vaatimusta ja siihen liittyvästi sitä, että tutkittavana ovat nimenomaan merkityksen muutokset. Lisäksi on mainittuna Hugo Schuchardtin, Karl Vosslerin ja Leo Spitzerin teesi kielentutkimuksen ohjaamisesta »pois yksipuolisesta ja ahdaskatseisesta äännehistorioinnista», mikä tässä kehyksessä tarkoittaa sitä, että tutkittavana pitäisi olla paitsi sanan äänneasun myös sisällön muutokset. Synkronisen semantiikan aika tuli vasta myöhemmin, vaikka Hakulinen mainitseekin tarvitsevansa de Saussuren ajatuksia nimenomaan synkronian vuoksi; tällä Hakulinen tarkoittaa varsinkin murteidenvälisiä samanaikaisia suhteita.

Väitöskirjan aiheena on eräiden itämerensuomalaisten meteorologis-affektiivisten sanueiden semanttinen kehitys. Meteorologis-affektiiviseksi Hakulinen sanoo tässä sellaista sanaa tai sanuetta, joka tarkoittaa toisaalta jotakin meteorologista ilmiötä — laajasti tulkittuna — ja toisaalta jotakin muunlaista affektipitoista ilmiötä. Hakulinen ajatteli niin, että meteorologiset sanat ovat sinänsä affektiivisia ja että ne affektinsa varassa voivat siirtyä muihin merkityskenttiin. Esimerkiksi sanaa *soimata* on joissakin murteissa käytetty merkityksessä 'laskea lävitsensä kylmyyttä' (niin kuin yleiskielistettynä sanottaisiin *seinä soimaa kylmää*), ja sitten affektiivisen moittimisen merkityksessä niin kuin yleiskielessä. Sanat *koi* = *kojo* 'sarastus' ovat meteorologisia, ja muihin merkityskenttiin siirtyneitä ovat muun muassa *kojo* 'tuska', *koitua* ja häämöttämisen ajatuksesta kehittynyt viron *kuju* 'hahmo'.

Sanojen fonologinen ja morfologinen yhdistely ei perustunut niinkään tavanomaisiin käsityksiin äännelaeista, mutta fonologisten vaihtelutyyppeiden määrä on rajallinen, esimerkiksi *sojottaa–soimata–soittaa* (myös liikeverbinä, josta deverbaali *soitto–soikko*); *moittia–mojottaa*; *haamu–aamu–hahmo–haave–aave*; *kumma–kuuma–ku(u)mottaa* 'häämöttää'; *viima–vimma–vihma–visma–visva*. Aikaisemmin oli käsitelty oikeastaan vain suhdetta, jossa tavunalkuista *j*:tä vastaa diftongin jälkikomponenttina *i*, ja näin uudenlaisia yhdistelmiä olivat johdinsubstituutioksi tulkittavat vaihtelut (*ma* : *tta*; *tto* : *kko*), sananalkuinen *h–Ø*, pitkän vokaalin vaihtelu lyhyen vokaalin ja konsonantin sekvenssin kanssa (*kuuma–kumma*, *viima–vimma*) sekä sanansisäinen vaihtelu *h–s*.

Uutta väitöskirjassa oli myös sanueensisäisten merkityssuhteiden motivoituminen sellaisten hahmojen mukaan, joita nykyään kognitiivisessa semantiikassa sanottaisiin mielikuvaskemaattisiksi perusmuodoiksi; tällainen on esimerkiksi *sojo-/soi*-sanueen tarkoitteille kuuluva pitkänomaisuus (ks. myös Onikki 1996: 265–266). Skemaattisesti motivoituneeksi perusteltuja sanoja Hakulinen esittää myöhemminkin, esimerkiksi *pyörä* (1945), *kukka* (1948), *taival*, *nivel* ja *nivuset* (1951) ja ruumiin nimitykset (1959).

Sanojen tai nykykielen kannalta katsottuna sanueitten etymologinen yhdistäminen ei rajoittunut pelkästään väitöskirjaan, esimerkkeinä *kirki* 'himo' ym. ja *kiire* (1933), *unohtaa* ja *uni*, *väki* 'voima' ja *väittää* (esimerkkinä Sperberin teorian mukaisesta tunneaineksen kulumisesta), *vaino* ja *vainu*, *käetä* 'ennustaa' ja 'uhata' *käki*-sanasta, *tuijottaa* ja *tui-*

ju, lientyä ja liemi, ruveta ja rupi, kisa ja kisu 'pistävä haju [kiimassa]', *satu ja sataa, rahvas ja raavas* ja monet muut rinnastukset, viimeisenä vuonna 1975 *kaakko* ilmansuunnan ja linnun nimenä.

Artikkelin *Syttyä* vuonna 1939 Hakulinen aloittaa esittämällä Donnerin, Wichmannin, Paasosen ja Uotilan käsityksen suomen *syttyä-* ja *sytyttää-*verbien permiläissuhteista, ja sanoo siihen: »Vaikka tämä yhdistelmä äänteellisesti varmaankin on täysin nykyisten vaatimusten tasalla, niin merkityspuoli ei suinkaan ole yhtä vakuuttava.» Hän ehdottaa tilalle hyvin perustellen itämerensuomalaista verbiä *syteä* 'iskeä', jota SKES näkyy pitävän mahdollisena, eikä esitä enää permin sanoja tähän yhteyteen. Samalla tavalla hän suhtautuu *nuohota-*verbille esitettyyn marin vastineeseen, ja esittää uutena etymologiana suomalaiskannan, murteissa yleisen *nuoha-*substantiivin (noki-pöly kerroksena, lika-pöly liikkeellä olevana, tuisku-myrskysää-meteli-riita-raivo), siis taas vahvistusta Sperberin »lakiin».

Olennainen ero varsinaiseen etymologispainotteiseen tukimukseen, meikäläisessä mielessä, on siinä, että Hakulista ei niinkään keskeisesti kiinnostanut se, mistä sana on tullut kieleen (vaikka hän kyllä on tämän usein ottanut huomioon), vaan keskeisintä on se, miten sanaa on käytetty sitten kun se jo on kielessä. Hakulinen sanoi joskus, että etymologi tarkkailee aluettaan ikään kuin korkeasta tornista, mistä näkyy hyvin kauas, mutta ei näy lähelle. Usein juuri lähelle [saman kielen murteisiin] näkeminen auttaa löytämään sanan historiallisen selityksen.

Lauri Hakulinen keskittyi pääosassa sanasemanttisia tutkimuksiaan itämerensuomalaisiin kieliin. Etäsukukieliin ulottuva etymologia on esimerkiksi *viha*-sanueella, jossa samasta lehtivihreän mielteestä tulee sellaisia merkityksiä kuin 'viha', 'myrkky' ja 'keltainen' ja 'vihreä' (1950). Lainasanojakin hän on käsitellyt ja esittänyt joillekin niistä etymologian, esimerkiksi sanoille *reputtaa* 1927, *hurskas* 1930, *herja(ta)* 1931, *teijalla ~ teikaa* 'tähden' 1933, *säppi* 1936, vanhan kirjasuomen *luhdata / luhtia* 'torjua syyllisyytensä' ← 'puhdistaa' sekä murteiden *terjo* 'jään keskelle jäänyt jäätymätön kohta', verbikanta *nuu-* 'kärkkyä' 1964, *ammatti* 'virkamies' 1969. Mutta sitten hän valtasi vielä uuden, muuallakin vähän tutkitun alueen, käännöslainat (1955 ja 1968 artikkelina, 1969 monografiana »Suomen sanaston käännöslainoja»). Tyyppijaon mallina monografiassa on Werner Betzin tutkimus muinaisyläsaksan latinanperäisistä käännöslainoista (1949). Kaikkiaan Hakulinen käsittelee näin toistasataa käännös- ja merkityslainaa, monografiaan sisältyviä laajan aineiston avulla. Tutkimus on merkittävä näyttö siitä, miten varsinkin sosiaalisen elämän aloilla suomalaisten maailmankuva on ollut hyvin länsieurooppalainen ja miten taas jollakin alalla malli tuleekin slaaveilta (esim. *kirjoittaa*).

1800-luvun loppupuolelta alkaen oli varsinkin saksan- ja ranskankielisessä maailmassa käyty vilkasta keskustelua sanasemantiikan teorioista. Yhtenä lähtökohtana oli Hermann Paulin käsitysten kritiikki, ja kaikkiaan syntyi erilaisia näkökulmia ja suuntia, joista muutamia esiteltiin Suomessakin. Tässä kentässä Hakulinen oli luova soveltaja, ja tiedonjulkistajana hän rajoittui valikoivasti niihin käsityksiin, jotka hän oli omaksunut omiin tutkimuksiinsa, siis Erdmannin sivumerkitykseen ja tunnearvoon ja Sperberin affektisiin ekspansio- ja attraktiokeskuksiin merkityksenmuutosten tekijöinä; lisäksi hän esitteli vuonna 1933 Leo Weisgerberin teoksen »Muttersprache und Geistesbildung», joka oli ilmestynyt 1929. Jo aikaisemmin Erdmannia esitteli Aarni Penttilä artikkelissaan »Sanojen tunneaines» (1922), ja Walter O. Streng esitteli kirjassaan »Sanain merkityksen muuttuminen»

▷

(1925) paitsi Erdmannia myös Sperberia. Silloiseen suomalaiseenkin keskustelun kuului myös vastakkaisia käsityksiä. Penttilä kirjoitti *Virittäjässä* (1925) ranskalaisesta sosiologisesta koulukunnasta, ja Erik Ahlmanin 94-sivuisessa julkaisussa *Das normative Moment im Bedeutungsbegriff* (1926) keskeinen asia oli se, että merkitys kuuluu kielen normisysteemiin miellesisällyksenä, jonka pitää olla samalla tavalla relevantti a i n a sanaa käytettäessä. *Virittäjässä* (1929) Ahlman esitteli myös sveitsiläissyntyisen kielifilosofin Anton Maurus Martyn käsitystä »sisäisestä kielimuodosta» ja (1930) Joh. Stöckleinin »adekvaatiota» eli suurin piirtein metaforan vakiintumista leksikkoon; Gyula Weöres pohti *Virittäjässä* (1930) merkityksen olemusta ja merkityksenmuutoksia Leo Weisgerberin, Ferdinand de Saussuren ja unkarilaisen Zoltán Gomboczin ajatusten pohjalta. Noihin aikoihin Suomessa seurattiin siis aika hyvin semantiikan virtauksia, mutta varsinaisista fennisteistä oli asialla Hakulisen lisäksi vain Penttilä. Diakroninen sanasemantiikka on ollut kyllä pitkin aikaa artikkelien aiheena (Matti Rapola ja monet muut) mutta ilman nähtävää semantiikan teorian vaikutusta. Matti Airilan kurssikirja »Johdatusta kielen teoriaan I. Sanain merkityksen muuttuminen» ilmestyi vuonna 1940, ja muutamia merkityskentästä lähteviä monografioita alkoi ilmestyä 1940-luvun alkupuolella (Ruoppila, Nirvi).

Suomen kielen professorina Helsingin yliopistossa vuosina 1953–1963 ja jo ennen sitä dosenttina Hakulinen luennoi sanasemantiikkaa, myös erikseen onomasiologiaa sekä oppia käännöslainoista. Näinä aikoina suomen ja lähisukukielten alalta valmistui puolisentoistasataa sanasemantista laudaturtyötä, joiden aiheista useimmat olivat Hakulisen antamia. Jokunen Hakulisen oppilas jatkoi samasta aiheesta lisensiaatiksi mutta ei kukaan tohtoriksi; ilmeinen opettajan vaikutus näkyy kuitenkin Pauli Saukkosen infinitiivitutkimuksessa (1966–1967). Hakulisen debyytti oli sattunut aikoinaan sellaiseen ympäristöön, jossa merkityksen muutoksiin keskittyvä semantiikka kyllä kiinnosti, mutta hänen saamansa osittain nuiva vastaanotto ei varmaankaan ollut omiaan innostamaan toisia, varsinkin kun monien muiden kielentutkimuksen alojen arvostus oli selvästi suurempi. Aika ei ollut kypsä vielä Hakulisen professorikautenakaan, olivat hänen luentonsa miten hienoja tahansa. Kun sitten 60-luvulla vähitellen alettiin fennistisessä tutkimuksessa ottaa huomioon maailman virtaukset, muodissa ei suinkaan ollut leksikaalinen semantiikka vaan fonologia, morfologia ja syntaksi ja myöhemmin lausesemantiikka. Vaikka leksikaalinen semantiikka eli koko ajan maailmalla dynaamisena kielentutkimuksen alana, meillä siihen suhtauduttiin jopa yliolkaisesti. Kansainvälisen tason leksikaalisen semantiikan aika tuli fennistiikassa, erityisesti Helsingin yliopiston piirissä, vasta parikymmentä vuotta Lauri Hakulisen virkakauden jälkeen. Hänellä oli tieto ja taito, mutta ajan henki ei sallinut vastaanottajia, eikä hän näin tullut näkemään tältä osin työnsä jatkuvuutta. Hänen olisi pitänyt kirjoittaa vasta nyt! ■

Kirjoittajan osoite (address):

Toistalontie 1 A 3, 20320 Turku

LÄHTEET

AHLMAN, ERIK 1926: *Das normative Moment im Bedeutungsbegriff*. Suomalaisen tiedeaka-

- temian toimituksia B XVII:2. Helsingfors.
- KAINZ, FRIEDRICH 1941: Psychologie der Sprache I. Stuttgart.
- ONIKKI, TIINA 1996: Kahden suunnan taitteessa. Lauri Hakulisen väitöskirjan vastaanotto. Virittäjä 100, s. 259–267.
- STRENG, WALTER O. 1925: Sanain merkityksen muuttuminen. Sivistys ja Tiede 45. WSOY, Porvoo.
- ÄIMÄ, F. 1934: [Arvostelu Lauri Hakulisen väitöskirjasta.] Virittäjä 38, s. 80–85.

LAURI HAKULINEN KIELEN HUOLTAJANA

—
PÄIVI RINTALA

Lauri Hakulisen juhlakirjaan *Verba docent* kirjoittamassaan elämäkertaesseeessä Martti Haavio luonnehtii nuorta Hakulista romantikoksi. Hakulisen 20-luvun puheenvuoroissa on Haavion mukaan nuorta ehdottomuutta, joka johdattaa mieleen Snellmanin ja Turun romantikkojen aatteet. 20- ja 30-luvun kansallinen ideologia vaikutti Hakulisen elämään ja toimintaan pysyvästi.

Olennainen osa Lauri Hakulisen elämäntyötä on hänen monipuolinen toimintansa suomen kielen kehittelyn hyväksi. Hän otti kantaa käytännön kielikysymyksiin, kantoi vastuuta kielenhuoltoelinten jäsenenä ja viitoitti suuntaa periaatteellisilla kirjoituksillaan.

Kielenhuoltajana Lauri Hakulinen kuuluu selvästi kansallisromantiikan kaudella alkaneen, kielen kansallista merkitystä korostavan kielenohjailun perinteeseen. Hänen merkittäviä edeltäjiään ovat olleet esim. Reinhold von Becker, Gustaf Renvall, Elias Lönnrot ja August Ahlqvist, ja Hakulista itseään voidaan pitää tämän perinteen viimeisenä suurena edustajana. Hakulisen hengenheimolainen ja työtoveri E. A. Saarimaa oli lähinnä käytännön mies, Hakulinen oli sekä käytännön mies että ideologi. Hakulisen ja Saarimaan aikaa suomen kielen ohjailussa olivat erityisesti 30- ja 40-luku. Vuosisadan puoliväliin ajoittuu käänne, jota omalla tavallaan ilmentää myös terminvaihdos: *oikeakielisyyden* sijasta alettiin puhua *kielenhuollosta*. Vuoden 1950 jälkeen monet eri tekijät johtivat siihen, että ainakin virallisessa kielenhuollossa funktionaaliset näkökohdat nousivat etusijalle ja kansallis-idealistinen korostus vastaavasti heikkeni. Kokonaan sitä ei ole unohdettu, eikä pidäkään unohtaa.

Kansallisromanttisesti sävyttyneen kielenohjailun luonteenomaisia piirteitä ovat ainakin Suomessa olleet eräänlainen kieli-idealismi, kansankielen arvostus ja puhdaskielisyyspyrkimykset (Rintala 1998: 50–58). Kaikki nämä juonteet löytyvät Lauri Hakulisen

▷

toiminnasta ja hänen kielenohjailuun liittyvistä kirjoituksistaan. Hakulinen kuuluu niihin kansallisromanttisesti asennoituneisiin kielimiehiin, jotka antavat erityisen arvon kultivoidulle kirjakielelle ja korostavat kielen tietoisien ohjailun merkitystä (vrt. mas. 50–51).

Lauri Hakulisen kiinnostus äidinkieltä ja myös sen ohjailua kohtaan heräsi varhain. Luokkatoveri Martti Haavio kertoo, että heidän luokkansa Turun Suomalaisessa Klassillisessa Lyseossa tilasi kahta julkaisua, Kotiseutua ja Virittäjää. Kotiseudussa lyseolainen Hakulinen julkaisi folkloristisia keräelmiään, mutta Virittäjään hän vuosina 1916 ja 1917 lähetti oikeakielisyyskysymyksiä. Ensimmäinen tiedustelu koski verbien *julkaista* ja *hal-kaista* astevaihtelua, ja nimimerkkinäkin oli »Julkaisija». Kaikkiin kysymyksiinsä »Julkaisija» sai vastauksen Virittäjän päätoimittajalta E. A. Tunkelolta. Vuodesta 1921 vuoteen 1977 Hakulinen kirjoitti Virittäjään säännöllisesti.

Hakulisen kielenhuoltoon liittyviä kirjoituksia on Virittäjässä ilmestynyt noin 65, missä määrässä eivät ole mukana Paremmiin sanoen -palstalla anonyymisti julkaistut lyhyet kommentit. Näin suureen kirjoitusten määrään tietysti mahtuu monenlaisia aiheita. Luonteenomaisimmilta vaikuttavat kirjoitukset, joissa Hakulinen puuttuu syntaksin epäsuomalaisiin piirteisiin. Erityisen tärkeinä hän selvästi on pitänyt niitä aiheita, joita hän on käsitellyt useammin kuin kerran, kuten esimerkiksi nominaalimuotojen käyttöä. Passiivin 2. partisiipin epäsuomalaisesta käytöstä hän kirjoitti ensi kerran jo 1925 (»Virheellistä pass. 2. partisiipin käyttöä»), sitten 1931 (»’Suljettu tavu’ pois — sijaan *umpinainen tavu, umpitavu!*») ja vielä 1937 (»’Puettuna olostu’ yms. passiivin väärinkäytöstä»). Syntaktisesti epäjohdonmukaiset 2. infinitiivin instruktiivin muodot olivat Hakulisen huomion kohteena 50-luvulla: »’Johtuen’ ja ’riippuen’» (1952), »Johtuen, johtuen, johtuen» (1956).

Paitsi Virittäjässä Hakulinen käsitteli oikeakielisyyskysymyksiä myös mm. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirjassa, Suomalaisessa Suomessa ja Suomen Kuvalehdessä. Helsingin Sanomissa hän keväällä 1949 kävi pitkän, tiukkasanaisten polemiikin Lauri Kettusen kanssa.

Hakulisella oli vaikutusvaltainen asema kielenhuollon virallisessa tai puolivirallisessa organisaatiossa. Vaikutusvaltaa olivat omiaan luomaan jo hänen luottamustehtävänsä Kotikielen Seurassa ja Virittäjässä. Kotikielen Seurassa Hakulinen toimi mm. sihteerinä (1924–1930) ja esimiehenä (1953–1957). Virittäjässä hän oli toimitussihteerinä 1924–1936 (välissä lukuvuoden mittainen katko) ja siitä eteenpäin päätoimittajana aina vuoteen 1959. Kymmenvuotiskautena 1927–1936 Hakulisen ja Saarimaan yhteistyö oli Virittäjässä kiinteää, sillä Saarimaa oli päätoimittaja, Hakulinen toimitussihteeriksi. Varsinaiseksi kielenhuoltoelimeksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perusti vuoden 1928 alusta ns. kielivaliokunnan, joka sai tehtäväkseen maksuttomasti avustaa yleisöä käytännön kieliasioissa (Hakulinen 1945a: 111–112). Tähän elimeen kuuluivat alusta asti sekä Hakulinen että Saarimaa (Hakulinen 1948: 2; Itkonen 1984: 281). Ensimmäisen suurta yleisöä palvelevan kielitoimiston Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perusti 1945, ja Hakulisesta tuli sen ensimmäinen johtaja (1945–1947).

Hakulinen on Virittäjässä 1945 kuvannut kielitoimiston perustamista, sen taustaa ja esivaiheita (1945a). Samassa vuosikerrassa on myös hänen kiintoisa kirjoituksensa »Kielenviljelyn menettelytavoista» (1945b). Sitä voinee pitää kielitoimiston ensimmäisen johtajan ohjelmakirjoituksena. Hakulinen korostaa voimakkaasti kielen tietoisien ohjailun merkitystä ja antaa tunnustusta varsinkin kieliopin- ja sanakirjantekijöille. Hän ei kuitenkaan varauksitta kannata valtion arvovallan suojassa toimivia kieli- ja kirjallisuusakate-

mioita vaan katsoo, että esimerkiksi sanojen merkityksiä määriteltäessä yksityiskohtiin ulottuva »akateeminen» ohjaus ja valvonta voi helposti mennä liian pitkälle. Sekä koti- että ulkomaisten kokemusten perusteella hän pitää tärkeänä kielikysymyksistä käytävää laajaa julkista keskustelua. Suomeenkin näyttäisi sopivan Unkarin malli, jossa kielivaliokunnan tärkeimpänä työmuotona on »ratkaisua kaipaavien kielikysymysten esiin vetäminen julkisesti keskusteltaviksi ja vasta tällaisessa, kaikille kansalaisille vapaassa väittelyprosessissa tapahtuneen kypsyttelyn jälkeen mahdollisimman yksimielisten suosittelupäätösten tekeminen» (mas. 282). Suomessakin kielivaliokunnan on syytä, jopa pakko pyrkiä vaikuttamaan kielen kehitykseen hyvin harkittujen suositustensa omalla painolla, ehdotustensa julkista arvosteluakaan kaihtamatta.

Suomessa valtio otti vastatakseen kielenhuollosta Suomen Akatemian perustamisen yhteydessä. Vuodesta 1949 alkoivat toimintansa Suomen Akatemian kielitoimisto ja kielilautakunta. Viisimiehisteen lautakuntaan kuuluivat alusta asti sekä Hakulinen että Saarimaa (ks. Räikkälä 1995: 5, 7). Kumpikaan heistä ei ollut puheenjohtaja, mutta virallisen kielenhuollon väsymätön kriitikko Kettunen nimitti lautakuntaa silti poleemisesti »Hakulisen ja Saarimaan lautakunnaksi» (esim. HS 17.5.1949). Hakulinen kuului kielilautakuntaan vuodet 1949–1974 (organisaationmuutoksen vuoksi se 1970 muuttui Nykysuomen laitoksen kielilautakunnaksi).

Hakulisen tavoitteet ja kieli-ihanne ilmenevät pelkistetyimmin hänen periaatteellisista kirjoituksistaan, joista referoin lyhyesti kolmea.

Näkemyksensä leksikaalisesta purismista Hakulinen esittää artikkelissa »Omaa ja vierasta kielen elämässä» (1950). Hakulisen ajatukset ovat suorastaan yllättävän samantaisia kuin Lönnrotin sata vuotta aiemmin (esim. Lönnrot 1857: 74–77). Kumpikaan ei ole jyrkkä puristi vaan sallii kyllä kotipaikkaoikeuden vierassanoille, jotka ovat jo sopeutuneet kieleen tai ovat siihen helposti sopeutettavissa. Molemmat perustelevat omaperäisten sanojen etusijaisuutta aivan samoin argumentein. Kumpikin pitää esteenä lainasanojen laajalle omaksumiselle kielen indoeurooppalaisista kielistä poikkeavaa äänne- ja muotorakennetta. »Meidän kieleemme on tässä suhteessa ollut pakko harjoittaa pidättyväisyyttä erikoisesti sellaisten vaikeääntöisten lainatarjokkaiden kohdalla, jotka ovat hyvin yleistajuisten, kaiken kansan keskuuteen leviämään kelpoisten käsitteiden nimiä», toteaa Hakulinen (mas. 34). Toinen yhteinen argumentti on kotoperäisten nimitysten yleinen ymmärrettävyys. Hakulisen sanoin: »Näppärillä kotoisilla kulttuurisanoilla on ikään kuin mainosarvoa: tutunomaisuudellaan, assosiaatiosuhteillaan ennestään ymmärrettyihin sanoihin ja helposti arvattavuudellaan ne, jos nyt eivät suorastaan houkuttele kuulijaansa, niin ainakin ovat säilyttämättä häntä, torjumatta luotaan oppijaansa» (mas. 35). Lönnrot ja Hakulinen ovat yhtä mieltä siitä, että kun sanasto on omakielistä, kirjakieli säilyy koko kansan omaisuutena ja sivistys voi levitä kaikkien kansankerrosten keskuuteen.

Kielenhuoltoelinten jäsenenä Hakulinen myös käytännössä osallistui sanastotyöhön. Hänen käyttöönsä ehdottamiaan nykykielen sanoja ovat ainakin *oikosulku* (1928), *tutka* (1945) ja *muovi* (1947) (Itkonen 1984: 281–282).

Suomalaisessa Suomessa 1938 Hakulinen käsitteli kysymystä kielivirheen suhteellisuudesta lähtökohtanaan E. N. Setälän näkemykset, joita hän kritisoi (Hakulinen 1957a). Hän tuo tässä artikkelissa voimakkaasti esiin kielen omintakeisuuden vaalimisen, siis puhdaskielisyyden ihanteen. Hän kirjoittaa:

Mutta jos kerran myönnämme periaatteellisen olemassaolo-oikeuden *kansalliskielille* emmekä vaadi niitä uhrattavaksi ihmiskunnan yhtenäisyyden alttarilla minkään koko maailmalle yhteisen kielen hyväksi, — niin: jos emme vain myönnä tätä, vaan vieläpä katsomme yleisinhimillisen kulttuurin edun suorastaan vaativankin kansalliskielten olemassaoloa, meidän on tunnustettava kullekin kansakunnalle oikeus, jopa velvollisuuskin kielensä omintakeisuuden vaalimiseen. Müncheniläinen kielimies ja tyylinutkija Karl Vossler on lausunut puhuessaan etevimmistä kielenkäyttäjistä [— —]: 'Der grösste Meister wird immer derjenige sein, dessen eigenste Sprachform, wenn er ein Deutscher ist, am deutschesten klingt, wenn er ein Franzose ist, am französichsten'. (Mas. 86.)

Samassa kirjoituksessa Hakulinen rinnastaa kielen ihmisyhteisön sosiaalisiin tapoihin, varsinkin oikeustapoihin. Tärkeinä kielellisen tapakulttuurin kehittäjinä hän pitää kielenutkijoita, varsinkin parhaita kieliopinkirjoittajia. (Mas. 80–83.) Kun kulttuuri voimistuu ja monipuolistuu, erilaisten tapojen edellytyksissä harkinnanvarainen, älyllinen aines saa yhä suuremman osuuden perinnäisen vaistonvaraisuuden ja tunteenomaisen aineksen kustannuksella. Länsi-Euroopan suurissa kulttuurimaissa, jotka esim. juridisella ja eettisellä alalla ovat kehittäneet tapakulttuurinsa pisimmälle, on myös kielimiesten tietoisella kielenvaalintatyöllä jo vuosisataiset perinteet. Älyperäisten tapasäännösten lisääntyminen merkitsee myös virheentekomahdollisuuksien ja samalla opetus- ja oppimisvelvollisuuksien lisääntymistä, ja näin käy kielellisenkin tapakulttuurin kehittyessä. (Mas. 85, 87.)

Hakulisen ehkä tärkein kielenhuollon periaatteita koskeva kirjoitus on 1957 ilmestynyt »Tietoisesta kielenohjailustamme» (Hakulinen 1957b). Sen aluksi Hakulinen kritisoi Setälän näkemystä, jonka mukaan kieli auktoriteetin asema kuuluisi eteville kirjailijoille. Hänen oman näkemyksensä mukaan varsinaisen asiantuntijan asema kielen käytönkin kysymyksissä on myönnettävä kielen tutkijoille.

Hakulinen käy tässä artikkelissa läpi suomen kielen tietoisien ohjailun tärkeimmät saavutukset ja siirtyy sitten tarkastelemaan sen ajankohtaisia tehtäviä. Keskeisiä tehtäviä hän mainitsee viisi, niistä ensimmäisenä vierasperäisten sanojen oikeinkirjoituksen ja -ääntämyksen. Oikeinkirjoitus olikin jo vuoteen 1957 mennessä »kääntynyt kauan toivotun vakiintumisen tielle», mutta ääntämyksessä oli vielä paljon toivomisen varaa. Tähän lienee pakko todeta, että ääntämyksessä on toivomisen varaa edelleen, yli 40 vuotta myöhemmin. Seuraavat kolme kohtaa koskevat lauseopin seikkoja, joita Hakulinen on käsitellyt muuallakin ja joita hän siis selvästi pitää erityisen tärkeinä. Passiivin 2. partisii-pin epäsuomalainen käyttö ja vieraiden mallien mukainen käänteinen sanajärjestys kuuluvat tapauksiin, joissa ohjailu sittemmin on selvästi tuottanut tulosta. Seuraavan sukupolven kielenhuoltaja Terho Itkonen mainitsee vastaavassa katsauksessaan juuri kaavamaisen inversion ja passiivin 2. partisii-pin esimerkkeinä lauseopin seikoista, joissa kielenhuolto on »päässyt ilahduttavan hyviin tuloksiin» (1975: 34–36). Aikansa virallista Uuden testamentin suomennosta Hakulinen kritisoi persoonapronominien liikakäytöstä.

Kirjoituksen viidentenä ja viimeisenä kohtana on — Hakulisen omin sanoin — »positiivinen elvyttämisooperaatio». Hakulinen puolustaa kaunopuheisesti kielellemme ja kielikunnallemme ominaisia synteettisiä kieliopillisia rakenteita. Ne ovat vaarassa syrjäytyä, koska suomi on kehittynyt sivistyskieleksi voimakkaan indoeurooppalaisen — erityisesti ruotsalaisen — vaikutuksen alaisena. Sen »sisäinen kielimuotokin» on indoeurooppalaistunut ja sen rakenteen omaleimaiset piirteet, fennismit, ovat käyneet käytössä harvinaisiksi.

Elvyttämistä kaipaaviksi fennismeiksi Hakulinen näkee lauseenvastikkeet ja muut verbin nominaalimuotoihin perustuvat rakenteet, monet fraseologisten ilmausten tyypit ja monet johdostyypit. Hän kiinnittää huomiota myös sellaisten ilmeikkäiden yhdyssanatyyppien erinomaisuuteen kuin *merentakainen, kaukolähtöinen; luonnostanauttaja, puustakatosja, perheinenretkeilijä; maaltapako, äidiksitulo, isänäolo, nuoteistalaulutaito; pesunkes-tävyys, elämästävieraantuneisuus, itselleenriittävyys*. Sanan ytimekäs, paljon ilmaiseva, luontevarakenteinen pituus ei suinkaan ole samaa kuin kömpelyys, hän huomauttaa.

Hakulinen kertoo pienen tarinan August Ahlqvistin ja kuuluisan saksalais-unkarilaisen kielentutkijan József Budenzin kirjeenvaihdosta. Ahlqvist oli suomenkielisessä kirjeessään pyytänyt anteeksi *kirjoittamattomuuttaan*. Sana *kirjoittamattomuus* oli Budenzista niin merkillinen, että hän painoi sen mieleensä ja käytti sitä myöhemmin parikin kertaa saksankielisessä tekstissä. Tätä Hakulinen kommentoi seuraavasti (mas. 110):

Meidän ei sovikaan ihmetellä Budenzin mielenkiintoa tuohon suomen substantiiviin. Saksalaissyntyinen unkarilainen huippuluokan lingvisti näet oivalsi, mitä tavallinen Matti Meikäläinen ei itse suinkaan havaitse, että tuo verbaalikiritiivikantainen ominaisuudennimijohdannaisemme kaikessa luontevuudessaan todella on morfologinen mestarinluomus. Koettakaapa kääntää se mille tunnetulle suurkielelle tahansa, niin joudutte sepittämään kokonaisen selityslauseen, mutta *t e r m i n* luonteista vastinetta tuskin löydätte. [– –] Me muistutamme joskus Voltairen Candide-teoksen kuvaamia Eldoradon asukkaita, jotka eivät olleet selvillä jalokivisoransa arvosta, heillä kun oli sitä ympäriällään kaikkialla. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, 20014 Turun yliopisto

Sähköposti: *paivi.rintala@utu.fi*

L ä H T E E T

HAKULINEN, LAURI 1945a: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitoimiston perustaminen, sen taustaa ja esivaiheita. – Virittäjä 49 s. 109–112.

——— 1945b: Kielenviljelyn menettelytavoista. – Virittäjä 49 s. 281–283.

——— 1948: E. A. Saarimaa 60-vuotias. – Virittäjä 52 s. 1–3.

——— 1950: Oma ja vierasta kielen elämässä. – Suomalainen Suomi 18 s. 34–36.

——— 1957a (1938): Kielivirheen suhteellisuudesta. – Kielitietoa s. 78–87.

——— 1957b: Tietoisesta kielenohjailustamme. – Kielitietoa s. 88–111.

ITKONEN, TERHO 1975 (1972): Kielenhuoltomme tehtävistä. – Näillä näkymin. Kirjoituksia nykysuomesta ja sen huollosta s. 11–53. SKS, Helsinki.

——— 1984: Suomen kielen tuntija, tutkija, viljelijä: Lauri Hakulinen 85-vuotias. – Virittäjä 88 s. 269–283.

KETTUNEN, LAURI 1949: Ahvoida ja kastroida. – Helsingin Sanomat 17.5.1949.

Kielitietoa = LAURI HAKULINEN – MARTTI RAPOLA: Kielitietoa suomen kielen opiskelijalle ja opettajalle. Tietolipas 8. SKS, Helsinki 1957.

LÖNNROT, ELIAS 1857: Suomalaisia kielenoppi-sanoja. – Suomi 1857 s. 73–87.

RINTALA, PÄIVI 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – Sananjalka 40 s. 47–64.

RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1995: Menneiltä vuosilta. – Kielikello 1/1995 s. 3–17.

21. 5. Perjantaina lokakuun 11. pnä

SANAKIRJASÄÄTIÖN

valtavista kokoelmista

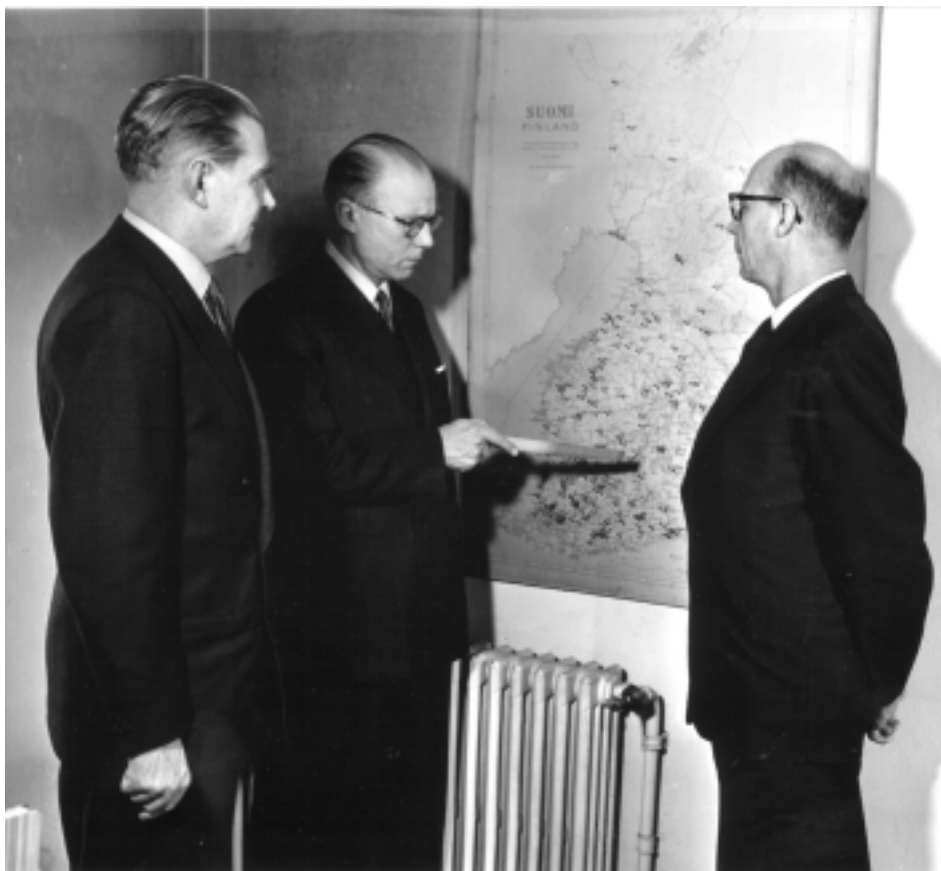
**muodostunut tärkeä
julkinen arkisto.**

23 suursanastosta jo kymmenkunta valmiina.
*Suom. Kirjallisuuden Seuran taloon ker-
tyneistä tieteellisistä arkistoista*

**mahdollisuus luoda suuri
kulttuurin tutkimuslaitos**

TH LAURI HAKULINEN.

Uuden Suomen uutinen vuoden 1935 lokakuusta.

*Sanakirjasäätiössä tammikuussa 1956. R. E. Nirvi, Lauri Hakulinen ja
Veikko Ruoppila Suomen kartan ääressä. (Valokuvaajana E. Ala-Könni.)*

LAURI HAKULINEN SANAKIRJASÄÄTIÖN JOHTAJANA

—•—
TUOMO TUOMI

lin huhtikuussa 1958 valmistautumassa suomen kielen laudaturtenttiin. Klassiseen tapaan luin myöhään yöhön. Aamulla väsytti. Kevätaurinkoisena aamuna täsmälleen kello kahdeksan soi puhelin. Tiesin, että asuintoverini, myöhempi akatemiaprofessori Kari Kivirikko oli jo siihen aikaan lähtenyt klinikalle tai laboratorioon. Ei auttanut kuin kömpiä jalkeille ja puhelimeen. »Täällä puhuu professori Hakulinen, hyvää huomenta! Onko teillä mahdollisuus tulla huomenna kello yhdeksän minun luokseni tänne Castrenianumiin?» Pienen hetken epäröin, mutta vastasin sitten oikeakielisesti kysymyksen toistaen: »on» ja lisäsin sitten jonkinlaiseksi pehmennykseksi »totta kai!» »Näkemiin» ja puhelin rapsahti kiinni.

Epäröintini johtui siitä, että meille oli tullut tavaksi Leppäsuonkadun Domuksessa soittaa toinen toisillemme milloin kenenkin nimissä. Yhdysvaltain presidentin puheet oli helppo erottaa vääriksi, mutta vaikeampi oli jättää huomiotta Hietaniemen poliisipiirin päivystävää konstaapelia, joka kehotti tulemaan asemalle kuultavaksi milloin missäkin asiassa. Kun seuraavana aamuna lähdin Castrenianumiin, vilkuilin ympärilleni ja silmäsin silloin tällöin matkallakin taakseni nähdäkseni mahdolliset naurajat.

Castrenianumin käytävä oli haudan hiljainen. Hauras neiti Kaunisto kyyhötti pulpettinsa ääressä ja toivotti tapansa mukaisesti »hyvää huammenta». Istuin odottamaan. Kun käytävän sähkökellon viisari siirtyi osoittamaan tasan yhdeksää, Hakulisen ovi avautui. Jaha, käykää sisään! Käden viittauksesta siirryin sohvalle istumaan. Ja sitten suoraan asiaan: Millaisia suunnitelmia teillä on tulevaisuutta varten? Kerroin hakeneeni auskultoimaan ja että tarkoitus olisi sitten saada jostakin maaseudulta äidinkielen opettajan paikka mutta ettei se varmasti helppoa tulisi olemaan, koska samasta koulusta eikä aivan pieneltä paikkakunnaltakaan löytyisi kahdelle saman alan aloittelevalle opettajalle paikkaa. Hakulinen totesi tähän, että »meillä Sanakirjasäätiössä» työskentelevät olivat suorittaneet auskultoinnin työn ohessa, tosin lyhyempää työpäivää tehden. »Eikö teitä kiinnostaisi tällainen työ?» Elämisenkeinon tarjoutuminen tietysti kiinnosti, sanakirjatyöstä en osannut ajatella vielä mitään; aikaisempi työkokemukseni rajoittui matematiikan lehtorin ja vielä varhempi sahatyömiehen tehtäviin. Asia ei kuitenkaan ollut vielä tällä selvä. Hakulinen ilmoitti — ei siis kertonut — vaan toteavasti ilmoitti, että häneltä on tiedusteltu äidinkielen opettajaa Helsingin ranskalais-suomalaiseen yhteiskouluun, ja sitten hänen ilmeensä kävi jylhän vakavaksi: »Sellainen koulu tarvitsee erityisen kyvykkään äidinkielen opetta-

▷

jan.» Toteamusta seurasi kysymys: »Luuletteko, että vaimonne olisi kiinnostunut tästä paikasta?» Hakulinen keskeytti myönteistä vastausta seuranneen epäilykseni, miten vasta valmistunut maisteri voisi sellaisen paikan saada, sanomalla vain, että kehottakaa vaimoanne lähettämään hakemus ja ansioluettelo koulun johtokunnalle, minä ilmoitan johtokunnan puheenjohtajalle, tohtori Puramolle, että he saavat erinomaisen äidinkielenopettajan.

Helsingin yliopiston suomen kielen professori ja Sanakirjasäätiön johtaja teki selostamassani tapahtumassa työtään. Sosiaalisesti karussa ja kaiken kaikkiaan vähän aikaa vieneessä kohtauksessa hän pani kahden nuoren ihmisen, molemmat hänen oppilaitaan, elämäntyön suuntaviivat paikoilleen; vaimoni työskenteli yli kolme vuosikymmentä Lycée franco-finlandais'ssa, ja minä sain elinkautisen velvoituksella tehdä kansankielen sanakirjaa.

Lauri Hakulinen ehti tehdä elämässään paljon ja monenlaista merkittävää. Epäilyksettä voi kuitenkin sanoa, että Sanakirjasäätiö ja sen sisältö, Kansankielen sanakirja, oli hänen elämänsä tärkein ja varmasti rakkain työkohde. Hän uhrasi Kansankielen sanakirjalle työelämänsä vuosista viisikymmentäviisi eli vuodet 1921–1976. Siis käytännössä koko työelämänsä ajan. *Pro forma*, muodollisesti, hän oli Säätiön johtajana vain 17 vuotta eli 1945–1962, mutta *de facto* hän johti Säätiön käytännön työtä jo koko 1930-luvun ja 1940-luvun alun, ja monissa teoreettisissa kysymyksissä hänen sanansa painoi jo 1920-luvulla.

Kustaa Vilkunan aikalaistodistuksen mukaan (Suomi 121:2, s. 7-) monet suomen kielen ja kansallisten tieteiden tutkijat odottivat, että 2.12.1924 perustetun Sanakirjasäätiön johtajaksi olisi nimitetty jo monin tavoin ansioitunut ja lahjakkaaksi osoittautunut nuori maisteri Lauri Hakulinen. Hänen ansionsa olivat mm. 1921–1923 kenttätöinä kerätty Sakkolan murresanasto — työtä tehtiin tuolloin Suomalaisen Sanakirjaosakeyhtiön nimissä — sekä keväällä 1924 ilmestynyt nelikymmensivuinen *Opas suomen kielen murteiden sanavarain kerääjille* (Suomi V:8). Huomiota oli herättänyt myös puolentoista vuoden yliopisto-opiskelujen jälkeen esitetty ns. lujaa ja höllää liittymää (*vahto* – *vaahto*) koskenut pro gradu -työ. Vahvoja näyttöjä kaikki juuri niistä kyvyistä, joita Sanakirjasäätiön johtajalta, suunnitellun murresanakirjan päätoimittajalta olisi ollut syytä vaatia.

Erityisesti keruuoppaan ansiot varmaan tajuttiin, vaikka epäilen, että sen syvin anti jäi useimmilta aikalaisilta pohjaan myöten ymmärtämättä. Teoksen syntyajalle ominaisen sanoituksen läpi näkyy hyvin, että Hakulinen oli tajunnut sanaston syvimmän olemuksen: sanasto on erityisesti semantiikan osalta avoin järjestelmä, joka ilmaisutarpeen, tyyli- ja jopa puhujan mielialan mukaan koko ajan täydentyy. Tähän viittaavat ajatukset näkyvät välähdyksinä konkreettisissa ohjeiden muotoiluissa. Merkityksen määrittelyä käsitellessään (mts. 28) hän sanoo: »Tarkka määrittely on usein vaikea muuten paitsi esimerkkien avulla. *Esimerkit ovat* sanan merkitystä ja käytäntöä valaisemassa *tärkeät*.» Kursiivilla ilmaistu on käytännön muistutus kerääjälle, mutta jos korvaamme termin *esimerkki* sanalla *esiintymäyhteys*, mitä esimerkki itse asiassa tarkoittaa, ja jätämme käytännön ohjeen syrjään, olemme varsin modernin käsityksen äärellä: Esiintymäyhteydet ovat sanan merkitystä ja käytäntöä. Näin sinkoilee Hakulisen aatos pitkin matkaa käytännön ohjeiden sisällä tai lomassa. Samalla sivulla hän jatkaa merkityksen määrittelylle tärkeiden asiain noteeraamisesta: »Niin voi esim. puhujan *m i e l i a l a*, jonka vallitessa sanaa, sana- tai lausemuotoa käytetään — ja jonka tietäminen voi olla sekä merkitysten kehityksen tuntemiseen että kirjakieleen nähden tärkeä — merkitä lyhenteellä.»

Samalla tavoin käytännön ohjeiden yhteydessä tulee esitetyksi sanakirjan tavoite, merkitys ja peruste, miksi tämä suurtyö on tehtävä. Äännekirjoitusta koskevat ohjeet (mts. 16) alkavat seuraavaan tapaan.

Jotta vastainen kansankielen sanakirja tulisi suunnitelmansa mukainen, tiedemiehen, äidinkielen opettajan ja jokaisen perusteellisia suomen kielen opintoja harjoittavan y. m. kaikin puolin luotettava lähdekirja, niin että se esim. useihin kirja- ja yleiskielen horjuviin kohtiin, joiden tietoista vakaannuttamista vielä haittaa tietojen puute eri ääntämistapojen yleisyydestä, voisi antaa tarpeellista, luotettavaa johtoa, niin sen tulee äänneopillisessakin suhteessa olla »mahdollisimman täydellinen kuva suomalaisesta kansankielestä».

Kiistattomasta pätevyystään huolimatta Hakulisesta ei tullut sanakirjasäätiön ensimmäistä johtajaa; alamme silloin omnipotentti E. N. Setälä ajoi tehtävään oppilaansa ja assistenttinsa Toivo Kaukorannan. Kustaa Vilkun aikalaistodistuksen mukaan Kaukoranta oli mies parhaassa iässä, mutta hänen humanistin ansionsa olivat tuolloin jo vuosikymmenen takana (Suomi 121:2, s. 8-). Epäilyksittä myös Kaukoranta oli hyvin lahjakas, ja Hakulisen tapaan häntäkin yhdisti suomen kieleen intohimoinen rakkaus ja usko Suomen kansan henkiseen voimaan. Suoraan ei edes Setälä pystynyt Kaukorantaa johtajaksi ajamaan, niin vahvat olivat näytöt Hakulisen pätevyydestä. Asiointilaa korjaamaan tilattiin Kaukorannalta tuntuvaa taloudellista korvausta vastaan pätevoitymistöitä, mm. opas sanastomaantieteellisiä tutkimuksia varten, ja näin johtajan viran täyttö lykkääntyi. Hakulinen hoiti koko tämän ajan johtajan tehtäviä.

Kaukoranta nimitettiin johtajaksi tammikuussa 1927. Näin jälkikäteen ajatellen oli täysin odotuksenmukaista, että ratkaisu väistämättä johti katastrofiin. Lahjoistaan, luke-neisuudestaan ja organisaatiokyvystään huolimatta Kaukoranta oli johtajaksi tullessaan tietyllä tavalla loppuunajettu mies. Parin edeltävän vuosikymmenen aikana itsenäisyyteen pyrkivässä Suomessa ja sitten itsenäistyneessä tasavallassa ei ollut juuri mitään politiikan, kulttuuripolitiikan eikä kansallisten tieteiden merkittävää hanketta, jossa Toivo Kaukoranta ei olisi ollut keskeisenä toimijana, usein juuri organisaattorina ja toteuttajana. Valitettavan monet näistä olivat niin Kaukorannan persoonaan liittyneitä, etteivät ne karrisheet hänestä uuden tehtävän myötä, vaan jäivät pysyvästi hajoittamaan hänen keskittymistään uuteen ja todella mittavaan tehtävään. Traaginen on esimerkiksi se Vilkun (mts. 23) siteeraama Kaukorannan kirje, jossa tämä kuvaa erään tällaisen sivutehtävän uuvuttavuutta.

Yhden merkittävän työn Kaukoranta Sanakirjasäätiössä ehti tehdä. Hän perusti Sanastaja-lehden ja vapaaehtoisen kirjeenvaihtajakunnan, joka lähetti kirjeitse tietoja kotiseutunsa murteesta, vastasi tehtyihin sanatiedusteluihin. Kuvaavaa vain oli se, että tuloksetkaan alun jälkeen Sanastajakin kampeutui Kaukorannan käsissä alkuperäisestä urastaan ja paisui dekoratiivisiksi juhlanumeroiksi. Hakulinen, joka alkuun oli vierastanut koko keruutapaa, havaitsi pian ja myös tunnusti menetelmän edut ja ohjasi sitten myöhemmin Sanastajan takaisin työtelialle uralle. Sanakirjasäätiön muukin toiminta luisui Kaukorannan johdossa huonoon suuntaan: kulut kasvoivat ja tulokset vähenivät. Säätiön hallitukselta alettiin vaatia toimia tilanteen korjaamiseksi, mutta kun hallitus vain vitkasteli, Hakulinen kirjoitti laajan muistion (23 liuskaa) johtajan ja hallituksen toiminnasta ja jätti sen valtuuskunnan puheenjohtajalle, kansleri Suolahdelle. Tästä alkoi julkisuuttakin saa-

▷

nut prosessi, jonka päätteeksi johtaja Kaukoranta sekä hallituksen puheenjohtaja professori Setälä erosivat, ja itse asiassa hallitus uusiutui kokonaan. Uudeksi johtajaksi nimitettiin vastikään Helsingin suomen kielen professoriksi nimitetty Martti Rapola. Lauri Hakulinen ja Kustaa Vilkun nimitettiin apulaisjohtajiksi, ja he, ennen muuta Lauri Hakulinen, alkoivat johtaa säätiön käytännön työtä. Alkoi Säätiön historian tuloksekkain jakso.

Nopeassa tahdissa värvättiin kentälle neljän vuoden työrupeamin toimivat kerääjät, joista jokaisella oli jo yliopistosta saatu lingvistin koulutus mutta jotka Hakulinen vielä erikseen valmensi tehtävään. Eikä valmennus suinkaan loppunut Helsingissä annettuun esikoulutukseen, vaan Hakulinen seurasi tarkasti työn edistymistä, kävi tarvittaessa tarkastusmatkoilla kerääjän luona perehtymässä paikallisiin ongelmiin tai auttoi ja neuvoi kerääjää kirjeitse. Hakulisen aloitteesta ruvettiin aina uuden vuoden tietämissä pitämään viikon mittaisia kerääjien kokouksia Helsingissä. Päivien ohjelma rakentui kerääjien pitämistä esitelmistä, joiden pohjalta käytiin perusteellinen teoreettinen keskustelu. Valtaosaltaan esitelmät kumpusivat siitä problematiikasta, jonka kerääjät olivat työssään kohdanneet. Enimmät esitelmistä tulivat julki 1930-luvun Virittäjissä ja useat niistä johtivat myöhemmin laajempaan julkaisuun, jotkut jopa väitöskirjaan. Suomen murteiden sanakirjan johdanto-osassa on luettelo näistä esitelmistä. Nämä vuodenalun kollokviot olivat itse asiassa tieteellistä koulutusta parhaimmillaan. Voi kuvitella, että juuri näistä seminaareista ja Hakulisen kanssa käydyistä keskusteluista on versionut R. E. Nirvin hieno, affektiteorian edelleen kehittelylle perustuva semanttinen tutkimus. Kun viikkoon mahtui myös hupaisa illanvietto ja kun pääkaupungin koko kulttuuritarjonta oli iltaisin käytettävissä, sai kerääjä ja kerääjän puolisosokin kaipaamaansa virkistystä: oli taas helpompi lähteä esimerkiksi Lemille, Nilsiään, Nurmoon tai Kiihtelysvaaraan.

Kun Sanastajan kirjeenvaihtajaverkko antoi samaan aikaan vuodesta toiseen mahtavia saaliita, näytti Kansankielen sanakirjan aineksien keruuohjelma toteutuvan täysin suunnitelmien mukaisesti. Kaiken keskeytti kuitenkin sota. Sota vei miesvaltaisen kerääjäkunnan sodan töihin, ja kolme heistä jäi rauhan tultua palaamatta keruumailleen. Monet kokoelmat olivat kesken (mm. Nurmo, Rovaniemi), ja eräät alueet, joiden keruuta ei vielä ollut edes aloitettu, oli menetetty. Näistä itä- ja länsimurteiden syntyhistorian kannalta tärkein länsikannakselainen Koivisto oli jäänyt rajan taa, ja koettelemuksista selvinneet koivistolaiset olivat hajallaan ties missä. Valtakunnan elämän elpymistä rahoitettiin inflaatiolla. Inflaatio eteni vuodessa useita kymmeniä prosentteja, mikä söi Sanakirjasäätiöllekin myönnetyn vuotuisen määrärahan miltei olemattomiin. Tässä vaiheessa Lauri Hakulisesta tuli muodollisestikin Sanakirjasäätiön johtaja.

Tilanne oli arvioitava uudelleen. Päätelmäksi tuli, että kesken jääneet koulutettujen kerääjien pitäjänkokoelmat pyritään täydentämään, muuten keruuta jatketaan enää vain Sanastajan ja pahoin harventuneen kirjeenvaihtajaverkoston avulla. Edellisellä vuosikymmenellä kertynyt runsas aines muokataan arkistokuntoon ja Kansankielen sanakirja rakennetaan niistä aineksista, jotka koossa ovat. Aineksessa olevat puutteet toki tiedettiin. Tällainenkin päätös vaati lujaa elämänuskoa. Sitä oli muuallakin kuin Sanakirjasäätiön johdossa — ensin Rymättylän kunta tarjoutui noissa taloudellisesti ja henkisesti ahdistavissa oloissa rahoittamaan pitäjänsä tärkeimmän elinkeinon, rannikkokalastuksen sanastustyön, ja heti tämän jälkeen Kymin kunta tarjoutui keräyttämään alueeltaan täydellisyyttä tavoittelevan pitäjänsanaston.

Seuraavat puolitoista vuosikymmentä Säätiö keskittyi vajaiden pitäjänkokoelmien

täydennykseen ja sanakirjan koeartikkeleiden laadintaan. Keruu vei leijonanosan rahoista, artikkeleita luonnosteli kolme miestä, Hakulinen, Nirvi ja Ruoppila kukin tunnin päivässä. Koeartikkelit ilmestyivät kolmena sarjana Virittäjässä: Veikko Ruoppila, *r – raa-ka*, Vir. 1949: 271–; R. E. Nirvi, *naala – naara*² Vir. 1949: 289– ja Lauri Hakulinen, *haah-ka – hamuta*, Vir. 1950: 425–. Hakulisen artikkeleihin liittyy sanakirjaa varten laadittu uusi murrealuejako sekä murrealueiden uudet nimitykset ja lyhenteet sekä pitäjien lyhenteet. Ne ovat pääpiirteiltään sellaisinaan käytössä Suomen murteiden sanakirjassa; tuonnimisenä suunniteltu Kansankielen sanakirja aloitti ilmestymisensä 1985 ja on nyt ehtinyt kuudenteen osaansa.

1950-luvun puolivälin jälkeen valtion talous alkoi tasapainottua, inflaatio hidastua ja säätiön valtionavun ostovoima vakautua. Voitiin taas suunnitella toimintaa vuoden perspektiivissä. Se merkitsi sitä, että Hakulinen saattoi ruveta rekrytoimaan Säätiöön sellaista väkeä, joka ryhtyisi päätoimisesti laatimaan sanakirjan käsikirjoitusta. Esitykseni alku oli yhden tällaisen rekrytointitapauksen kuvaus. Noina aikoina Säätiön palvelukseen tulivat Terho Itkonen, Päivi Lehtola (Rintala), Pauli Saukkonen, Jaakko Sivula, Sakari Vihonen, Irmeli Müller (Pääkkönen), Esko Koivusalo ja siis joukon jatkoksi minäkin. Vain osa joukosta pysyi sanakirjatyössä uransa kaiken; Hakulisen alaisuudessa hankittu pätevyys hajotti joukon vuosien kuluessa erilaisiin tutkimusalamme keskeisiin tehtäviin.

Akateemisena opettajana, esimiehenä ja johtajana Lauri Hakulinen oli asiallinen, suora ja karu. Minun ikäpolveni miesopiskelijat käyttivät hänestä epiteettiä *jury*. Ilmaus on Hakulisen oma. »Rakenteen ja kehityksen» johto-opin esityksessä jaksossa sekundaareja deverbaaleja nomininjohtimia hänellä on esimerkki *jurymies* (vrt. *juryistä*, *juryjää*). Sieltä tuo luonnehdinta on lähtöisin. Suorapuheisena miehenä ja tiukkana tentaattorina hän oli hieman pelottava mutta johdonmukaisuutensa vuoksi turvallinen opettaja. Jyryydestään huolimatta hän ei kuitenkaan koskaan lyönyt nyrkkiä pöytään, vaan tarvittaessa antoi sanoilleen painoa tasakämmenellä lyöden.

Muistan joskus ihmetelleeni, miten Hakulisen työskentely sakkolalaisten kielimestarien kanssa mahtoi sujua tuon luonteen jyryyden ja jylhyyden vuoksi. Martti Haavion, jo kouluajoilta juontuvan ystävän nuoruusvuosien kronikka (WSOY, Porvoo 1972), joka sisältää runsaasti Hakulisen kirjeiden, kirjoitusten ja puheiden sitaatteja, antaa ainakin välillisen vastauksen pohdiskeluihini, vaikkei siinä suoranaisesti haastattelutilanteen kuvausta olekaan. 10.5.1923 Hakulinen varoittelee Sakkolasta Martti Haaviota Helsingissä syntyneestä promootioinnostuksesta, mutta siirtyy sitten kuvaamaan senhetkistä sanastajan oloaan.

Ulkona on helatorstai. Pyhä torstai. Leivo laulelee. Sinitaivaalla. Maantiet ja kujaset kuivuvat hitaasti. Riiskanjoen kohina kuuluu avoimesta akkunasta. Mietelmä: Olisi hyvin vaikea merkitä foneettisesti muistiin leivon lauleloa paperille (Martti Haavio: Nuoruusvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924, s. 553).

Ei näin tunteva ja ajatteleva mies ole karu. Kyllä hän on saanut kosketuksen niihin ihmisiin, kansanihmisiin, joita hän syvästi kunnioitti ja joiden kielen tutkimiselle ja tallentamiselle hän halusi elämänsä omistaa.

Haavion kronikka valaisee hyvin Turun Klassikosta ylioppilaiksi tulleiden ja sitten Varsinaissuomalaisen osakunnan piirissä toimineiden ystäväysten henkiseen olemukseen muotoutuvaa kategorista imperatiivia. Sen ytimenä oli suomalaisuus ja suomalainen Suomi.

▷

Persoonallisia sävyeroja tietysti oli, ja kukin pyrki toteuttamaan tätä sieluunsa kehkeytynyttä velvoitetta omalla, luontumustensa mukaisella tavalla. Kuvaava on Lauri Hakulisen kirje Martti Haaviolle 4.2.1921:

Minulla on kauan ollut se vakaumus, että juuri nykyisen ylioppilaspolven asia on aloittaa se liike, joka ei ole ollut ennen mahdollinen. Se liike, johon passiiviset ja aktiiviset »vastarinnat» ovat olleet vain välttämättömiä valmisteluja. Se liike, joka monen lapsellisen lavertelun perästä luullakseni vasta aloittaa sen kauden, jonka jatkuessa joskus voitaneen jonkinmoisella syyllä ruveta puhumaan »Suomen laulun korkeammasta kaiusta». Se on oleva juuri se ugrofiili — myöhemmin toivottavasti myös ugroomaani — liike, josta tulevaisuuden historia on laskeva todellisen, muutakin ihmiskuntaa (eikä vain itseämme hyödyttävän) suomalaisen kulttuurin alun. Mutta tätä ugrilaisuuden herätystä ei varmastikaan voida saada aikaan muutamassa vuodessa, sen paremmin kuin suomalaisuuden herätyskään ei syntynyt ilman vuosikymmenien esitöitä, so. agitatiota. — Se on kaiketi aloitettava sanomistossa, siis ensiksi Ylioppilaslehdessä. Tarvitaan semmoisia kirjoituksia kuin »Ugrilainen kulttuuri», tarvitaan varmaan tuhansia. Mutta vähästä paljon tulee, ja kipinästä palo syttyy. Väsymättä ja aina vihainen ääni kellossa on yhä ja yhä jatkettava ja jankutettava: ceterum censeo. (Haavio, mts. 337–.)

Luonteensa mukaisesti Hakulinen eli ja toimi niin kuin opetti. Haavio kirjaa innostuneena 4.3.1922: Lauri Hakulinen on kirjoittanut Ylioppilaslehteen räiskyvän kirjoituksen »Poroporvari ja suomalainen ylioppilas». Lyhyt näyte osoittaa, että kirjoitus tuntuu vieläkin ravistelevalta.

Tiedämme, että Helsinginkin yliopistolla on kansalaisissaan muitakin kuin moraalittomia juristeja, materialistisia medisiinareita ja humanistinahjuksia. Sille pienelle joukolle ylioppilaita, jotka joka hetki tuntevat juuri itse kukin olevansa vastuussa Suomen ja ihmiskunnan tulevaisuudesta, jotka tuntevat, että nyt ja aina ennen kaikkea »tarvitaan totuutta» (Jules Payot), sille selvittää entistä selvemmäksi velvoittava tosiasia: Suomen tieteen nykyinen tila ja yleensä sen koko saavutukset eivät ole läheskään sillä tasolla, joka olisi maamme aseman ja suomalaisen sisun arvoinen. (Haavio, mts. 489–.)

Haavion kommentti: Lauri Hakulinen vaatii ylioppilaita heräämään ja halveksimaan poroporvariutta. Tärisyttävä kirjoitus. Veikko Selenius (arvostettu vanhempi civis) sanoi: — Jumalauta, siinä on aika poika.

Myös Hakulisen oman kutsumuksen ja elämäntyön perusteet tulivat julkisesti punnituksi, jälleen Ylioppilaslehdessä. Hakulinen kirjoittaa 5.10.1923 mm. näin:

Mutta — ja siihen olen tahtonut tulla — humanistiskansalliset tieteet eivät ainoastaan saa voimaa kansallistunnosta, ne toiselta puolen myös itse antavat kansallistunnolle voimaa ja elvykettä.

Onhan tunnettua, että kansallishumanististen tieteiden harjoittajat yleensä ihmiskunnan historiassa ovat samalla olleet kansallisten rientojen johtajia, isänmaallisia merkimiehiä. Meidän ei tarvitse etsiä esimerkkejä kaukaa. Niitä on oman maamme historiassa ylen monta.

Tahtomatta jatkaa tätä juurtelua pitemmälle huomautan ainoastaan, että jos kerran kansallistunnolle ja sen voimakkuudelle annamme sen suuren arvon, joka sille mie-

lestäni on annettava, jos pidämme sitä jonakin sellaisena keskeisenä asiana kansakunnan maallisissa pyrinnoissa, josta voidaan sanoa: etsikää ensin sitä, niin kaikki muukin teille annetaan — jos me näin ajattelemme, silloin osaamme myös antaa n.s. kansallishumanistisille tieteille niiden ansaitseman arvon, silloin tajuamme, että niihinkin katsoen pitää paikkansa darwinismin väittäminen: ei mikään ihmiskunnassa voi kasvaa suureksi tai edes pysyä hengissä, jos se ei ole hyödyksi olemassaolontaistelussa. (Haavio, mts. 573.)

Tällaisia suuntaviittoja nuori Lauri Hakulinen oman elämänsä ohjeiksi löysi ja asetteli. Hän teki ja sai aikaan paljon ja monenlaista, mutta kaikkien hänen toimiensa voimanlähde oli yksi ja sama: suomalaisuus. Hakulisen suomalaisuuden ydin sai ilmaisuensa suomen kielessä. Ei hän kielenhuoltajana ollut saivarteleva vikoilija, hän vain luonteensa tasapainoisuuden vuoksi etsi ilmaisuun loogisuutta ja täsmällisyyttä. Ei hän svetisismejä kitkiessään ollut ahdasmielinen puristi, hän vain halusi osoittaa, että suomen kielellä on kaikki ne välineet, jotka kulttuurikieli tarvitsee. Kaiken kulttuurin tarvitseman voi sanoa myös suomalaisesti. Hakulisen luottamus suomen kielen, erityisesti kansankielen ilmaisuvoimaan ja -kykyyn oli ehdoton. Kansankielen perehtyneenä hän tajusi, että siihenastinen kielemme kirjallinen viljely oli käyttänyt vain osan murteissamme piilevistä ilmaisuvaroista, sanastosta ja sanomisentavoista.

Esitellessään 1938 aikakauslehti Kotiseudussa Kansankielen sanakirjaa varten tehtyjä esitöitä, hän siteeraa Journal de Genève (20.10.1924) esittelyä Sveitsin ranskalaismurteiden sanakirjasta:

Sanakirjamme ei tosin tahdokaan ratkaista kaikkia niitä ongelmia, jotka tiede kerran on selvittävä juuri tämän teoksen julkituoman aineiston perusteella; se on tosiasiakokoelma, joka ennen kaikkea tarjoaa meille kuvan isänmaastamme. — Näitä sanoja katsellessamme herää eteemme koko esivanhempaimme elämä. Näemme heidän tapansa, heidän maalaisaskareensa, heidän huumorinsa. Meistä tuntuu noita sana-artikkeleita läpikäydessämme, kuin astelisimme sellaisen museon pitkissä saleissa, missä kaikki on elävää, missä mikään ei ole pölyistä eikä ränsistynyttä.

Tuo luonnehdinta on varmasti täysin identtinen Hakulisen oman näkemyksen kanssa, tällaisena hän näki myös Suomen tulevan murre-sanakirjan. Sellaiselle tehtävälle voi mies hyvin uhrata viisikymmentäviisi vuotta elämästään. Hakulinen teki sen.

Luovuttuaan johtajuudesta ja muistakin virkatehtävistään vuoden 1962 lopussa, hän jatkoi kuitenkin sanakirjatyön edistymisen seuraamista johtokunnan aktiivisena jäsenenä. Hän oli 1960-luvun lopulla näkemässä ja päättämässä sanakirjan siirtymisen ensimmäisenä Pohjoismaissa ja yhtenä ensimmäisistä koko maailmassa ATK-tuotteiseksi. Ajanhenkeen sopeutuen hän myös hyväksyi Kansankielen sanakirja -nimen muuttamisen värittömämmäksi Suomen murteiden sanakirjaksi. Nyt en minä, asiaan syyllinen, enää tiedä, oliko tuo ratkaisu oikea.

Kun yksityiskohtaisissa mittauksissa ja laskelmissa totesin, että sanakirjan volyymiksi tiivistäkin esitystapaa noudattaen tulee 16 000–18 000 kaksipalstaista sivua, kauhistuin. Johtokunnan kokoukseen vietävään esittelymuistioon kirjoitin — saadakseni näin suurelle laajuudelle julkaisuluvan — varomattomasti virkkeen: Sanakirja tulee yleislingvistisenä aineslähteenä olemaan merkittävä siinäkin tapauksessa, että suomi ei joskus olisi enää elävä kieli. Kun sitten ehdimme kokouksessa tähän kohtaan jysähti Hakulisen tasa-

▷

kämmen pöytään, ja hän jyrähti jokaista sanaa erikseen painottaen: Noin sinä et saa koskaan ajatella! Lauri Postin silmät oli kostuneet. Epäiltyäni heidän rohkeuttaan ja uskoaani työmme tärkeyteen ja merkittävyyteen, tunsin pettäneeni mestarini. — Hakulinen oli tehnyt kanssani ns. sinunkaupat jo vuosia aikaisemmin. Käytännössä kuitenkin asetimme aina sanamme niin, ettemme muodollisesti toisiamme sinutelleet. Tuossa kokouksessa se kuitenkin tapahtui. Hakulisen esityksestä kyseinen lause poistettiin esittelystä ja kaikki alkuperäisen esittelyn kopiot hävitettiin. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Niemenmäentie 3i, 00350 Helsinki

OPISKELIJAN MUISTIKUVIA LAURI HAKULISESTA

IRMA LONKA

ääsin ylioppilaaksi Kouvolan vanhasta yhteislyseosta, silloin jo sodan aiheuttaman siirtolaiskoulujärjestelyn vuoksi Lyseoksi muuttuneesta vuonna 1947. Lauri Hakulinen oli saanut dosentuurin Helsingin yliopistosta vuonna 1946. Syksyllä 1947 lähdin sinne opiskelemaan suomea — pieneksi pettymykseksi perheelleni ja vähän omaksikin hämmästyksekseni, sillä minusta piti tulla lääkäri, joka valmistuisi auttamaan sodan runtelemia ihmisiä. Syyt tähän humanistiseen kääntymykseen ovat vähän hämäriä. Kirjallisuuden himolukija olin ollut aina enkä äidinkielessäkkään kaiketi huono, mutta ura- haaveitteni vuoksi olin ollut pitkän matematiikan linjalla, jossa ei luettu latinaa. Latinan pron opiskelu piti siis aloittaa alkeiskurssilla Päivö Oksalan ikuisesti unohtumattomassa opetuksessa.

Voidakseni kertoa eläviä muistikuvia Lauri Hakulisesta minun on luotava vähän ajan- kuvaa silloisesta yliopistosta ja opiskelusta siellä, sillä se oli aivan toinen maailma kuin nyt, jo vieras niillekin, jotka aloittivat 50–60-luvun taitteessa. Siihen tarvitaan vähän omaakin henkilöhistoriaani, sillä muuten ei käy selväksi, mitä Lauri Hakulinen neiti Longalle — niin meitä aina silloin puhuteltiin — yliopiston opettajana merkitsi.

Olen lähtöisin rautatieläisperheestä, oman perheeni ja lähisukuni ensimmäinen opiskelemaan lähtenyt. Yliopistosta en tiennyt yhtikäs mitään, rakennuksen vain, sillä äitini halusi sivistää meitä ja toi meidät aina alkukesästä huvimatkalke Helsinkiin. Yliopisto ja Suurtori oli näytetty, Kansallismuseot käyty ja äidin serkun kanssa olimme äidin kanssa kerran olleet Kansallisteatterissakin.

Siihen aikaan tultiin ilmoittautumaan yliopistoon viimeistään 9. syyskuuta, koska 10.9. olivat aina yliopiston avajaiset, joissa piti olla läsnä. Tai ainakin minä luulin, että piti olla läsnä. Mutta siihen aikaan opiskelut joka tapauksessa alkoivat. 9. syyskuuta 1947 siis marssin ylioppilaslakki päässä — sitä pidettiin aina viimeiseen syyskuuta asti, jolloin osakunnissa oli lakinlaskijaisjuhlat — ja pahvinen matkalaukku kädessä yliopistolle. Tulevan boksitoverini isä oli hankkinut meille edullisen alivuokralaisasunnon Tunturikadulta perheestä, jonka jäsenten lukumäärä ylitti sallitun huonemäärän. Ylimääräiset huoneet oli pakko vuokrata opiskelijoille, evakoille, Helsinkiin työhön tulijoille ja muille. Mutta minä tulin siis suoraan junalta ensin yliopistolle ilmoittautumaan.

Isäni oli työmatkalta junan mukana tuonut minulle Suomalaisesta Kirjakaupasta yliopiston ohjelman, josta tiesin, että ilmoittautumisesta tuli alkaa ja josta olin saanut melkein ainoat opinto-ohjeeni. Muita painettuja ei kaiketi ollutkaan; Ylioppilaan kirja, jossa oli vähän enemmän opastusta, alkoi ilmestyä muistaakseni vasta 1948. Suuri oli hämmästykseni, kun kiipesin yliopiston portaita ovelle ja se oli kiinni ja sisäpuolelle oli lyöty laudat ristiin ja koko oven läpi näkyvä tila oli kuin pommituksen jäljiltä — niin kuin se muuten olikin — ja korjauksen alaisena. Olin aivan neuvoton ja hämmentynyt — kunnes ystävällinen herra kiipesi perääni ja kysyi, mihin olin yrittämässä. Hän saattoi minut kädestä pitäen Fabianinkadulle uuden puolen ovelle, ja minusta se oli kuin mikäkin takapiha ja oven lättänä. Olin summattoman pettynyt, kun yliopistoon ei mentykään Suurtorin uusklassisia komeita portaita pitkin.

Fabianinkadun aulan yliopiston yhä samassa paikassa olevan kuppilan puoleisessa päässä olivat ilmoitustaulut — muistaakseni vain yksi historiallis-kielitieteellisen osaston tarpeisiin ja toinen matemaattis-luonnontieteellisessä opiskeleville. Siellä yliopiston opettajat professoreista assistentteihin ilmoittivat opetuksestaan pienillä lappusilla, jotka keikkuivat useimmiten vain yhden nastan varassa. Lauri Hakulisen opetusilmoituksen näen vieläkin silmissäni: se oli hyvin selkeä, mutta laadittu pienen pienellä käsialalla, joten sitä oli vaikea nähdä taulun yläosasta. Jotkin muut — kuten Lauri Kettusen ilmoitukset — taas olivat suurta käsialaa, mutta niin sotkuisia, että niistäkään ei sen vuoksi tahtonut saada selvää. Yliopiston ohjelman ja ala-aulan ilmoitustaulun avulla kukin rakensi itse opin-to-ohjelmansa. Opiskelun kulku oli paremminkin perimätiedon varassa.

Näin olemattomin opinto-oppain ja vaikealukuisin ilmoitustauluin kyllä selvittiin. Opiskelijoitakin oli vähän. Matti Klingen ja Laura Kolben Ylioppilaskunnan historian 4. osan mukaan koko yliopistossa oli sodan päättymisen jälkeen 40-luvulla noin 9 000 opiskelijaa. Vasta myöhään 1950-luvulla ylitettiin 10 000:n läsnäolleeeksi kirjoittautuneen raja. Ylioppilastutkinnon läpäisi keväällä 1945 2 073 kokelasta mutta vuonna 1947 jo 2 996. (Nykyisin heitä on 30 000!) Ehkä sotilasyo-kirjoituksissa hyväksytyt mukaan lukien heitä oli vähän enemmän. Vuonna 1946 heitä oli ollut peräti 1 800, mutta heidän lukumääränsä väheni juuri näinä 40-luvun lopun vuosikymmeninä.

Omasta puolestani olin saanut hiukan opinto-ohjausta myös suomenopettajaltani Kouvolasta. Ajattelin lakkiaistilaisuuden jälkeen, että oli kohteliaisuuden nimessä käytävä kertomassa hänelle mielenmuutoksestani lähteä opiskelemaan humanistisia aineita, vieläpä suomea. Hän oli hämmästyntynyt ja nähdäkseni ilahtunutkin — sanoi pitäneensä minua hyvänä oppilaana. Lähtiäisiksi hän neuvoi minua aloittamaan sukukielten luennoista; jatkoon hän sanoi yliopistossa selviävän. Niinpä noukin ilmoitustaululta sukukielten opinnot ynnä latinan pro -harjoitukset. Kettunen luennoi viroa, M. Airila karjala-aunusta jne.

▷

Aluksi en ymmärtänyt mitään. Klusiilit ja laryngaalit ja spirantit vain sinkoilivat korvisani. Kirjoitin kuuliaisesti muistiin niin paljon kuin ehdin, mutta kaikki oli aivan käsittämättöntä. Aloin vähitellen tutustua opiskelutovereihini ja kysyin vieressä istuvalta tytöltä, miten hän näyttää tietävän näistä kummallisuuksista niin paljon. Hän sanoi, että fonetiikan luennoiltahan ne selviävät. Ja minä kun en tiennyt, mitä fonetiikka edes tarkoittaa! Jotenkin sain Sovijärven kanssa sovituksi, että pääsen vielä puolesta lukukaudesta mukaan ja tenttimään senkin pakollisen kuvion. Mutta vasta sitten, kun Lauri Posti aloitti vatjan äännehistorian luennot lukukauden loppupuoliskolla, asiat alkoivat selvetä. Hakulinen aloitti samaan aikaan vanhan kirjasuomen luennot; nykykielellä se olisi ehkä ollut johdantokurssi suomen kielen kehityksen vaiheisiin. Lauri Posti ja Lauri Hakulinen, etenkin jälkimmäinen, panivat sukukielten äännehistoriat ja koko näiden opiskelun mielekkyyden ja kielihistoriallisen idean järjestykseen. Hakulinen oli loistavan systemaattinen, hän loi selkeän kuvan kielen rakenteesta ja kehityksestä. Hänen luennoilleen oli turvallista mennä.

Se oli hyvin tärkeää. Kurssikirjoja ei ollut, luentoja voitiin jonkin verran monistaa, kun yliopisto sai opetusministeriöltä erillismäärärahan luentomonisteiden tuottamiseen. Rapolan suomen äännehistorian luennot taisivat olla pitkälle 70-luvulle asti monisteena. Opetus oli pääosiltaan suullista. Jos joku joutui olemaan luennolta poissa jonkun force majeuren vuoksi — pinnausta se ei ollut, ei meillä siihen ollut varaa — hän pyysi toveria tekemään luentomuistiinpanot suoraan kopiona ns. kalkeeripaperin kanssa. Lauri Hakulisen luennoista syntyi täysin selkeitä muistiinpanokokonaisuuksia, joista poissaollut sai hyvin käsityksen siitä, mistä oli ollut puhe.

Lauri Kettusen luennoista ei saanut kasaan minkäänlaisia muistiinmerkintöjä. Mutta tavallaan Kettunen oli hyvin hauska ja hänen luennoillaan oli kiintoisaa, kunhan vain faktat sai jostain muualta hankituksi. Viron kielen äännehistoria oli silloin jo painettuna olemassa. Lauri Hakulinen taas oli tavattoman kuiva. Mutta hänen terävä loogisuutensa ja johdonmukaisuutensa kiehtoi. Opiskelijoita, jotka Hakulisen luennolle mennessään huokasivat: »Ihanaa, tästä saa taas jotain tolkkua!», oli kyllä enemmän kuin yksi tai kaksi.

Olen kiitollinen myös Hakulisen Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksesta. Kaarle Niemisen kielioppiluennot kieleemme äänne-, muoto- ja lauseopista jäivät niin pintaan. Kieliopin oppiminen sinänsä on kovin yksinkertainen asia. Jotain pientä syvennystä kieliopin luennoilla saattoi tulla. Mutta paljon enemmän ahaa-elämyksiä tarjosi Suomen kielen rakenne ja kehitys. Hankin sen jo paljon ennen laudaturseminaaria, jossa se tuli välttämättömäksi. Katselin siitä aina eri kielioppiasioiden taustoja, ja minulla on sellainen käsitys, että tämän teoksen avulla opin vasta oikein syvältä tajuamaan, mikä ja millainen kieleemme on.

Edellä on piirretty jonkinlaista laajakulmakuva Lauri Hakulisesta opettajana. Ehkä mielikuva hänestä täsmentyy, jos katsotaan häntä lähikuvasta. Siinä Lauri Hakulinen ja allekirjoittanut kohtaavat aivan keväällä 1948 lukukauden alkaessa. Olin jonossa ilmoittautumassa Lauri Hakulisen unkarin luennolle. Hakulinen: »Neitihän on 1. vuoden opiskelija. Mitä te täällä teette?» Niiasin lattiaan asti pelästyksestä, sillä Lauri Hakulinen oli hyvin pelottava ja hirmuinen kaikenlaista tyhmyyttä kohtaan: »Ilmoittaudun unkarin luennolle, kun ohjelmassa sanotaan — tai minulle on siitä kerrottu, että etäsukukielistä pitää opinto-ohjelmaan valita yksi ja minä valitsin unkarin.» — Hakulinen: »Ettekö ymmärrä, että lähisukukielet on tentittävä ensin?» — Minä: »Olen jo tenttinyt, paitsi viron joka jatkuu vielä.» — Hakulinen: »Ei niitä nyt tuolla tavalla ole tarkoitus sulloa!» Siihen minä

jankutin vielä jotain, vaikka takana seisova ystäväni sihisi minua jo olemaan vaiti. Mutta Lauri Hakulinen leppyikin, ja hänen kasvoilleen levisi karu, etten sanoisi liikuttava hymyntapainen. Hän sanoi, että kun minä nyt näytän tuommoista kiirettä pitävän, niin ensin olisi mentävä sukukielten yhteistenttiin. Sitten hän oikein ystävällisesti ja tarkasti neuvoi minua, miten suomen opinnot etenevät ja milloin voin ryhtyä unkarin opintoihin, kyseli-pä vielä joitain muitakin asioita. Häneltä sain ihan hyvän opinto-ohjauksen, ja niiden osviittojen mukaan sitten opintoni suunnilleen etenivätkin.

Jotain syvempääkin tieteen totuuksista ja tiedon suhteellisuudesta näinä opiskeluvuosinani opin. Lauri Kettunen ja Lauri Hakulinen olivat kovin monesta asiasta eri mieltä ja kiistelivät aika hurjastikin. Siihen asti olin koulussa kasvanut siihen käsitykseen, että se mitä opettajat opettavat, on totta, samoin mitä oppikirjoissa sanotaan. Ei tullut kuuloonkaan, että olisi voinut tai yleensä ollut tarvettakaan kyseenalaistaa asioita, niin kuin nykyisin sanotaan. Muistan erään kiistan, jonka takia Kettunen haukkui luennollaan kaikki muut opettajat (!) ja Hakulinen taas viileästi osoitti luennollaan, miten Kettusen todistelu ontuu. Kettusen kanta oli jotain sellaista, että avoimet diftongit ovat kehittyneet pitkästä vokaalista (*soo, pool*), mutta umpeutuvat (*ai, eu*) ovat alkuperäisiä. Hakulinen edusti erilaista kantaa. Ja me opimme siitä: varmoja vastauksia ei ole, tieto on aina perusteltava ja aikaisemmin varmana pidetty tieto voi osoittautua uusien tutkimuksien valossa virheelliseksi. Kyllä me loppujen lopuksi hyvän koulutuksen saimme. Se oli ehkä vanhakantaista ja kapeaa, mutta sen pohjalta oli hyvä lähteä tietämystään laajentamaan. Ja täydennyskoulutustahan se on ollut koko elämä!

Lopuksi vielä yksi hyvin vaikuttava muisto. Elettiin Unkarin kansannousun aikaa 1956. Äidinkielen opettajilla oli talvipäivät, ja niiden aikana kokoonnuttiin aina illallisille johonkin Helsingin ravintolaan. Lauri Hakulinen oli paljon tekemisissä Äidinkielen opettajien liiton kanssa: hän oli pitkään hallituksen jäsenkin, usein päivillä nähty luennoitsija ja myös liiton kunniajäsen. Noilla nimenomaisilla illallisilla kävi kehotus varata paistista päästyä lasiin juotavaa. Kuka tilasi viiniä, kuka kaatoi maljasta vettä. Lauri Hakulinen kilisti lasiaan ja piti illallispuheen. Hän puhui Unkarille ja Unkarista. En muista yhtään, mitä hän puhui, mutta sen muistan, että puhe teki valtavan vaikutuksen. En tiedä, minkälainen hän yleensä oli puhujana, mutta sen puheen piti antiikin parhaita perinteitä noudattava reettori Jumalan armosta. Puheensa lopuksi hän nosti maljan Unkarille. Sen juotuamme olimme kaikki pitkään hiljaa ja järkyttyneitä.

Tarinalla on vielä jälkinäytös. Kun maakuntiin levisi tieto näistä illallisista, tuli hallitukselle peräti useampia moitteita siitä, että ÄOL on vajonnut niin alas, että sen juhlissa juodaan alkoholia! Tätä ei voi selittää muuten kuin sillä, että äidinkielenopettajat on hyvin naisvaltainen joukko ja naisen oli vielä tuolloin täysin sopimatonta istua ravintolassa ja juoda viiniä. Miehet ovat kautta aikojen tyhjentäneet maljoja. Mutta naiset, itsenäiset virkanaisetkin, alkoivat vapautua ahtaitten normien kahleista vasta 1960-luvun lopulla.

Ja päätteeksi: Lauri Hakulinen oli opiskeluaikani vaikuttavimpia opettajia. Hänen tietonsa olivat varmat ja hänen luentonsa hienoja ja selkeitä kokonaisuuksia. Hänen syvä kiintymyksensä suomen kieleen ja sen sanoihin sai myös opiskelijan tuntemaan opiskelualansa arvokkaaksi. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Tunnelitie 14 B 10, 00320 Helsinki

Johdanto: 16. 9. 1952:

- Miten ja miten kieltä tutkitaan?
- Wilhelm Ostwald: filologia on tulevaisuuden ihmistä näyttäviä yhä karsittavimpia, jostavasta kuin monet näyttäis karkojen sklastikka.
(→ Vir. 1931 s. 231-: 'Kielitieteen yleisivistykselläistä merkityksestä'; Toivoini luetun seuraavaksi tunnistaa!)
- Kielitietä on sekä käytännön että julkisesti teoreettinen tarkoitus kuten kaikella tiedellä.
Aurinko ja muuta tietä ihmistelly - sirotuksena moronkulttuurin suennistussoppi ja ajantakuu.
Kielessä rakennetta ihmistelly - sirotuksena Kirjainkirjoitus ja kielten keskinäinen käännettävyyden.
- Puhtaana tiedenä lingvistikka pyrkii vain ymmärtämään kielten olemusta.
- Nimityksistä lingvistikka ja filologia.
staattinen l. synkroninen lingvistikka (F. de Saussure)
evoluutiivinen l. diakroninen -11-

funktionaalinen lingvistikka } fonologia [Kiparsky:
struktuurallinen -11- } ord. fonologia, Vir. 1932
s. 270-]

vertaileva kielitiede

historiallinen -11-

yleinen -11- (allgem. Sprachw., linguistique générale)

Lopettajajais sanat 7.5.1957:

Olen luennoinut käännöslainoista yhden.
jaksoisesti 3 lukuvuotta (1954-1957). Kuluva
lukuvuoden aikana olen maininnut n. 175
suomen ^{sannetta} ~~sanon~~ ^{sanasta} ~~sanasta~~, jotka on katsottava käännös-
lainoiksi (niitäkin luettiin ms. merkityslainat)
ja koko tähänastisen luentosarjassani arviolta
n. 530 sanaa tai sannetta. Kuitenkin olen
kokoillut vain pientä murto-osaa koko kie-
lennän sanavarastosta ^{ottanut mukaan} ja vain noin puolet
omasta ^{tarkasteltavana} ~~valitusta~~ keritystä aineistostani

Kevään 1957 viimeisen käännöslainaluennon alku ja loppu.

Tämä tarkastelunni oikeuttaa soveltamaan
suomen kieleen n. mitä ruotsal. taidehistorioitsija
Ragnar Josephson on sanonut runoilijoista: "Jokai-
sen hankien luomuksen takana on ihmiskunnan
monituhatuksien historia. Mitä tuihtakkaan,
teidän on pakko joka askelkallanne laachata
peräissämme koko ihmiskunnan kulttuuriperintöä."
(Imperfektum, kutsua Kulttuurirevolutionären. Suomentanut
Aarne Penttilä, 1923 itän. nimellä Lukukammiss.)

[Sl.-57: Murrelaksologian historiaa]
[Kl.-58: Merkitysoopin menetelmistä.]

MUISTELMIA LAURI HAKULISESTA OPETTAJANA

—
HELIÄ KAUMANEN

len tallettanut opiskeluaikaisen Helsingin yliopiston opintokirjani, ja sen avulla tutkin kohtaamisiani professori Lauri Hakulisen kanssa. Opiskeluaikanani piti suomen cum laudea varten opiskella neljää lähisukukieltä, karjala-aunusta, vatjaa, vepsää ja viroa, ja laudaturia varten yhtä etäsukukieltä, joksi olin valinnut unkarin. Lukuvuonna 1953–54 olen ollut Lauri Hakulisen unkarin äännehistorian luennoilla ja keväällä tenttinyt ne. Lajos Garam piti unkarin käytännön harjoitukset. Lopputuloksena unkarin opinnoista minulla on kalpea käsitys unkarin ääntämisestä ja osaan sanoa tapaa milleni unkarilaisille »Jó napot kívánok / Köszönöm szépen / Viszontlátásra» eli hyvää päivää / kiitos / näkemiin.

Ilmoittauduin kunnianhimoisesti suomen cum laude -tenttiin jo toisen opiskeluvuoden syksyllä lokakuussa. Siihen aikaan suomen professorit Martti Rapola ja Lauri Hakulinen jakoivat cum laude -tenttiin ilmoittautuneet keskenään, ja tenttikuoaresta opiskelija näki, kumman oppilas hän sitten olisi opintojensa loppuun asti. Opiskelijoiden keskuudessa kiersi kaksi sanontaa: »päästä Rapolalle» ja »joutua Hakuliselle». Rapolaa pidettiin humanina kulttuuripersoonallisuutena ja Hakulista erittäin vaativana. Kun luin tenttikuoarestani Hakulisen nimen, olin pettynyt. Reputin tentissä, mutta se ei ollut professorin vika. En vain ollut osannut lukea isoon tenttiin.

Saman syksyn joulukuussa olin uudelleen cum laude -tentissä. Olo oli varmempi, sillä toiseen kertaan lukiessa moni asia oli selvinnyt. Pääteos oli tietysti Lauri Hakulisen Suomen kielen rakenne ja kehitys, josta piti osata kaikki alaviitteetkin. Eräänä tentin jälkeisenä iltana soi Domus Academican huoneemme puhelin puoli kymmenen aikaan ja professori Hakulinen kysyi minua. Putosin pelästyksestä lattialle istumaan. Professorin asiana oli ilmoittaa, että tentin suullisen osan aika oli muuttunut, ja kysyä, sopiko muutettu aika minulle. Ilokseni sain samalla kuulla päässeeni tentin kirjallisesta osasta.

Saman lukuvuoden kevätlukukaudella olin jo tiiviisti professori Hakulisen oppilas. Kirjoitin kolme harjoitusainetta, olin seminaarissa ja pidin seminaariesitelmän. Hakulisen vastaanotolle ilmoittauduttiin panemalla nimi listaan, ja listan pituudesta pääteltiin aika, jolloin kannatti tulla jonottamaan. Vastaanotot olivat Sanakirjasäätiössä, joka sijaitsi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talossa. Istuimme odottamassa vuoroamme käytävässä jonkinlaisilla puulaatikoilla. Professori Rapola piti vastaanotot kotonaan, ja huoneoverini, joka oli hänen oppilaansa, kertoi istuvansa olohuoneessa odottamassa ja luke-

vansa pöydälle huomaavaisesti asetettua uutta suomalaista kirjallisuutta.

Professori Hakulinen oli ohjauksessaan vaativa, tarkka ja asiallinen. Yleensä vastaanotolla puhuttiin pelkkää asiaa. Olin kerran vastaanoton viimeinen ja hämmästyin, kun professori ehdotti, että voisimme kävellä yhtä matkaa Senaatintorin yli yliopistolle.

Laudaturseminaarissa keskustelu esitelmistä oli vaivalloista. Kaikki olivat kyllä lukeeet esitelmän, mutta yleensä vain esitelmän pitäjä ja professori ymmärsivät, mistä oli kysymys. Loistava poikkeus oli opiskelutoverini Päivi Lehtola, nykyisin Rintala, joka keskusteli asiantuntevasti professori Hakulisen kanssa. Arvasimme, että hänestä tulisi kielentutkija.

Seminaarin päätteeksi professori Hakulinen kutsui koko ryhmän kotiinsa Munkkinien Tiilimäentielle toukokuussa. Koti oli kaunis, rouva Hakulinen ystävällinen ja tarjoi lu erinomaista. Me opiskelijat vain olimme jäykkiä kuin seipään nielleet, ja professorin keskustelunaloitusyritykset tyrehtyivät alkuunsa. Kotimatalla sitten vaikeroimme, miksi kukaan ei ollut uskaltanut sanoa mitään.

Professori Hakulinen jakoi laudaturtyön aiheiksi tutkimuksia eri ruumiinosien nimityksistä. Ainakin yksi opiskelutoverini teki työnsä aiheesta *polvi*. Minä sain aiheeksi »Polven alapuolisten jalan osien nimitykset suomen murteissa». Olisikohan tämä ollut aiheista viimeinen, koska siinä olivat varpaatkin mukana. Aina kun kerroin työni aiheen jollekin, kuulija purskahti nauruun. Minusta aiheesta ei ollut mitään nauramista. Aihe oli selkeä ja helposti jäsenneltävä, ja tärkeintä oli tuntea tutkivansa sellaista, jota kukaan muu ei ollut tutkinut.

Kokosin työni aineiston Sanakirjasäätiön murresanalaatikoista. Professori Hakulinen oli Sanakirjasäätiön johtaja, ja virkailijat kutsuivat häntä takanapäin nimellä Hänen Hirmuisuutensa, kuten Lars Gabriel von Haartmania aikoinaan.

Professori Hakulinen ohjasi laudaturtyön tekemistä hyvin tunnollisesti, luki konseptin ja teki asiallisia huomautuksia. Sain kyllä kokeneemmilta opiskelijoilta vihjeen, että vastaanotolla kannatti käydä harvoin. Joka kerta sai näet uusia lähdevihjeitä, ja työn tekeminen olisi saattanut venyä loputtomiin. Suurin tunnustus oli, että kun olin osoittanut erään tutkijan väitteen perättömäksi, professori oli kirjoittanut kohdan viereen kauniilla käsialallaan »hyvä».

Sinä lukuvuonna, kun tein laudaturtyötä, kuuntelin professori Hakulisen luentosarjaa käänöslainoista. Luennot olivat kahdeksalta aamulla, muistaakseni lauantaisin. Huonetoverini valitti joka kerran lähtiessäni, miksi hänen piti herätä herätyskelloni soittoon moiseen aikaan. Luennoilla muistan ihmetelleeni, miten täydellistä ja samalla luontevaa suomen kieltä professori Hakulinen puhui. Sellaista kieltä oli ilo kuunnella.

Olin maaliskuussa pro gradu -kokeessa ja toukokuussa suomen laudaturin lopputentissä. Laudaturtentin kirjat olivat minusta paljon mielenkiintoisempia kuin cum laude -tentin. Tentin suullisen osan professori Hakulinen piti kotonaan työhuoneessaan Munkkiniemessä, ja tentti oli oikeastaan keskustelua. Silloin minulle tuli haikea tunne. Opinnot piti lopettaa juuri nyt, kun viimeinkin alkoi käsittää, mistä tässä suomen kielen opiskelussa oli ollut kysymys.

Oli tapana, että lopputentistä päästyä lähetettiin pääaineen professorille kukkia. Kukkien mukaan yritettiin keksiä jokin aiheeseen sopiva sitaatti esimerkiksi vanhasta kirjasuomesta. Pitkän etsimisen jälkeen olin valinnut tekstin: »Haigjat metu noutanee, niin cuin Plato puhune» eli karvasta seuraa makea.

▷

Kun seuraavana vuonna valmistuin, professori Hakulinen tuli publiikissa ystävällisesti onnittelemaan.

Minusta tuli äidinkielenopettaja niin kuin kai useimmista professori Hakulisen oppilaista. Jälkeenpäin olin iloinen, että olin päässyt hänen oppilaakseen. Arvostin hänen vaativuuttaan ja tarkkuuttaan ohjaajana. Kaipa siitä jäi jäljelle jonkinlainen käsitys tieteellisestä ajattelusta. Vaikka kaiut monenlaisista kielenkuvausjärjestelmistä ovat pyyhkäisseet ylitseni, Hakulisen Suomen kielen rakenne ja kehitys on säilynyt tärkeänä lähdeaineena kirjahyllyssäni. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Louhelankatu 11 C 12, 80110 Joensuu

LAURI HAKULINEN JA VIRITTÄJÄ

—♦—
LEA LAITINEN

Kun Eira Penttinen — suomen kielen laitoksen nykyinen amanuenssi — tuli opiskelemaan suomea Helsingin yliopistoon vuonna 1960, Lauri Hakulinen piti ensimmäisen vuoden opiskelijoille johdantokurssia. Hän sanoi kurssilla nämä unohtumattomat sanat: »Virittäjää lukematon suomenopiskelija on luonnottomuus».

Itse tulin opiskelemaan viisi vuotta myöhemmin, Hakulisen jäätyä jo eläkkeelle, mutta sama henki eli laitoksessa edelleenkin, sillä tilasin Virittäjän heti, vaikka en sitä ennen ollut kuullut koko lehdestä.

Lauri Hakulinen sen sijaan luki Virittäjää jo koulupoikana Turussa. Hän nimittäin kirjoitti Virittäjään ensimmäisen kerran tsaarinaikana vuonna 1916 — siis 16-vuotiaana — nimimerkillä Julkaisija. Kyse oli sellaisten sanojen kuin *julkaista*, *halkaista* astevaihtelusta. Siitä asti Hakulinen kirjoittikin Virittäjään melkein joka vuosi yli kuudenkymmenen vuoden ajan, viimeisen kirjoituksensa 78-vuotiaana. Yhteensä hän kirjoitti elämässään Virittäjään kolmattasataa kirjoitusta, itse asiassa eniten tekstiä lehden koko historiassa.

Virittäjän kirjoittajana Hakulinen käsitteli kaikkia niitä aihepiirejä, jotka tässäkin symposiumissa ovat olleet esillä: kielenhuoltoa, äidinkielenopetusta, kielen merkitystä ja kielentutkimuksen tavoitteita, sanastonkeruuta, sanahistoriaa ja -semantiikkaa. Hän esitteli jatkuvasti lukijoilleen kotimaista ja kansainvälistä kielitieteellistä kirjallisuutta, etenkin unkarin-, viron-, ranskan- ja saksankielistä.

24-vuotiaana Lauri Hakulisesta tuli Virittäjän toimitussihteeri, ja siinä tehtävässä hän toimi 12 vuotta. Tuona aikana lehden sivumäärä nousi 150 sivusta tasaisesti ylöspäin; joinakin vuosina päästiin jo 30-luvulla yli 500 sivun. Lehteen ilmaantuivat monet vakio-

1.—3. n:o.
1925.

VIRITTÄJÄ

UUSI JAKSO.

KOTIKIELEN SEURAN AIKAKAUSLEHTI.

YHDEKSÄSKOLMATTI VUOSIKERTA.

TOIMITUS:

JALO KALIMA,	LAURI KETTUNEN,	AARNI PENTTILÄ,
MARTTI RAPOLA,	E. A. SAARIMAA,	VÄINÖ SALMINEN,
VIIVI TUNKELO,	VILJO TARKIAINEN,	E. A. TUNKELO,
taloudenhoitaja;	YRJÖ TOIVONEN,	vastaava ja päätoimittaja;
os. Hallitusk. 1; puh. 528.		os. Hallitusk. 1; puh. 528.
	LAURI HAKULINEN,	
	toimitussihteeri.	

Virittäjän tämän vihon sisällys: *Martti Rapola*, Kappale suomen kielen vokaalien historiaa; *E. A. Tunkelo*, Puheäänellisen ja puheäänettömän loppukonsonantin vaihtelusta lyydiläismurteissa ja vepsässä; *Aino Oksanen*, J. Linnankosken „Jeftan tyttären“ synnystä; *L. Hnen*, Äidinkielen kieliopin opetuksesta alasteilla; *A. P:la*, Piirteitä ranskalaisen kielentutkimuksen yleisistä periaatteista. — Kirjallisuutta: Festskrift tillägnad Hugo Pipping på hans sextioårsdag, ilm. *A. P:la*; Votjakkilaista kirjallisuutta, ilm. *A. P:la*; Lappische Erzählungen aus Hatfjelldalen von J. Qvigstad; E. A. Saarimaa: Kokoelma ylioppilasaineita ja kokoelma ainekirjoitustehtäviä, ilm. *H.*; Uusi kielenmuistomerkki, kirj. Y. W. — Oikeakielisyyttä.

HELSINKI 1925
KIRJAPAINO-OSAKEYHTIÖ SANA

VIRITTÄJÄ

56. VUOSIKERTA

SISÄLLYS:

MATTI SADENIEMI Nykysuomen sanakirjan ilmestymisen johdosta	1	Kirjallisuutta	
PAAVO RAVILA Uuden maailman kielitiedettä	8	AIMO TURUNEN Nykysuomen sanakirjan I osa ilmestynyt	44
LAURI HAKULINEN Partikkeliemme semologiaa	13	MARTTI RAPOLA Kirjasuomen sanaston historiaa	50
ASKO VILKUNA <i>Hurri</i> -pesye	22	MARTTI RAPOLA Satakuntalainen kotiseutukirja	59
JALO KALIMA Etymologisia poimintoja	30	VILJO NISSILÄ Viron ruotsalaisaluiden paikannimistön tutkimusta	60
PAAVO RAVILA Pieni lisä predikaatiivia koskevaan keskusteluun	34	KUSTAA VILKUNA Kartoitettua ja luetteloitua kansatiedettä	63
Katsauksia		KUSTAA VILKUNA Suurteos tähtipojista	65
KUSTAA VILKUNA Martti Rapolan muotokuvan paljastamistilaisuudessa 9. 11. 1951 pidetty puhe	36	KUSTAA VILKUNA Olaus Magnus esitettynä	66
MARTTI RÄSÄNEN <i>Viro</i> -sanana varhaisin maininta kirjallisuudessa	39	Kielemme käytäntö	
T. J. HINTIKKA Erään kasvinnimen historiaa	39	MATTI KUUSI Nimityksistä <i>sananparsi</i> , <i>sananolasku</i> , <i>puheenparsi</i> ja <i>lauseparsi</i>	66
		Suomen Akatemian kielilautakunnan tiedonantoja	69
		Résumés des articles contenus dans le présent fascicule	70
		Toimitukselle saapunutta kirjallisuutta	74

Vihko ilmestyi 20. 3. 1952

KOTIKIELEN SEURA

palstat kymmeniksi vuosiksi: erilliset osastot mm. äidinkielenopetukselle, yleiselle kielitieteelle ja kielitieteelliselle kirjallisuudelle, samoin artikkelien ranskan- tai saksankieliset tiivistelmät. Muut kansalliset tieteet olivat mukana lehdessä 60-luvun lopulle asti. Virittäjä oli kuitenkin jo hyvin vahvasti kielitieteellinen aikakauskirja.

Vuonna 1937 Hakulisesta tuli Virittäjän päätoimittaja E.A. Saarimaan jälkeen. Hän hoiti tätä työtä 23 vuotta — kauemmin kuin kukaan toinen — ja luotsasi lehden muun muassa sota-aikojen yli. Kotikielen Seurassa toiminta oli silloin vaikeata, kun nuoret miehet olivat rintamalla eikä naisia vielä tuolloin ollut toimihenkilöinä. Kokouksia jouduttiin perumaan ja siirtelemään. Mutta Virittäjä ilmestyi säännöllisesti, vain hieman suppeampana kuin 30-luvulla.

Virittäjän toimituksenkaan kokoukset eivät aina onnistuneet. Kun esimerkiksi V. Tarkiaisen 1940 tammikuussa piti esittää toimituksen kokouksessa laatimansa runo nimeltä Puhe kielestä, kokousta ei pystytty järjestämään. Tarkiaisen esitti runon yksityisesti Hakuliselle — muunnellen ilmeisesti runon alun tilannetta vastaavaksi. Hakulinen julkaisi runon saman vuoden Virittäjässä (s. 84):

Kuules Lauri, kun ma lausun,	mitä mielehen minulle
Hakulinen, kun ma haastan,	äskén tunki tuulen puuska,
kuulko'otte kumppanitkin,	anteli ahava vinha
Virittäjän virkut miehet,	kielemme kehitynnästä...

Virittäjän veljespiiri toimi siis sota-aikanakin virkeästi, mutta sodan jälkeen lehti alkoi oikein kukoistaa. Vuosi 1945 oli ennätys: lehti oli lähes yhtä paksu kuin tällä hetkellä. Tuolloin Hakulinen myös uudisti lehteä. Oikeakielisyyttä-palstasta tuli modernimpi osasto nimeltä Kielemme käytäntö. 1950-luvulla Hakulinen toimi jo professorina, ja hänen tavoitteenaan oli saada julkisuuteen mahdollisimman paljon ensikertalaisia kirjoittajia. Ilmestyi paljon artikkeleita vasta valmistuneiden gradujen pohjalta, mistä päätoimittaja oli tyytyväinen ja ylpeä. Tämä merkitsi myös sitä, että lehden kirjoittajina alkoi olla yhä enemmän naisiakin.

Viimeisen vuosikertansa Lauri Hakulinen toimitti vuonna 1959. Silloin hän oli toimitannut Virittäjää jo yli 15 000 sivua. Eikä suhde Virittäjään päättynyt vielä tähän. Hakulinen jatkoi toimitusneuvoston jäsenenä vielä 26 vuotta, kuolemaansa asti. Itse asiassa hän oli siis Virittäjän lukijana, kirjoittajana, tekijänä ja tukijana kaikkiaan 70 vuoden ajan. Uskomaton kaari — Virittäjähän oli vain yksi Lauri Hakulisen harrastuksista.

Toisin kuin edelliset kirjoittajat, en koskaan tavannut Lauri Hakulista todellisena ihmisenä. Tutustuin häneen ensin lähinnä kielitieteellisissä teksteissä ja sitten myöhemmin arvokkaassa kuvassa Castrenianumin seinällä ja toisaalta myös hänen lastensa piirteissä. Virittäjän kautta välillemme on kuitenkin syntynyt yhteyksiä. Olen huomannut analogioita ja eroja, jotka liittyvät konteksteihin joissa olemme Virittäjää toimittaneet. Kun Hakulinen syntyi tämän vuosisadan kynnyksellä, Suomi kuului tsaarin alaisuuteen. Minun syntymäni aikoihin Hakulinen oli lähes viisikymppinen Virittäjän päätoimittaja itsenäisessä Suomessa. Viisikymmentä vuotta myöhemmin olin itse Virittäjän päätoimittajana EU-Suomessa. Maailmat olivat samat mutta silti erilaiset.

Virittäjäkin on jatkunut samanlaisena, vaikka eroakin voi tarkkaan katsoen havaita. Kuten mainittu, Hakulinen uudisti syntymäni aikoihin Oikeakielisyyttä-palstan Kielemme käytäntö -osastoksi. Minä taas ensi töikseni päätoimittajana poistin saman osaston

▷

Virittäjästä tasan 50 vuotta myöhemmin, mistä joku saattoi hieman pahastuakin. Itse asiassa Hakulisen tekemä muutos toimi kuitenkin pohjana seuraaville muutoksille, samoin kuin hänen tutkimustyönsä loi pohjaa tämänhetkisellet tutkimukselle. Paradoksaalista kyllä voisi sanoa, että Virittäjä julkaisee tällä hetkellä yhä enemmän tutkimusta, joka koskee juuri kieleemme käytäntöä, nousee siitä aineistosta: ihmiskieleen käytössä kiteytyneistä ja yhä uudelleen kiteytyvistä merkityksistä, normeista ja rakenteista.

Ehkä eniten minua on Hakulisen kuvaa Virittäjän sivuilta etsiessäni liikuttanut ajatus 24-vuotiaasta nuorukaisesta. Se johtuu ehkä siitä, että Virittäjän nykyinen toimitussihteerin on juuri saman ikäinen, samoin toinen pojistani. Olen näkevinäni Toni Suutarissa saman intohimon kieleen ja sen tutkimiseen. Mutta löydän Hakulista myös niistä nykynuorista, jotka pohtivat ihmisen ja eläimen samanlaisuutta eettisenä kysymyksenä tai etsivät vaikkapa Intiasta aineetonta kulttuuria länsimaisen materialismin tilalle.

Kirjoittaessaan Virittäjään kielitieteen yleissivistyksellisestä merkityksestä vuonna 1931 Lauri Hakulinen käsitteli mm. sellaisia ihmisen kehityksessä käännteentekeviä keksintöjä kuin kirjainkirjoitus ja arabialainen numerojärjestelmä. Jälkimmäisen teki mahdolliseksi intialainen ajattelu tyhjyydestä — siis nollan idea. Hakulinen kirjoitti (s.234):

Tuntuu kuin olisi jotakin metafyyssillistä symboliikkaa tuossa tosiasiassa, että kylmäjärkisen Euroopan teknillisen loistokulttuurin perusedellytykset on haaveiltu ilmi kansansatujemme sekä tuhannen ja yhden yön tarinoiden kotimaissa, henkeä palvovassa ja ainetta vihaavassa idässä.

Hakulinen oli kielentutkijana kulttuurintutkija ja ihmistutkija. Hän näki kielen ihmissielun peilinä, josta samalla näkyvät myös irvistävän eläimen kasvopiirteet. Kuten tiedämme, hän tutki oikeastaan koko elämänsä ajan näiden kahden puolen yhteyttä: sitä miten luonto ja affektit ihmiskielessä kohtaavat, esimerkiksi silloin kun luontotermeistä tulee tunteenilmauksia. Vielä 68-vuotiaana hän yhtyi Virittäjässä 40 vuoden takaiseen ajatteluunsa: Kieli on kuin sulasisuksinen tulivuori, jonka rinteillä kulttuuri kukkii ruohon tavoin.

Hakulinen halusi ottaa selvää tulivuoren sisuksista mutta myös viljellä sen rinteillä kasvavaa ruohoa. Tältä pohjalta nousi hänen halunsa huoltaa ja viljellä kieltä: se perustui näkemykseen kielestä ajattelun mahdollistajana. Suomesta piti muokata seuraaville sukupolville sellaista kieltä, jolla olisi helpompi ajatella hyvin. 24-vuotiaana hän kirjoitti Virittäjässä näin (1923 s. 33):

Tietoisesti tai vaistomaisesti me pyrimme raivaamaan tuleville sukupolville tietä entistä korkeampaan kulttuuriin. Meissä asuu toivo, että tulevaisuuden ihmisten ajatukset liikkuvat keskimäärin ylevämmällä tasolla kuin meidän. Mitä enemmän puutteellisuutta ja hämääryyttä meidän aivomme kykenevät siivilöimään erilleen suomen kielestä ja mitä muokatumpana, hiotumpana ja ilmeikkäämpänä lapsemme sen meiltä perivät, sitä vähempikahleisina voivat heidän ajatuksensa liikkua **k a i k i l l a** mahdollisilla poluillaan.

Jotta ajatukset voisivat liikkua kaikilla mahdollisilla poluillaan. Siinä on päämäärää vielä 2000-luvunkin Virittäjälle. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kielen laitos, PL 33 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

LAURI HAKULINEN

L ä HIKUVASSA

—♦—
AULI HAKULINEN

Lhdin tuntea isäni neljäkymmentäneljä vuotta. Keskityn tässä suhteemme alkuvuosiin. Kun synnyin välirauhan aikana vuonna 1941, hän oli jo sodasta vapautettu ikämies. Monet niin aatteelliset kuin tieteellisetkin myrskyt ja kiihkot olivat hänen elämässään tuolloin takanapäin — paitsi ne, jotka hän sai kokea minun kanssani 1960-luvulla! Vuonna 1941 isä julkaisi ensimmäisen osan teoksestaan Suomen kielen rakenne ja kehitys; toinen osa ilmestyi pian sodan jälkeen vuonna 1946.

Varhaisin lapsuuteni, jatkosodan aika merkitsi siis isälle paitsi toimintaa kotirintamalla myös sinnikästä tieteellisen työn ylläpitämistä nuorempien kollegojen sotiessa siellä josakin. Osan tuosta ajasta me lapset olimme äidin kanssa »sotaa paossa» eli Helsingin pommituksilta turvassa Tuusulassa tai Loimaalla.

Suuri ikäero, sota-aika ja se, että isä teki aina työtä, vaikuttivat niin, että perheemme ei muodostanut toimintayksikköä. Ylipäänsä tuohon aikaan lapset ja aikuiset elivät enemmän erillään kuin nyt. Koska meillä ei ollut kesäpaikkaa, meidät lapset lähetettiin osaksi kesää ensin tuttavien ja sukulaisten hoteisiin maalle, sitten oppikoululaisina meidän oli määrä yhdistää huvi ja hyöty, joten kesät vietettiin ruotsin-, englannin- tai saksankielisessä ympäristössä. Jatkuva erillään olo johti säännölliseen kirjeenvaihtoon eri osapuolten välillä, elämänohjeita matkailijoille Munkkiniemestä, aforistisia tilannekuvauksia veljeltä; omista rehellisen tuntuista raporteista oli karsittu koti-ikävä, joka on sitten kirjattu päiväkirjaan. Ulkomaanmatkat olivat muuten vielä 50-luvulla melko harvinaisia, joten tällainen sijoitus meidän kesiimme oli jonkin verran epätavallista. Isäkin kävi etupäässä kongresseissa ja esitelmämatkoilla, ja vasta kun minut oli leivottu ylioppilaaksi 1959, hän teki äidin kanssa pitkän lomamatkan Kreikkaan, josta oli klassillisen lyseon käyneenä varmaan koko ikänsä ehtinyt haaveilla. Kaunista on mielestäni tässä se, että isä halusi meille sitä, mistä itse oli jäänyt nuorena paitsi: kiireetöntä ja huoletonta oppimista, hedelmällistä joutenoloa vailla puurtamisen ja aherruksen tylsistyttäviä seurauksia.

Isä oli pitkäkökö mutta hintelä mies, joka käytti käsivoimiaan lähinnä salkun kantamiseen ja kirjoituskoneen naputtelemiseen. Olemme hiljattain oppineet, miten vaarallista voimailu on, jos haluaa elää vanhaksi. Isän sitkeyden ja terveyden salaisuus oli luultavasti paitsi köyhän lapsuuden tarjoama niukka mutta tarkoituksenmukainen ravinto myös jokaamuinen kyykistely ja koukistelu 30-luvun »Akateemisista ukoista» opituin liikkein, reipas säännöllinen iltakävely sekä tavattoman optimistinen luonne. Synkkänä en isää nähnyt koskaan, surullisena tietysti joskus. Ennen vuotta 1963 isä ei ollut päivääkään sairaana eikä hänellä edes ollut hampaissaan paikkoja! Maailmankuvani romahti tuona vuonna: tahtoihminen, jolta tuntuivat puuttuvan normaalit inhimilliset viat ja heikkoudet, ▷

joutui vähäpätöisen keuhkokuumeen nujertamana sairaalaan. Siitä alkoi itsenäistymiseni ja seurasivat 60-luvun myrskyisät mielipidekiistamme. Olimme syntyneet eri aikakausina, ja minun elämästäni tuli väkisin rosoisempi ja rikkonaisempi. Pahoissa tilanteissa isä ei kuitenkaan kääntynyt minua vastaan, ainakaan useimmiten.

Isä oli viimeistä piirtoa myöten humanisti, ihmiskielen ja inhimillisten merkitysten tutkija. Eläimet hyttysistä koiriin olivat hänelle »järjettömiä luontokappaleita», ja vielä asenteiltaan jo lientyneenä vanhuksena hän tyytyi puhuttelemaan sohvalle loikovaa kisaani vain etäältä, toistellen kohteliaasti: »pitkä poika, pitkä poika». Hänen kertomansa jatkosadun päähenkilöitä olivat riskilä ja lunni, joita äiti luuli gangstereiksi. Puutarhan isä otti vastaan urheasti, haasteena, taisteluna luonnosta tunkeutuvaa kaaosta vastaan: piti leikata ruohoa ja pensaita, lakaista lehtiä ja roskia, ja samalla kasvattaa tiheä aita suojelemaan ohikulkijoiden katseilta.

Koskaan isä ei ilmaissut haluavansa meitä lapsia tietylle alalle eikä tarjonnut ensimmäistäkään osviittaa mahdollisen elämäuran varalle, vaikka yliopistoon menoa lieene pidetty itsestään selvänä. Koulutyöhön ei puututtu ja koskaan ei kehuttu. Itse oli tie löydettävä. Kasvatus tuntui kuitenkin suoraan tai epäsuorasti kaikessa mitä hän teki: olihan siinä meillä ihmisen malli — eettisesti erehtymätön, väsymätön, aina oikeassa. Kielitaidon ja hyödyllisesti käytetyn vapaa-ajan merkityksestä mainitsin jo. Puhe ja kieli olivat monella tavoin esillä jokapäiväisessä olemisessamme. Ennen avioliittoaan äiti oli työskennellyt Suomen Varsovan, Haagin ja Budapestin lähetystöissä ja oli näin ollen hyvin monikielinen ja siinäkin suhteessa edustava. Virolaiset ja unkarilaiset kollegat olivat säännöllisiä vieraitamme, ja vanhempien salakieli oli ruotsi, myöhemmin unkari.

Mutta saimme monenlaista suomenkielenkäytön opetustakin. Olen kehittänyt lukuaittoni astialla istuessa Erkki Tantun sananparsikirjojen avulla, ja sananparret olivat muutenkin tärkeä osa kommunikointia. Aamuherätys oli joko varsinaissuomalainen tai sakkolalainen. Isä huuteli eteisessä kaikuvasti jotain seuraavista, huonoina aamuina kaikkia: 1. Elliptinen, lyhyin esitys: »Ja meidän poja makkava vaa.» 2. Komeasti kalskahtava: »Kaikylös jokka hautausmaan airan täl pualen makkava.» 3. Sakkolasta peräisin oleva dialogi: » – Nous pois poikain, jo kukko laul! – On kukol virsii. – Nous pois poikain, jo kyläl kynneteä! – On kyläl kyntäjii. – Nous pois poikain, jo huttu jeähtyy! – Mis miu isävainai suurluska on?»

Ruokapöytään tullessaan isä saattoi tokaista: »Tuon kun syö niin kotvan nälkästä hoastattoo», ja lisää tarjottaessa joko: »Kyl suu söis ja vatsaki vastaan ottais mut ko vanhat vaatteet repijäät», taikka: »Parempi rikkaan riista jäämään kuin köyhän vatsa repiämään».

Latinaa opimme eniten saunassa. Lauteilla skandeerattiin kuorossa heksametreja seuraavaan tyyliin: »At tuba terribili sonitu taratantara dixit», joka jäi hauskan muotonsa takia mieleen, taikka »Donec eris felix multos numerabis amicos, tempora si fuerint nubila, solus eris», johon jo sisältyi opetuskin, toisin sanoen 'Onnellisella on paljon ystäviä mutta kun päivä menee pilveen olet yksin'.

Fennistiikkaan perehdyimme vähemmän, ehkä lähinnä kuulemalla sattumoisin »akusatiivikeskusteluja», kuten äiti nimitti kollegojen kyläilyjä, ja näkemällä professoreita ja opiskelijoita lähikuvassa, tuskin kuitenkaan ymmärtäen, mitä he oikeasti tekivät. Hartaana pohdiskelijana muistan Aarni Penttilän, mutta kukaan ei voittanut hauskuudessa runoilija Martti Haaviota, joka lapsuuden ystävänä uskalsi kiusoitella isää ja sai tämän nauramaankin.

Kielenhuolto sen sijaan oli kyllä muistaakseni hyvin vahvasti esillä. Kun Helsinkiin ilmestyi muovisia sadetakkeja joskus 40-luvun puolivälin jälkeen, puhuttiin vielä *plastii-kista*, ja me lapset vaihdoimme tehtaalta hakemiamme erivärisiä »lastiikkipalasia», kun kiiltokuvia ei ollut. Isä keksi *plastiikille* suomennoksen *muovi*, joka otti heti tulta. Pihan lapsetkin huomasivat sen pian ja esittivät kerran, että Hakulisen setä on seissyt Tiilimäen kotinsa parvekkeella ja huutanut sieltä eri suuntiin: »muovi muovi muovi», ja niin on saatu sana leviämään.

Meidän helsinkiläispuheisiimme isä puuttui — lempeästi tosin — tuon tuostakin, pilaili äidin hämäläisyyksillä tai kehotti tätä käyttämään substantiiveja pronominiin sijasta. Joskus isä pauhasi kiihtyneenä tuosta tai tästä kamaluudesta, joka »piittaa korvaa niin» — huumori oli näissä päivittelyissä aina mukana. Parhaiten jäi mieleen paheksuttava *alkaa tekemään* -ilmaus, joka silloin ei vielä ollut yhtä laajalle levinnyt kuin nyt, ja translatiivin paremmuus, koska äitini hämäläisenä käytti vaihtoehtoa *Tuli tehtyä*. »Tehdyksi», huusi isä. Nykyään molemmat ovat luvallisia yleiskielessäkin. Maamme-laulua lauletaessa kärsin nykyisinkin aina viimeisen säkeistön kohdalla, sillä isä teroitti mieleemme, että on laulettava »ja kerran laulus synnyinmaa **korkeemman** kaiun saa», koska se on optimistisempi kuin »korkeimman», kuten kansa nykyään veisaa. Possessiivisuffiksit olivat ilmeisesti jo 40-luvun Helsingin puhekielestä väistymässä. Tarina nimittäin kertoo, että olin polvenkorkuisena isän oppeja noudattaen oikaissut veljeäni seuraavasti: »Keekko, ei saa sanoo *minun banaa*, pitää sanoo *minun banaa-ni*».

Isän virallinen 100-vuotispäivä oli keskiviikko. Keskiviikkoiltana myöhään oli kova ukonilma. Yritin keksiä tuolle meteorologiselle ilmiölle affektisen merkityksen, ja kek-sinkin. Sieltä se ukko — isäni nimitys siitä lähtien kun lastenlapset syntyivät — nyt viestittää voimakkaasti tuonpuoleisesta tyytymättömyyttään symposiumin otsikkoon. Jos joku näet oli kirjoittanut uutiseen »Matti Meikäläinen 50 vuotta» tai »Suomen Makkaratehdas 75 vuotta», isä kysyi tuskastuneena: »Tehnyt MITÄ? Ollut MISSÄ?» Näissä tapauksissa siis oikeampi muoto olisi ollut *50-vuotias* ja *75-vuotias*. Symposiumin otsikko olisi siis saanut tuta Hakulisen punakynää, ehkä korjattu muotoon *Lauri Hakulisen syntymästä 100 vuotta*. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki

Sähköposti: auli.hakulinen@helsinki.fi

»POROSORSA LIJOKSESSA RYPLÄTTI»

*Ahti Rytkönen haastattelemassa Anna Töyrylää Iitin Koskenniskassa vuonna 1926.
(Valokuvaajana Aino Oksanen. Kuva Museovirastosta.)*

—•—
ESA SIRONEN

Kun äidinkielen lehtori, kansatieteilijä Ahti Rytkönen (1899-1989) hopeapäisenä kunniavieraana osallistui vanhan opinahjonsa, Jyväskylän Kasvatusopillisen Korkeakoulun vuosijuhliin ja tapaamisiin, hänen entiset, itsekin jo harmaantuneet oppilaansa tervehtivät häntä kysymällä: »Vieläkö se porosorsa lijoksessa ryplättää?»¹

Se oli erään heimon salasana, akateemisena arvoituksena kierrätetty itäsuomalainen murreilmaisu. Rytkönen oli itse törmännyt siihen vastavalmistuneena opettajana Maaninگان Tuovilanlahdella, jossa joutui aluksi itsekin oppilaaksi savon murteessa. Se oli kieltä, Rytkönen kertoi, jota »ei koulussa kysytty, ei oppihuoneissa osattu», niin kuin Vihta-Paavo runoili, sillä kertaa tosin mustalaisten kieltä tarkoittaen.

Vihta-Paavo oli 1800-luvun alkupuoliskolla vaikuttanut yläsavolainen kansanrunoilija, josta juuri oli ilmestynyt nuoren Martti Haavion pienoiselämäkerta. Elettiin 1920-luvun alkua, eikä nykyaika ollut vielä kukaan kovin syvältä muokannut Rytkösen kohtaamaa savolaista elämänmenoa. Esineiltään, tavoiltaan ja puheenparreltaan ympäristö oli aarreaitta kansanomaisesta kielestä ja kulttuurista kiinnostuneelle opettajalle. Tuoretta aineistoa kulki kouluunkin oppilaiden mukana.

¹ Kirjoitus pohjautuu Pertti Laakson 1980-luvun alussa tekemiin haastattelunauhoihin, joita säilytetään Jyväskylän yliopiston museossa.

»Myö soutoo sutkistettiin, etelästä tuulta huhhaottelj, tiirat tirritti, taevas olj rastaanrinnassa, kosken alla tukkipuita vitkotti.»

Sitä laatua tulvi korvaan päivittäin, ja löytyipä sitä oppilaiden vihkoistakin, Rytkönen on muistellut.

O HJELMANJULISTUS

Erään oppilaansa aineesta Rytkönen keksi lauseen, josta vuosikymmeniä myöhemmin tuli hänen opetusoppinsa kulmakivi Jyväskylän Kasvatusopillisessa Korkeakoulussa. Hänellä oli tapana aloittaa jokasyksyinen luentosarjansa kansatieteestä tuolla vihkosta löytämällään lauseella: »Kirjoitin sen taululle ja kysyin mitä tämä merkitsee?»

Rytkönen oli laskeskellut, että silloiseen kansakoulun kurssiin sisältyi noin 350 kansatieteellistä nimitystä. Oli käsikiviä, jänislankoja, navetan parsia. Mutta kansatiede ja kansanrunouden tutkimus tarjosi muutakin mielenkiintoista kansan parissa toimiville kansanlasten kasvattajille. Opettajan piti ymmärtää, mitä hänen oppilaansa sanovat ja kirjoittavat. »Taululle kirjoittamastani lauseesta arveltiin, että siinä varmaan jokin sorsalintu rypee tai ränkättää liejukossa.»

Kerran kuitenkin eräs oppilas osasi selostaa oikein sanojen merkityksen. »Totesin, että tämä on ensimmäinen kerta, kun näin tapahtuu. Kuinkas se on ymmärrettävissä? Oppilas vastasi, että hänen veljensä valmistui täältä pari vuotta sitten.»

SAVUPIRTTIEN SANAVIISAUTTA

Rytkösen esimerkkilauseessa kuvaillaan kotoista savolaista aamupuhdetta. »Porosorsa» tarkoittaa kahvipannua, jolle keksittiin innolla ja rakkaudella muitakin nokkelia kuvakielisiä nimityksiä. »Länttä lieteen», tokaisi tukkilainen.

Poroja löytyi sorsan sisä- ja ulkopuolelta, sillä pannua haudutettiin »lijoksessa» eli lieden suuhun kasatulla hiilloksella.

Siinä porosorsa »ryplätti», ja siitä päästiin mukavalle retkelle Rytkösen rakkaimmalle kielityömaalle, kuvakielen maailmaan. Aineistoa hän oli noukkinut luentoonsa niin päivän lehdistä, uusimmasta kaunokirjallisuudesta kuin Kasvatusopillisen Korkeakoulun silloisen harjoituskoulun pihalta — omaan alkulauseeseensa loppuksi palaten.

»Kokonaisuutena nuo kolme tarkasteltua sanaa ovat kiintoisa kieliluomus, tenhoavan taiteellisen vaikutelman luova, ikään kuin korvin nähty tunnelmallinen taulu», Rytkönen tiivisti.

KIELIVOIMISTELUA

Rytkönen kierrätti luennoillaan myös Suomen karttoja, joihin oppilaat merkitsivät värikyntällä kotipitäjänsä kohdalle käytetäänkö siellä esimerkiksi sanontaa »vasta» vai »vih-ta». Niin löydettiin murrerajoja.

»Muistan eräästä opiskelijoiden illanvietosta ohjelmanumeron», Rytkönen kertoi. Sisään käveli poika, jonka jalkapohjiin oli sidottu vastat. Piti hoksata, että siinä esitettiin »vastoinkäymistä».

Kielimiehenä Rytkönen oli opiskeluaikanaan selättänyt Jyväskylän seminaarin voi-

▷

mistelun lehtorinkin. Rytkönen tentti anatomiaa ja huomasi myös suluissa olevien latina-laisten nimien juurtuvan mukavasti muistiin. Terveysopin kokeessa lehtori, myöhempi ylitarkastaja Arvo Vartia osoitti kuvataulua ja kysyi, mikä lihas tuossa on?

»Onni oli suopea. Sanoin että se on musculus ternocleido mastoideos. Sen jälkeen Vartia ei kysynyt minulta mitään. Sain tentistä korkeimman arvosanan.»

Vanhan, tällä välin jo korkeakouluksi korotetun seminaarinsa lehtoriksi Rytkönen palasi talvisodan alla Helsingistä häntä koipien välissä. Hänen väitöskirjansa »pre-grammatisesta kielentutkimuksesta» oli arvovaltaiselta taholta torjuttu.

»Erkki Itkonen leimasi minut täysin hoopoksi. Minä elän muka jossakin kritiikittömässä mielikuvien maailmassa.»

Epäiltiin myös Rytkösen itse keksineen sanojaan tai että savolaiset sepittäivät niitä tuosta vaan keskustellessaan. Jäykkien länsimurteiden tuntijat eivät tunnistaneet itäsuomalaisen lauseen lupsakkaa, sujuvaa osuvuutta.

KIELIMIESTEN KLAANIT

Jyväskylässä Rytkönen saattoi kuitenkin jatkaa »olemattomien sanojen tutkimista» ja kielikansatieteellistä kirjoitteluaan. Myhäileviä pikku tutkielmia syntyi niin Emäntälehteen (»Entisaikojen valaistusneuvoista»), Vaatturiin (»Vaatteen sana- ja taikamaailmasta») kuin Kuuloviestiin (»Kansanomaista korvaviisautta»), paikallislehdistä puhumattaakaan. Uutterasti Rytkönen kartutti ja jakoi nyrkkipostissa myös omaa eripainosten sarjaansa »Kielentutkimuksen työmaalta». Kokosipa hän niistä kirjankin. Vuonna 1949 ilmestyneen Kansan syvistä riveistä löytää yhä yleisten kirjastojen kansatieteen hyllystä. Unohduksista, varaston puolelta, on osattava onkia esiin Rytkösen varhaisemmat teokset, semanttisesti ja visuaalisesti rikkaat Savupirttien kansaa (1931), Tuohitorven mailta (1933) ja Tuulastulilta (1935).

Rytkösen savolaistrilogia sai innostuneen vastaanoton aikanaan muun muassa Viritäjässä. Lauri Hakulinen viittasi »sanoja ja asioita» -arvostelussaan vuonna 1931 oitis Juhani Ahon Rautatiehen ja Joel Lehtosen Putkinotkoon, joiden kuvaa savolaisuudesta Rytkönen hänen mielestään syvensi ja jopa korjasi. Samuli Paulaharjun kaltaiseen uusintapainosten imuun Rytkönen ei kuitenkaan päässyt. Ehkä murteiden nykyisen paluun myötä aika olisi kypsymässä myös näille Rytkösen viime hetkellä löytämille ja kirjoihinsa pelastamille savupirttien sanakuninkaille.

»Assuu pilven takana», tupakoitsijasta sanottiin, vaikka muuten saattoi mies olla »sii-vo ku sääne». Tarkoitukseen sopimattomat työkalut taas olivat »käömättömiä ku Saastamoosen muikut».

Rytkösen Jyväskylään juurtumista edesauttoi paikallisten kielimiesten pikku klaani, jota Rytkösen ikätoveri, rehtori Aarni Penttilä erityisesti vaali. Myös Penttilä oli Helsingissä reputettu tieteellinen hylkiö, jonka jättiläistyötä, liki 700-sivuista Suomen kielioppia (1957) ei kelpuutettu vanhan Setälän selättäjäksi. Sanoilla leikkimistä pettymys ei Penttilästä kuitenkaan sammuttanut. »Sutuus on hukassa pinninnä», kuuluu yksi kampuksella yhä muistettu penttilismi, ja selvää suomeahan se on.

Syvällisiä piti yliopistossa harrastaa, mutta ei liian vakavia, Penttilä teroitti. Siitä kävi todisteena hänen kiiteltu ja pitkään käytössä ollut Aapisensa. »Kampuksen» Penttilä yritti puoliksi tosissaan korvata uudissanalla »siljo», joka oli murretta ja tarkoitti sileää, ta-

saista aluetta. Olihan Juhani Siljokin asunut ja työskennellyt Jyväskylän yliopistoalueella, saanut sinne oman nimikkokujansa. Sanauudistus ei mennyt kuitenkaan läpi.

DAVID PYHÄ PROFEETTA

Ruovedellä oli erään aitan hiirilankusta löydetty kaiverrusta, jonka kummalliset merkit muistuttivat kirjaimia, vaikka tekstissä ei sananvärejä ollutkaan. Aamulehti julkaisi siitä kuvalla varustetun uutisen. Se sattui Rytkösen käsiin opettajainhuoneessa, jonka pöydällä lojui pino vanhoja lehtiä. Jutussa mainittiin, että vanhaa kirjoitusta oli tutkittu ja käyty katsomassakin, mutta siitä ei ollut saatu selvyyttä.

»Huomasin, että siinä toistui merkki, jossa oli vinoviiva ylhäältä vasemmalle ja siinä häntä. Se ei ollut mikään tuttu kirjain, mutta sijoitin sille eri vokaaliarvoja. Asettamalla sen ä:ksi, sain keskelle sanan *vähä*. Konsonanteista *v* ja *h* näkyi hieman hahmoa. Edellisistä sanoista sain syntymään *siuna se vähä*. Sitten arvasin: *salis*. Arvelin ensin, että kyseessä olisi taivaan sali, mutta muistin, että pitkä vokaali voitiin kirjoittaa myös lyhyenä. Sana oli siis *saalis*. Lauseeksi tuli: *siuna se vähä salis kuin lienepi mejän*.»

»Kirjoitin tästä lehteen. Arvelin että jyvääitan lankussa on kristillinen loitsu, jossa rukoillaan siunausta sadolle.»

Aamulehti julkaisi ratkaisun etusivullaan kissankokoisin kirjaimin. Sen mukaan »muuan ahkera lehtori Ahti Rytkönen Jyväskylästä esittää tällaisen tulkinnan». Sen lehtikin hyväksyy. Kymmenet muut saapuneet ehdotukset hylätään.

Rytkönen matkusti myös paikan päälle aittaa tutkimaan. Oli kirkas tammikuun päivä ja lankku nostettiin hangelle. Huomattiin, että rivin lopusta erottui vielä yksi sana — *larris*.

Selvisi lopulta sekin, että kyseessä oli vanhan virsikirjan Daavidin virsi, maatalousvirsi, sen kahdeksannen värssyn kaksi ensimmäistä riviä. Rytkönen laati aiheesta vielä pari alakertaa Aamulehteen.

OMAN AIKANSÄ ESTONIA

Samalla tavoin selvisi Luupuveden salaperäinen kivikirjoitus, jota oli epäilty milloin Pähkinäsaaren rauhan, milloin muinaisten heimosotien rajamerkiksi.

Rytkönen tunsikin sikäläisiä hautustapoja ja keksi pian, että kyseessä oli kivikarsikko. Niin aukeni sammaloitunut viesti hääveneen 1800-luvun alussa tapahtuneesta traagisesta kaatumisesta. Häätalon kolme veljestä, tytär ja vanhaemäntä olivat hukkuneet hyisenä marraskuun päivänä, mutta morsian ja sulhanen pelastuneet.

»Kirjoitin tästä Kiuruvesi-lehteen, jossa juttu ilmestyikin. Yleensä pitäjänlehdet äärimmäisen vastahakoisesti julkaisivat vieraiden kirjoituksia», Rytkönen oli huomannut. Ulkopuolista, ehkä hieman eri tavalla kirjoitettavaa ei haluttu päästää omalle ikimuistoiselle reviiirille.

Karsaasti Rytkösen lehtikirjoitteluun suhtauduttiin myös arvovaltaisissa yliopistopiireissä. Kun Rytkönen 1950-luvulla haki virkaa Helsingistä, turhaan tietenkin, professori Itkonen kuittasi nämä kirjoitelmat lausunnossaan akateemisen korskeasti: »En ole niitä lukenut.»

Kustaa Vilkkunan vastaava tuotanto sen sijaan tunnustettiin.

▷

Ehkä Rytkösen muurahaisentyöstä puuttui oman pesän tuttu tuoksu. Hän ei kartuttanut jyvillään oikeata laaria. Kansallisten tieteiden piirissä, kuten 1930-luvun Virittäjää silmäilemällä voi vakuuttua, oli taipumusta puhdasoppisuuteen ja puoluekuriin, jota hyvinkin voi rinnastaa muihin keskusjohtoihin yhden totuuden järjestelmiin. Pikku erimielisyydestä tai silkasta erheestä esimerkistä murrerajan määrittelyssä oli vaarassa tulla, jos ei ammuksi niin kirotuksi, kohdelluksi ulkoisena, vihamielisenä vastustajana.

»Harvoin lienen käynyt vastenmielisempään työhön» — Lauri Kettunen (Virittäjä 1932, 185) sivalsi vastineessaan virkatoveriaan Martti Rapolaa, joka tilyssä arviossaan (Virittäjä 1932, 82) ei ollut katsonut »Kettusen kirjan täyttävän sellaisia vaatimuksia, joita yliopistolliselle kurssikirjalle on asetettava».

Kärkevä polemiikin julkistaminen, Kettunen kiitti, on kuitenkin »reilumpaa kuin kaikenkalaiset kahvi- ja tupakkapöytien ympärillä kiertelevät julkisuutta välttelevät arvostelut, jollaisia sitten luottamuksellisesti taritaan asioita tuntemattomille».

Joihinkin tällaisiin näkymättömiin, purkamatta jääneisiin miinoin Rytkösenkin tunsu viranhaussa törmänneensä. Hän laati valituskirjeen, jonka Arvi Korhonen tiedekunnan istunnossa kuittasi toteamalla, että se »osoittaa vain rettelöimisen halua ja että sen tekijä on tunnettu 'kverulanti'». »Eikä Rytkönen hellittänytään. »Täytyy kysyä», hän jatkoi kiistelyä julkistamansa valituskirjeen saatteessa (Kielentutkimuksen työmaalta VII), »onko mainittu professori, joka tuntee minut vain noin 10 minuutin pituisen samassa kahvipöydässä istumisen perusteella, nauttinut valmennusta tietyltä taholta.»

Liisa Tainio on tarkentanut Virittäjässä 3/1995 Rytkösen tuotannon kiistanalaisuutta ja sijoittumista kielentutkimuksen kenttään, ja puheena oleviin virantäyttöihin osallistunut Osmo Ikola häntä tai oikeammin Rytköstä lehden seuraavassa numerossa oikaissut. Kuva selkiintyy, samoin se, mikä sai sävyisänä kansanmiehenä tunnetun Rytkösen niin kiihtymään.

»Kun luottavainen pettyy, on se aivan toista kuin epäluuloisen pettyminen», Iris Uurto kirjoitti tilitysromaanissaan Joonas ei välittänyt (1950, 445). »Se tulee hänelle yhtä odottamatta, kuin jos luonnonlait yhtäkkiä lakkaisivat pitämästä paikkaansa.»

Jotakin tällaista Rytkönen lienee kokenut akateemisilla tikkailla keikkuessaan. Hän ei siitä koskaan täysin toipunut, kerrotaan, ja se esti häntä saamasta täyttä tyydytystä muuten ansiokkaasta ja luonteelleen sopineesta lehtorintoimesta. Oppilaiden keskuudessa Rytköstä mieluusti muistellaan, vaikka hän työkseen joutuikin opettamaan varsin kitkerää oikeakielisyyden oppia. Hänellä oli konstinsa ja kevennyksensä, omat riiminpätkänsäkin.

Niin kuin taudin karvas roppi
sulostetaan siirapilla,
niin se kenkku kielioppi
hauskistetaan huumorilla. ■

Kirjoittajan osoite (address):
Valssikuja 6 B 13, 40520 Jyväskylä
Sähköposti: esa99sironen@artic.net

KOULULAISLANGIN SANASTOLÄHTEISTÄ

Esitän seuraavassa tietoja laajahkon koululaisslangiaineiston sanastolähteistä. Aineisto koottiin lomakekyselyn avulla Virroilla vuonna 1990. Kyselyyn vastasi 131 koululaista, joista 94 oli peruskoulun 9. luokalla ja 37 lukion ensimmäisellä tai toisella luokalla. Vastaajista oli tyttöjä 72 ja poikia 59.

Kyselylomakkeessa¹ kysyttiin slangivastineita useille koulumaailmaan, nuorten harrastuksiin ja muuhun vapaa-ajanviettoon ja kiinnostuksenkohteisiin sekä nuorten elämämpiiriin yleisemminkin kuuluville käsitteille, joiden tiedetään aiempien tutkimusten perusteella olevan ainakin jossain määrin alttiita saamaan slangivastineita. Seuraavassa tarkastellaan koululaisslangin sanastolähteitä tämän aineiston pohjalta. Sanastolähteiltään määritettävänä oli yhteensä 2 296 ilmausta. Tutkimusaineisto on esitelty kirjassa Koululaisslangi Virroilla (Saani-lahti–Nahkola 1991). Kyselyssä kertyneistä sanoista osa jäi tutkimusaineiston ulkopuolelle sen vuoksi, että sanan lähde oli epäselvä.

SANASTOLÄHTEIDEN KUVAUS

Sanastolähteiden neljä päätyyppiä alatyyppeineen ovat seuraavat:

A) Otetaan kielessä jo olemassa oleva sana slangisanaksi sellaisenaan, äänneasua muuttamatta, mutta annetaan sanalle uusi merkitys. Tällainen sana on yleensä yleiskielen sana, mutta se voi olla vanha slangi-

sanakin. Vanhan ja uuden merkityksen suhteen mukaan näissä on kyseessä jokin seuraavista:

a) Metafora, kuten *sukelluspuku* 'kondomi', *toukka* 'pikkulapsi', *rusina* 'pää', *meijerit* 'rinnat' ja *ompelukone* 'moottori-pyörä'.

b) Metonymia, kuten *huurteinen* 'olut' ja *hinta* 'raha'. Tässä ryhmässä ovat mukana myös tapaukset, joissa kyseessä on synekdokee, kuten *lätkä* 'jääkiekko pelinä', alun perin 'jääkiekko pelivälineenä'.

c) Satunnaiseen äänteelliseen yhtäläisyyteen perustuva paronymia, kuten *sissi* 'sisko' ja *öljy* (<öoli) 'olut'.

B) Otetaan kielessä jo olemassa oleva sana slangisanaksi muuttamatta sanan merkitystä, mutta muunnetaan sanan äänneasua. Tällainen sana voi olla joko yleiskielen sana tai vanha slangisana. Äänteellisen muuntamisen keinot ovat seuraavat:

a) Slangijohdoksen muodostaminen, jolla tässä tarkoitetaan sellaisia muodosteita, joissa kantasanan ja siitä tehdyn johdoksen alkuosat ovat identtiset. Sanat eroavat siis vain loppuosaltaan, kuten *luikkarit* < *luistimet*, *ruokkis* < *ruokatunti*, *rintsikat* < *rintaliivit* ja *espata* < *esittää* 'kehuskella'.

b) Vartalonsisäinen muuntelu, joka tarkoittaa esimerkiksi proteettisen konsonantin lisäämistä tai — useimmiten — vokaa-lien kvaliteetin muuttamista, kuten *viuna* < *viina* ja *mökätä* < *mokata*.

c) Edellisten kombinaatio, jossa slangijohdosta (a) muodostettaessa myös sanan

¹ Lomakkeen on suunnitellut Heikki Paunonen mallinaan Leif Nyholmin tutkijaryhmän suppeampi lomake, jonka avulla tutkittiin suomenruotsalaista koululaisslangia. Lomaketta on sittemmin edelleen laajentanut virolainen slangintutkija Mai Loog.

alkuosan äänteitä on jollain tavoin muunnettu (b), kuten *snode* < *nortti* 'savuke' ja *fleda* < *letti* 'hiukset'.

d) Typistäminen, kuten *Ape* < *Aperita* ja *ope* < *opettaja*. Typisteissä ovat mukana myös ne tapaukset, joissa sanaa on lyhennetty sisältä, kuten *kemmanen* < *kehitysvamma(i)nen*.

C) Keksitään uusi sana, jota kielessä ei siis tähän asti ole lainkaan ollut. Nämä muodosteet on tuonnempana edelleen jaettu a) pitkiin ja b) lyhyisiin; varsinaisina C-tyypin alatyyppeinä näitä ei silti ole käsitelty. Pitkiksi ilmauksiksi olen laskenut kaksi painohuippua sisältävät ilmaukset, nimittäin yhdyssanat ja sanaliitot sekä vähintään nelitavuiset yhdistämättömät sanat, kuten *kakkosnenä* 'penis', *kulttuuririkaste* 'ulko-maalainen', *putkikameli* 'polkupyörä', *os-taa taskualesta* 'varastaa' ja *vetää laatat* 'oksentaa'. Lyhyitä ovat vain yhden painohuipun sisältävät ilmaukset eli korkeintaan kolmitavuiset yhdistämättömät sanat, kuten

näkimet 'silmälasit' ja *pimeillä* 'tehdä tyhmyyksiä'. Keksityt slangisanat muistuttavat A-tyypin sanoja sikäli, että ne kootaan olemassa olevista vartaloista ja johtimista samaan tapaan kuin muussakin sananmuodostuksessa. Uusia perussanoja ei edes slangiin synny oikeastaan nimeksikään.

D) Lainataan slangiin sana suoraan vieraasta kielestä; kyseistä lainasanaa ei kieleen siis tätä ennen ole lainattu. Tuonnempana olen jaotellut lainat sen mukaan, onko ne saatu englannin kielestä, kuten *mani* 'raha' ja *fuudi* 'ruoka', vai ruotsin kielestä, kuten *kliffa* 'kiva' ja *liksa* 'raha', vai jostain muusta kielestä, kuten *safka* 'ruoka' venäjästä. Lainasanoille on yhteistä B-tyypin sanojen kanssa se, että lainaamisen yhteydessä sanaa usein modifioidaan äänteellisesti jonkin verran. Yksitavuiset sanat ovat slangissa yhtä harvinaisia kuin suomen kielessä muutenkin, minkä vuoksi varsinkin englannista lainattuja sanoja täytyy tavallisesti myös pidentää. Koska englannin sanavartaloista

Taulukko 1. Koululaisslangin sanastolähteet (Virtain aineisto).

sanatyyppi	f	%
A) vanha: merkitys muutettu (yhteensä)	926	40,3
a) metafora	567	24,7
b) metonymia	296	12,9
c) paronymia	63	2,7
B) vanha: äänneasua muutettu (yhteensä)	541	23,6
a) johdos	371	16,2
b) vart.sis.	97	4,2
c) johdos+vart.sis.	36	1,6
d) typiste	37	1,6
C) uusi: keksitty (yhteensä)	610	26,6
a) pitkä ilmaus	353	15,4
b) lyhyt ilmaus	257	11,2
D) uusi: lainattu (yhteensä)	219	9,5
a) englanti	120	5,2
b) ruotsi	89	3,9
c) muu	10	0,4
	2296	100 %

monet ovat yksitavuisia ja konsonanttiloppuisia, niihin on usein ainakin lisättävä loppuvokaali lainaamisen yhteydessä.

ERI SANASTOLÄHTEIDEN OSUUS TUTKIMUSAINEISTOSSA

Taulukossa 1 on mainittu eri sanastolähteistä peräisin olevien sanojen määrä (f) sekä osuus koko tutkitusta sanastosta (%). Samalla on mainittu myös kustakin lähteestä saatujen sanojen jakautuminen eri alatyyppeihin. Havainnollisuuden vuoksi sanastolähteiden neljän päätyypin esiintymien määrät ja prosenttiosuudet on lihavoitu.

Selvästi yleisin keino saada käyttöön slangisana on ottaa jokin jo olemassa oleva sana ja antaa sille uusi merkitys; tällaisia sanoja on 40 % aineistosta. Uusia, keksittyjä ilmauksia on aineistosta runsas neljännes ja äänteellisesti modifioituja olemassa olevia sanoja (alkuperäisessä merkityksessään) on vajaa neljännes. Lainasanojen osuus jää 10 %:n tienoille. Vanhojen sanojen yhteisosuus (A+B) aineistosta on 63,9, uusien (C+D) 36,1 %. Huomautettakoon, että silloin kun kyseessä on jokin attraktiokeskus, jolle muodostetaan erityisen taajaan uusia slanginimityksiä, saattavat varsinkin A-tyyppin vanhat sanat ketjuuntua seuraavaan tapaan: *keskiolut* > *keskusta* (paronyyminen suhde edelliseen) > *väyrynen* (metonyyminen suhde edelliseen).

Alatyypeittäin tarkasteltuna slangin pääsanastolähteet tulevat tarkemmin esiin. Tästä näkökulmasta sanastolähteet jakautuvat yleisyytensä mukaan kolmeksi ryhmäksi. Kaksi lähdeä on selvästi muita yleisempiä, nimittäin uuden sanan keksiminen (C-tyyppi, jota on luontevinta tarkastella jakamattomana sanastolähteenä) sekä vanhan sanan ottaminen slangiin metaforisessa uu-

dessä merkityksessä (A-tyyppin a). Näiden sanastolähteiden osuudet aineiston sanoista ovat 26,6 % ja 24,7 %, joten yhdessä ne kattavat jo puolet tutkimusaineistosta.

Toisen ryhmän muodostavat slangijohdokset, joita edellä on eroteltu kaksi lajia (B-tyyppin a ja c), sekä vanha sana metonymisessä uudessa merkityksessä (A-tyyppin b). Näiden lähteiden osuudet sanastosta ovat 17,8 % ja 12,9 %, ja niiden yhteisosuus aineistosta on lähes kolmannes.

Kolmanteen ryhmään kuuluvat kaikki muut sanastolähteet. Niiden yhteisosuuskin jää alle viidennekseen aineiston sanoista. Yhdelläkään ei ole merkittävää asemaa slangisanojen lähteenä, sillä näiden lähteiden osuudet ovat vain muutaman prosentin luokkaa koko aineistosta. Näistä lähteistä vartalonsisäistä äännemuuntelua ja paronymiaa ei ole pidettykään yleisinä tapoina tuottaa slangisanoja. Vähämerkityksisten lähteiden joukossa on kuitenkin myös sellaisia, joita näkee eri yhteyksissä mainittavan merkittävöiksi slangin sanastolähteiksi. Ensinnäkin lainasanojen asema on aineistossa vähäpätöinen. Ainakaan tämän aineiston pohjalta ei siis näytä olevan perustetta sille etenkin joukkoviestimissä usein esitetylle väitteelle, että koululais-slangi olisi englannin kielen kyllästämää. Englannista otetut lainat ovat kyllä pääosin verrattain uusia, joten niiden määrä lienee pikemminkin kasvamassa kuin vähenemässä². Ruotsista otetut lainat ovat enimmäkseen vanhoja Helsingin slangista kulkeutuneita sanoja. Toinen kiinnostava seikka on typisteiden vähyys. Typisteitä on usein pidetty tyypillisinä slangimuodosteina, mutta määrällisesti ne eivät sitä näytä olevan. Lienee niin, että muutamat taajaan käytetyt typisteet (kuten *ope* ja *ale*) ovat synnyttäneet vaikutelman, että slangisanoja muo-

² Voikin olettaa, että esimerkiksi Helsingin tai Tampereen nykyisessä koululaisslangissa anglismien määrä olisi jonkin verran suurempi kuin tämän tutkimuksen aineistossa.

dostettaisiin useinkin tällä tavoin.

NOMINIEN JA VERBIEN VERTAILUA

Aineistosta pääosa on nomineja. Niitä on 1742 (75,9 %); verbejä on 554 (24,1 %). Eri sanastolähteiden osuudet erikseen nomineista ja verbeistä näkyvät taulukosta 2, jossa on mainittu sanastolähteittäin sanojen määrä (f) sekä niiden osuus toisaalta kaikista nomineista, toisaalta kaikista verbeistä (%). Sanastolähteiden neljän päätyypin luvut on lihavoitu erottumaan alatyypin vastaavista luvuista.

Taulukosta 2 ilmenee nominien ja verbien sanastolähteissä kaksi huomattavaa eroa. Täysin uuden ilmauksen keksiminen (C) on verbeillä kaikkein yleisin lähde. Aineiston verbi-ilmauksista peräti 50 % on tullut slangiin tätä tietä. Nomineista alle 20 % on keksittyjä. Sitä vastoin olemassa olevan sanan ottaminen alkuperäisessä merkityksessä mutta äänteellisesti muunnettuna slangisanaksi (B) on verbeillä harvinaista:

alle 10 % verbeistä on tällaisia. Nomineilla tämä taas on toiseksi yleisin sanastolähde (liki 30 % nomineista). Alatyypeittaisista osuuksista ilmenee, että B-tyypissä sanaluokkien ero syntyy siitä, että slangijohdoksia tehdään nomineista usein mutta verbeistä harvoin.

Myös kaksi muuta sanastolähteiden päätyyppiä (A ja D) ovat nomineilla hiukan yleisempiä kuin verbeillä. Yleistäen voi silti todeta, että yhteistä nomineille ja verbeille on se, että kummissakin on runsaasti vanhoja sanoja uudessa merkityksessä ja niukalti lainasanoja. A-tyypissä huomiota kiinnittää, että metaforien osuus on verbeillä hiukan suurempi kuin nomineilla, mutta metonymiatapaukset painottuvat nomineihin. Lainoista taas voi todeta, että lähes kaikki anglismit ovat nomineja. Kaikkiaan nomineilla vanhaan sanaan pohjautuvien slangisanojen yhteisosuus on 70,4 %, verbeillä vain 43,5 %; vastaavasti uusia on nomineista vain 29,6 % mutta verbeistä 56,5 %.

Keksityt sanat eroavat pituudeltaan

Taulukko 2. Koululaisslangin sanastolähteet erikseen nomineilla (N) ja verbeillä (V).

	N	V	N	V
sanatyyppi	f	f	%	%
A) vanha: merkitys muutettu	728	198	41,8	35,7
a) metafora	420	147	24,1	26,5
b) metonymia	254	42	14,6	7,6
c) paronymia	54	9	3,1	1,6
B) vanha: äänneasua muutettu	498	43	28,6	7,8
a) johdos	350	21	20,1	3,8
b) vart.sis.	78	19	4,5	3,4
c) johdos+vart.sis.	34	2	1,9	0,4
d) typiste	36	1	2,1	0,2
C) uusi: keksitty	329	281	18,9	50,7
a) pitkä ilmaus	185	168	10,6	30,3
b) lyhyt ilmaus	144	113	8,3	20,4
D) uusi: lainattu	187	32	10,7	5,8
a) englanti	110	10	6,3	1,8
b) ruotsi	69	20	4,0	3,6
c) muu	8	2	0,4	0,4

muista slangi-ilmauksista: itse keksityt ilmaukset ovat nimittäin useammin pitkiä kuin lyhyitä, kun taas muista lähteistä saadut ilmaukset ovat voittopuolisesti lyhyitä. Merkityksenmuutoksen kokeneista vanhoista sanoista (A) noin 70 % on lyhyitä, ja vanhat sanat äänteellisesti modifioituina (B) ja lainasanat (D) ovat melkein kaikki lyhyitä. Keksityistä muodosteista (C) sen sijaan lyhyitä on vain runsaat 40 %. Pitkät ilmaukset ovat siis tässä enemmistönä (osuus liki 60 %).

Kuten edellä ilmeni, on uusien sanojen keksiminen tyypillistä nimenomaan verbi-ilmauksia korvaamaan. Verbeille on ominaista myös se, että pitkiä ilmauksia on aineistossa melkein yhtä paljon kuin lyhyitä. Noista pitkistä verbi-ilmauksista yli kaksi kolmasosaa on keksittyjä muodosteita. Pitkät verbi-ilmaukset ovat useimmiten kaksi- tai useampisanaisia ilmauksia, joissa verbiin liittyy objekti tai adverbiaali. Yhdysverbejä slangissa ei muodosteta: aineis-

tossa on vain yksi yhdysverbi (*poskipaskata* 'öksentää').

Nomineilla tilanne on toinen: ensinnäkin uusien sanojen keksiminen ei ole kovin yleistä, ja toiseksi nomineista pitkiä ilmauksia on vain alle neljännes. Pitkät nomini-ilmaukset ovat lähes kaikki yhdyssanoja. Yhteistä verbien kanssa on se, että suhteellisesti katsoen pitkät ilmaukset ovat yleisimpiä keksityssä sanastossa: kaikista pitkistä nomini-ilmauksista lähes puolet on keksittyjä. ■

KARI NAHKOLA

Aittakatu 10 B 4, 33 560 Tampere

LÄHDE

SAANILAHTI, MARJA - NAHKOLA, KARI 1991:

Koululaisslangi Virroilla. Tampereen yliopisto, Virtain tutkimuksia 11. Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.

KOTIKIELEN SEURAN SEURAAVAT KOKOUKSET

Torstaina 10. helmikuuta 2000

Klo 19.15 esitelmöi professori Anssi Peräkylä aiheesta »Miten sosiologi lähestyy kieltä?» Kokous pidetään Tieteiden talon salissa 505 (Kirkkokatu 6, Helsinki).

Tiistaina 14. maaliskuuta 2000

Klo 12.30 Kotikielen Seuran vuosikokous Helsingin yliopiston pienessä juhlasalissa (Fabianinkatu 33, 4. kerros, Helsinki). Kokouksen jälkeen klo 13.15 alkaa seminaari, jossa käsitellään kirjakielen vakiinnuttamista 1800-luvulla. Tarkemmat tiedot myöhemmin.

Torstaina 27. huhtikuuta 2000

Klo 19.15 professori Heikki Paunonen kertoo Helsingin slangista Tieteiden talon salissa 505.

TERVETULOA!

IHMISIÄHÄN NE MERJALAISETKIN OLIVAT...

Riho Grünthal (1999) perää analyysia indoarjalaisen 'miestä, ihmistä' yms. tarkoittavan sanueen epäkelpoudesta *merja*-etnonymiin lähteeksi. Kyseinen sana-aines on liitetty merjaan niin kauan kuin kuollut kansa on tutkijain mieliä kiihottanut, siis aina Castrénista Vasmeriin, joka tällä haavaa näyttää olevan viimeinen kyseistä hypoteesia kiivaasti puolustanut, aihepiiriin perehtynyt tutkija (ks. Ahlqvist 1998: 30). Artikkelissani (mas. 30–31) kiinnitin tarkempaa huomiota lähinnä vain niihin etymologiayrityksiin, jotka ovat nostaneet *merja*-kysymyksen pohdinnan uudelle tasolle. Seuraavassa selvittelen indoiranilaisen hypoteesin pääkohtia sekä muita Grunthalin kirjoituksen ongelmia.¹

INDOIRANILAINEN 'MIES, IHMINEN'

Indoiranilaisperäisen aineksen on katsottu toistuvan Volgan ja Permin alueiden suomalais-ugrilaisten kansojen nimityksissä *merja*, *muroma*, *marij*, *mordva*, *ud-murt* ja *komi-mort* (ks. esim. Gordejev 1964: 64–65; Popov 1973: 98–108; vrt. Agejeva 1990: 63–64). Varmalta näyttää suomalais-permiläisen, varhaiskanta-arjasta lainatun **mertä* 'ihminen, mies' -aineksen esiintyminen udmurtin *murt*, *mort* 'ihminen, mies; muukalainen' ja komin *mort* 'ihminen, mies' -sanojen lisäksi vain mordvan (ersän) *mirď'e*, (mokšan) *mirď'ä* '(avio)mies' -appellatiivissa (ks. UEW: 702), jolla puo-

lestaan katsotaan olevan yhteys *mordva*-etnonymyihin (esim. Popov 1973: 103; Salo 1991: 160 ja toisaalta ËSRJ II: 653–654).

Marien omakielinen nimitys (itämarin) *marij*, (länsimarin) *marâ* 'mari; mies' on merkityksensä puolesta tuntunut luonnolliselta yhdistää tähän sanueeseen. Mainittakoon, että marilaiset kutsuvat udmurtteja nimellä *ódo-marij* 'odo-ihminen' (Lytkin 1964: 61; Popov 1973: 104), joka näyttäisi liittävän udmurtin ja marin ainekset toisiinsa. Äänteellisesti taas *mari*-etnonymia on mahdotonta kuvitella lainatuksi samaisesta indoiranilaisperäisestä lähteestä (ks. Joki 1973: 280–281). *Marille* yleisesti esitettyä iranilaisperäistä etymologiaa (esim. Gordejev 1964: 63–64; Popov 1973: 104–106; Agejeva 1990: 64) eivät kaikki tutkijat pidäkään yksiselitteisen varmana (Bartens 1991: 187).

Etnonymien lisäksi merjalaisia ja marilaisia on aina Castrénista (1856: 16–17) lähtien yritetty kansoinakin sitoa tiiviisti yhteen, mitä Popov (1973: 106) painokkaasti kritisoi, vaikka näkeekin *merja*- ja *mari*-etnonymieissä yhteisen indoiranilaisen alkuperän. Ravila (1937: 11) taas pitää näiden etnonymien yhteenkuuluvuutta varsin epätodennäköisenä (ks. Ahlqvist 1998: 30). Itse en tähän kansojennimiketjuun liitä sen paremmin *merjaa* (ma.) kuin *muromaakaan* (Ahlqvist 1997a). Mikäli marilaisten omakielisen nimityksen voidaan katsoa pohjaavan johonkin eriävään iranilaisperäiseen lähteeseen, jäljelle jää

¹ Vastineeni olen kirjoittanut Suomen Kulttuurirahaston apurahan turvin. Esille tuleva uusi kenttätyöaineisto on kerätty Suomen Akatemian (1998–1999) sekä Venäjän ja Itä-Euroopan instituutin (1998) rahoituksella tehtyjen tutkimusmatkojen aikana.

marij-, *mordva-*, *ud-murt-* ja *komi-mort-* etnonymiryväs.

Volgalaisten kansojen nimitysten voi huomata rakenteeltaan ja semantiikaltaan eroavan permiläisistä. Edelliset voi nähdä vain ja pelkästään »ihmisinä» (*marij*; *mordva*), jälkimmäisten *murt-*, *mort-*ainesta edeltävä määrite taas osoittaa kysymyksessä olevan »tietynlaiset ihmiset»: »*ud*-ihmiset» ja »*komi*-ihmiset». Näiden etnosten määrittelyssä kysymys »millainen?» onkin oleellinen seikka.

Mordva-etnonymiyminä näyttäisi sisältävän pelkän 'ihmistä' tarkoittavan aineksen johtumiseen, mutta lähempi tarkastelu antaa aiheen otaksua nimen taustalle myös määriteosan. Mordvan kansan osaset — ersäläiset ja mokšalaiset — eivät nimittäin juurikaan tunnusta *mordva*-yläkäsitetä. Mikäli etnonymiyminä käytetään, sillä tarkoitetaan vain omaa kansanheimoa (ks. Salo 1991: 156, 158). Jordaneksen 500-luvulta peräisin olevaa *mordens*-mainintaa lukuun ottamatta (ks. alla) ensimmäinen varma tieto *mordvasta* on vasta 900-luvulta (Popov 1973: 102). Popov (mp.) arveleekin, ettei *mordva* ole kansan vanha omakielinen nimitys. Agejevakaan (1990: 64) ei usko *mordvalaisten* siten itseään koskaan nimitäneen. *Mordva* näyttäisikin olevan toisten kansojen viljelemä nimitys (ks. tarkemmin Agejeva mp.).

Miksi sitten vieraat kansat olisivat *mordvalaisia* 'ihmisiksi' nimittäneet? Vaikka onkin muistettava, että mm. *udmurtin murt* ei merkitse pelkästään 'ihmistä' vaan myös 'vierasta ihmistä, muukalaista, sivulista' (UEW: 702; Atamanov 1988: 9), herää kysymys: olisiko omakielisiin heimonimityksiin *erza* ja *mokša* voitu naapurikansojen taholta liittää *mord*-perusosa? Ulkopuolisten, lähinnä slaavien korvissa kuulostaneen kielten samankaltaisuuden vuoksi **erza(mord)-* ja **mokša(mord)-* etnonymit olisi kuitenkin ollut kätevintä

yhdistää pelkiksi *mordvalaisiksi*. Venäjän *v(a)*-suffiksi antaakin juuri kollektiivisen merkityksen: vrt. *brat* 'veli' — arkik. *bratva*; *tatary* 'tataarit' — vanh. *tatarva* (RG I: 207; ks. myös Agejeva 1990: 64; Salo 1991: 160). Arvelua tukee se, että ennen 1600-lukua venäläiset lähteet puhuvat *mordvasta* yleensä nimeämättä erikseen ersää ja mokšaa, vaikka kahtiajako olikin tiedossa (Popov 1973: 103–104).

Mikäli oletamme *ud-murttien* ja *komi-morttien* lisäksi **erza-mord-* ja **mokša-mord-* nimisten kansanryhmien olemassaolon, semanttis-rakenteellinen kuva alkaa kirkastua. *Mordvalaiset*kaan eivät siis olisi pelkkiä »ihmisiä», mikä ei vierekkäisten sukukansojen erottamiseksi toinen toisistaan edes riittäisi. Kyseessä olisivat »tietynlaiset ihmiset». Kansannimitysten määriteosien etymologioihin en tässä puutu, sillä kokonaisuuteen ne eivät vaikuta.

Jos siis *udmurtit*, *komit*, *ersät* ja *mokšat* ovat »tietynlaisia ihmisiä», niin *marit* näyttäisivät pelkästään »ihmisiltä», siis »niiltä oikeilta ihmisiltä». Vielä kun otetaan huomioon Millerin havainto vuodelta 1733 (ks. Atamanov 1988: 8) siitä, että *ud* eli *marin oda* on erisnimi ja *murt* puolestaan yleisnimi, jota *marilaiset* käyttävät venäläisistäkin (*djuč-murt*), *Marin maa* näyttäisi tämän etnonymimallin käyttämisen keskukselta. Vastaavasti Lytkin (1964: 62) ei sulje pois mahdollisuutta, että venäläiset olisivat kuulleet *udmurteista* juuri *marilaisilta*. Kuitenkin kun muistetaan, että *maritkin* ovat pääosin joko niittymareja (*olâk marij*) tai vuorimareja (*kurâk marij*, *kârâk marâ*), kuvio saadaan näyttämään vieläkin täydemmältä.

Miten on selitettävissä useaa eri iranilaisalkuperää olevien varianttien näinkin kirjava edustuminen volgalais- ja permiläiskielten etnonymistössä (vrt. esim. Gordejev 1964: 63, 65)? Asia vaatii perusteellista, kaukaiseen asutushistoriaan tukeutuvaa tutkimusta. *Merja-* ja *mari-*etnonymien

▷

äänneasukin on niin paljon toisistaan poikkeava — mihin on vihjannut myös Ravila (1937: 11) — että vaaditaan aivan uudentyyppisiä todisteita niiden liittämiseksi toisiinsa. Ihmisiähän ne merjalaisetkin olivat ja muromalaiset — mutta millaisia? Kysymykseen olen pyrkinyt löytämään vastaukset artikkeleissani (Ahlqvist 1997a, 1998).

NER(V)- > MER(V)-

Ner(V)- ja *mer(V)*-vartalon esiintymisessä ei suinkaan ole kysymys sattumasta (vrt. Grünthal 1999: 268), vaan mitä suurimmassa määrin maantieteellisiin tosiasioihin pohjaavasta lainalaisuudesta eli liittymisestä 'suureen järveen'. En usko asiassa olevan mitään sen ihmeellisempää kuin vaikkapa Suomen *Enä*- tai *Isojärvien* nimittämisessäkään — tosin pitkä historiallinen ulottuvuus kansojen liikkeineen, kielellisine kehityksineen ja maastonmuotojen osittaisine muutoksineen asettavat tutkimukselle omat rajoituksensa.

Grünthal (1999: 267) kyselee mahdollisia asutus- ja paikallishistoriasta löydettäviä tietoja nimityypin leviämisestä. Huomattavan vanhan nimiaineksien leviämisestä tuskin on säilynyt merkkejä enää historiallisena aikana. Mahdollisten paikannimiirrynnäisten osuutta ei ole tar-

peen kiistää. Ne ovat vain vaikeasti todistettavissa varsinkin, mikäli paikan yksilöintiin liittyy suuren järven olemassaolo.

Äänteistönsä puolesta olisi houkuttelevaa pitää osaa Suomen *ner(V)*-kantaisesta nimistöstä (Ahlqvist 1998: 43) siirrynnäisinä. Aikaongelmat kuitenkin pohdituttavat. Mikäli Keski-Venäjän *ner(V)*-/*mer(V)*-nimikannan alkuvokaali on heittynyt slaavinkielisen väestön vaikutuksesta (mas. 38), niin siirrynnäisten tulo Suomeen olisi luonnollisesti ajoitettava tätä aikaa myöhäisemmäksi. Arkeologian keinoin havaittava volgalainen vaikutus Suomessa liittyy kuitenkin pronssikautiseen tekstiilikeraamiikkaan (ks. mas. 47). Mikäli siis olettaisimme Suomen *ner(V)*-nimiä siirrynnäisiksi Keski-Venäjän suunnalta, täytyisi sikäläisen *ner(V)*-nimistön pohjata ainakin osittain merjalaisia huomattavastikin vanhempaan suomalais-ugrilaiseen perintöön (ks. mas. 46). Nimikannan alkuvokaalin heittyminen olisi tuolloin liitettävä toiseen kansaan, kuten baltteihin, joiden kielellinen vaikutus suomalais-ugrilaisperäisen nimistön äänteelliseen kehitykseen Keski-Venäjän länsiosissa on hyvin mahdollinen (mas. 47).^{2, 3} Samannäköisen nimistön esiintyminen Baltian alueella (mas. 43) ei taas voine viitata muuhun kuin balttilaistettuun suo-

² Toisaalta on hienoisia viitteitä sananalkuisen vokaalin, varsinkin *i*:n heittymisestä volgalaisellakin taholla. Niinpä mordvalainen ylijumalan nimi *N' išk'e* katsotaan todennäköisesti muodostuneeksi *iñe* 'suuri' ja *šk'i* 'äiti, kantaja; luoja, jumala' jne. -sanoista (MW: 463, 1407–1408, 2235–2236). Vrt. myös mordvan (E) kieltoverbi *il'a* ~ yleisesti *l'a* (mts. 451) tai marin *išanëm* ~ *šanëm* 'toivoa, luottaa (prees. yks. 1.)' (MM: 57), *umalëm* ~ *malëm* 'nukkua, yöpyä (prees. yks. 1.)' ja vuorimarin *umša* ~ *ušma* ~ *šma* 'suu' (mts. 228).

³ Vaikka Grünthalin (1999: 268) huomautus mordvankielisten — ja yhtä hyvin muiden ei-venäläisten — aineiden transkriboinnista on oikeutettu, olen pitänyt tärkeämpänä translitteroidun kirjainmerkin yksiselitteistä takaisinsiirrettävyyttä alkuperäiseen kirjoitusasuunsa (vrt. Martti Kahlan ja István Kecskemétin laatimaan opaslehtiseen »Neuvostoliiton kielten kirjaimistojen translitteroimisesta», s. 146). »Venäläistetty» *Ínerka*-nimiasu (ks. Ahlqvist 1998: 40) itse asiassa vastaa Grünthalin (mp.) ilmoittamaa *Ínerkaa* — liudentuuhan venäjän *n* aina etuvokaalin edellä. Ersäläiskyllissä tapaa myös nasaalin suhteellisen kovaa ääntämystä, jota variantti *Inërka* (Ahlqvist mp.) kuvannee. Näin siitä huolimatta, että ersän *iñe* 'suuri' -adjektiivin nasaali onkin liudentunut (MW: 463–464). (Vrt. toisaalta (*Íñ*)erka ja ersän *eršk'e* 'järvi' (mts. 379).) Ongelmana on myös näiden sääntöjen ulottaminen vaikkapa entisille mordvalaisalueille, kuten Nižnij Novgorodin oblastiin, jossa selvästi mordvalaiset paikannimet kuten *Inelejka* (Ahlqvist 1998: 44) ovat useimmiten jo ehtineet venäläistyä. Joudun painiskelemaan kyseisenkaltaisten ongelmien kanssa jatkuvasti mm. merjalaisalueilta kenttätyönä kerätyn aineiston parissa — kyrilliikka kun ei aina riitä.

malais-ugrilaisperäiseen substraattiin.

Metodeista ja niiden puutteista puheen ollen (ks. Grünthal 1999: 267): Jostakin syystä Grünthal (mp.) tukeutuu kirjoituksessaan Bereczkiin (1989) mutta jättää huomiotta alkuperäislähteet. Niihin turvautuminen ja itse asiassa Bereczkin (mas. 439) kirjoituksen tarkempi lukeminen olisi pelastanut tekstin pahalta virheeltä: Nestorin kronikassa kun ei lainkaan mainita *Neronimistä* järveä vaan *Rostovskoje ozero* ('Rostovin järvi') tms. (ks. esim. NK: 13; LL: 10–11; IL: 8). Kronikoitten aikaan viedylle *merja-* ja *Nero-*äänneasujen eriytymiselle ei siis ole minkäänlaisia perusteita. Aikakirjoissa sen sijaan esiintyvät niin **Nerl'* kuin **Mer'skaja* (LL: 349, 379, 433, 561; IL: 493, XLIII; Ahlqvist 1998: 26, 36).

Keski-Venäjän ja itämerensuomalaisen alueen välillä voi aikakirjojen pohjalta aavistella hienoista nasaalien jakoa: tavataanhan merjan kanssa samassa kansojen luettelossa itämerensuomalaiselle alueelle viittaava *neroma* (ks. Ahlqvist 1998: 45–46). Mačinskij (1990: 116) ilmoittaa tuota »čud'-nerevaa» kutsutun myös *norovaksi*, *noromaksi*, *morevaksi* ja *merevaksi*. Hänen mukaansa (Mačinskij 1986: 7) *morava*-asu on syntynyt tonavalaiseen *moravaan* liittyvien kirjallisten assosiaatioiden pohjalta, vaikka muistuttaakin »suomalaisten paikanimien tulkinnassa tavanomaisesta *m:n* ja *n:n* sekoittumisesta». (Ks. mas. 7–12.)

Mielenkiintoista on huomata, että aikakirjoissa esiintyy kristillisperäistä, *n > m*-muutoksen läpikäynyttä nimistöä. Niinpä Hypatioksen kronikassa (IL: XXIII) käytetään kuuden eri *Nikifor*-nimisen henkilön joukossa neljästä asua *Mikifor*. Puolalainen pajari esitetään asuissa **Mikolaj*, **Miklaj* (mts. 666, XXI) (pro *Nikolaj*), galičilainen sadanpäällikkö on nimeltään *Mikula* (*Mikoula*) (mts. 763, XXI) (pro *Nikolaj*), ja vladimirilainen pappi *Mikulica* (**Mikouli-*

ca) esitellään hakemistossa *Nikolaj-Mikulicana* (mts. 592–593; XXIII). Varastojenhoitaja ja murhamies *Anbal* (*An'bal*) on toisessa yhteydessä *Ambal* (*Am'bal*) (mts. 586, 590, VI). 1500- ja 1600-lukujen muinaisvenäläisessä antroponyymistössä esiintyvät mm. *Sunbul(ov)* ~ *Sumbul(ov)* Rjazanin ja Arzamasin tienoililla (Veselovskij 1974: 267, 306) sekä *Sumgur(ov)* ~ *Sungur(ov)* ainakin Kostroman, Suzdalin ja Moskovon seuduilla (mts. 305–306). Vertaa lisäksi *Manéfa*-nimen johdannaisiin *Méfa* ~ *Néfa* (SRLI: 186). Henkilönnimipohjainen kansanetymologia on mahdollinen Moskovon seudun joennimellä *Mikažel'* ~ *Nikožel'* ~ *Nikažel'* (ks. Smolickaja 1976: 99).

Mordvalaisessa ja marilaisessa henkilönnimistössä on havaittavassa selviä merkkejä *n > m*-muutoksen olemassaolosta. Vrt. vaikkapa mordvan *M'íkol'* (ven. *Nikolaj*), *M'ík'ífor* > dem. *Mík'íška* (ven. *Nikifor*) tai marin *Mikalaj*, *Mikolaj*, *Mikul*, *Mikula*, *Miku* jne. (ven. *Nikolaj* > puhek. *Mikolaj*, *Mikola*), *Mikivyr*, *Mikipyr* jne. (ven. *Nikifor* > puhek. *Mikifor*), *Mikita* ja puhekielisiin *Migita*, *Migyta* jne. (ven. *Nikita* > puhek. *Mikita*) (Černyh 1995: 281). Kyseiset nimet liittyvät slaavien välityksellä omaksuttuun antroponyymistöön, joten ilmiön voi myös ajatella saapuneen leksikaalistuneena näille volgalaisille kansoille. *Nikolaj*-nimeen yhdistettävät marin *Mikon*, *Mikona* omaavat Černyhin (mp.) mukaan rinnakkaismuodon čuvassin *Mikon*-nimessä.

N ~ m-vaihtelua tavataan niin ikään volgalaisten kielten appellatiivisanastossa. Mordvassa esiintyy verbi (E) *nízēl'gádoms* ~ (M) *məzəlgâdâms* 'hymyillä; irvistää' jne. johdannaisineen (MW: 1409–1410). Molempien mordvalaiskielten *nedâms* 'sitoa, köyttää' jne. esiintyy ersässä myös asussa *med'ams* (mts. 1381–1382). 'Perhosta' (E *némil'av*) tarkoittavien monilukuisten murrevarianttien joukossa tavataan ▷

asut (E) *memul'av*, *miiril'av*, (M) *mimel'av* jne. (mts. 1390). Ersän *met'kas* jne. 'sisilis-ko' onkin mokšassa *net'kas* 'id.' (mts. 1253). Vertaa myös ersän *lom*, *lom* ~ *loń* 'tuomi' (mts. 1148), *kunška* ~ *kumška* 'keskikohta' (mts. 953–955). *Nižnij Novgorodin* nimestä johdettu ersän adjektiivi *nižgorockoj* ~ *mižgorockoj*, joista jälkimmäinen muoto on tallennettu juuri Nižnij Novgorodin alueella (mts. 1411), todistaa hyvin selkeästi *m:n* myöhäsyntyisyydestä.

Maristakin esimerkkejä löytyy riittävästi: vrt. *mérčém* ~ *nérčém* 'sairastaa epä-määräistä sairautta (prees. yks. 1.); yleinen heikkous' (MM: 131); *namjyr* ~ *namjryljk* ~ *mamjryljk* 'ylellisyys, nautinto, autuus' (mts. 132); niittymarin *mérép*, *nöröp* ~ vuorimarin *mügyrēp* ~ Ufim. *nörēp* 'kellari' (mts. 126, 131, 134)⁴ sekä niittymarin *nēmnan*, *mēmnan*, *mēman* ~ vuorimarin *mēlman*, *mānmān* 'meidän' (mts. 137). Vertaa myös *undjyr* ~ Ufim. *umdjyr* 'majava' (mts. 228); Ufim. *umdjyla* ~ *undjyla* 'lude' (mts. 228) sekä uralilaisen 'piikkiä, keihästä' tarkoittavan **oŋtə*-sanan marilaisvastineisiin *undō*, *umdo*, *unto*, *undo* (UEW: 342).

Kyseinen ilmiö esiintyy permiläisissäkin kielissä: vrt. komin *ponel'*, *ponu-l'* ~ *poŋol'* 'nuori kuusi, nuori, pieni havupuu, kataja' ja udmurtin *pumel'* 'vesa, nuori puu' jne., jotka UEW (416) osittaisen assimilaation ehdoin yhdistää suomalais-ugrilaiseen **pōnə* 'kuusi' -vartaloon. Uralilaisen **šilmä* 'silmä' -sanan vastineet udmurtissa ovat *šin* (*šinm-*), *šin* (*šinm-*), *šim* (*šimm-*) ja komissa *šin* (*šinm-*). Marin vastineella, *šinča*, *sənzä* -sanalla on niin ikään *n:*llinen edustus. (Mts. 479.) Uralilaisella **aŋe* 'aukko, suu, lovi, syvennys' -sanalla on *m-*

nasaalin sisältävät vastineensa jälleen permiläisissä kielissä: vrt. udm. *im*, *əm* 'suu, aukko', komin *vom*, *vem*, *em* 'id.' (mts. 11–12). Vertaa myös suomalais-ugrilaisen **oda-mə* 'uni, unennäkö' -vartalon komivas-tineisiin *on* (*onm-*), *un* 'uni'. Udmurtin vastine on *um* (*umm-/unm-*) 'uni, unenäkö, unikuva' ja marin *om*, *omo* 'uni, unennäkö'. (Mts. 335.) Vertaa myös suomalais-volgalaiseen **une* 'id.' -sanaan (mts. 804).

Itämerensuomalaisten kielten puhuma-alueelta löytyy niin ikään esimerkkejä. Suomen *mursu-* ja *norsu-*sanoilla on yhteinen alkuperä (SSA 2: 181–182, 232). *Vadelma*-sanan murremuotoina esitetään mm. *vaterma* ja *vaterna* (SKES: 1585–1586). Vertaa *kanervan* virolaisiin murrevastineisiin *kanar(ik)* ~ *kamarik* jne. (SSA 1: 298). Vepsäläisalueen vesiennimistöstä löytyy sellaisia tapauksia kuin *Nenozero* (*Suř Nenarv*) ~ *Menozero* (SGBS: 83), *Pernuja* ~ *Permuja* (mts. 97).

Vastaavanlaista nasaalienhorjuntaa tavataan venäjän appellatiivisanastossa: komin ja udmurtin *pel'ñań* (< *pel'* 'korva' + *ñań* 'leipä') -sanasta lainatuksi katsotun juhlaruoan, pelmeenien (*pel'mēni*) nimi tavataan murreasussa *pel'njāni* (ĖSRJ III: 230). Esiintyykö suomeen lainatun *leima*-sanan lainalähteen, venäjän *klejmó*-appellatiivin pohjois- ja luoteisvenäläisenä murremuotona *klejnó* 'merkki, leima', jonka kaltaiseen muotoon täytyy myös pohjoiskarjalan *kleinä*-asun palautua (ks. SSA 2: 60; SRNG 13: 275). Alkuperältään hieman ongelmallisen venäjän *sjómga* '(meri)lohi' -sanan yhteydessä on merkityksellistä se, että suomessa kalannimi esiintyy asussa *sonka*, pohjoiskarjalassa *šonka* ja vepsässä *somg*, *šong* (ks. ĖSRJ III: 598; SKES: 1070).

⁴ Muutamien marin sanojen osalta on selvítettävä, mikä merkitys äänteelliseen kehitykseen on ollut lainaamisella turkkilaiselta taholta. Mainituista sanoista ainakin *mérép* variantteineen yhdistyy tataarin samamerkityksiseen *näüräp*-sanaan (ks. RTS: 416) ja *namjyr* mitä ilmeisimmin turkin *mamur* 'mukavuuksilla varustettu, kukoistava, onnellinen' jne. -adjektiiviin johdannaisineen (ks. TRS: 601).

N > m -nasaalinmuutoksesta löytyy kenttätyössä jatkuvasti lisää esimerkkejä (vrt. Ahlqvist 1998: 34–37). Mielenkiintoinen on Moskovan alueen pohjoisosassa sijaitsevasta *Táldomin* kaupungista käytetty nimiasu *Táldon* (gen. *Táldona*). Vuonna 1915 syntyneen informantin ääntämys oli muutenkin sangen arkaainen: todettakoon, että *mímo* 'ohi(tse)' oli hänellä kuitenkin *nímo* (ks. mas. 35). Hyperkorrektilta tuntuu saman naishenkilön ääntämä *kanbájn* (pro *kombájn*) 'puimuri'. Jaroslavlín alueella, Volgan varrella sijaitsevan *Tjun'bán* kylän nimi on tallennettu myös asussa *Tjumbá* (JAOSK). Kostromalaisesta *Tumbý*-nimisestä järvestä voi kuulla puhuttavan myös asussa *Tún'by* (Toropov)⁵. Kostromalaisen *Nemda*- (ks. Ahlqvist 1998: 37) eli *Njómda*-joen nimen olen tallentanut myös asussa *Njónda*. Marilaisen *Nemdan* nimiasuina esitetään *Mèndè* ja *Nèmdè* (MM: 131). Ilmiö on havaittavissa myös alueen vanhoissa sosiaalimurteissa, joihin palaan muussa yhteydessä.

Ner(V) ~ mer(V) -vaihtelusta ja kyseiselle vartalolle esittämästäni etymologiasta (Ahlqvist 1998) on löytynyt lisää todisteita. Kostromalaisen Manturovon kaupungin likellä virtaavan *Méremša*-joen (ks. Kostr. obl.: 41), jota toisinaan kuulee nimittävän myös *Mérešmaksi*, olen tallentanut hieman etäämpänä nimiasussa *Néremša*. Nimen sisältöä peilaavat joen varren useitten suoalueitten nimet, kuten *Bol' šóje bolóto* ('suuri suo') ja *Krúglén'koje* ('pyöreä (suo)'). Samoilla seuduilla on myös *Krúgloe ózero* ('pyöreä järvi') ja *Dólgoje ózero ~ Dólgovskoje ózero* ('pitkä järvi'). (Toropov; ks. Ahlqvist 1998: 31–34.) Ivanovon alueella Volgaan vasemmalta rannalta laskevan *Meran* likeinen pikkujoki *Méreška* on paikallisen vanhemman väes-

tön kielessä *Néreška*. Vuonna 1907 syntynyt naispuolinen informanttini vakuuttikin minulle painokkaasti: »Ni Méreška, a Néreška!» ('Ei Méreška, vaan Néreška!').

Moskovan alueen pohjoisosassa sijaitsevan *Mérgusovon* kylän nimi olisi aluksi saadun tiedon mukaan (Kapralov, ks. Ahlqvist 1998: 24, alaviite 1) peräisin *mer*-nimisestä, hanhia (ven. *gus'* 'hanhi') hoitaneesta kansasta. Epäilykseni heräsi, sillä lähes poikkeuksetta kaikki merjalaisiin kansaan liittyvä tieto on peräisin kirjallisista lähteistä, joista sitä on kansanomaisesti. Informantti »tunnustikin» minulle tiedon olevan peräisin paikalliselta opettajalta, joka oli pyrkinyt selvittämään kylän nimeä arkistolähteiden perusteella ja ilmeisesti törmännyt tuolloin johonkin viime vuosisadalta tai kuluvan vuosisadan alusta peräisin olevaan painettuun lähteeseen.

Vuoden 1998 elokuussa tavoitin Mérgusovon vanhimman asukkaan, vuonna 1912 syntyneen naishenkilön. Ratkaisevaa oli tuon hyvin huonokuuloisen mummon pojan (s. 1948) ilman kyselyjä esittämä todistus siitä, että kylän vieressä on aiemmin ollut suuri järvi, jota hän kertoi kutsutun *Mer-* tai *Mera-*nimellä. Kyseistä järveä hanhet olisivat käyttäneet lepopaikkanaan. Tämänkin selitysmallin jälkimmäinen osa on puhdasta kansanetymologiaa, vaikka hanhet vesilintuina liittyvätkin luontevasti Merjan maahan ja sen muinaisiin asukkaisiin. Informantti kertoi näkevänsä mielikuvissaan tuon entisen järven paikalle muodostuneella suoalueella kylän vainajat, esi-isänsä seisomassa viikatteen kanssa. Vielä mummon nuoruudessa suoalueelta niitettiin heinä kylän karjalle, vaikka vettä oli kesäisinkin kuulemma yli polvien. Kylän nimi on väistämättä yhteydessä entiseen järveen, mistä todistaa ympäristön val-

⁵ Kostroman alueen Manturovon ympäristöä koskevat erikseen merkityt tiedot olen saanut Manturovon kotiseutumuseon johtajalta S. N. Toropovilta.

taisa ojitettu suoalue (ks. Mosk. obl.: 6–7).⁶

Marilaisen uuden aineiston pohjalta on ilmennyt seikka, joka vaatii korjaamaan artikkelissani (Ahlqvist 1998: 27) olleen väitteen marilaisalueen *Inerymbal*-oikonyymien rinnastumisesta *Brembol(k)a*-nimien. Kuklin (1998: 81) nimittäin ilmoittaa *Inerymbalin* marilaiseksi vastineeksi *Ėnerymbal*-asun, jonka taustalla on käsittääkseni nähtävä marilainen *ėńér* 'joki' (ks. MSSK: 415). Tämä seikka antaa vielä mahdollisuuden punnita jaroslavlilaisen *Ėnery* ~ *Ėnera*-oikonyymien (Ahlqvist 1998: 39) yhteyttä marin *ėńér*-sanaa vastaavaan ainekseen, sillä kyseinen kylä sijaitsi *Ėnerskij potók*-nimisen pikkujoen varrella. (Ks. mas. 29, alaviite 9.)

Nasaaleihin liittyvät muutokset eivät siis ole yksittäisiä, ja vain osa tapauksista on selitettävissä assimilaatiolla, dissimilaatiolla tai metateesilla. Marin *mōrtńā* 'kalanmäti'-sanan birskiläisen *nōrtmō*-asun UEW (295) katsoo syntyneen juuri metateesin kautta. Metateesi on nähtävä myös mordvan (E) *meńel*', (M) *meńal*' 'taivas'-sanassa, joka esiintyy ersässä mm. myös *ńeńel*' ~ *ńeńil*'-asuissa (MW: 1239). Sana-asemastakaan *n* ~ *m*-vaihtelu ei juuri tunnu riippuvan. Ilmiön levinneisyys ja syyt vaativat perusteellista tutkimusta. Myös kronikkatekstien mahdollinen yhteys ilmiön leviämiseen on syytä selvittää.

MERENS JA MERJA

Grünthal (1999: 266) muistuttaa, että merjalaiset esiintyivät *merens*-muodossa jo Jordaneksella. Itse (Ahlqvist 1998: 30) ker-

roin näin yleisesti katsottavan, mutta löysin (mas. 47) epäsuoraa tukea asiaan perehtyneen Sorvalin (1984: 25–26, 49) epäilylle, joka koskee Jordaneksen vuodelta 551 jKr. olevan maininnan »merjalaisuutta». Samassa yhteydessä viittasin juuri *n* > *m* -muutokseen.

Sorvalin (1984: 27) mukaan vanhimmat tunnetut Jordanes-käsitteet ovat peräisin 8. ja 9. vuosisadalta. Ensimmäinen keskiajan kirjailija, jolla alistettujen kansojen luettelo esiintyy, on Ekkehard (k. 1125). Vanhin Ekkehardin käsitteet on peräisin 11.–12. vuosisadalta. Hänen listassaan esiintyvät kansanimet ovat osin muuttuneita, latinisoituja, kuten *Merentes* ja *Mordentes* (mas. 27–28.) Muutoin *Merens* esiintyy samanlaisena kaikissa käsitteetöissä paitsi Grienbergerillä, joka korjaa nimen muotoon **Merjans* yhdistäen sen 'kuuluisaa, laajalti tunnettua, loistavaa, suurta' tarkoittavaan, germaaniaalkuperää olevaan adjektiiviin (got. *mērs*, ahd. *māri*, isl. *mærr* jne.), jolloin *merens* voisikin Sorvalin (mas. 48–49) mukaan viitata sarmaattien hallitsevaan luokkaan eli se olisi kreikkalaisen *basileioi*-, *basilikoi*-nimen käännösvastine. Sarmaatit sopivat Sorvalin (mas. 49–51) esittämään tulkin-taan muista luettelon nimistä, myös *mordens*-kansasta. Itse luettelon alkuosassa todetaan alistettujen kansojen olevan skyyttalaisia. Sorvali (mas. 49) kuitenkin korostaa *merens*-kysymyksen olevan vailla lopullista ratkaisua.

Lebedev (1985: 28, 30) taas ei epäile Jordaneksen *merens*-mainintaa, vaan juuri sen perusteella katsoo merjalaisten olleen

⁶ Yhteys venäjän latinalaisperäisen *Merkúrij*-nimen johdannaiseen *Merkúšaan* (SRLI: 195), josta puolestaan on johdettu sukunimi *Merkušev* (ks. SF: 290), tuskin tulee kysymykseen, mihin viittaa jo *Mérgusovo*-nimen ensitavun painollisuus. Tosin kansanetymologisesti henkilönnimiä useinkin yhdistetään sisällöllisesti hämärtyneisiin paikannimiin. Sinänsä houkutteleva yhteys marin sanoihin *mirgysō* 'yleinen rukouslehto' (MM: 119) ja *mēr-kūsō* 'muutaman kylän tai seurakunnan yhteinen rukouslehto; muutaman kylän yhteisesti kesäkuussa suorittama rukous' (mts. 131) on unohdettava, sillä *mēr* 'kyläkunta, -yhteisö' (mp.) liittyy ilmiselvästi venäjän vastaavanmerkityksiseen *mir*-sanaan.

olemassa jo 200- ja 400-lukujen vaiheilla jKr. sekä asuttaneen suurin piirtein samoja seutuja kuin 800- ja 900-luvuilla. Merjalaisalueen arkeologiaan perehtynyt Leont'jev (1996: 21–22) kuitenkin arvelee merjalaisten tai osan heimosta saapuneen aikakirjojen mainitseville asuinsijoille Okan suunnalta vasta 600-luvulla. Jordaneksen aikana merjalainen kulttuurivaihe ei olisi vielä alkanutkaan, semminkin kun »Geticassa» selostettu itägoottien kuninkaan Hermanarikin valtakunta ajoittuu jo vuotta 375 edeltävään aikaan (ks. Lebedev 1985: 26).

Lebedev (1985: 28, 30) tulkitsee *Merens-* ja *Mordens-*etnonymyjä seuraavan *Imniscaris*-maininnan »in Miscaris» eli 'Meščerassa' olettaen tässä tapahtuneen keskiajan latinalaisessa käsikirjoituksessa täysin lainmukaisen *n-* ja *m-*kirjainten paikankvaihdon. Mikäli näin on, voimme aivan yhtä hyvin uskoa *merens-*etnonymyissä tapahtuneen samantapaisen vaihdoksen, jolloin kyseessä olisikin ollut **nerens-*nimen kansa.

Sorvalin (1984: 28–29) mukaan goottien historian kirjoittanut Enea Silvio, sittemmin paavi Pius II, on Jordaneksen teoksesta tekemässään lyhennelmässä yhdistänyt kirjaimet *in* kirjaimeksi *m* nimissä *Inaunxis* > *Manuxes* ja *Vasinabroncas* > *Vasmabran-cas*. (Itäisempien kansojen nimiä hän ei lainkaan mainitse.) Näin ollen *merens-*maininnan takana voisikin aivan yhtä hyvin olla **inerens* (ks. Ahlqvist 1998: 47). Ilman uusia käsikirjoituslöytöjä on tällaisten seikkojen todentaminen tietenkin täysi mahdollisuus. Joka tapauksessa Jordaneksen kansojen luettelo on Sorvalin (mas. 30–31) mukaan säilynyt meille hyvin korruptoituneessa muodossa, ja Schütten mukaan nimenomaan »perifeeriset nimet ovat turmeltuneita». Alun perin ilmeisesti Ablabiuksen kirjoittaman luettelon olisi itse Jordanes saanut jo turmeltuneessa muodossa

(mas. 26, 50).

Itse en ole väittänyt, että paikannimissä esiintyvää elementtiä olisi ilman merkitystä muuttavaa johdinta tai määrittävää sanaa alettu käyttää myös ihmisistä (vrt. Grünthal 1999: 266). Puhuin nimenomaan *ner(V)-* ja *mer(V)-vartaloisista* nimistä — etnonymymin mahdolliseen johtimistoon en puuttanut (Ahlqvist 1998). Mikäli Jordaneksen *merens-*maininta tarkoittaisi merjalaisia, niin Grünthalin (mp.) *merja-*asussa näkemä indoeurooppalaisten kielten *ya-*johdin ei olisi ajallisesti mitenkään selitettävissä. »*Merja*»-asuiset maininnat kun alkavat vasta venäläisistä kronikoista, joiden aikoihin joidenkin muiden indoeurooppalaisten kielten kuin slaavilaisten (joita Grünthal tässä tuskin tarkoittaa) ei voida ajatella vaikuttaneen Venäjän keskiosissa.

Merja (mer'á) -asu liittyy nimenomaan slaavilaisaikaan (vrt. esim. LL: 4, 10–11, 19–20, 22, 24, 29; IL: 4, 8, 13, 16–17, 21; ÉSRJ II: 606). Novgorodin I aikakirja, jonka katsotaan täydellisimmin säilyttäneen 1000-luvun lopun *Načal'nyj svod* -kronikakatekstiä heijastavan version, mainitsee Merjan myös muodossa *Mere* (Nosov 1992: 100–101). Adam Bremeniläisen maininta *Mirri* 1070-luvulta (ks. Ahlqvist 1998: 30; Mägiste 1966: 115) sopisi yhteen johtimetoman vartalon kanssa.

Mikäli alun perin on kysymys **mere-*tyyppisestä vartalosta, sen jatkeena voi nähdä *'ja-*johtimen, jonka lähteeksi sopii vain muinaisvenäjä. Liiankin yksinkertaiselta saattaa kuulostaa muistutus siitä, että venäjän *e-* ja *ě-*loppuisten neutrien monikon nominatiivin päätteenä esiintyy nimenomaan *-ja:* vrt. *móre* 'meri', mon. *morjá*. Muinaisslaavissa tavataan myös joukko kielipollisesti yksiköllisiä mutta merkitykseltään monikollisia nk. kollektiivisubstantiiveja, joilla tarkoitettiin vaikkapa saman säädyn tai elinkeinon omaavien henkilöitten muodostamaa ryhmää. Esim. *brat'veli'*,
▷

koll. (fem.) *bratija* 'ryhmä saman säädyn tai elinkeinon jne. yhdistämiä henkilöitä' > mon. *brátʹja*. (Haburgaev 1986: 132; Ivanov 1983: 279–280.)

Kollektiivisubstantiivien mallin mukaisesti on joukolla muitakin nykyvenäjän maskuliini- ja neutrisukuisia substantiiveja epäsäännöllinen *ʹja*-päätteinen monikko-muoto. Vrt. *muž* 'aviomies', mon. *mužʹjá*; *zjatʹ* 'vävy, lanko', mon. *zjatʹjá*; *drug* 'ystävä', mon. *druzʹjá*; *kum* 'kummi, kuoma', mon. *kumovʹjá*; *knjazʹ* 'ruhtinas', mon. *knjazʹjá*. (RG I: 501–502; Ivanov 1983: 279.) Tällaisesta sukulaisuussuhteisiin tai vaikkapa (yhteiskunnalliseen) asemaan liittyvästä semantiikasta eivät kansan- ja heimoryhmän nimityksetkään jää kauaksi.

Ei ole mahdotonta, vaan pikemminkin jopa odotuksenmukaista, että slaavit olisivat saaneet tiedon merjalaisista alun perin epäsuorasta lähteestä kuten vaikkapa balttien välityksellä. Heillä oli väistämättä yhteys Keski-Venäjän suuntaan jo paljon aiemmin. 'Venäläistä' tarkoittava latvian *krievsana* (RLS: 624) lienee osoituksena balttien vakiintuneesta yhteydestä juuri krivičeihin, jotka Gorjunovan (1961: 184, kartta) mukaan ensimmäisinä saavuttivat Merjamaan keskiosat lounaasta käsin. Mikäli Jordaneksen *merens*-kansa tarkoittaisi merjalaisia, nimiasulle olisi mahdollista löytää jonkinlaisia äänteellisiä yhtymäkohtia balttilaiseen suuntaan. Sorvalin (1984: 50) mukaan *merens* ja *mordens* on kuitenkin taivutettu gootin kieliopin mukaisesti.

Oli niin tai näin, huomaamme sangen selvästi Grünthalin (1999: 266) peräänkuuluttaman vanhojen kronikoiden (ja tietysti muidenkin kirjallisten lähteiden) tarjoamien tietojen varovaisen tulkinnan tarpeellisuuden. Jordaneksen *merens*-maininta ei siis ohjaa meitä suuntaan tai toiseen. Asian lopulliseksi ratkaisemiseksi tarvitaan jatkoa Sorvalin syvälliselle tutkimukselle mahdollisten uusien lähteitten pohjalta.

IGNORAMUS ET SEMPER IGNORABIMUS?

Grünthal (1999: 266) ilmoittaa kirjallista tietoa pidetyn hämmästyttävän varauksettomasti usein myös todisteena samannimisen kielen olemassaolosta. Useimpien lähteiden perusteella emme todellakaan voi tietää, onko merjalaisten kielen nimi ollut juuri »merja»: aikakirjathan puhuvat *merja*-nimisestä **kansasta**, jolla on oma kielensä. Tiedämme varmasti, että merjalaisten kieli ei lukeutunut slaavilaisten kielten joukkoon, sillä: »Venäjällä vain seuraavat kansat puhuvat slaavin kieltä: poljaanit, drevljaanit, novgorodilaiset, polotšaanit, dregovitšit, severjaanit ja bužaanit», kun taas »seuraavat kansat puhuvat omaa kieltään, mutta maksavat Venäjälle veroa: tšuudit, merjalaiset, vepsäläiset, muromalaiset, tšeremissit, mordvalaiset, permiläiset, petšoralaiset, jaamit, liettualaiset, semgallit, kuurilaiset, narovalaiset ja liivit». (NK: 13; ks. Popov 1973: 40.)

Rostovin ensimmäisen piispan Leontijn elämäkerta kertoo tämän osanseen hyvin venäjän ja merjan (*merʹskij*) kieltä (ks. Gorjunova 1961: 201). Ei liene mitään perusteita olla uskomatta, ettei ainakin aikakirjojen merjalaisalueen esislaavilaisen väestön kieli olisi ollut juuri tuo *merʹskij*. Asia erikseen on se, miten nimitettiin arkeologisesti todennettujen pohjoisempien merjalaisseutujen väestön käyttämiä kieli-murteita (ks. Ahlqvist tulossa).

Olisiko »merjalaisten kieli» (ja vastavasti »muromalaisten kieli») jollakin tapaa parempi kuin »merja» (tai »muroma»)? Asian ydin ei tästä miksikään muutu: arkeologian, kielellisen sekä muun henkisen ja aineellisen perinteen tarjoamat kiistattomat tiedot kertovat kyseisiä alueita asuttaneesta suomalais-ugrilaisesta väestä, jolle aikakirjat ilmoittavat Rostovin ja Pleščejev-järvien ympäristössä nimeksi merja ja

vastaavasti Okan alajuoksulla ja Muromin kaupungissa — muroma. Eri asia on varsinakin paikannimistössä havaittava monikerroksisuus, joka asettaa kovat vaatimukset merjalaisena pidettävän aineiston poimimiseksi aiempien suomalais-ugrilaisperäisten kerrostumien joukosta (Ahlqvist 1997b).

Grünthal (1999: 267) ilmoittaa merjalaisten asuinalueella olleen myös muita kansoja, joista suomalais-ugrilaisina on pidetty tšuudeja ja ves'-kansaa. Hänen mukaansa mikään ei viittaa siihen, että tšuudit olisivat kadonnut kansa. Mikäli čud'oli itämerensuomalaisten kansojen yleisnimitys, on sanottava, että puhe on kadonneesta väestä mutta vain osittain, kuten esimerkiksi muinaisella merjalaisalueella. (Tarkemmin Ahlqvist tulossa.) Ves'-kansan alue ei kai sentään ainakaan merjalaisaikana ole sijoittunut Merjanmaalle, vaan kansa oli yhtäällä merjalaisten lähimpiä naapureita, joita toisaalla olivat muromalaiset, kuten Ravila (1940: 24) kirjoittaa.

Ainakin jollakin tasolla Merjanmaan asukkaat näyttäisivät siis lukeutuneen itämerensuomalaiseen tšuidiperheeseen. Monessa mielessä merjalaiset ovat kiinnittyneet mieluummin juuri itämerensuomalaiseen ja mordvalaiseen kieli- ja kulttuuri-perintöön kuin marilaiseen, vaikka jälkimmäisestäkin on luonnollisesti hyvinkin kiistattomia jälkiä. Grünthalkin (1999: 267) luottaa Bereczkin (1989) arvioon merjalaisten kallistumisesta itämerensuomen suuntaan. Kunnollisten johtopäätösten tekemiseen etymologioita tarvitaan huomattavasti enemmän kuin nuo Bereczkin (mas. 441) Tkačenkolta (1985) poimimat 23, sillä pienessä aineistossa sattumanvaraisuuden ja subjektiivisen aineistonvalinnan mahdollisuus saattaa kasvaa liian suureksi.

Mutta mikäli hyväksymme merjan kielien itämerensuomalaisen painotuksen (vrt. Grünthal 1999: 267), niin miksi olettaisimme etnonyymien viittaavan Volgalle? Grün-

thal (1997) itse hylkää useiden itämerensuomalaisten etnonyymien motivaatioksi sitkeästi tarjottuun 'kiila'-merkitykseen perustuvat selitykset. Miksi sitten pyrkiä liittämään merja Volgan ja Permin suomalaisten etnonyymien 'ihmisketjuun', vaikka todisteet viittaavat aivan muuhun? Tuleeko meidän todellakin tyytyä »tyydyttäviin etymologioihin», jollaisena Grünthal (1999: 267) pitää indoiraaniin pohjautuvaa, merjan ja marin toisiinsa yhdistävää selitystä, vai olisiko syytä pyrkiä etsimään sitä oikeaa?

Grünthal (1999: 266) tukeutuu Ravilan (1940: 24) todistukseen merjalaisten kieltä koskevien johtopäätösten kuulumisesta *ignoramus*-kategoriaan. Mägiste (1966: 118–119) esittää asian valoisammin: »Niin kauan kuin ei ole käytettävissä täydelliseen ja luotettavaan nimiaineistoon pohjautuvaa esitystä merjalaisalueen paikannimistä, liikkuu merjalaisten muinaisuuden selvittely *ignoramus*-toteamuksen piirissä.» Mikäli todellakin vain tyytyisimme jo Ravilan ja Vasmerin aikana tiedossa olleeseen aineistoon, niin tuskinpa pääsisimme puusta pitkälle. Tällä hetkellä on kuitenkin olemassa solidi kenttätyössä kerätty ja koko ajan karttuva aineisto, jonka pohjalta on mahdollisuus vakavampiin johtopäätöksiin. Tosin muutaman vuosikymmenen kuluttua aineiston kartuttaminen alkaa olla lähes mahdotonta (ks. Ahlqvist 1997b: 22–23).

Novgorodin I aikakirjassa merja esiintyy kahden slaavilaisen heimon, sloveenien ja krivitšien, rinnalla kolmantena suurena kansana — tšuudeja taas pidetään myöhäisempänä lisäyksenä (ks. Nosov 1992: 101; vrt. Ravila 1940: 24). Jo tämä osoittaa kansan mahtavuuden lisäksi myös sen aseman slaavilaiskolonisaation tiellä. Merjan alue on ollut huomattavan suuri. Luonnollisesti alueella on ollut monia eri heimoja — mahdollisesti ja todennäköisesti omine heimonimityksineenkin. (Merjalaisalueen

▷

rajoista ja kielen säilymisestä: Ahlqvist tulossa.)

Kaikissa maanosissa tunnetaan kansoja, joiden omakielinen nimi ymmärretään 'ihminen', 'ihmiset', 'oikeat ihmiset' (Krjukov 1984: 7). Krjukovin (mas. 7–8) esittämän luettelon pohjalta näyttää siltä, että enimmäkseen kyseisensäältöinen kielenaine on lähtöisin kansan tai heimon omasta kielestä. Grünthal (1997: 24, 30) ilmoittaa topografisilla käsitteillä olleen eräillä monikansallisilla(kin) alueilla etnonymien synnyn kannalta keskeisempi rooli kuin propristuneilla paikannimillä tai muilla propreilla. Hänen mukaansa (mts. 24) tämäntyyppistä nimistöä näyttää esiintyvän etupäässä kielen sisällä tai toisilleen läheisten kielten välillä eli heimonnimissä. Propristuneiden nimien käyttö olisi alkanut vasta sitten, kun muut, esimerkiksi topografiset termit, eivät ole riittäneet erottamaan omia ja vieraita (mts. 25).

Sama koskee pitkälti myös aikakirjojen slaaveja (Ahlqvist 1998: 45). Osalle heimoista ilmoitetaan puhtaasti maantieteellisuonteinen nimi: aikakirjat kertovat poljaanien saaneen nimensä siitä, että he asuttivat aukeita seutuja, »peltoja» (*pole*), drevljaanien siitä, että asuttivat metsävyöhykettä (*Dereva*) ja dregovičien siitä, että asuivat suoseudulla (vrt. valkoven. *dregva*, *drjagva* 'suo'), kuten muistuttaa Popov (1973: 40, 160). Muussakin etnonymistössä Popov (mts. 160) näkee usein lisätyn maantieteellisen luonnehdinnan (»metsä-», »tundra-» jne.). Tämä sopii erittäin hyvin myös merjaan ja muromaan. Juuri maantieteeseen ja topografiaan pohjaavat esittämäni *merja*- ja *muroma*-etnonymienkin etymologiat (Ahlqvist 1997a, 1998). ■

ARJA AHLQVIST
Teväntö,
12750 Pilpala

LÄHTEET

- AGEJEVA, R. A. 1990: Strany i narody: proizhoždenije nazvanij. Nauka, Moskva.
- AHLQVIST, ARJA 1997a: The Ethnonym *Muroma*. – Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, László Honti, Paul van Linde, Osmo Nikkilä (toim.), Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996 s. 47–54. Maastricht.
- 1997b: Merjanskaja problema na fone mnogoslownosti toponimii. – Voprosy jazykoznanija 6 s. 22–36.
- 1998: Merjalaiset — suurten järvien kansaa. – Virittäjä 102 s. 24–55.
- tulossa: Aspects of the Geographical and Chronological Limits of the Merya People.
- ATAMANOV, M. G. 1988: Udmurtskaja onomastika. Udmurtija, Iževsk.
- BARTENS, RAIJA 1991: Marilaiset ja Mari. – Johanna Laakso (toim.), Uralilaiset kansat. Tietoa suomen sukukielistä ja niiden puhujista s. 185–199. WSOY, Helsinki.
- BERECZKI, GÁBOR 1989: A merja nyelv helye a finnugor nyelvcsaládon belül. – Magyar Nyelv. LXXXV Évfolyam. 1989, 4 szám s. 439–442.
- CASTRÉN, M. ALEXANDER 1856: Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845–1849. – Nordische Reisen und Forschungen. St. Petersburg.
- ČERNÝH, S. J. 1995: Slovar' marijskih ličnyh imen. Joškar-Ola.
- ÉSRJ = Vasmer, Max. Étimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Perevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trubačeva. T. I–IV. Moskva, 1964–1973.

- GORDEJEV, F. I. 1964: K voprosu o proishozhdenii étnonima mari. – F. I. Gordejev (vast. toim.), Voprosy marijskogo jazykoznanija. Sbornik statej. Vyp. 1 s. 63–65. Marijskoje knižnoje izdatel'stvo, Joškar-Ola.
- GORJUNOVA, E. I. 1961: Ètničeskaja istorija Volgo-Okskogo meždureč'ja. – Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, n:o 94. AN SSSR, Institut arheologii, Moskva.
- GRÜNTAL, RIHO 1997: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonyymit. – Castrenianumin toimitteita, 51. Helsinki.
- 1999: Arvoituksellinen *merja*. – Viittäjä 103, s. 266–268.
- HABURGAJEV, G. A. 1986: Staroslavjanskij jazyk. Izdaniye vtoroje, pererabotannoje i dopolnennoje. Prosveščeniye, Moskva.
- IL = Polnoje sobranije russkih letopisej. T. II. Ipat'jevskaja letopis'. Jazyki russkoj kul'tury, Moskva, 1998.
- IVANOV, V. V. 1983: Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Izdanie vtoroje, ispravlennoje i dopolnennoje. Prosveščeniye, Moskva.
- JAOSK = Jaroslavskij oblastnoj slovar'. Kartoteka. (Kafedra russkogo jazyka Jaroslavskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo univestiteta im. K. D. Ušinskogo.)
- JOKI, AULIS J. 1973: Uralier und Indogermanen. Die Älteren Berührungen zwischen den Uralischen und Indogermanischen Sprachen. – MSFOu 151. Helsinki.
- KOSTR. OBL. = Kostromskaja oblast'. Topografičeskaja karta. Masštab 1: 200 000. VTU GŠ, Moskva [1997].
- KRJUKOV, M. V. 1984: »Ljudi», »nastojščije ljudi» (k probleme istoričeskoj tipologii ètničeskikh samonazvanij. – R. Š. Džaryl'gasinova, V. A. Nikonov (vast. toim.), Ètničeskaja onomastika s. 6–12. Nauka, Moskva.
- KUKLIN, A. N. 1998: Toponimija Volgo-Kamskogo regiona. (Istoriko-ètimologičeskij analiz.) Marijskij poligrafičesko-izdatel'skij kombinat, Joškar-Ola.
- LEBEDJEV, G. S. 1985: Severo-vostok Evropejskoj časti Rossii v seredine I tys.n.è. (Sostojanie pis'mennyh i arheologičeskikh dannyh). – Materialy k ètničeskoj istorii Evropejskogo severo-vostoka. Mežvuzovskij sbornik naučnyh statej s. 24–34. Permskij universitet, Syktyvkar.
- LEONT'JEV, A. E. 1996: Arheologija meri. K predystorii Severo-Vostočnoj Rusi. – Arheologija èpohi velikogo peregelenija narodov i rannego srednevekov'ja. Vyp. 4. RAN, Institut arheologii, Moskva.
- LL = Polnoje sobranije russkih letopisej. T. I. Lavrent'jevskaja letopis'. Jazyki russkoj kul'tury, Moskva, 1997.
- LYTKIN, V. I. 1964: Ètimologii nekotoryh marijskih slov. – F. I. Gordejev (vast. toim.), Voprosy marijskogo jazykoznanija. Sbornik statej. Vyp. 1 s. 60–62. Marijskoje knižnoje izdatel'stvo, Joškar-Ola.
- MAČINSKIJ, D. A. 1986: Ètnosocial'nyje i ètnokul'turnyje processy v Severnoj Rusi (period zaroždenija drevnerusskoj narodnosti). – T. A. Bernštam, K. V. Čistov (vast. toim.), Russkij Sever. Problemy ètnokul'turnoj istorii, ètnografii, fol'kloristiki s. 3–29. Nauka, Leningrad.
- 1990: O roli finnojazyčnogo naselenija bassejnov Volhova i Velikoj v složenii ètnosociuma »rus'» (VIII–XI vv.). – O. M. Fišman (vast. toim.), Sovremennoje finno-ugrovedeniye. Opyt i problemy s. 110–120. Leningrad.
- MM = Üpymarij (V. M. Vasil'jev), Marij

- mutèr. Turlö vèrè ilÿšè marijÿn mutšÿm tangastarèn nèrgèlÿmè knaga. SSSR kalÿk-vlak rÿdö savÿktyš, Mosko, 1926.
- MOSK. OBL. = Moskva i Moskovskaja oblast'. Topografičeskaja karta 1: 200 000. Izdanie vtoroje pererabotannoje i dopolnennoje. VTU GŠ, Moskva, 1996.
- MSSK = Arto Moision, Marilais-suomalaisen sanakirja. – Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja, 41. Turun yliopiston offsetpaino, Turku, 1992.
- MW = Martti Kahla (Bearb. und Herausg.), H. Paasonen's Mordwinisches Wörterbuch. Band I-IV. Lexica Societatis Fennougricae XXIII, 1–4. Helsinki, 1990–1996.
- MÄGISTE, JULIUS 1966: Merjalaisten kansallisuusnimi ja merjalaisprobleemi. – Virittäjä 69 s. 114–120.
- NK = Nestorin kronikka. Akateemikko Dmitri Sergejevitš Lihatsövin venäjänkielisestä tulkinnasta suomentaanut Marja-Leena Jaakkola. WSOY, Helsinki, 1994.
- NOSOV, E. N. 1992: Proishozhdenije legendy o prizvanii varjagov i baltijsko-volžskij put'. – A. N. Kirpičnikov, E. A. Rjabinin (toim.), Drevnosti slavjan i finno-ugrov. Doklady sovetsko-finljandskogo simpoziuma po voprosam arheologii 16–22 maja 1986 g s. 100–105. Nauka, Sankt-Peterburg.
- POPOV, A. I. 1973: Nazvanija narodov SSSR. Vvedenie v ètnonimiku. Nauka, Leningrad.
- RAVILA, PAAVO 1937: Das Merja-problem im lichte der ortsnamenforschung. – Anzeiger der Finnisch-Ugrischen Forschungen, Band XXIV, Heft 1–3 s. 10–17.
- 1940: Merja und tscheremissen. – Anzeiger der Finnisch-Ugrischen Forschungen, Band XXVI, Heft 1 s. 19–26.
- RG = N. J. Švedova (päätoim.), Russkaja grammatika. T. I–II. Nauka, Moskva, 1982.
- RLS = J. V. Loja. Russko-latyšskij slovar'. Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej, Moskva, 1951.
- RTS = F. A. Ganiev (toim.), Russko-tatarskij slovar'. 3-je izdanije, ispravlennoje. Russkij jazyk, Moskva, 1991.
- SALO, MERJA 1991: Mordvalaiset. – Johanna Laakso (toim.), Uralilaiset kansat. Tietoa suomen sukukielistä ja niiden puhujista s. 156–184. WSOY, Helsinki.
- SGBS = I. I. Mullenon, I. V. Azarova, A. S. Gerd, Slovar' gidronimov jugovostočnogo Priladož'ja (bassejn reki Svir'). – Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, Sankt Peterburg, 1997.
- SF = Èlena Gruško, Jurij Medvedev, Slovar' familij. Tri bogatyrja i Brat'ja slavjane, Nižnyj Novgorod, 1997.
- SKES = Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola, Suomen kielen etymologinen sanakirja. I–VI. Toinen, muuttamaton painos. Helsinki, 1974–1987.
- SMOLICKAJA, G. P. 1976: Gidronimija bassejna Oki. (Spisok rek i ozer.), Moskva.
- SORVALI, IRMA 1984: Kuningas Hermanariikin valtakunta. Kuuluiko siihen suomensukuisia kansoja? – Faravid, VIII s. 25–55. Rovaniemi.
- SRLI = N. A. Petrovskij. Slovar' russkih ličnyh imen. Izdanije pjatoje, dopolnennoje. Russkije slovari, Moskva, 1996.
- SRNG = F. P. Filin (1–23), F. P. Sorokoletov (24–) (päätoim.), Slovar' russkih

narodnyh govorov. Vyp. 1–. Moskva–Leningrad (Sankt-Peterburg), 1965–.

SSA = Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen (1.), Ulla-Maija Kulonen (2.–) (päätoim.), Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Helsinki, 1992–.

ТКАЧЕНКО, О. В. 1985: Мерянскій язык. Наукова думка, Киев.

TRS = Ё. М.–Ё. Mustafajev, L. N. Starostov (toim.), Турецко-русский словарь. Рус-

ский язык, Москва, 1977.

UEW = Károly Rédei. Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal und Edit Vértes, Band I–II. Budapest, 1986–1991.

ВЕСЕЛОВСКИЙ, С. В. 1974: Onomastikon. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. Наука, Москва.

VOIKO VÄITTÄÄ MITÄ VAIN?

Ago Künnapin kirjoituksesta viime Virittäjässä (Künnap 1999b) tulee mieleeni tarina Venäjän tsaarista, joka rautatietyömaata tarkastaessaan ihmetteli, miksi raiteet kauempana kapenevat, ja kuultuaan, että kyseessä on perspektiivi, julisti mokoman ilmiön kielletyksi Venäjän rautateillä. Rekonstruoitujen kantakielten ominaisuudet ovat aikaperspektiivin tulosta: emme kerta kaikkiaan voi tietää menneisyydestä (varsinkaan kirjoittamattomasta!) yhtä paljon kuin nykyisyydestä, ja siksi rekonstruktio on väistämättä nykykieliä köyhempi. Se voi itse asiassa olla köyhempi kuin nykyiset sekakoosteiset kielet: toimisiko koko nykyiseen Pohjois-Eurooppaan levinnyt ja elinvoimainen pidginkään, saati kreoli, 140 sanavartalon varassa?

On historiallisestikin todennettavissa oleva alkeistotuus, että kielen muuttuessa ajan myötä sen sanastokin vaihtuu, myös yleisiä ja tavallisia käsitteitä merkitsevät sanat. Kantakielen sanojen katoprosentit eri nykykielissä eivät ole sen kummempi asia kuin vaikkapa se, että suomalaiset ovat vaihtaneet ikivanhan *emän äitiin*. Jo itämerensuomalaisten kieltenkin sanastoja ver-

tailtaessa löytyy sekä alueellisia eroja että aukkoja etenkin pienempien kielten kohdalta — merkitseekö tämä, että kantasuomen käsitteestäkin olisi luovuttava ja nykyiset itämerensuomalaiset kielet selitettävä eriperäisiksi, myöhemmin samanlaistuneiksi?

Kuten edellisessäkin mielipidekirjoituksessani (Laakso 1998) yritin tähdentää, juuri tämä samanlaistumisen, konvergenssin ajatus on Künnapin ja hänen aatetovereidensa propagoiman mallin heikoin kohta. Koska lainautumiselle ja kontaktiperäiselle muutokselle ei ole pystytty vielä löytämään mitään universaaleja sääntöjä ja koska varsinaisia sekakieliä ei tällä tietämällä näytä syntyvän kuin sosiolingvistisellä poikkeusilmiönä, ei ajatus kielten sekoittumisesta ja yhteensulautumisesta ole oikein hedelmällinen lähtökohta. Ennen kaikkea, kuten myös yritin (monien muiden viimeaikaiseen kielikontaktikeskusteluun osallistuneiden lailla!) korostaa, se on metodologisesti täysin voimaton. Künnapin linjoilla liikkuvista kontaktiteoreetikoista ei kukaan ole yrittänytkaan yksityiskohtien tasolla kuvata, miten tällainen sulautumisen konkreettisesti tapahtuisi.

▷

Künnap joutuukin rakentamaan argumentaationsa ilmasta tempaistuille oletuksille, yhtäläisyyksille (esim. suffiksien samannäköisyys muissa Siperian kielissä esiintyvien kanssa), joita hänen metodi(ttomuute)nsa ei pystyisikään erottamaan satunnaisista samankaltaisuuksista, sekä suoranaiselle tosiasioiden vääristelylle. En parhaalla tahdollaan ymmärrä, miten on mahdollista väittää, ettei *m*-akkusatiivista (joka löytyy marista ja eteläsaamesta ja selittää oivallisesti myös itämerensuomen *n*-akkusatiivin), *k*-preesensistä tai *ś*-preteritistä (vrt. viimeksi Viitso 1998) olisi näyttöä Euroopan-puoleisissa uralilaisissa kielissä. En myöskään kykene seuraamaan Künnapin loogisia häränpylyjä, kun hän ensin vakuuttaa tukeutuvansa »elävien kielten kirjattuun faktologiaan» ja sitten esittää hämyisiä oletuksiaan esihistoriallisista *lingua francoista* tarjoamatta minkäänlaista konkreettista, empiiristä evidenssiä, kuvaamatta systemaattisesti kielten muuntumista tai kehitysmekanismeja tai esittämättä edes todennettuja paralleelitapauksia »elävistä, kirjatuista kielistä» — empirian, systemaattisuuden ja atestoitavien paralleelien varaanhan »traditionalistiseksi» haukuttu komparativistiikka ja itse asiassa kaikki (kieli)tiede perustuu.

Lutz Edzardin teosta seemiläiskielten polygeneesistä en ole vielä saanut käsiini. Epäilen kuitenkin Künnapin lähdekriittisyyttä, kun ainakin Koposen (1998) kirjoituksesta irrottamansa sitaatin hän on ilmeisesti ymmärtänyt tahallaan väärin: kysymys ei siinä ollut perinteisen kielisukulaisuusmallin tai kantakielikäsitteen kyseenalaistamisesta vaan johto-opillisten suhteiden kuvausmallin metodisesta väljentämisestä, joka ei sinänsä mitenkään riitele »traditionalistisen» komparativistiikan kanssa. Koponen korostaa kantakielen realistisuutta, johon kuuluu joidenkin kielensisäisten derivaatiosuhteiden »sumeus». Samaiseen

realistisuuteen kuuluu myös kantakielen murteiden olemassaolo, jonka Künnap täysin torjuu, perustein, jotka jäävät minulle epäselviksi. Kysymys ei ole siitä, etteivät kantakielen murteet voisi palautua samaan kantamuotoon, vaan siitä, että kantakieleen projisoituvan, tässä tapauksessa luultavasti murteittaisen vaihtelun taustoja ei enää kyetä saamaan selville.

On tietenkin periaatteessa mahdollista, että rekonstruoidun kantakielen taakse kätkeytyisi esihistoriallinen *lingua franca*. (En siis »kiellä jyrkästi» tätä mahdollisuutta!) Tälle oletukselle pitäisi kuitenkin löytyä muitakin konkreettisia kielitieteellisiä perusteita kuin rekonstruktion köyhyys. (Petri Kallio on Künnapin mainitsemassa kirjoituksessaan [Kallio 1995] ohimennen epäillyt indoeurooppalaista kantakieltä *lingua francaksi* ei suinkaan köyhyyden vaan rikkaan synonymian takia.) Tällaisia ei Künnap ole yrittänytkaan etsiä, vaikka kontaktilingvistiikassa pohjimmiltaan kiistanalainen kysymys pidginin tai kreolin rakenteellisista kriteereistä on vuosikymmenten mittaan tuottanut runsaasti tutkimusta ja pohdintaa (ks. esim. McWhorterin artikkelia 1998 ja sen paria-kolmea aukeamallista lähdeviitteitä). »Lingua francasta» puhuminen — sillä Künnap siis tarkoittaa saman lyhyen kirjoituksen kuluessa milloin äärimmäisen vajavaista pidginiä (»puutteellinen apukieli»), milloin laajan väestön äidinkieleksi leviävää kreolia (»lingua franca yhdessä pidginisaation ja kreolisaation kanssa») — näyttää olevan pelkkää kömpelöä savuverhoa sille surulliselle tosiseikalle, että Künnap luovuttuaan perinteisen historiallisen lingvistiikan metodeista ei ole löytänyt tilalle logiikan tai tieteellisen argumentoinnin häivääkään. Kysymys ei ole vain mielipide-erosta välillämme vaan siitä, että Künnap ei oikeastaan ole edes esittänyt sellaista näkemystä, johon normaalin tieteellisen väittelyn keinoin voisi tarttua.

Tällaisten vastineiden kirjoittaminen ei ole miellyttävää työtä. On kuitenkin välttämätöntä paitsi selventää näkemyksiäni, joihin Künnap eri foorumeilla (vrt. Künnap 1999a) viittailee omien muistiinpanojensa pohjalta, ennen kaikkea tässä »anything goes» -hengen uhkaamassa postmodernissa maailmassa jälleen kerran korostaa tieteellisen keskustelun pelinsääntöjä, tutkijan metodille, rehellisyydelle ja itsekritiikille asetettavia vaatimuksia (samaan tapaan kuin äskettäisessä tervetulleessa puheenvuorossaan Mikone 1999). Mikään arvoasema tiedemaailmassa ei oikeuta viittamaan ylimielisesti kintaalla sekä aikaisemmalle tutkimukselle että uudemmalle kritiikille. Mikään ei oikeuta akateemisten tittelien turvin julkaisemaan, opettamaan tai pahaa-aavistamattomille propagoimaan »kielitieteenä» löyhää ja perustelematonta yksityisajattelua. Varsinkaan ei nykymaailmassa ole kenelläkään oikeutta tuhlauttaa fennougristiikan muutenkin niukkoja ja hupenevia voimavaroja asiattomuuksiin. Omia rampoja pyhiä lehmiään ei saisi vaaralliseksi tukkeeksi tieteen väylälle taluttaa kukaan, ei varsinkaan »kansainvälisesti ansioitunut» tutkija tai jo virkansa puolesta paimeneksi velvoitettu yliopiston professori. ■

JOHANNA LAAKSO
Suomalais-ugrilainen laitos,
PL 13 (Franzéninkatu 13),
00014 Helsingin yliopisto
 Sähköposti: *johanna.laakso@helsinki.fi*

LÄHTEET

- KALLIO, PETRI 1995: Kivikautiset lainat. – *Virittäjä* 99 s. 380–389.
 KOPONEN, EINO 1998: Eräiden itämerensuomen johdinten esihistoria. – *Virittäjä* 102 s. 413–416.
 KÜNNAP, AGO 1999a: On the oldest Uralic

lingua franca. — Ago Künnap (ed.): Indo-European–Uralic–Siberian linguistic and cultural contacts s. 142–150 *Fenno-ugristica* 22. Tartu.

— 1999b: Olivatko kantakielet *lingua francoja*? – *Virittäjä* 103 s. 422–425.

LAAKSO, JOHANNA 1998: Tyvestä puuhun nousta. – *Virittäjä* 102 s. 610–612.

MCWHORTER, JOHN H. 1998: Identifying the creole prototype: vindicating a typological class. – *Language* 74 s. 788–818.

MIKONE, EVE 1999: Totuus ja metodi. – *Tieteessä tapahtuu* 6/1999 s. 55–58.

VIITSO, TIIT-REIN 1998: Läänemeresoome lihtmineviku minevikust. – *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* s. 424–436. *SUST* 228.

HYVÄT VIRITTÄJÄN LUKIJAT JA KIRJOITTAJAT

Tämä *Virittäjän* numero ilmestyy kokonaan myös kotisivullamme:
www.helsinki.fi/jarj/kks/virittaja.html.

Toivomme nyt teidän palautettanne kotisivun toimittajan osoitteeseen (ks. viirestä). Jatkossa olisi mahdollista esimerkiksi julkaista verkkoversio siten, että se on vain tilaajien luettavissa.

Verkkolehti voisi olla jossakin määrin erilainen kuin painettu: siinä voitaisiin mm. julkaista laajempaa ja ajantasaisempaa Havaintoja ja keskustelua -osastoa. Osa muistakin kirjoituksista voisi ilmestyä laajempina versioina kuin nyt on mahdollista. Lisäksi verkkolehteen mahtuu enemmän kuvitusta ja muuta materiaalia.

Virittäjän toimitus

*Helmi Virtaranta litteroi Puasinkoissa Iljinin talossa 21.8.1977.
(Valokuvaajana Pertti Virtaranta. Suomen kielen nauhoitearkisto.)*

HELMIVIRTARANTA 1919–1999

Kuluva vuosituhannen viimeinen kesä on jäänyt mieleemme lämpimänä, jopa kuumana kesänä. Kesä 1999 ei unohdu hevillä suomalaisten mielestä. On toinenkin syy, miksi muutamat meistä sen tulevat muistamaan: mielessämme on kesän ajan lähes päivittäin ollut Helmi Virtaranta, hänen hiljainen sairastamisensa ja kuolinsanomien odottaminen. Allakan mukaan oli jo syksy, vaikka vielä oli kesäisen lämmintä, kun Helmi Virtaranta pääsi kaipaamaansa lepoon syyskuun 8. päivän viimeisellä tunnilla.

Helmi o.s. Linna syntyi 19.12.1919 Hämeenkyrössä. Siellä hän eli isovanhempien luona ensimmäiset vuotensa ja kävi alakansakoulun Vainion »pikkukoulussa».

Äidin mentyä naimisiin ja perheen muutettua Tampereelle hän jatkoi koulua Tammen kansakoulussa lähellä Aaltosen kenkätehdasta, jossa äiti oli töissä. Kansakoulun jälkeen oli vuorossa Huhtimäen kuusiluokkainen tyttökoulu. Keskikoulun jälkeen seurasi Tampereen Suomalaisen Yhteiskoulun lukio. Helmi Linna oli jo keskikoulussa innostunut kielistä. Saksanopettaja huomasi lahjakkaan lapsen ja antoi tälle yksityisopetusta ranskan kielessä, jonka opiskelu jatkui myös lukiossa.

Tulevan aviomiehensä Pertti Virtaranan Helmi Linna kohtasi lukioaikanaan. Kesäisin Helmi Linna oli töissä säästöpankissa ja kävi usein lauantaisin tansseissa. Hämeenkyrön Suoniemellä pienviljelijöi-

den iltamissa hän sitten kerran kohtasi Pertti Virtarannan. Siitä alkoi ystävyys. Pertti Virtaranta valmensi häntä ylioppilaskirjoi-
tukseen kehottamalla lukemaan F. E. Sillan-
päättä, ja ehkäpä sen ansiosta hän sai lauda-
turin Sillanpäättä käsittelevästä ylioppilas-
aineestaan. Ylioppilaaksi hän valmistui
keväällä 1939. Helmi Linna oli haaveillut
alkavansa opiskella kieliä tai matematiik-
kaa, mutta Pertti Virtaranta sai hänet muut-
tamaan suunnitelmansa. Ja näin hän rupesi
lukemaan suomea. Pertti Virtaranta ohjasi
hänet suoraan Martti Rapolan luennoille, ja
siellä hän ihmetteli monen muunkin opis-
kelijan tavoin, mitä tekemistä affrikaatoil-
la ja Afrikalla oli suomen kielen kanssa.

Opiskelu keskeytyi alkuunsa, kun syt-
tyi talvisota. Helmi Linna osallistui ilma- ja
palovalvontaan. Talvisodan jälkeen jatkui
opiskelu, kunnes syttyi jatkosota. Kesällä
1941 kotiseutukerho oli koolla Heinolan
maalaiskunnassa, kun tuli ilmoitus uudes-
ta sodasta. Pojat joutuivat rintamalle ja ty-
töt muihin maanpuolustustöihin. Helmi
Linnasta tuli lotta. Hän toimi silloisessa
Äänislinnassa kanslalottana heinäkuun
puolestavälistä 1942 syyskuun puoleenvä-
liin 1943. Hänen tehtävänään oli käydä
maksamassa sotilaille kuukausirahat ja tu-
pakat. Takaisin Helsinkiin tultuaan Helmi
Linna aikoi jatkaa opintojaan, mutta maan
tilanne vaati taas muuta. Hänen oli joko
mentävä mottimetsään tai osallistuttava il-
matorjuntaan. Jälkimmäisessä työssä vaa-
dittiin saksan kielen taitoa, ja niin Helmi
Linna joutui Helsingin ilmatorjuntaryk-
mentin 14. VH-patterin valonheitinyksik-
köön. Siellä hän palveli huhtikuusta loka-
kuuhun 1944. Lotat eivät saaneet kantaa
asetta, mutta koska kalliita laitteita piti nii-
den käyttäjien pystyä puolustamaan, hänen
täytyi opetella italialaisen ternikiväärin
käyttöä.

Sodan aikana Helmi Linna ja Pertti Vir-
taranta tapasivat vain kerran. Molemmat

olivat sitä mieltä, että niissä oloissa ei pidä
mennä naimisiin ja perustaa perhettä. So-
dan jälkeen Helmi Linna sai Pertti Virtaran-
nalta kirjeen, jossa tämä pyysi häntä käy-
mään Tampereella. Pertti Virtarannalla oli
jalassaan pitkät, komeat pieksut ja yllään
puoliturkki. Niihinköhän Helmi Linna sit-
ten rakastui, kun hän suostui kosintaan,
vaikka hänellä olikin ollut »vispilänkaup-
paa» toisen kanssa! Satakuntalaisen osa-
kunnan kesäjuhlilla julkaistiin heidän kih-
lauksensa v. 1945. Oma lukunsa on sitten
heidän naimisiin menonsa samana vuonna.
Helmi Linna ja Pertti Virtaranta liikkuvat
yhdessä murteenkeruumatkoilla, ja tämä oli
ilmeisesti hermostuttanut Pertti Virtarannan
äidin. Kerran kun he palasivat keruumatkal-
taan Karkkuun, ilmoitti äiti, että heidät vi-
hitään seuraavana sunnuntaina vanhassa
kirkossa. Helmi Linnalle tuli kiire lainailla
vihkipukua, kenkiä ja muuta tarpeellista.
Häät olivat pienet, mutta häämatkalle nuo-
ripari kuitenkin lähti Aulangolle. Äidin
kauhuksi he ottivat mukaansa kirjoitusko-
neen — ja niinpä »Eteläkarjalaisten murtei-
den s» kirjoitettiin puhtaaksi.

Helmi ja Pertti Virtarannan esikoistytär
Merja syntyi Karkussa 1946 ja Forssassa
oloaikana v. 1947 syntyi Antti. Vuonna
1946 ilmestyi ensimmäinen Helmi Virta-
rannan julkaisu: »Yrjö Koskisen Hämeen-
kyrön pitäjänkertomuksen kielestä» (Sata-
kunta. Kotiseutututkimuksia XIII). Helmi
Virtarannan pro gradu -tutkielma valmistui
lokakuussa 1947 ja se käsitteli F. E. Sillan-
pään kieltä ja tyyliä. Samasta aiheesta hän
kirjoitti vielä artikkelin »Muuan F. E. Sil-
lanpäälle ominainen tyylikeino» (Satakunta
XIV. 1948). Syksyllä 1947 hän suoritti suo-
men kielen laudaturin. Seuraavana vuonna
perhe muutti Ruotsiin, kun Pertti Virtaran-
nasta tuli Lundin yliopiston suomen kielen
lehtori. Sieltä käsin Helmi Virtaranta kävi
suorittamassa kotimaisen kirjallisuuden
laudaturin ja kansanrunouden cum laude

▷

approbaturin ja sai filosofian kandidaatin paperit joulukuussa 1948. Lundin aikana heille syntyi vielä kaksi tytärtä: Kirsti 1949 ja Liisa 1952.

Lundissa Virtarannat tutustuivat Julius Mägisteen ja tämän perheeseen. Helmi Virtaranta kirjoitti puhtaaksi Julius Mägisten erittäin suuritöisen ja vaikealukuisella käsialalla kirjoittaman teoksen »Värmlandsfinska ortnamn» I-II (1966 ja 1968). Mägisten ansioksi voi katsoa sen, että Virtarannat lähtivät tallentamaan Vermlannin suomalaisten kieltä, vaikka hän itse ei enää matkoille lähtenytäkään. »Niittahon Jussia ette kyllä tavoita», oli Mägistä sanonut. »Ja vaikeaa se olikin», Helmi Virtaranta sanoi muistellessaan Ruotsin aikoja. Virtarannat tutustuivat Lundissa myös Frankfurtista kotoisin oleviin Sonja ja Franz Pauliin. Franz Paul edusti Lundissa Perutz-filmiä ja ehdotti, että haastattelut tulisi dokumentoida myös valokuvin. Virtarannoille ostettiin Retina-kamera, ja Helmi Virtaranta pyrki voluntääriassistentiksi Frimanin valokuvaamoon. Siellä hän kävi toista vuotta ja perehtyi paitsi valokuvaukseen myös valokuvien kehittämiseen. Helmi Virtarannan omin sanoin hän oppi »kaiken, mitä pimeissä huoneissa tehtiin».

Helmi Virtaranta viihtyi Ruotsissa — sieltä hän ei olisi halunnut lähteä pula-ajan Suomeen. Mutta pakko oli vuonna 1955 palata Helsinkiin, kun Lauri Hakulinen, joka oli alun perin heidät houkutellut Lundiin, tuli pyytämään Pertti Virtarantaa Karjalan kielen sanakirjan päätoimittajaksi. Perusteluksi Hakulinen esitti vielä sen, että kouluikäisten lasten oli päästävä suomenkieliseen kouluun. Helmi Virtaranta tuli osapäivätyöhön sanakirjan toimitukseen. Elämä oli rankkaa, töitä ja asuntovelkaa oli paljon. Kun työpäivän jälkeen oli lapset ruokittu, Helmi Virtaranta luki heille ja naapurustonkin lapsille iltasatuja. Lasten mentyä nukkumaan hän hyppäsi raitiovau-

nuun ja vei kahvia termoskannussa yliopistossa myöhään töitä tekevälle miehelleen. Tuolta ajalta on Helmi Virtarannan toimitama satukokoelma »Sinipeukaloinen tyttö. Lyydiläisten, vienalaisten ja inkeriläisten kansansatujen mukaan» (1957).

Helmi Virtaranta toimi Karjalan kielen sanakirjan toimittajana toukokuusta 1955 vuoden 1961 loppuun ja sen jälkeen toimitussihteerinä kaksikymmentäyksi vuotta, jona aikana ilmestyivät sanakirjan kolme ensimmäistä osaa. Vielä viidennen osan artikkeleista on runsas kaksikymmentä sivua hänen kirjoittamaansa. Sen, miten valtavan työn Helmi Virtaranta sanakirjassa teki, voivat vain sanakirjan toimittajat ymmärtää — vaikea sitä on muille kertoa. Tavallisen artikkelien kirjoittamisen ja ennen kaikkea muokkaamisen lisäksi Helmi Virtaranta kirjoitti suuren määrän sanalippuja sanakirjan arkistoon: vienankarjalaista aineistoa 14 000 lippua ja tverinkarjalaista aineistoa 6 600 lippua.

Helmi Virtaranta osallistui kaikkien Pertti Virtarannan teoksien työstämiseen. Jokaista kirjaa he olivat Helmi Virtarannan sanoin »keräämässä ja laatimassa yksissä tuumin». Voi sanoa, että Helmi Virtaranta kirjoitti puhtaaksi lähes kaikki Pertti Virtarannan kirjat, osallistui niiden korrehtuurinlukuun sekä muuhun toimittamiseen. Hän suomensi kirjojen karjalaiset ja lyydiläiset tekstit. Erityisen kauniita ja herkkiä ovat hänen itkuvirsien suomennoksensa. Helmi Virtarannan nimi tekijänä miehensä nimen vieressä on kuitenkin mainittu vain teoksissa »Kauas läksit karjalainen. Matkamuitelmia tverinkarjalaisista kylistä» (1986), »Karjalan kieltä ja kansankulttuuria I: Tverinkarjalaisia kielennäyhteitä» (1990) ja »Ahavatuulien armoilla. Itkuvirsiä Aunuksesta» (toimittaneet Raija Koponen ja Marja Torikka; 1999). Helmi Virtarannan toimittamia julkaisuja ja artikkeleita ovat seuraavat: Vilho Jyrinoja, »Akonlahden arkea

ja juhlaa» (1965), G. N. Makarov, »Sananlaskuja Aunuksen Prääsästä» (Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja 71. 1971), Aleksanteri Sarala, »Suistamolaisia sananparsia» (1968), »Vienalaisia runonlaulajia ja tietäjiä» (1975) ja »Iivo Marttisen kalastuskertomuksia Vienan Karjalasta» (Kalevalaseuran vuosikirja 56. 1976). Hän piti Tallinnan fennougristikongressissa vuonna 1970 esitelmän »Methodisches zur Redaktion des Karelischen Wörterbuches».

Lisäksi Helmi Virtaranta oli mukana useilla murteenkeruumatkoilla miehensä kanssa: eri puolilla Suomea vuodesta 1945 lähtien, Ruotsissa asuvien inkeriläisten ja karjalaisten parissa useita kertoja vuodesta 1950 lähtien, Vermlannin suomalaisalueilla vuodesta 1954 lähtien ja Neuvostoliitossa Karjalan tasavallassa ja Tverin alueen karjalaiskylissä vuodesta 1957 lähtien. Oikeastaan vain amerikansuomalaisten pariin tehdyillä matkoilla Helmi Virtaranta ei ollut mukana. Keruumatkojen tuloksia on Helmi Virtaranta luovuttanut Suomen kielen nauhoitearkistoon noin 260 tuntia. Eniten (200 tuntia) hän on tallentanut karjalaisista perinnettä: itkuvirsiä ja muuta runoutta, satuja, tarinoita, uskomuksia, tapoja ym. Tämän lisäksi hän on nauhoittanut lyydiä ja vepsää yhteensä 30 tuntia sekä suomen murteita samoin 30 tuntia. Pertti Virtarannan arkistoa silmäillessä (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa) on pakko huomata, kuinka suuren työn on Helmi Virtarantakin tehnyt: hän on esimerkiksi kirjoittanut puhtaaksi yhteisten matkojen päiväkirjat ja tehnyt nauhoituksista sisällysluettelaita.

Tunnustusta Helmi Virtaranta on saanut valokuvistaan. Valitettavasti tässäkin on käynyt niin, että turhan usein kunnia on mennyt hänen miehelleen. Pertti Virtaranta ryhtyi valokuvaamaan vasta vuonna 1963, kun hän lähti Tveriin ilman puolisoaan, joka koulutti hänet pikaisesti ennen

matkaa. Myöhemmillä yhteisillä matkoillaan he valokuvasivat molemmat eivätkä pitäneet tarkkaa lukua, kumpi minkäkin kuvan otti. Helmi Virtaranta ei sitä pitänyt kovin pahana asiana, itse kuvat ovat ottajaa tärkeämpiä. Helmi ja Pertti Virtaranta lahjoittivat valokuvansa Museovirastoon, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kuvaarkistoon ja Suomen kielen nauhoitearkistoon Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen. Helmi ja Pertti Virtarannan valokuvat ovat olleet esillä useissa näyttelyissä: »Karjala-kuvia» (Suomesta, Karjalan tasavallasta, Tverin alueelta) 1983–1994 yli 20 paikakunnalla Suomessa, muissa Pohjoismaissa, Keski-Euroopassa ja Karjalan tasavallassa sekä »Kuvia Ruotsin ja Norjan ’suomalaismetsiltä’» Hälleforsissa 1988 ja Torsbyssä 1989. Näyttely »Fennougristikongressit 1960–1985 kuvina» oli Debrecenin VII Fennougristikongressissa 1990, ja koko näyttelykuvasto lahjoitettiin VII kongressin kuvilla täydennettynä Debrecenin Deri-museoon (117 kuvasuurennosta). Helmi Virtaranta osallistui Suomen valokuvataiteen museon näyttelyyn »Iris. Suomalaisia naiskuvaajia 1910–1960-luvulta» Helsingissä vuonna 1992. Suunnitteilla on hänen kuviensa uusi näyttely Kuhmon Juminkekoon. Helmi Virtaranta jaksoi vielä viime keväänä valikoida kuvia tähän tulevaan näyttelyyn.

Helmi Virtaranta oli Karjalan Sivistysseuran kunniajäsen vuodesta 1976, Vuokkiniemi-Seuran kunniajäsen vuodesta 1991 ja Lyydiläisen Seuran kunniajäseksi hänet kutsuttiin tänä vuonna. Hän sai (yhdessä miehensä kanssa) Samuli Paulaharju -palkinnon 1985 ja Kalevalaseuran tunnustus-palkinnon 1991.

Heikki Leskinen kirjoittaa Virittäjässä 3/1997 (s. 449): »(Pertti) Virtarannan elämänkaaren tarkastelu pakottaa kysymään, kuinka yksi ihminen on ennättänyt saada noin paljon aikaan.» Ilman puolisoa hänen

▷

elämäntyönsä ei olisi yltänyt samoihin mittoihin. Helmi Virtaranta ei ollut vain ahke-
ra työtoveri, kuten edellä olevasta on käy-
nyt ilmi, vaan myös kaikista käytännön asi-
oista huolehtiva perheenäiti, täydellisen
työrauhan antava, ymmärtävä puoliso. Hel-
mi Virtaranta oli se, joka oli vastuussa ko-
dista ja lapsista ja murteenkeruumatkoilla-
kin kantoi jatkuvaa huolta heistä. Hän so-
peutui miehensä elämänrytmiin: aina oli
tehtävä »jotain rakentavaa», kuten tyttäret
muistelivat. Edes käsitöiden tekoa Pertti
Virtaranta ei pitänyt arvossa — Helmi Vir-
taranta ottikin kutimen esiin, kun mies oli
matkoilla. Heidän perheeseensä kuului vuo-
sia myös anoppi, mikä ei aina ollut miniäl-
le helppoa. Raskasta oli myös lapsenlapsen
vakava sairastuminen ja kuolema. Helmi
Virtarannan selkä vihoitteli monesti, mutta
koskaan hän ei valittanut. Usein yllätimme
hänet työpöytänsä äärestä tekemässä työtä
seisten, keruumatkoille lähtöäkään ei selkä-
särky estänyt. Kun Helmi Virtaranta sairas-
tui vakavasti ja tauti eteni niin pahaksi, että
hän joutui sairaalahoitoon keväällä 1997,
luulimme kaikki, että hänen aikansa oli läh-
teä ennen miestänsä. Mutta toisin kävi —
hänen kärsimyksensä kestivät vielä yli kak-
si vuotta.

Raija Koponen ja minä työskentelimme
Karjalan kielen sanakirjan toimituksessa

yhdessä Helmi Virtarannan kanssa yli 16
vuotta. Toisaalta hän pysytteli etäällä — oli-
han hän meidän äitimme ikäpolvea — toi-
saalta hän tuli hyvinkin lähelle varsinkin
keskustellessamme lapsista. Helmi Virta-
ranta oli hyvin arkisen realistinen ihminen,
mutta Ruotsin aikoja muistellessaan hän
tuntui meistä toisinaan romantikolta. Opim-
me tuntemaan, milloin olimme tehneet jo-
tain väärin, vaikka hän ei koskaan moitteen
sanaa varsinaisesti sanonutkaan. Mutta
opimme myös tietämään, milloin olimme
tehneet työmme hyvin, vaikka emme myös-
kään kiitoksen sanaa kuulleet. Itsestään sel-
vää oli, että jokainen tunsu vastuun työstään.

Helmi Virtaranta arvosti naisia. Elä-
mänsä eri vaiheissa hän oli nähnyt naisten
vahvuuden; jo hänen oma äitinsä oli kiel-
täytynyt avioliitosta keuhkotautiin sairastu-
neen miehen kanssa, koska se olisi tietänyt
mahdollisesti sekä äidin että tulossa olevan
lapsen kuolemaa. Helmi Virtaranta oli myös
itse erinomainen esimerkki sitkeästä, vah-
vasta naisesta, joka ei ottanut itselleen kun-
niaa tekemisistään. Tärkeää oli, että työ tuli
tehdyksi, kuka sen sitten tekikin. ■

MARJA TORIKKA

*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus,
Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: marja.torikka@domlang.fi*

UUSIN VIRSTANPYLVÄS SUOMALAISEN VIITTOMAKIELEN 150-VUOTISELLA TAIPALEELLA

Suomalaisen viittomakielen perussanakirja. Päätoimittaja Anja Malm. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 104. Julkaisijat Kuurojen Liitto ry ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. KL-Support Oy, Helsinki 1998. 798 s. ISBN 952-9883-17-X.

Kun 21-vuotias Carl Oscar Malm perusti yksityisen kuurojenkoulunsa Porvooseen vuonna 1846, se merkitsi myös viittomakielisen yhteisön alkua Suomessa. Kuuro Malm oli lähetetty lapsena yhdeksitoista vuodeksi Ruotsiin Manheimin (sittemmin Manillan) kuuromykkäin ja sokeiden oppilaitokseen, missä viittomakieli oli ollut opetuskielenä 1800-luvun alkukymmeniltä; ruotsia käytettiin kirjoitus- ja kirjakielenä. Viittomakielellä opetettiin niin maailmanhistoriaa kuin tähtitiedettäkin ja sillä toimitettiin säännöllisesti jumalanpalveluksia Tukholman Kuninkaallisessa kappelissa. (Malm 1852: 76, Wichmann 1913a: 16–17.)

Malm kuvaili silloisen viittomakielen varantoa näin:

Sanoja täysaististen kielessä vastaa täydellisesti merkit viittomakielessä [– –] [joilla] tuodaan ilmi koko joukon merkkejä esim. [valikoima artikkelissa luetelluista 94 viittomasta:] rakastaa, kunnioittaa, tuomita, nöyrä, kuuluisa, epärehellinen, itserakkaus, maailmanrakkaus, sisäinen tarkoitus, vastaavaisuus, korkeudenjumala, viattomuus, henkimaailma, öljypuu, vety, painolaki, vetovoima, yhdensuuntainen, sähkömagnetismi, seitsemänheteinen, solu, patenssi, perinnöttömäksi tekeminen, manaus, jankkoaura y.m. mitä rajatto-

mimmin vaihdellen moninaisimman hienoin vivahduksin, joten viittomakieli kohooa samalla [po. samalle] tasolle kuulokielen kanssa. (Malm 1852: 64 – 65.)

Malm pystyi hyvin vertailemaan viittomakielen ja puhuttujen kielten ilmaisumahdollisuuksia, sillä hän luki ja kirjoitti aikalaistensa mukaan erinomaisesti ruotsia, englantia, ranskaa, saksaa ja hiukan suomea (Hirn 1913: 101–102, Wichmann 1913b: 23).

Tuon ajan viittomakieltä on jäljellä kuvatallenteinakin, sillä toinen Malmin ensimmäisistä yksityiskoulun oppilaista, myöhemmin kuurojen opettajana toiminut ja valokuvaajana tunnustusta saanut D. F. Hirn laati 1900-luvun alussa vaimonsa Marian kanssa (Malmin ensimmäisiä oppilaita hänkin) kirjaset *De dövstummas åtbördsspråk i Finland – Kuuromykkäin viittomakieli Suomessa I–III*. Hirnin tavoitteena oli kuvata noin 1 000 viittomaa »av. C. O. Malm i Finland införda åtbördsspråket» sekä esitellä myös uudisviittomia (Hirn 1910: 3–4). Näitä ei ehditty enää painaa: Hirnin kuoltua julkaistujen viittomien määrä jäi 344:ään.

Sanakirja oli tehty varsinkin niitä kuuroja ajatellen, jotka eivät enää päässeet osalliseksi viittomakielisestä opetuksesta (Hirn 1910: 3). Malmin kuoleman jälkeen (1863)

▷

nimittäin puhumisen ja puhutun kielen opetus oli saanut kuurojen oppilaitoksissa yhä tärkeämmän sijan. Ja kun kuurot, Malmilta oppinsa saaneet ensikieleltään viittomakieliset opettajat vähitellen syrjäytettiin epäpätevinä, katkesi myös viittomakielen täysivaltainen viljely kuurojen sivistystoimessa. (Wallvik 1997: 103–142). Tällä vuosisadalla viittomakieltä käytettiin muutamissa (viittoma- ja kirjoituskouluissa, puhekouluissa voitiin viittoa vain vapaa-ajalla, usein rangaistuksen uhalla. Siitä tuli arkinen kotikieli; institutionaalisenä kieleinä se toimi yhteisön sisällä, esim. kuurojen yhdistysten kokouksissa. Viittomakielen arvostus heikkeni viittomakielisten itsensäkin parissa niin, että vielä pari vuosikymmentä sitten monet kuurot ja kotona viittomaan oppineet kuurojen kuulevat omaiset häpesivät viittoa julkisesti.

Eräänlainen käänne viittomakielen hyväksymisessä tapahtui 1970-luvulla, kun opetuksessa alettiin käyttää yksittäisiä viittomia ns. totaalikommunikaatio-metodissa, jossa hitaahkosti ääneen puhuen tuotettiin melko satunnaisesti puhevirran sanoja vastaavia viittomia. (Ks. esim. Wallvik 1997: 213–215). Vähitellen viittomakieltä alettiin opettaa vieraana kieleinä, se alkoi näkyä televisio-ohjelmissa; viittomakielen tulkkeja alettiin kouluttaa, ja 1980-luvun alussa aloitettiin viittomakielen kielitieteellinen tutkimus. Tämän vuosikymmenen puolesavälissä viittomakielen käyttäjät otettiin huomioon jo Suomen Hallitusmuodossa (Laki 969, 14 §), ja vihdoinkin vuonna 1998 aloitettiin viittomakielisille tarkoitettu yliopistollinen luokanopettajakoulutus.

Hirnin vihkosten jälkeen kesti puoli vuosisataa, ennen kuin seuraavat sanakirjat ilmestyivät: 2 200 viittomaa sanallisesti kuvaava *Viittomakielen sanakirja* vuonna 1965 ja noin 3 000 viittomaa sisältävä *Viittomakielen kuvasanakirja* kymmenisen vuotta myöhemmin. Molemmat oli laadit-

tu viittomakieltä opiskelevia varten suomenkielisen hakusanaston pohjalta. Varsinkin jälkimmäisestä sanakirjasta alkoi monen (kielenopiskelija)polven ajan kestänyt dispersio viittomakielisten kieli-intuition ja kuulevien kirjanoppineiden kesken. Kuvasanakirjassa on nimittäin aikakaudelleen tyypillisiä, viittomakieltä holhoavia ja sitä »parantelevia» neologismeja ja usein semanttisesta kentästään harkitsemattomasti irrotettuja viittomia, sillä yhtä (suomen kielen) hakusanaa otettiin vastaamaan vain yksi viittoma.

Viittomakielen kuvasanakirja on viime vuoteen asti toiminut kaikkien tähänastisten tulkkipolvien ja viittomakieltä opiskeleiden koodeksina. Siihen on valitettavasti ollut pakko turvautua, koska vähäisten oppimateriaalien lisäksi muunlaista, kaikkien tavoitettavissa olevaa deskriptiota viittomakielestä ei ole ollut saatavana. Vasta vuonna 1998 kymmenen vuotta kestäneen tutkimus- ja toimitustyön tuloksena julkaistiin *Suomalaisen viittomakielen perussanakirja*, jonka päätoimittajana on ollut enteellistä sukunimeä kantava leksikografi Anja Malm.

Uuden perussanakirjan merkitystä ja painoarvoa ei voi käsittää vertaamalla sitä entiseen. Siihen on pyritty tallentamaan äidinkielisten tietoa viittomakielestä tieteellisiin premisseihin tukeutuen, ja teos on Hirnin sanakirjan tavoin tarkoitettu ensisijaisesti kieliyhteisölle itselleen. Mutta koska yksikielistä viitottua sanakirjaa ei kaikille saatavissa olevin teknisin keinoin ole vielä mahdollista tehdä, on taivuttu siihen, että viittomakieli edustuu valokuvin ja suomea käytetään meta- ja kirjakielenä. (Sanakirjasta on tosin elektroninen multimedia-versio suunnitteilla.)

Suomalaisen viittomakielen perussanakirjassa on 1 219 numeroitua viittomartikkelia, jotka kuvaavat yleisrekisterin perusviittomistoa, fraaseja ja idiomaattisia

ilmauksia. Tämän sanakirjan ulkopuolelle, myöhempiin erillisjulkaisuihin, on jätetty mm. numeraalit (joilla on erittäin rikas morfologia) sekä ns. polysynteettiset viittomat, jotka edustavat viittomakielissä eräänlaisia morfologisia »vapaita radikaaleja». Ne komponoidaan konventionaalisista morfologisista yhdisteistä kontekstin ja lauseyhteyden mukaan, määrättömin eritavoin.

Kunkin artikkelin alussa on viittoman perusmuoto pysäytyskuvina. Otokset, joita on yhdestä kolmeen, on kaapattu videonauhasta, ja niihin on liitetty liikkeen suuntaa ja tapaa tarkentavia nuolituksia. Edellisen *Viittomakielen kuvasanakirjan* valokuviiin verrattuna tulos on luonnollinen: Poseerauksen ja luonnottoman diktion sijaan viittomat soljuvat kuvissa idiomaattisina niihin liittyvine suunliikkeineen ja kieliopillisine ilmeineen. Viittoman merkitystä kuvaillaan suomenkielillä vastineilla, joita on monesti toistakinkymmentä puolipistein ryhmiteltyinä, yleisemmästä harvinaisempaan merkitykseen edeten; toisistaan poikkeavat, semanttiset sukulaismerkitykset on erotettu toisistaan numeroin. Paikoin viittomakuviin on jouduttu liittämään sanallisia tarkennuksia pysäytyskuvassa huonosti näkyviin suun- tai kädenliikkeisiin. Lisäksi artikkeleissa on joskus huomautuksia viittoman tyyliarvosta, jos tämä poikkeaa neutraalista asiatyylisestä. Artikkeleihin on myös kirjattu tietoa viittoman rinnakkaismuodoista ja niiden tuottamiseen liittyvästä fonologisesta variaatiosta (esim. vaihtoehtoista liikkeistä ja käsimuodoista tai -muodostelmista) sekä kieliopillisesta muuntelusta, mm. joidenkin verbien aspektuaalisesta vaihtelusta. Aina sitä ei kuitenkaan ole huomattu merkitä, artikkeleista 341 (**uudelleen, toistaa**) ja 345 (**odottaa**) maininta puuttuu. Kussakin artikkelissa on lisäksi viittomien käyttöyhteyksiä kuvaavia suomenkielisiä lauseita, joista viittoman

sanallinen vastine on lihavoitu. — Esimerkkilauseet ovat siis käännöksiä niistä konstruktioista, joita viittomakieliset sanakirjantekijät ovat tuottaneet kunkin lekseemin ympärille. Niiden avulla on pyritty selventämään viittoman merkityskenttää, fonologista variaatiota ja syntaktista käyttäytymistä.

Valitettavaa on se, että juuri tämä kaiken olennaisin tieto viittomista jää sanakirjan käyttäjien ulottumattomiin siksi, kunnes multimediasanakirja julkaistaan, sillä kymmenien videokasettien myyminen sanakirjan ohella ei olisi kaupallisesti mahdollista. Kieltä taitamatonta suomenkieliset esimerkkilauseet auttavat yhtä vähän kuin suomen kielen sanaston kuvailu englanniksi valistaisi vierasmaalaista. Mutta yhtäältä, yksi viittoma – yksi sana -sukupolvelle artikkelien esimerkit ovat opettavaisia: tuo piiloparadigma lienee nimittäin yksi syy siihen, että tulkit tuskailevat kääntämisen viittomakieleltä äidinkielelle olevan vaikeampaa kuin suomesta vieraaseen viittomakieleen (ks. Annala 1997: 6–10, Jantunen 1998: 2–4)! Toisaalta suomea vieraana kielenä taitavat viittomakieliset kohtaavat viittomien vastineissa ja esimerkkilauseissa sen huikean variaation, jona viittoma voi suomen kielessä edustua.

Entisiin sanakirjoihin verrattuna radikaaleinta on viittomien uudenlainen ryhmitely- ja hakujärjestelmä, joka perustuu viittomien fonemaattisiin rakennepiirteisiin. Tämän kaltaista viittomajärjestystä, tosin ei näin loppuun asti vietyä, on noudatettu mm. amerikkalaisen ja brittiläisen viittomakielen sanakirjoissa (Stokoe, Casterline ja Croneberg 1960, Brien 1992). Sanakirjan lopussa on lisäksi suomalainen sanahakemisto, jonka kautta vastaavat viittomat löytyvät artikkelinumeron perusteella. Viittoman voi kuitenkin löytää tietämättä mitään sen suomenkielisestä merkityksestä, vain käsimuodon, paikan ja liikkeen pohjalta.

▷

Kirjan kannessa on erinomainen hakupuu sekä käsimuotoryhmien sisällysluettelo etsijän tukena. Liikkeen ja paikan symbolit löytyvät puolestaan joka sivun reunasta, ja ne toistuvat loogisesti kunkin käsimuotoryhmän kohdalla. — Tämän hakujärjestelmän kehittämisessä ja sanakirjan viittomien fonemaattisessa analyysissä on Leena Savolainen Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta tehnyt valtaisan ja perusteellisen työn.

Suomalaisen viittomakielen perussanakirja kilpaili oikeutetusti ilmestymisvuonnaan Tieto-Finlandiasta. Palkinto jäi saamatta, sillä ulkopuolisen on ehkä vaikea havaita ja arvostaa sitä jokaisen viittomaartikkelin valmistamiseen liittynyttä suunnatonta ajattelutyötä, jota ovat joutuneet tekemään niin sanakirjan tekoon palkatut kuin myös monet neuvoa antavat työryhmät ja asiantuntijaelimet. Syvällisiä keskusteluja on käyty niinkin triviaaleilta tuntuvista, mutta hätkähdyttävän vaikeiksi osoittautuneista perusasioista kuin siitä, millainen on lekseemin perusmuoto: alkaako viittoma esimerkiksi tiukasta vai löysästä nyrkistä, tai alkaako tietyissä viittomatyypeissä liike siitä, kun artikulaattorina toimiva käsi lähestyy viittomapaikkaa, vai vasta siitä, kun se koskettaa pintaa.

Pitkään ei ehditty pohtia sitä, voiko arkityylisen viittoman vastineena pitää suomalaisia lääketieteen termejä taikka neutraalin, normaalirekisterisen viittoman vastineena slangi-ilmausta. Sanakirjaa lukiesani olen yhä sitä mieltä, että automaattisesti näin ei voi tehdä. Jostain syystä kieli-intuitiotani vastaan rikkoo se, että **kuukautiset**-viittoman vastineena on myös 'menstruaatio' (artikkeli 570). Toisaalta artikkelin 95 **herkkä**-viittoman yhdeksi merkitykseksi on konventionaalistunut myös 'allergia, allerginen', mitä ei ole huomattu ottaa mukaan. Teoksessa taajaan viljeltyt slangi-käännökset antavat mielestäni väärää tietoa

viittoman sanakirjamuodon tyyliarvosta, vaikka ne viittomakieliselle lukijalle saatavatkin olla avuksi hänen etsiessään merkitystä suomen sanalle *dösä*. **Bussi, linja-auto** -artikkeleissa (327, 851) tarjotaan vastineiksi *linjurin* ohella myös *dösää* ja *onnikkaa*, vaikka artikkelin 327 viittomassa ei semanttisesti tai tyyllillisesti ole mielestäni minkäänlaista slangi- tai murresävyä eikä artikkelin kontekstiesimerkeissäkään esiinny yhtään tällaiseen käyttöön viittaavaa esimerkkiä. Artikkeleiden 327 ja 851 ero on sitä paitsi vain käsimuoto, vaikka kaksisormisen variantin olisi voinut mainita piirroksella muiden artikkelien tapaan artikkelissa 327. Toisaalta vanhemman sukupolven käytössä olevaa C-käsillä tehtävää synonyymiä, joka sopisi 'linjurinkin' suoraksi vastineeksi, ei ole otettu mukaan. Muita esimerkkejä: Rekisteriltään neutraali **sukset**-viittoma tarvitsee 'hikilaudoiksi' muuttuessaan vähintäänkin erilaisen kasvojen ilmeen ja liikkeen kuin artikkelissa 897 on nyt nähtävissä (toivottavasti videonauhoissa tämä tulee ilmi). Ja artikkelissa 161 **koti, hima** kuvan viittoma on käsittääkseni hyvin korrekti muoto, lähes ylättylinen, eikä siitä saa mielestäni millään muotoa modifioitua 'himan' vastinetta!

Joistakin artikkelien sisällöistä olen myös eri mieltä. Viittomien perusmerkitysten tutkiskelu lieene paikoin jäänyt kesken, sillä esimerkiksi artikkelin 87 viittoman merkitys neutraalimuotoisena on mielestäni 'vaatimaton, tavallinen, keskinkertainen' eikä sanakirjaan päämerkitykseksi nostettu **elämää nähnyt**, joka on vain yksi niistä johdoksista, joita viittomasta voidaan liikkeen ja suuhahmon modifikaatiolla muodostaa. Sanakirjan kaksikätisten viittomien yhteydessä mainitaan usein se, että ne voidaan suorittaa myös yksikätesenä. Artikkelin 211 **koulu**-viittomasta ei sanoa, että se voitaisiin tehdä myös yhdellä kädellä; sen sijaan yksikätesen *koulu* on

viety **lukea**-verbin paralleeliksi merkitykseksi (artikkeli 44). **Peruskoulu** on puolestaan omana yhdysviittoma-artikkelinaan (99), mutta ilman viittauksia **koulu**-artikkeliin, jonka suomenkielisissä esimerkeissä mainitaan kylläkin samaan tapaan rakentuvat yhdysviittomat *esikoulu* ja *korkeakoulu* mutta ei *peruskoulua*. *Ammattikoulua* ei sanakirjassa ole, ei edes **ammatti**-viittoman alla (294).

Kaiken kaikkiaan kirjan tekijät ovat tehneet suurenmoista työtä ja osoittaneet harvinaista teoreettista ymmärrystä viittomakieltä kohtaan. Vasta tästä teoksesta voi viittomakielen sanaston tutkimus jatkua. Lukijoiden on vain muistettava se, että tämän sanakirjan tarkoitus ei ole ohjailla vaan kuvailla nykykeinoin ja käytettävissä olevin välinein sitä kieltä, jonka ovat kollektiivisesti tunnistanee yhteisekseen ne sanakirjan teossa mukana olleet henkilöt, jotka ovat kasvaneet viittomakieleen monen sukupolven käten keskellä. ■

PÄIVI RAINÖ

Sähköposti: paivi.raino@helsinki.fi

LÄHTEET

- ANNALA, JOHANNA 1997: Huomioita tulkauksen ihmeellisestä maailmasta. – Käsillä kääntäjät, Kuurojen Liiton Viittomakielikeskuksen lehti 4/1997 s. 6–10.
- BRIEN, DAVID (toim.) 1993 [1992]: Dictionary of British Sign Language/English. Faber and Faber, London.
- HIRN, DAVID FREDRIK 1910, 1911, 1916: De dövstummas åtbördsspråk i Finland – Kuuromyökkäin viittomakieli Suomessa I–III. Finlands Dövstumförbunds Förlag, Helsingfors.
- HIRN, DAVID FREDRIK 1913: Puheesta kuuromyökkäinkoulun 50-vuotismuisto-

juhlassa. – Elämäkerrallisia muistiinpanoja K. O. Malmista sekä hänen kirjoitelmiaan ja kirjeitään s. 101–103. Suomen Kuuromyökkäin Liitto, Helsinki.

JANTUNEN, TOMMI 1998: Oppia viittomakieltä? Ymmärtää viittomakieltä? – Käsillä kääntäjät, Kuurojen Liiton Viittomakielikeskuksen lehti 4/1998 s. 2–4.

Laki N:o 969, Laki Suomen Hallitusmuodon muuttamisesta. Annettu Helsingissä 17. päivänä heinäkuuta 1995.

MALM, CARL OSCAR 1852: Om de döfstumma, deras psychiska tillstånd, språk och sättet att undervisa dem. – Helsingfors Tidning. [Käännös teoksessa Elämäkerrallisia muistiinpanoja K. O. Malmista sekä hänen kirjoitelmiaan ja kirjeitään s. 64–76. Suomen Kuuromyökkäin Liitto, Helsinki 1913.]

STOKOE, WILLIAM C. – CASTERLINE, DOROTHY C. – CRONEBERG, CARL G. 1973 [1965]: A dictionary of American Sign Language on linguistic principles. Linstok Press, Silver Spring MD. Viittomakielen kuvasanakirja 1973 [1977]. Kuurojen Liitto r.y.

Viittomakielen sanakirja 1965. Suomen Kuurojen Liitto ry., Hämeenlinna.

WALLVIK, BRIGITTA 1997: ...ett folk utan land... Döva och hörselskadade barns stödförening r.f., Österbottningen.

WICHMANN, OSSIAN 1913a: K. O. Malmin lapsuus ja koulu aika. – Elämäkerrallisia muistiinpanoja K. O. Malmista sekä hänen kirjoitelmiaan ja kirjeitään s. 12–19. Suomen Kuuromyökkäin Liitto, Helsinki.

— 1913b: Malmin koulu Porvoossa. – Elämäkerrallisia muistiinpanoja K. O. Malmista sekä hänen kirjoitelmiaan ja kirjeitään s. 20–27. Suomen Kuuromyökkäin Liitto, Helsinki.

KIITOKSEKSI MAHDIN, MENTYÄÄNKIN JÄÄNEEN

Lauri Hakulinen *Luennot suomen kielen partikkeleista*. Toim. Yrjö Lauranto ja Tapani Lehtinen. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki 1999. 94 s. ISBN 951-45-88908.

Sanat on kaikki sarvipäitä. Lauri Hakulisen kirjoituksia ja puheita vuosilta 1926–1974. Toim. Auli Hakulinen, Pentti Leino ja Tiina Onikki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 745. SKS, Helsinki 1999. 451 s. ISBN 951-746-123-2.

Lauri Hakulisen syntymän satavuotismuistoa juhlistettiin paitsi näyttelyn, juhlapäivän ja Virittäjän juhlanumeron keinoin myös kahdella kokonaisella kirjalla, partikkelien ja artikkelien merkeissä. Ensin mainittu teos on ulkoasultaan ja toimitustekniikaltaan yksinkertainen mutta sisällöltään painokasta pohdintaa. *Luennot suomen kielen partikkeleista* perustuu alkuaan 1951 pidetyn luentosarjan käsikirjoitukseen, jonka toimittajat ovat hellävaroen muokanneet kirjaksi. Paria terminologista nykyaikaistusta (esim. *aspiraatio* → *loppukahdennus*) ym. pikku korjauksia ja lisähuomautuksia lukuun ottamatta toimittajat eivät esipuheessa kertomansa mukaan ole paljoa kajooneet Hakulisen alkuperäiseen ilmaisuun. Ratkaisu on onnistunut: käteen sopiva pieni kirjanen ei hukuta lukijaansa perinteisen fennistisen proosan vuolaaseen kymeen vaan antaa (monista) suomen partikkeleista sulavan yleiskuvan, joka houkuttelee lähempään tarkasteluun ja nostattaa uusia kysymyksiä.

Partikkelit on ryhmitelty toisaalta morfologisin, toisaalta syntaktisin kriteerein — järkeenkäypä ratkaisu sekin. Aluksi tarkastellaan »adverbien sekä post- ja prepositioiden kehitystä» sijamuodoittain, alaryhminä esim. partikkelistuneet essiivit (*ynnä*, *läsnä* ym.), inessiivit (esim. *päissään*, *kimpussa*) tai **k*-latiivit (*yhä*, *asti*, *tyynni*, *mi-käli*). Oman alalukunsa ovat saaneet *-hAn*

sekä »partikkelinomaiset sanaliitot» kuten *tällä haavaa*, *juurta jaksain*. Lopuksi käsitellään konjunktioita. Ongelmanasettelussa keskeisintä on kunkin partikkelin yksilöllisen merkityksen (ja jossain määrin muodonkin) kehitys: palautuuko *vaan* adjektiivin *vaka* vai toisen nominin instruktivimuotoon *vaivoin*, miten *-hAn*-liitteen eri käyttötavat voidaan palauttaa merkitykseen 'se siinä, nähtävissä oleva', tai miten *mutta*-konjunktio voidaan johtaa *muu*-pronominista?

Historioivaa esitystapaa havainnollistavat murteista ja vanhasta kirjasuomesta, välillä sukukielistäkin otetut esimerkit. On kutkuttavan mielenkiintoista nähdä, miten rikas murteittaisen variaation maailma suomen yleiskielen taustalle kätkeytyy ja millaisia yhteyksiä sieltä aukeaa. Vain yksi esimerkki: *niin*-pronominin käyttö sentyyppisissä rakenteissa kuin *ei niin missään* on Hakulisen mukaan itämurteille tyypillistä ja panee näin epäilemään venäjän *ni*-prefiksin vaikutusta (vrt. ven. *nigde ne* 'ei missään', »ei-missä ei»). Hakulisen partikkeliluentoja suosittelisi jo pelkän murre- ja kielihistoria-aineksensa takia mielellään esimerkiksi äidinkielenopettajien iltalukemiseksi, avartamaan näkökulmia siihen herkästi unohtuvaan kielen aluskasvillisuuden runsauteen, jota me nykysuomalaiset emme aina tiedä tarkastella kuin yleiskielen normitettujen käyttötapojen kautta.

Kuten Lauranto ja Lehtinen partikkeli-kirjan esipuheessa huomauttavat, Lauri Hakulinen on yllättävän ajankohtainen. Samat »merkityksen kalpenemisen» kehityslinjat, jotka Hakulinen laajan aineiston-
sa, erikielisten paralleelitapausten sekä introspektiivisen spekulointin avulla hahmottelee monien partikkelien taustaksi, ovat viime vuosina elpyneessä kielipillistumistutkimuksessa nousseet taas huomion kohteeksi. Samaan tapaan kuin taannoin prototyypisemantiikka, kielipillistumistutkimuskin tässä tavallaan nostaa esiin niitä kielen ilmiöitä, jotka perustuvat ihmisajattelun inhimillisiin lainalaisuuksiin ja ovat siksi paremmin maalaisjärjen (ja sivistyneen spekulointin) kuin teknisten formalismien tavoitettavissa. Näin nousevat jälleen ansaitsemaansa kunniaan myös Hakulisen kaltaiset näkemyksekkäät ja vilpittömät tutkijat.

Samat Lauri Hakulisen tutkijankuvan leimalliset piirteet näkyvät vielä yksityiskohtaisemmin kirjoitusten ja puheiden kokoelmassa *Sanat on kaikki sarvipäitä*, jonka hienosta ja tyylikkäästä kokonaisuudesta on kiittäminen varsinaisten toimittajien lisäksi teknisiä toimittajia Erna Laihoa ja Kaisu Kotitietä (Laiho on Kotitien avustuksella myös koonnut kirjan loppuun arvokkaan luettelon Lauri Hakulisen julkaisuisista) sekä nokkelasti ideoidun kannen suunnittelijaa Markus Itkosta. Kirja valottaa Hakulisen monitahoista uraa opettajana, kielenhuoltajana ja kansanvalistajana, kansankielen tuntijana ja kerääjänä sekä yliopistomiehenä ja kielitieteen periaatteiden pohtijana. Vanhin kirjassa julkaistuista teksteistä on eri murrealueiden sanontojen ja sananparsien rikkautta esittelevä populaariartikkeli vuodelta 1926, viimeisin taas vuonna 1974 ilmestynyt tutkielma, jossa Hakulinen palaa pohtimaan jo vuosikymmeniä varhemmin ns. »tuliperäisten» affektisanojen yhteydessä käsittelemäänsä *halu*,

halata -sanuetta. Uuden ajan merkkinä on artikkelin korrehtuurilisäyksenä viittaus Jorma Koivulehdon tuolloin tuoreeseen etymologiaan (< germ. **halō(ja)n*, alkuaan siis 'temmata, raastaa'). Se veisi pohjan Hakulisen alkuaan olettamalta 'polte'-merkitykseltä, mutta *halata* ~ *haluta* -verbin merkityksenkehitys 'tuntea kipua' > 'tuntea ikävää' > 'tuntea hellyyttä, sääliä' > 'helliä' > 'syleillä' on sinänsä yhä uskottava.

Kirjan alkuun on koottu muutamia yleisemmin kielitieteen periaatteita pohtivia artikkeleja, joihin Hakulinen tuntuu sijoittaneen oman tutkijan-credonsa. Sen ytimenä on viehtymys toisaalta sanojen ja asioiden suhteeseen, siis merkitykseen, toisaalta merkitysten muotoutumisessa ja historiassa ilmeneviin inhimillisiin ja psykologisiin lainalaisuuksiin; merkittävimpiä tieteellisiä auktoriteetteja Hakuliselle ovat olleet niin *Wörter und Sachen* -aikakauskirjan perustaja Rudolf Meringer kuin psykologisoivan semantiikan merkkimiehet, »affektiteoreetikko» Hans Sperber ja »sisäisen kielimuodon» etsijä Leo Weisgerber. Yleiset ja periaatteelliset pohdintansa Hakulinen kuitenkin sitoo tiukasti elävän kielen konkretiaan ja ehtii merkitysten lisäksi tarkastelemaan myös esimerkiksi äänteenmuutosten syitä aivan ajankohtaisista näkökulmista, sekä kielikontaktien vaikutuksen että fonologisen ja morfologis-semanttisen rakenteen kannalta.

Äidinkielenopettajille ja asiasta kiinnostuneille maallikoille Hakulinen selitti henkevästi, miten sanat ja niiden merkitykset eivät tipahda taivaasta valmiiksi määriteltynä palasina vaan kuuluvat osina jatkuvasti elävään ja muuttuvaan käsitteiden ja käyttöyhteyksien verkkoon. Yksi merkittävä osa Hakulisen tutkijantyötä oli myös sen osoittaminen, miten piilevästi, tämän verkon rakennetta muovailemalla, länsieurooppalaiset maailmankielet ovat kään-
▷

lainojen ja rakenteiden kautta tunkeutuneet suomalaisten kieleen ja kielitajuun; ainakin tämän kirjan artikkeli *Suomen kielen käännöslainoista* (Virittäjästä vuodelta 1955) kuuluisi lukea jokaisen, joka nykyään pohtii suomen kielen ja suomalaisuuden suhdetta Eurooppaan ja eurooppalaisuuteen. Artikkelin *Lainasanasemantiikkaa äidinkielenopetukseen* on puolestaan kielitieteellistä viihdettä kepeimmillään, todellinen populaarin etymologian ilotulitus, jossa paljolti indoeurooppalaisten historiallisten yhteyksien kautta selostetaan, miten esimerkiksi *kuningas*, *natsi*, *insinööri*, *santarmi* ja *genetiivi* kaikki palautuvat samaan sanape- syeseen.

Kirjan kenties painokkainta antia ovat kuitenkin Hakulisen sanastohistorialliset tutkielmat. Toisaalta murteiden ja sukielien, toisaalta muunkielisten paralleelien sekä kansatieteellisten taustojen avulla hahmotellut kehityskulut, joilla esimerkiksi *unen* ja *unohtamisen*, *vainon* ja *vainun* tai *kostean* ja *koston* keskinäiset suhteet selittyvät, ovat yhä vakuuttavia, vaikka joidenkin etymologisten yksityiskohtien ohi on aika ajanut (esimerkiksi *pii(kivi)* lienee sitenkin alkuaan eri sana kuin vanhastaan 'hammasta' merkinnyt, esim. haravanpiikin nimityksenä säilynyt *pii*). Vankka argumentaatio seisoo kuin kivijalka, vaikka hirsikerat päältä palaisivat.

Toisaalta kansanmurteiden kerääjänä ja tuntijana, toisaalta kirjakielen huoltajana (jonka Virittäjässäkin vuosien mittaan ilmestyneitä lukuisia »oikeakielisyshuomautuksia» ei, ajan hampaan pahimmin syöminä, ole tähän valikoimaan juuri otettu) Hakulinen oli myös filologi ja tyyliintutkija. Tyylikysymyksissä hän selvimmin paheksui toistoa ja monisanaisuutta, joka esim. Kalevalassa oli hänen mielestään tyyppillisesti nuorempien runojen »rappioilmiö». Hakulinen ihailikin yhtä lailla savolaisen kielenkäytön toistoa vierovaa syno-

nyymirikkautta kuin suomen kielen tiiviiden ilmaisukeinojen mestareita, esimerkiksi Otto Mannista, jonka runosta myös tämän kirjoituksen otsikko on peräisin — sillä Hakulinen havainnollistaa Mannisen taituruutta suomen nominaalimuotojen käyttäjänä. Ainakin vielä 1970-luvulla koulunsa käyneen on helppo nähdä Hakulinen yhtenä niistä aitosuomalaisen stilistiikan isistä, joiden jäljiltä äidinkielen kirjoittamisen opetusta hallitsivat »nasevuuteen» pyrkiminen ja »tautologian» kammoksunta yli kaiken.

Aikansa lapsena Lauri Hakulinen kirjoitti asiaproosaa, joka nykylukijalle on fennistiikan »mennytta maailmaa» tyylikäimmillään. Tuohon ajankuvaan kuuluvat elävien ja »puhtaiden» kansanmurteiden itsestäänselvyys yhtä lailla kuin monien Euroopan kielten hallinta nykyisen kaikkivaltiaan englannin sijaan. Latinaksi tai ranskaksi voidaan sanojen merkityksiä ilman muuta selittää, ja keskeisimmät kielitieteelliset auktoriteetit ovat saksalaiselta kieli-alueelta — sitä paitsi suomen kielen tutkija tietenkin osasi unkaria, virosta nyt puhumattakaan. Kuvaan kuuluu myös tietty elitistisyys: kulttuuri- ja valtapiirien hyväveliverkostot (kuten 1930-luvulla herrojen lounasseurueena syntynyt »Kesäyliopisto») ovat pieniä mutta itsestäänselviä nekin, ja professorilla on täysi oikeus valittaa, kuten Hakulinen jäähyväispuheessaan suomen kielen laitokselle, miten opiskelijajoukon enemmistö kunnianhimottomasti tähtää »käytännön» kielenopettajaksi, lehtorin vehreälle oksalle eikä tieteen laakerien pariin. (Kaksi yhteensovittamatonta vaihtoehtoa siis!) Tämän kunnianhimottomuuden Hakulinen, ilman kausaalikonnetoria mutta selkeästi kuitenkin, kytkee opiskelijajoukon enemmistön feminiinisyyteen. Kateederista katsellen on tuolloin näyttänyt vuorenvarmalta, että salintäyteisen kiharapilven alla ei luovan henkisen työn pyhä kipinä hehku.

Aikansa ja aikaansa mies elää. Hyvänäin — Lauri Hakulinen on saanut satavuotismuistokseen kaksi tyylikästä, tieteellisesti arvokasta ja inhimillisen vaikuttavaa kirjaa, joita voi lämpimästi suositella jokai-

sen suomen kielestä kiinnostuneen kääntein. ■

JOHANNA LAAKSO

Sähköposti: johanna.laakso@helsinki.fi

HIENO TEOS SAAMESTA

Pekka Sammallahti *The Saami languages. An introduction.* Davvi Girji, Kárášjohka 1998. 268 s. ISBN 82-7374-398-5.

Pekka Sammallahden odotettu yleisesitys saamen kielistä on ilmestynyt. Se on kirjoitettu toisaalta tiivistämään alan tutkimusta saamen kielen ja uralistiikan opiskelijoille ja tutkijoille, toisaalta johdannoksi saamen kieliin yleislingvisteille. Kirja sopii erinomaisesti myös fennistien luettavaksi. Itse luin sen suomen kielen tutkijana, joka on harrastanut hiukan myös saamea. Omana opiskeluaikanani suomen kielen opintoihin kuului pakollisena yksi etäsukukielen kurssi, joksi tavallisimmin valittiin unkari tai saame. Sammallahden kirjaa lukiessa en voinut olla ajattelematta, että saamen nykyinen poissaolo suomenopiskelijan tutkinnosta on suuri menetys. Maassamme puhutaan sentään kolmea saamen kieltä ja kielillämme on pitkä yhteinen historia. Perustietous saamesta voisi olla luonnollinen osa yhtä hyvin äidinkielenopettajan kuin suomentutkijankin kielitieteellistä yleisivistystä.

Nyt käsillä oleva yleisteos tarjoaa erinomaisen mahdollisuuden tietoaution paikkaamiseen. Se esittelee saamen kielten keskeiset piirteet fonologiasta ja morfologias-ta syntaksiin, semantiikkaan ja sanastoon saakka ja tekee sen sekä synkronisesta että diakronisesta näkökulmasta. Tarkastelun keskipisteenä on pohjoissaame, jota puhuu

75 % saamenkielisistä, mutta lukija saa runsaasti tietoa kaikista muistakin saamelaiskielistä ja niiden murteista. Kirjan viimeinen luku sisältää myös niistä kaikista litte-roidut näytteet, esitettynä kunkin kielen käyttämällä ortografialla mutta myös tekijän fonologisesti ja foneettisesti transkriboimana. Jokaiseen tekstiin kuuluu englanninkielinen käännös ja sanasto, joka sisältää lisäksi muotojen pohjoissaamelaiset vastineet. Johdantoluvussa Sammallahti antaa perustiedot saamen kielistä, niiden sijoittumisesta uralilaiseen kielikuntaan ja suhteesta lähimpiin sukukieliinsä eli itämerensuomalaisiin kieliin, etenkin lähinaapurissa puhuttuun suomeen. Suomalais-saamelainen kantakieli oli yhtenäinen noin vuoteen 3200 eKr. asti, jolloin jakautuminen kantasuomeksi ja kantsaameksi alkoi. Johdantoluku esittelee yhteisen kantakielen vokaalisysteemin ja kantasuomen ja -saamen tärkeimmät fonologiset erot. Toinen luku taas on katsaus alueelliseen variaatioon. Kaikkiaan saamen kieliä on kymmenen: länsisaamelaiseen ryhmään kuuluvat eteläsaame, uumajansaame, piitimensaame, luulajansaame ja pohjoissaame, itäsaamelaiseen ryhmään inarinsaame, koltansaame, akkallansaame, kiltinänsaame ja turjansaame. Kuudella niistä on oma kirjakielensä ja or-

▷

tografiansa. Erot saamen kielten välillä ovat yhtä suuria kuin vaikkapa germaanisten tai romaanisten kielten väliset erot, mutta sanastosta yhteistä on yli 80 prosenttia.

Sammallahden esitys etenee systemaattisesti suuremmista alueellisista kokonaisuuksista pienempiin, eri kieliin, niiden lukuisiin murteisiin ja näiden alamurteisiin saakka esitellen niiden fonologiset, morfologiset ja syntaktiset pääerot. Toinen luku sisältää tavattoman paljon tietoa, mutta lukija saa ihmeen selvän kuvan saamen kielten välisistä eroista ja niiden historiasta. Mukana on mm. luettelo, jonka pohjalta voi tutkia kantasuomalaisten sanavartaloiden ja taivutusmuotojen nykyistä fonologista edustusta eri saamen kielissä. Lukuun sisältyy myös hyvä karttavalikoima. Kuten tekijä toteaa, kielentutkimuksen kannalta saamelaiden nykyisten asuma-alueiden ja hallinnollisen jakautumisen kuvaus karttoina tuottaisi kaoottisen tuloksen. Vuosisadan vaihteeseen saakka hallinnolliset muutokset sen sijaan vaikuttivat saamelaiden elämään vain vähän ja kielen kehitys oli orgaanista ja itsenäistä.

Kolmannessa luvussa esitellään saamen kielen äännejärjestelmä lähinnä fonologisesti konservatiivisen Itä-Enontekiön pohjoissaamelaismurteen pohjalta, mutta monin paikoin se suhteutetaan muihinkin saamen kieliin. Ensin selvitetään vokaalien synkroninen systeemi morfofonologisine vaihteluineen ja sen historiallinen tausta, sitten konsonanttijärjestelmä ja sen historia kantsaamesta Itä-Enontekiön murteeseen saakka. Molempien systeemien kehitys suomalais-saamelaisesta kantakielestä aste asteelta pohjoissaameen asti on lisäksi nähtävissä kirjan liitteissä. Suomenkielisen lukijan kannalta diakroninen näkökulma on kovinkin mielekäs, kun suomen ja saamen isoimmat erot ovat fonologisia; äännehistoriaa joskus opiskelleelle luku voi toimia jopa kertauskurssina oman kieleemme taust-

taan. Luku kuvaa valaisevasti saamen fonologian ja morfologian yhteispeliä ja historiallista sidosta. Päätteeksi on vielä katsaus kolmeen fonologiselta pohjalta toimivaan salakieleen.

Sammallahti toteaa jo kantsaamen kehittyneen puhtaasti agglutinoivasta suomalais-saamelaisesta kantakielestä fusionaaliseen suuntaan; tällä hetkellä äännesymbolismilla on saamen morfologiassa olennainen merkitys. Morfologista systeemiä tarkastelevassa neljännessä luvussa, jossa käydään läpi sekä nominin- ja verbintaivutus että sananmuodostus (johtaminen ja yhdistäminen), muotojen diakroninen tausta onkin luontevasti koko ajan mukana. Suomenkielisen lukijan on jälleen jännittävää päästä katsomaan esimerkiksi sitä, miten persoonamuodot (vaikkapa meiltä puuttuva kak-sikko), paikallissijasysteemi tai modukset saamessa ovat jäsentyneet. Lukuelämys avaa uuden perspektiivin omaankin äidinkieleen, niin kuin hyvää kielitieteellistä esitystä lukiessa parhaimmillaan käy. Yksityiskohtaiset kuvaukset nominin- ja verbintaivutuksen kehityksestä jälleen suomalais-saamelaisesta kantakielestä pohjoissaameen asti Sammallahti esittää myös kirjan liitteinä.

Saamen kielen syntaksia esittelevä viides luku on kirjan suppein ja vähiten diakroninen. Lyhyeen tilaan mahtuu kuitenkin perustietous yleensä saamen ja osin yksittäistenkin saamen kielten syntaksista: sanajärjestyksestä, sijanmerkintä- ja kongruenssi-ilmiöistä, kiellosta, infiniittisistä rakenteista ja lauseidenvälisistä suhteista. Juuri syntaktisesti saame ja suomi muistuttavat toisiaan eniten, joten suomenkieliselle lukijalle tässä on paljon tuttua ja helposti omaksuttavaa. Toisaalta kiinnostavia erojakin on; luku herättää odotuksia puhutun saamen syntaksia ja sen historiaa koskevasta tutkimuksesta — sama odotus koskee tosin muitakin maailman kieliä.

Sanakirjoja saamen kielistä on tehty monia, ja Sammallahdi mainitsee entistä laajemman pohjoissaamen sanakirjan jo odottavan julkaisemistaan. Tällä hetkellä saamen sanasto laajenee nopeasti ja sitä ohjataan tietoisesti kehittämään omakielisten aineiden pohjalta. Kirjan kuudes, saamen kielten leksikkoo ja semantiikkaa käsittelevä luku keskittyy perinteiseen sanastoon ensin sen yleisen semanttisen rakenteen, sitten historiallisen koostumuksen kannalta. Erityisen informatiivinen on etymologinen jakso, josta voi yksityiskohtaisesti seurata omapohjaisen sanaston kerrostuneisuutta uralilaisesta kantakielestä lähtien nykypäivään saakka ja yhtä tarkasti myös sanaston lainakerrostumien etymologiaa. Lähes seitsemälläsadalla perinteisen sanaston vartallolla on vastineensa suomalais-ugrilaisissa ja samojedikielissä. Sanaston koostumusta on tutkittu myös erilaisista tekstiaineistoista. Esimerkiksi puhutun pohjoissaamen 26 000 sanan tekstikorpuksen sadasta yleisimmästä sanasta on alkuperältään uralilaisia 52 ja ne kattavat yli 40 % tekstimateriaalista; lainasanoja niistä on 37, tekstistä

14 %, ja 11 vain saamessa tavattua sanaa muodostavat tekstistä 3 %. Kirjan liitteistä sanastoa esittelee kaksi: kuuden saamen pääkielen pohjalta laadittu Swadesh-lista ja luettelo pohjoissaamen 845 yleisimmästä sanasta, mukana tiedot niiden taivutuksesta ja etymologisesta taustasta.

Lukijalla on nyt käytettävissään laaja ja monipuolinen tietovarasto, mikäli hän haluaa perehtyä saamen kielen olemukseen ja historiaan. Muille lähteille johdattaa bibliografia, johon tekstissä viitataan vain harvoin: tekijä on yhdistänyt oman tutkimustyönsä tulokset ja muun tutkimustiedon helposti seurattavaksi kokonaisuudeksi. On syntynyt ymmärrettävä, ajantasainen ja ennen kaikkea erittäin kiehtova johdatus saamen kieliin ja niiden kehitykseen. Muodoltaan kirja on lingvistiseksi opukseksi poikkeavan suuri ja kauniisti painettu, mikä tietysti lisää sen luettavuutta. Saamelainen kustantamo Davvi Girji voi olla ylpeä merkkiteoksen julkaisemisesta. ■

LEA LAITINEN

Sähköposti: lea.laitinen@helsinki.fi

Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja

SYKSYLLÄ 1999 ILMESTYNEET UUTUUDET

Kielen opissa 3: Käytännön sanelema juttu? Aikakauslehtigenreä etsimässä. Toim. Haavisto – Mäntynen – Onikki – Saarinen – Visapää. 60,–

Lauri Hakulinen: Luennot suomen kielen partikkeleista. Toim. Lauranto – Lehtinen. 50,–

Tilaukset: Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto, puh. (09) 191 23330, fax (09) 191 23329

★

Laitoksen kotisivut uudistuvat tammikuussa 2000. Käy tutustumassa osoitteessa www.helsinki.fi/hum/skl.

Uudistuneilla kotisivuilla on luettavissa mm. Lauri Hakulisen bibliografia, joka on julkaistu kirjassa *Sanat on kaikki sarvipäitä* (SKS, 1999).

KIELIHISTORIAN PERUSTEITA EUROOPAKSI JA AMERIKAKSI

April M. S. McMahon *Understanding language change*. Cambridge University Press, Cambridge 1994. XI + 361 s. ISBN 0-521-44665-1.

Hans Henrich Hock & Brian D. Joseph *Language history, language change, and language relationship. An introduction to historical and comparative linguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin 1996. 602 s. ISBN 3-11-014784-X.

Niin kutsuttu historiallinen kielentutkimus ei oikeastaan ole mikään yksi kielitieteen osa-alue vaan suunta, josta käsin voi eri tavoin tarkastella kielen eri osajärjestelmiä ja pureutua moniin kielen rakenteen ja kielitieteellisen selittämisen filosofisiin peruskysymyksiin. Ei siksi ihme, että näihin kysymyksiin johdattavia perusteoksia edelleenkin ilmestyy muutaman vuoden välein ja että ne ovat hyvinkin erinäköisiä. Tässä tarkasteltavat kirjat on molemmat tarkoitettu aloittelevalle lukijalle, jolta ei periaatteessa edellytetä erityistä perehtyneisyyttä kielitieteen teoriaan tai terminologiaan. Näkemys aloittelijan tasosta on kuitenkin selvästi erilainen.

Cambridgen yliopistossa työskentelevä April M. S. McMahon kirjoittaa tiivistä johdatusta, jonka ulkopuolelle hän ilmoittaa jättävänsä monia historiallisen kielentutkimuksen ydinalueita, kuten vanhojen tekstien tutkimuksen tai historiallis-vertailevat rekonstruktio menetelmät. (Viimeksi mainittu raja on hiukan omituinen, rekonstruktiohan on vain kielen muutoksen kuvauskeinojen metodinen kääntöpuoli — olisiko kirjoittaja ajatellut asiaa muinaisten kirjakielten ja vanhojen tekstien tutkimuksen näkökulmasta?) Siinä, missä toinen tässä esiteltävistä teoksista esittelee terminologian ja transkription hienoudet tarvittaessa erillisten liitteiden avulla, McMahon vain tarjoaa esipuheessa tausta- ja lisätietojen

lähteeksi viitteitä muutamiin kielentutkimuksen eri osa-alueiden perusteoksiin.

Understanding language change -kirjan alkuosa etenee kieliopin osa-alueiden mukaan jaotellen, äänteenmuutoksen kuvauksesta historialliseen syntaksiin, semantiikkaan ja etymologiaan. Jälkipuoliskon aiheena ovat laajemmat kysymyskompleksit kuten pidginit ja kreolit, kielikontaktit ja kielikuolema sekä »kielen evoluutio» eli kielihistoriallisen selittämisen perimmäiset kysymykset paljolti luonnonhistoriallisen, biologiaan ja genetiikkaan analogioivan tarkastelun valossa. Kirjan rakenteesta näkyy määrätietoinen pyrkimys johdonmukaisuuteen ja tiiviyyteen. Rehellistä johdonmukaisuutta on myös eräänlainen sisäänrakennettu tieteenhistoriallisuus, eteneminen keskeisestä suuntauksesta (esim. nuogrammatiikka ja strukturalismi äännehistorian kuvauksessa) tai merkkiteoksesta toiseen (paljon tilaa käytetään esimerkiksi Lightfootin historiallisen syntaksin tai pidginien ja kreolien yhteydessä Bickertonin kuuluisien joskin kiistanalaisten *bioprogram*-näkemysten käsittelyyn ja kritiikkiin).

Hockin ja Josephin kirja on alkuaan tarkoitettu perusoppikirjaksi vähemmän edistyneille lukijoille kuin Hockilta varhemmin ilmestynyt *Principles of historical linguistics* (1986, 1991). Toinen tekijöistä, Brian D. Joseph, on esipuheen mukaan otettu työhön mukaan täydentäjäksi, kommentoijaksi

sekä »tuomaan mukaan täysin amerikkalaista perspektiiviä» (myös Hock työskentelee Yhdysvalloissa mutta on syntyperältään saksalainen). Tarkoitetaankohan amerikkalaisella perspektiivillä väljää, pakinoivaa ilmaisutapaa, huumorin viljelyä ja erittäin yksityiskohtaista selittelyä? Joka tapauksessa Hockin ja Josephin kirja selvästikään ei edellytä lukijaltaan senkäänvertaista kielitieteellistä asiantuntemusta kuin McMahonin periaatteessa yleistajuinen mutta käytännössä raskaanlainen esitys.

Hock ja Joseph tulevatkin kirjansa mitaan esitelleeksi kieliopin ydinalueet ja niiden terminologian, joten kirjaa voi lukea jonkinlaisena yleisempänäkin johdatusena kielitieteeseen. Samojen peruskysymysten lisäksi kuin McMahonilla (so. äänten-, morfologiset, sanaston ja syntaksin muutokset, dialektologia ja kielikontakteihin liittyvät ilmiöt) Hock ja Joseph ovat ottaneet kirjaansa laajan johdannon, jossa käsitellään indoeurooppalaista kielikuntaa ja indoeuropeistiikan historiaa sekä maailman kirjoitusjärjestelmien kehitystä. Sanaston yhteydessä Hock ja Joseph käsittelevät myös nimistön alkuperäkysymyksiä, laajalti mutta häkellyttävän pinnallisesti — tämä näkökulmaltaan melkein pä kansantajuisia etunimikirjoja muistuttava osuus ei oikein puolusta paikkaansa tässä kirjassa. McMahonin tieteenfilosofisten evoluutiopohdintojen paikalla on Hockin ja Josephin kirjassa päätösluku »Language relationship», jossa esitellään vertailevaa metodologiaa, ruoditaan terveen kriittisesti viimeaikaisia »omni-komparativistisia» tai »Proto-World»-henkisiä kielikuntien välisiä sukulaisuusoletuksia sekä pohditaan kielihistorian antia kansan ja kulttuurin historian tutkimukselle.

Molempien kirjojen tekijöiden taustana on indoeurooppalainen kielikunta: McMahon vaikuttaisi olevan lähinnä anglisti, Hock ja Joseph ovat vertailevia indoeuropeisteja (Hock erityisesti sanskritin tutkija,

Joseph kreikan ja Balkanin kielten). Länsieurooppalaiset maailmankielet ovatkin useimpien esimerkkien lähteenä, ja muut kielikunnat tarjoavat lähinnä täydennystä tai huvittavia kuriositeetteja. Keskeisten asioiden käsittelyssä lähdetään yleensä liikkeelle samalta englantilais-länsieurooppalaiselta pohjalta, joten Grimmin laki ja englannin sanajärjestyksen tempaukset tulevat näiden molempien kirjojen lukijalle todella tutuiksi! Hock ja Joseph käsittelevät ei-indoeurooppalaisia kielikuntia omassa erillisessä, kymmenen sivun mittaisessa luvussaan. Uralilaisen kielikunnan esittely on erittäin niukka mutta asiallinen. Rapakon takana paikoin oudon sitkeähenkiseen uralitalaiseen hypoteesiin suhtaudutaan ilahduttavan kriittisesti; sitäkin kummallisemmalta tuntuu kirjassa varhemmin (s. 405), Etelä-Aasian kielten kohdalla välähtävä irrallinen huomautus dravidakielten mahdollisesta sukulaisuudesta uralilaiseen kielikuntaan.

Nämä kaksi kirjaa ovat perin erilaisia. Vakavalle asianharrastajalle, jolle kielitieteen perusteet jo ovat tuttuja, antaisin luettavaksi näistä mieluummin McMahonin. Hockin ja Josephin vahvana puolena taas on helppolukuisuus (tiiliskivimäisistä mitoista huolimatta) ja eräänlainen yleissivistävä ote: tv-sukupolven lukija saa vankan perusannoksen tietoa (länsieurooppalaisten) maailmankielten ohella myös (eurooppalaisesta) kulttuurihistoriasta. Eikä teos suinkaan ole syvällistä lingvististä ajattelua vailla, vaikka ydinkysymykset äkkiseltään näyttävät hautautuvan sellaisten viihdyttävien tiedonjyvien alle kuin että *glamour* on alkuaan sama sana kuin *grammar*. ■

JOHANNA LAAKSO

Sähköposti: johanna.laakso@helsinki.fi

PERUSTEOS DIALOGISESTA KIELENTUTKIMUKSESTA

Per Linell *Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives.* John Benjamins, Amsterdam 1998. 330 s. ISBN 90-272-1833-1.

Ruotsalaisen kielentutkijan Per Linellin tutkimustyölle on leimallista kriittinen asenne kielitieteen valtasuuntauksia kohtaan. Linell tunnetaan esimerkiksi kirjoitetun kielen vaikutusta kielitieteen kysymyksenasetteluihin koskevista tutkimuksistaan. Viime vuosina hän on erityisesti keskittynyt keskustelujen ja aidon diskurssin analyysiin, ja nyt hän on julkaissut dialogista ajattelua käsittelevän perusteoksen. Kirjassa voidaan nähdä kaksi perusjuonetta: dialogisuutta tarkastellaan sekä kielentutkimuksen tieteenfilosofisten taustaolettamusten että aktuaalisen vuorovaikutuksen analysoinnin näkökulmasta. Keskitymme lähinnä arvioimaan teoksessa esitettyjä kielentutkimuksen taustaolettamuksia koskevia kannanottoja.

Linell (s. 35–37) on valinnut »dialogisuuden» (engl. *dialogism*) termiksi, jolla hän kuvaa työnsä teoreettista viitekehystä, vaikka epäröikin termivalintaa sanan »messiaanisen» kaiun vuoksi. Usein dialogisuus yhdistetään venäläisen filosofin Mihail Bahtinin sekä niin kutsutun Bahtinin piiriin ajatteluun. Linell ei kuitenkaan rajaa dialogisuutta bahtinilaiseen ajatteluun ja uhraa sille itse asiassa suhteellisen vähän tilaa, vaikkakin — omien sanojensa mukaan — toki puhuu toisinaan bahtinilaisin äänenpainoin. Bahtin itse käyttää termiä dialogisuus eri merkityksissä eri konteksteissa: laajimassa merkityksessään dialogisuus voidaan ymmärtää yleisenä tieteenfilosofisena suuntauksena, erityisesti ihmisen käyttäytymistä ja toimintaa koskevana epistemologisena teoriana (ks. Holquist 1990: 15). Bahtinin

dialogisuus syntyi vastareaktionä monologiselle ajattelulle tai teoretismille, joilla Bahtin viittaa erilaisiin rationalismiin pohjautuviin filosofisiin suuntauksiin. Näitä suuntauksia yhdistää Bahtinin mukaan se, että niissä ei oteta huomioon konkreettisten aikapaikkaisten ilmiöiden tapahtumaluonnetta (ven. *sobytiĭnostʹ*), vaan ainutkertaiset tapahtumat pyritään redusoimaan toistettaviksi abstrakteiksi säännöiksi ja systeemeiksi. Bahtin (1986: 87) näkee monologisen ajattelun yhden perusvirheen siinä, että teoreettisissa sääntökuvauksissa oletettuja abstrakteja systeemejä pidetään ontologisesti ensisijaisina. Toisin sanoen niiden katsotaan edustavan aistihavaintojen ja ilmiöiden takana olevaa »varsinaista» todellisuutta.

Linell käyttää käsitteitä dialogisuus ja monologisuus puhuessaan strukturalistisesti ja formalistisesti suuntautuneen valtavirtakielitieteen ja funktionaalisemmin suuntautuneen dialogisen kielentutkimuksen välisestä eroista. Keskeistä linelliläisessä dialogisuudessa on diskurssin, toiminnan ja ajattelun vuorovaikutuksellisuus. Puhuttu diskurssi on aina vastavuoroisesti toiseen suuntautunutta. Linell korostaa myös kontekstuaalisuuden merkitystä: puhe ei ole sidoksissa vain senhetkiseen tilanteeseensa vaan myös laajempaan sosiokulttuuriseen kontekstiinsa. Jokainen viestinnällinen teko on Linellin mukaan sekä responsiivinen (vastaus johonkin) että initiatiivinen (aloite johonkin). Keskeistä näkökulmassa on myös kielen rakenteen ja käytön kiinteä yhteys. Rakenne syntyy viestinnällisissä

teoissa, joissa se myös rekonstruoi — näin rakenne ja käyttö määrittelevät toisensa. Linell siis hylkää vastakkainasettelun kielijärjestelmän ja kielenkäytön välillä. Tietyssä mielessä lähestymistapa voidaan nähdä pyrkimyksenä rakentaa synteisiä formalismi–funktionalismi-dikotomialle. Linellin näkemyksissä on sukulaisuutta myös emergenssiajatteluun, jonka mukaan kielen säännöt voidaan nähdä kielen käytöstä emergoituvina dynaamisina ilmiöinä (esim. Määttä 1999).

DIALOGISUUDEN JUURET: HISTORIAA

Linell katsoo kielentutkimuksen valtavirran edustavan monologista ajattelua, joka tukeutuu aristoteeliseen ja kartesiolaiseen perinteeseen. Linellin mukaan monologinen kielikäsitys on johdettavissa Aristoteleen, jonka jälkeen kieli alettiin hahmottaa valmiina tuotoksena, objektina, sen sijaan että se olisi nähty Herakleitoksen tavoin toimintana. Tämä analyysiperinne on kehittynyt ja voimistunut kirjoitetussa kulttuurissa, ja kirjoitettu kieli onkin usein muovannut käsitystä kielestä, kuten Linell (1982) on aiemmin osoittanut. Descartesin ajatukset taas ovat vaikuttaneet kielitieteen erityisesti Chomskyn (1966) ajattelun kautta, mutta ihmisen kielenkäytön ja psyykkisen toiminnan näkeminen kartesiolaisen dikotomioiden (henki — aine; ihminen — ympäristö) valossa on tyypillistä lähes kaikelle tieteen ja arjen kielenkäytölle. Valtavirta on siis monologinen. Dialogisina ääniä historiassa Linell mainitsee Herakleitoksen ohella Vicon, Diderot’n ja Humboldtin, mutta jättää heidän antinsa dialogisuudelle vain maininnan varaan. Linell toteaa myös Kantin filosofian ja uuskantilaisen ajattelun vaikuttaneen nykyiseen dialogiseen ajatteluun sekä konstruktivistisen epistemologian että Bahtinin kaut-

ta. Eräänä keskeisenä dialogisuuden taustatajatuksena Linell näkee evolutionaarisen perspektiivin, jossa korostuu jatkuvuuden, pysyvyyden ja muutoksen keskinäinen vuorovaikutus.

Linellin käsityksen mukaan myös fenomenologian (esimerkiksi Husserl) kokemuksen perspektiiviä korostavasta ajattelusta löytyy yhtymäkohtia uudempaan dialogisuuteen. Samantapainen ajatus esiintyy Bahtinilla, joka korostaa havaitsemisen aikapaikkaisen position ainutkertaisuutta ja näkee ulkopuolisuuden ja toiseuden dialogisuuden välttämättömänä ehtona. Kielenkäytössä ja vuorovaikutuksessa keskeistä on »subjektiivinen näkökulma»: subjektin merkityksenannon kyky. Fenomenologiasta lähtevä perspektiiviajattelu liittyy keskeisesti Linellin omaan viestintäprojektiin (*communicative project*) käsitteeseen (esim. s. 217–). Sillä tarkoitetaan vuorovaikutuskumppaneiden tavoitehakuista toimintaa ja suuntautuneisuutta jonkin asian ratkaisemiseen tai — vielä laajemmin — jonkin asian tekemistä kielellisen kommunikoinnin avulla. Linell näkee projektin avoimena: se kehittyy ja mukautuu toiminnan ja vuorovaikutuksen myötä. Dialogisuus korostaa verbaalisten, artikuloitujen ilmausten vähittäistä emergoitumista, suunnitelmien epämääräisyyttä ja osittaisuutta.

Monista dialogisuuden taustavaikuttajista Linell mainitsee myös pragmatismia, muttei juurikaan eksplikoi kyseisten suuntausten välisiä yhteyksiä (tästä tarkemmin Emerson 1993, Rybnikov 1995). Kun Linell kertoo dialogisen ajattelun yhteyksistä sosiologiaan, hän tuo esiin tässäkin yhteydessä G. H. Meadin, jonka ajattelulle Itsen ja Toisen »dialogin» merkitys oli keskeistä. Linell ymmärtääkin dialogisuuden mielestämme varsin laajasti, mikä tarkoittaa, että hän näkee esimerkiksi Bahtinin vain eräänä, kenties jopa marginaalisena, dialogisen ajattelun edustajana. Bahtinin Linell sijoit-

▷

taa sosiokulttuurisen tradition venäläis-tšekkiläiseen perinteeseen, jota edustavat siis muiden muassa Bahtin, Vygotsky ja Mukařovský. Tämän perinteen jatkajana Linell näkee »uusvygotskylaiset», esimerkiksi Wertschin ja Rogoffin. Olennaista sosiokulttuuriselle näkökulmalle on Linellin mukaan inhimillisen toiminnan historian korostaminen. Kielenkäytöllä on sosiokulttuurinen genesiksensä. Muutoinkin Linell aivan aiheellisesti korostaa paitsi historiallisen (sosiokulttuurisen) myös evolutionaaris- ja yksilönkehityksellisen näkökulman tärkeyttä, mikä voidaan nähdä kritiikkinä myös formalistisen ja strukturalistisen kielentutkimuksen synkronista näkökulmaa kohtaan.

DIALOGINEN DISKURSSINTUTKIMUS: NYKYPÄIVÄN RIHMASTOT

Linell omistaa suuren osan kirjastaan autenttisen keskustelun kuvaukselle, jota hän pitää modernin dialogisuuden yhtenä painopistealueena. Yhteys Garfinkelin ja Heritagin edustamaan etnometodologiaan ja sen inspiroimiin suuntauksiin tehdään ilmeiseksi. Myös keskustelunanalyysin yhteydet dialogiseen ajatteluun tuodaan esiin. Samalla Linell kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, että keskustelunanalyysistä on usein — »metodologisista syistä», kuten hän huomauttaa (s. 50) — jäänyt puuttumaan dialogiselle näkökulmalle tärkeä sosiokulttuurinen konteksti. Jotkut keskustelunanalyytikot ovat tosin Linellin mukaan siirtyneet tai siirtymässä tutkimukseen, jossa tiukasti keskustelunanalyttiset menetelmät yhdistetään etnografiaan ja kontekstin tutkimukseen (esim. Drew ja Heritage 1992). Linell mainitsee dialogisen tutkimuksen sukulaisalueiksi koko joukon erilaisia keskustelujen ja tekstien tutkimusalueita: esimerkiksi Charles Goodwinin et-

nografisen lähestymistavan, Dell Hymesin puheen etnografian ja Norman Fairclough'n kriittisen diskurssianalyysin. Nämä tutkimusalueet ovat ammentaneet inspiraationsa pikemminkin sosiologiasta, sosiaalipsykologiasta ja antropologiasta kuin »yleisestä», »teoreettisesta» tai »autonomisesta» lingvistiikasta.

Linell kokoaa omassa dialogisuus-käsitteessään yhteen suuntia, jotka ovat yhtäältä korostaneet kielen luonnetta toimintana tai tapahtumisena ja sitä, että kieli on sekä konkreettisesti käyttötilanteessa että historiallisesti kuvattavissa kehittyvänä ja muuntuvana, ei staattisena järjestelmänä. Toisaalta hän etsii yhtäläisyyksiä suuntiin, joissa tulee esiin kielen vuorovaikutteellisuus, toiseen orientoituneisuus. Kolmanneksi keskeiseksi piirteeksi nousee merkityksellisyyden keskeisyys. Omimmaksi suunnaksi Linell kokee »tieteidenvälisen dialogin analyysin», jonka avainhahmona hän pitää Ragnar Rommetveitia ja jonka ajattelua on esitelty useassa artikkelikoelmassa (ks. Marková ja Foppa 1990, 1991; Marková, Graumann ja Foppa 1995).

DIALOGINEN POSITIO

Linell määrittelee omaa dialogista lähestymistapaansa myös suhteuttamalla sitä muihin ihmisen sosiaalista toimintaa mallintaviin suuntauksiin. Hän käyttää termiä sosiaalinen realismi niistä teorioista, joissa kielen sekä muiden sosiaalisten ja kulttuuristen rakenteiden katsotaan olevan super-individaalisia sosiaalisia tosiasioita. Tunnetuin sosiaalisen realismin edustaja kielitieteen historiassa on eittämättä Ferdinand de Saussure, jonka ajatuksia myös Bahtin (1979) ja Vološinov (1990) kritisoivat voimakkaasti. Sosiaalisessa realismissa oletetaan, että kielisysteemi on olemassa sosiaalisena ilmiönä (esimerkiksi Popperin 3. maailmassa), ja sen katsotaan ohjaavan yk-

silöitä käyttämään kieltä tietyllä tavalla. Kommunikaatio nähdään kielestä erillisenä mutta siihen palautettavissa olevana ilmiönä. Kielenkäyttöä pidetään puhtaasti individuaalisena prosessina, jossa on kyse sisäistettyjen sosiaalisen kielen sääntöjen noudattamisesta. Sosiaaliselle realismille on Linellin mukaan yhteistä se, että siinä postuloidaan tutkimuskohteeksi abstrakti kielisysteemi kun taas kielenkäyttö ja kommunikaatio nähdään toissijaisina tai jopa epärelevantteina ilmiöinä.

Sosiaalisen realismin vastakohtana Linell pitää radikaalia interaktionismia, jonka mukaan vain aktuaaliset vuorovaikutustapahtumat ja niihin osallistuvat yksilöt ovat ontologisesti tosia. Kyse on siis reduktionismista, jossa makrotason ilmiöille ei postuloida omaa ontologista tasoa, vaan niiden katsotaan olevan palautettavissa mikrotason ilmiöihin. Linell luonnehtii radikaalia interaktionismia perusolettamuksiltaan monologiseksi, koska yksilöiden katsotaan reagoivan ulkoisiin ärsykkeisiin kausaalisesti ilman tulkintaa. Linellin mukaan esimerkiksi keskustelun analyysi muistuttaa metodologisilta valinnoiltaan osin radikaalia interaktionismia, sillä siinä pyritään pitäytymään raa'assa datassa ja jättämään »maailmantieto» analyysin ulkopuolelle. Linell kuitenkin näkee kyseisen ratkaisun puhtaasti metodologisena eikä katso sen merkitsevän sitä, että ontologian tasolla välttämättä kiellettäisiin erilaisten sosiaalisten ja kulttuuristen ilmiöiden olemassaolo ja vaikutus.

Yksi laaja viitekehys tämän hetken diskurssintutkimuksessa on sosiaalinen konstruktionismi. Siinä samoin kuin dialogisessa teoriassakin korostetaan ihmisen kokemuksen olevan diskursiivisesti muotoutuvaa, viestinnällisesti konstituoitua. On kuitenkin eroja siinä, kuinka kattavana ja selittävänä tämä oletus nähdään. Ovatko havainnot, käsitteelliset systeemit, ajattelu-

mallit ja käyttäytymisen normit siis diskurssista ja vain diskurssista riippuvia? Radikaalin väitteen mukaan kaikki on puheen tai muun symbolisen toiminnan avulla konstituoitua. Linell itse ei kuitenkaan usko, että esimerkiksi kognitio tai muisti voisivat olla täysin diskursiivisesti rakentuneita (vrt. Potter 1996). Hän korostaa sosio-kulttuurista dimensiota, sitä että diskurssitilanteet nivoutuvat myös historiallisiin edeltäjiinsä. Markován (1992: 59) tapaan Linell näkee ihmisen sekä toimijana että refleksiivisenä olentona. Tällöin diskurssien ja kontekstien ei nähdä määräävän subjektia, vaan ne toimivat »vain» resursseina, jotka sekä mahdollistavat että rajoittavat osanottajien toimia. Toimijaa ei siten redusoida sosiaalisten rakenteiden, roolien ja positiodien armoilla olevaksi marionetiksi.

Sosiaalinen konstruktionismi korostaa aktuaalisen sosiaalisen toiminnan sekä erilaisten kielellisten rakenteiden, kulttuurikäytänteiden tai muiden sellaisten välisen suhteen vuorovaikutuksellisuutta. Esimerkiksi kielen rakenteet ilmenevät kielen käytössä ja ovat olemassa vain käytön kautta. Käytöt ovat siis (re)konstitutiivisia suhteessa kielen sääntöihin. Pääpaino on vuorovaikutuksessa, mutta sitä tarkastellaan dialogisessa suhteessa sosiaalisten ja kulttuuristen toimintojen ja käytänteiden jatkuvuuteen. Systeemiä ei ole olemassa ilman kieltä käyttäviä yksilöitä, mutta he eivät sinänsä toiminnallaan luo systeemiä, vaan muokkaavat ja uudistavat jo olemassa olevia resursseja (Giddens 1984). Dialogisuudessa sekä korostetaan aktuaalisten vuorovaikutustapahtumien konstruktiivista roolia että painotetaan käyttäytymisen ja erilaisten kieteytyneiden rutiinien ja toimintatapojen vuorovaikutuksellista suhdetta.

Yksi diskursiivisen rakentumisen totaalisuutta vastaan puhuva seikka on ruumiillisuus: inhimilliset kokemukset riippuvat myös materiaalisista olosuhteista ja rajoi-

▷

tuksista. Diskurssissa on mukana ihminen ruumiillisena olentona, organismina, joka orientoituu havaintoihin materiaalisesta maailmasta. Nämä havainnot ohjaavat ja rajoittavat organismin toimintaa ja syntyvää diskurssia. Viestinnän ongelmat sen sijaan eivät ole dialogisen ajattelun mukaan paikallistettavissa yhteen osanottajaan, esimerkiksi afaattikkoon, vaan ovat vuorovaikutuksessa.

KIELI — SYSTEEMI JA DISKURSSI

Linell esittää, että kieltä voidaan tarkastella kahdesta eri näkökulmasta, jotka tavalisesti ymmärretään toisensa poissulkeviksi. Formalismi ja strukturalismi näkevät kielen ensisijaisesti staattisena rakenteena, kun taas funktionalismissa ja dialogisuudessa korostetaan kielen toiminnallista luonnetta ja tarkastellaan kieltä yhtenä sosiaalisen toiminnan ja vuorovaikutuksen muotona. Formalistisesti ja strukturalistisesti suuntautuneen kielitieteen tutkimuskohteena on siis abstrakti kielijärjestelmä, joka voi olla luonteeltaan joko sosiaalinen (Saussuresta polveutuva strukturalismi) tai kognitiivinen (Chomsky). Tästä näkökulmasta katsoen kielen käyttöä pidetään toissijaisena tai jopa täysin epärelevanttina. Autonomisen kielitieteen perusolettamus on, että kielisysteemi on olemassa riippumatta konkreettisista aikapaikkaisista kielenkäyttötapahtumista: kielisysteemille voidaan postuloida oma empiriasta riippumaton ontologinen tasonsa (ks. esim. Itkonen 1978). Kielenkäyttö nähdään kielen omaksumisen myötä sisäistettyjen sääntöjen noudattamisena, puhtaasti individuaalisena prosessina, joka on alttiina erilaisille kielenkäyttäjistä, käyttöympäristöstä ja muusta aiheutuville enemmän tai vähemmän satunnaisille häiriötekijöille.

Linell itse korostaa kielen olevan ensisijaisesti toimintaa. Hän esittää argument-

teja sen puolesta, että kieltä tulisi tarkastella diskurssina, jonka hän ymmärtää laajasti »yhtenä osana sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvää kommunikatiivista ja kognitiivista toimintaa». Linellin lähestymistavassa korostuu myös empiirisyyden vaatimus, sillä hänen tavoitteenaan on kehittää nimenomaan empiirisesti validia dialogisuutta. Tämä edellyttää tukeutumista laajaan, lähinnä kasvokkaista vuorovaikutusta analysoivaan tutkimukseen. Linellin mukaan kielellistä vuorovaikutusta ei pitäisi nähdä valmiiden sääntöjen mekaanisena noudattamisena. Annettua hänen mukaansa on aktuaalinen vuorovaikutus ja säännöt taas tulisi nähdä yleistyksinä, joita voidaan tehdä aikapaikkaisten tapahtumien pohjalta (ks. myös Määttä 1999).

Toisaalta Linell korostaa, ettei kielen toimintaluonteen ensisijaisuuden korostaminen merkitse rakenneperspektiivin hylkäämistä. Rakenne- ja toimintaperspektiivit voidaan nähdä toisiaan täydentävinä näkökulmina. Kielen rakenteelle on ominaista suhteellinen pysyvyys ja staattisuus, mutta toisaalta tietyt rakennepiirteet ovat selvästi dynaamisia, sillä ne heijastavat myös erilaisia käyttötilanteen muuttujia (esimerkiksi tietty rakennepiirre voi olla tyypillinen vain tietylle genrelle). Toisaalta kielellinen vuorovaikutus ei perustu autonomisten yksilöiden vapaaseen valintaan (kuten strukturalistisessa ajattelussa), vaan se on järjestynyttä ja jäsentynyttä sosiaalista toimintaa. Näin ollen kielen rakennepiirteet ja diskursiiviset käytänteet ovat sidoksissa toisiinsa. Tämä merkitsee sitä, että kielen rakenne on osin kontekstisidonnainen ja dynaaminen, ja sitä että vapaasti rönsyilevällä diskurssilla on tietty rakenteensa. Kielen ja vuorovaikutuksen kokonaisvaltainen tarkastelu edellyttää siis Linellin mielestä tiettyä komplementaarisuutta eikä kielen tutkimus voi hänestä perustua dikotomiseen ajatteluun, jossa kieltä tarkastellaan joko

rakenteiden tai vuorovaikutuksen näkökulmasta.

DIALOGINEN VS. MONOLOGINEN KIELENTUTKIMUS

Dialogisen epistemologian vastakohtana on siis monologisuus, jolla Linell viittaa valtavirtakielitieteen ja -kognitiotutkimuksen tieteenfilosofiin taustaolettamuksiin. Linell ajattelee, että dialogisen ja monologisen näkemyksen erojen voidaan viime kädessä katsoa pohjautuvan niiden taustalla oleviin yleisiin olettamuksiin, jotka ohjaavat todellisuuden ymmärtämistä ja hahmotamista. Hänen mukaansa kielentutkimuksen monologisen suuntauksen keskeiset taustaolettamukset voi kiteyttää seuraaviin väittämiin: a) kieli on koodi ja b) kommunikaatio on tiedon siirtoa (*transfer*). Kooditeoreettisen kielenäkömysten mukaan kieli on yksilöiden yläpuolella oleva kieliopillisista säännöistä ja kielellisistä yksiköistä koostuva järjestelmä. Tämän näkemyksen mukaan muodon ja merkityksen suhde on kiinteä: tiettyä kielellistä muotoa vastaa aina tietty merkitys. Lauseiden merkitysten taas katsotaan olevan selitettävissä sanojen leksikaalisten merkitysten ja kompositionaalisuuden periaatteen avulla. Koodi nähdään kielenkäytöstä irrallisena, mutta toisaalta koodin hallinta on välttämätön ehto kommunikaation onnistumiselle. Yksilön kielikompetenssin perustana on, että hän on sisäistänyt ja omaksunut yhteisen koodin. Monologisuudessa kielisysteemi on erillään kielenkäytöstä, joka nähdään yksilön sisäistämien sääntöjen mekaanisena noudattamisena. Dialogisuudessa taas ajatellaan, ettei kieltä rakenteena ja sen käyttöä voida erottaa toisistaan (muuten kuin analyttisesti). Kieli on yhtäältä resurssi, joka tarjoaa keinoja ja mahdollisuuksia ilmaista asioita, ja kiinne kohta historiaan ja yhteiseen sosiaaliseen todellisuuteen.

Toisaalta kielen ei voida katsoa olevan irrallaan kielenkäytöstä, vaan käyttö ja rakenne on nähtävä toisistaan riippuvaisina ja toisiinsa vaikuttavina, sillä aikapaikkaiset käytöt eivät pelkästään hyödynnä kieleen jo kiteytyneitä resursseja, vaan ovat samalla (re)konstitutiivisia kielisysteemiin nähden.

Monologisen näkemyksen mukaan kommunikaatio on tiedonsiirtämistä, joka tapahtuu autonomisten yksilöiden välillä. Kyse ei siis ole vuorovaikutuksesta ja yhteistyöstä, vaan kahdesta erillisestä yksisuuntaisesta prosessista. Tämän näkemyksen mukaan kommunikaatiossa on kyse siitä, että puhujalla on ajatus, jonka hän koodaa viestiksi hänelle ja kuulijalle yhteistä koodia käyttäen. Puhuja lähettää koodatun viestin kuulijalle, joka puolestaan dekoodaa viestin ja saa selville puhujan alkuperäisen ajatuksen. Kommunikaation onnistumisen kriteerinä pidetään nimenomaan sitä, että kuuliija on pystynyt saamaan selville puhujan ajatuksen muuttumattomana. Dialogisuudessa korostetaan, että yksilöt eivät ole itsenäisiä vaan riippuvaisia toisistaan, mikä tarkoittaa, että viestintää tulisi tarkastella yhtenä sosiaalisen vuorovaikutuksen muotona. Viestintä on luonteeltaan intersubjektiiivista ja resiprookkista, mikä merkitsee sitä, ettei vuorovaikutusta voida pitää prosessina, jossa puhujan kielentämä ajatus kopiaituisi sellaisenaan kuulijan päähän. Dialogisuudessa korostetaan, että merkitykset eivät ole valmiita ja etukäteen annettuja, vaan ne emergoivat vuorovaikutustilanteissa puhujan ja kuulijan yhteistyön tuloksena. Kommunikaatio nähdään siis intersubjektiiivisena prosessina, jossa puhuja ja kuuliija konstruoivat merkityksiä yhdessä ja pyrkivät parhaansa mukaan pääsemään kompromissiin tulkintojensa suhteen. Ymmärtämistä voidaan luonnehtia tapahtumaksi, jossa kaksi todellisuuden tulkintaa kohtaavat synnyttäen uusia merkityksiä, jotka eivät ole suoraan palautettavissa pu-

hujan tai kuulijan merkityksiin. Linell myös korostaa, että ymmärtäminen on välttämättä osittaista, sillä kielellisillä ilmauksilla ei ole yhtä ainutta oikeaa ja täydellistä tulkintaa.

MERKITYSPOTENTIALI

Linellin näkemyksen mukaan monologisesta suuntautuneelle merkityksentutkimukselle on tyypillistä, että jokaisella kielellisellä ilmauksella katsotaan olevan lingvistinen (kirjaimellinen) merkitys, joka on riippumaton sen konkreettisista aikapaikkaisista käytöistä. Kielisysteemissä sijaitseva lingvistinen merkitys nähdään ensisijaisena, ja kielellisten ilmausten kontekstuaalisten merkitysten katsotaan olevan johdettavissa niiden kirjaimellisesta merkityksestä. Esimerkkeinä tällaisesta näkemyksestä Linell mainitsee Searlen puheaktiteorian, gricelaisen pragmatiikan sekä Sperberin ja Wilsonin relevanssiteorian. Näitä teorioita yhdistää oletamus siitä, että kuulija pystyy pääättelemään ilmauksen kontekstuaalisen merkityksen vasta sen jälkeen kun hän on saanut selville sen kirjaimellisen merkityksen. Dialogisuudessa hylätään oletamus, jonka mukaan kielisysteemin tasolla jokaisella kielellisellä ilmauksella olisi yksi kirjaimellinen merkitys. Sen sijaan lingvistinen merkitys määritellään avoimeksi merkityspotentialiksi. Merkityspotentialin käsitettä on kehittänyt erityisesti Ragnar Rommetveit (esim. 1992), mutta sillä on keskeinen rooli jo Bahtinin ja Vološinovin dialogisessa kielifilosofiassa. Vološinov ajattelee, että (lingvistinen) merkitys ei itse asiassa merkitse mitään, sillä on vain mahdollisuus merkitä jotain, kun ilmausta käytetään. Samalla tavalla ajattelee Bahtin, jonka mukaan kielisysteemillä on puhtaasti potentialinen rooli suhteessa kielen käyttöön ja kielen käyttäjiin. Perusajatuksena on, että kielellisillä ilmauksilla ei kielijärjestelmän tasolla ole kiinteitä ydinmerkityksiä, vaan

kielellinen ilmaus nähdään avoimena merkityspotentialina eli mahdollisten merkitysten moninaisuutena, jonka konkreettinen merkitys syntyy puhujan ja kuulijan välisen neuvottelun tuloksena tietyssä sosiaalisessa kontekstissa. Lingvistiset merkitykset ovat siis häilyviä, ja kontekstuaalisen intersubjektiivisen merkityksen syntyminen edellyttää neuvottelua, jolla tässä tarkoitetaan puhujan ja kuulijan adaptoitumista toistensa näkökulmiin.

On syytä korostaa, että merkityspotentiali-ajattelu ei edellytä — eikä itse asiassa edes siedä — relativismia ja individualismia, kuten usein virheellisesti luullaan (tästä tarkemmin Lähteenmäki 1998a, 1998b). Vaikkei kielelliselle ilmaukselle postuloidakaan yhtä kirjaimellista merkitystä, se ei tarkoita, että ilmauksia tulkittaisiin mielivaltaisesti. Dialogisuudessa korostetaan, että merkitykset ovat sosiaalisia luonteeltaan ja että ilmausten tulkintaa ohjaavat aina erilaiset sosiaaliset ja kulttuuriset konventiot. Tätä seikkaa voidaan havainnollistaa lähestymällä merkityspotentialin käsitettä kielenoppimisen näkökulmasta. Kieltä oppiva lapsi havaitsee, miten yhteisön jäsenet käyttäytyvät kielellisesti erilaisissa tilanteissa. Kielellinen käyttäytyminen on luonnollisesti kiinteästi sidoksissa ei-verbaaliseen käyttäytymiseen. Samalla kun lapsi elää tietyssä yhteisössä ja omaksuu yhteisön elämänmuodon — ja samanaikaisesti käytöksellään konstituoitää elämänmuotoa — hän oppii osana elämänmuotoa tilannesidonnoisia tapoja käyttäytyä verbaalisesti. Kielitaito voidaan tässä mielessä nähdä joukkona tilannesidonnoisia verbaalisen käyttäytymisen malleja. Toisin sanoen kielellisten ilmausten merkityspotentialit eivät ole mielivaltaisia, vaan niillä on kiinteä yhteys yksilön kielelliseen biografiaan, jolla tässä tarkoitetaan kokoelmaa erilaisia sosiaalisia kielenkäyttö- ja vuorovaikutustilanteita, joihin yksilö on

elämänsä aikana osallistunut. Yksilön kannalta ilmauksen merkityspotentiaali on siis sosiaalisesti määräytynyt, koska se perustuu niihin kokemuksiin, joita hänellä on kyseisen ilmauksen käytöstä erilaisissa sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa.

KENEN ILMAUS?

Linellin panos dialogiseen kognition mallintamiseen jää kapeammaksi kuin diskursin tutkimuksen osuus. Monet psykologian ja kognitiivisen tutkimuksen juonteet sivuutetaan maininnalla — näitä on esimerkiksi Rom Harrén diskursiivinen psykologia. Muista suuntauksista, jotka edustavat samantapaista näkemystä ja ovat myös tietys-
sä määrin kielitieteellisesti orientoituneita, voi mainita esimerkiksi John Shotterin (1995) dialogisen psykologian (dialogisesta kielen psykologiasta Dufva 1998). Myös laajentuvasta ei-kartesiolaisesta suuntautuneesta kognition tutkimuksesta löytyisi paljon dialogisuuden periaatteiden ja Linellin edustaman ajattelutavan kanssa yksin sopivaa. Näitä olisivat esimerkiksi Antonio Damasio (1996) esittämät ajatukset kognition ja emotion jakamattomuudesta ja ruumiillisuudesta tai James J. Gibsonin (1979) ekologinen psykologia, jossa ihmistä tarkastellaan ruumiillisena ja kontekstuaalisena toimijana. Myös suomalaisen Timo Järvillehdon (1994) edustama systeeminen psykologia, jossa ihmisen kognitiivista toimintaa tarkastellaan organismi–ympäristö-systeemissä tulee lähelle Linellin esittämiä ajatuksia kognition luonteesta (ks. myös Clarkin [1997] käsitystä kognitiosta aivojen, ruumiin ja maailman yhteistyöprosessina).

Linell käsittelee siis suhteellisen vähän sitä, mitä diskursseissa tapahtuu kognitiivisella tasolla. Puhujaa ja kuulijaa käsittelevässä luvussa Linell kuitenkin kritisoi monologiselle psykologialle tyypillistä puhujakeskeisyyttä. Tässä lähestymistavas-

sa ilmaukset on nähty puhujan tuotteena, joten niillä on katsottu olevan vain yksi ja ainoa tekijä. Näin puheen tuottaminen olisi äärimmäisen kompleksinen sarja puhuvan yksilön suorittamaa informaationprosessointia, joka alkaa intentiosta ja päättyy puheen artikulatoriseen tuottamisprosessiin. Tämäntapainen individualistinen ja kooditeoriaan nojaava puheen tuottamisen malli esitellään esimerkiksi Leveltin (1989) teoksessa. Dialogisuus taas korostaa vuorovaikutuksen resiprookkisuuutta: puhujan ja kuulijan toisiinsa sitoutuneisuutta. Jokainen puhuttu ilmaus on sosiaalisesti ja kollaboratiivisesti tuotettu. Linell katsoo, että kielen ensisijainen asuinsija on keskustelussa ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa: keskustelua ei nähdä »(sisäisen) kielen» epifenomeeninä. On selvää, että dialogisuus ei kiellä yksilöllisten, esimerkiksi perseptuaalisten ja motoristen prosessien olemassaoloa, mutta korostaa sitä, että puhe on myös kognitiivisesti yhteistoiminnallista luonteeltaan. Puhe ei siis synny yksilössä, vaan vuorovaikutuksessa. Jokainen ilmaus linkittyy sitä edeltävään ja sitä seuraavaan diskurssiin sekä vastaa, kuten Bahtin ajattelee, tilanteen eri aspekteihin. Diskurssi viittaa sekä maailmaan että itseensä. Ilmaukset linkittyvät maailmaan kommentoimalla sitä, mutta myös diskurssiin itseensä monenlaisten keinojen kautta: ilmaus toimii vastauksena edelliseen, kaiuttaa sen sanavalintoja ja rakenteita, palaa jo käsiteltyyn puheenaiheeseen, tuo keskusteluun uusia elementtejä ja niin edelleen (ks. Dufva 1996).

DIALOGISUUS — MAHDOLLISUUKSIA JA RAJOITUKSIA

Luvuissa 13 ja 14 Linell keskittyy tarkastelemaan dialogisen ja monologisen kielen tutkimuksen välistä suhdetta sekä dialogiseen lähestymistapaan liittyviä rajoituksia.

Hän tekee selväksi, ettei pidä dialogisuutta omnipotenttina patenttiratkaisuna, eikä näen välttämättä soveltuvan kaikkeen kielelliseen analyysiin. Tässä yhteydessä Linell tuntuu kuitenkin käyttävän dialogisuuden käsitettä kahdessa eri merkityksessä. Termin ensimmäisessä (suppeammassa) merkityksessä dialogisia ovat sellaiset lähestymistavat, joissa kieltä ja kielellistä vuorovaikutusta lähestytään tiettyssä kontekstissa aktuaalistuvien prosessien ja toiminnan näkökulmasta. Monologisia tämän tulkin mukaan ovat taas sellaiset tutkimukset, joissa kieltä ja vuorovaikutusta pyritään esineellistämään postuloimalla toiminnan takana olevia staattisia kontekstista riippumattomia sääntöjä ja kategorioita. Kyseistä vastakkainasettelua ei voi kuitenkaan pitää hedelmällisenä, sillä se johtaa helposti naiiviin yltiödialogisuuteen, jonka mukaan kielessä ja vuorovaikutuksessa ei olisi mitään staattista ja säännönmukaista, vaan kaikki piirteet olisivat dynaamisia ja kontekstuaalisia luonteeltaan. Kielessä ja kulttuurissa esiintyy aina myös voimakkaita dekontekstualisointi- ja yhtenäistämiskäytännöksiä, kuten Linell korostaakin. Myös Bahtin (1975) painottaa, että kielessä ja kulttuurissa on aina läsnä sekä keskihakuisia että keskipakoisia voimia, joiden välisen kamppailun hän näkee kielellisten ja kulttuuristen ilmiöiden dynaamisuutta ja muutosta selittävänä tekijänä. Niinpä Linell ehdottaa, että dialogisuus tulisi nähdä yleisenä epistemologisena teoriana, jolloin monologiset tutkimussuuntaukset voitaisiin sisällyttää dialogisuuteen ja nähdä ikäänkuin dialogisuuden »erikoistapauksina». Tällä hän viittaa siihen, että vaikka monologisen lähestymistavan tavoitteena on dekontekstuaalistien sääntöjen ja kategorioiden tuottaminen, itse dekontekstuaalistamisprosessi — kuten mikä tahansa inhimillinen toiminta — voidaan nähdä tiettyssä kontekstissa tapahtuvana ja tiettyihin taust-

taolettamuksiin perustuvana toimintana. Näin ollen myös monologisesti suuntautunut kielen staattisia piirteitä korostava tutkimus voidaan nähdä pohjimmiltaan dialogisena toimintana. Tämä dialogisuuden käsitteen laajempi tulkinta on sopusoinnussa myös Bahtinin ajatusten kanssa, joissa korostuu lingvistisen ja metalingvistisen näkökulman komplementaarisuus (ks. myös Lähteenmäki 1998b).

Keskeistä Linellin argumentoinnille dialogisen position puolesta on perinteisten (kartesiolaisten) dikotomioiden hylkääminen. Hänen mukaansa ei ole esimerkiksi olemassa kategorista eroa yksilön ja yhteiskunnan välillä, koska yhteiskunnallinen toiminta on yksilöiden vuorovaikutusta. Toisaalta — kuten Bahtin ja Vološinov erityisesti korostavat — myös yksilöllinen on sosiaalista: tietoisuus rakentuu erilaisissa sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa. Kielitieteellisen analyysin kannalta on ehkä tärkeää panna merkille, että Linell toteaa vuorovaikutuksessa olennaista olevan juuri vuorovaikutuksellisuuden (s. 264). Näin itse tapahtuminen, toiminta, on teoreettisesti keskeisempi kuin sen »tekijät» (vertaa klassiseen puhuja–kuulija-malliin) tai seurauksena olevat ilmaukset, esimerkiksi kielitieteelliset tai diskursiiviset yksiköt (vertaa esimerkiksi klassiseen kielitieteelliseen analyysiin). Toimintaa on kuitenkin vaikeaa analysoida. Kielenkäyttäjät, ilmauksen tekijät ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa toisten toimijoiden kanssa, ja jokainen diskurssin katkelma on upoksissa erilaisten kontekstien matriisiin. On siis helppo havaita, että pieni otos puhuttua kieltä kantaa mukanaan maailmojasyleilevän laajan määrän tietoa. Kuten Linell toteaa, tarvitaan paljon työtä ennen kuin teoria on kattava. Näin myös siksi, että kielentutkimuksen perinteiset työkalut pystyvät paljon paremmin yksiköiden ja rakenteiden kuvaamiseen ja että tieteellinen diskurssi toimii niin pal-

jon kartesiolaisten dikotomioiden varassa, että »monologiseen kielenkäyttöön» on helppo lipsahtaa — ja tulla väärinymmärretyksi.

Millaisia olisivat siis dialogisen tutkimuksen empiiriset menetelmät? Linell uskoo, että useat lähestymistavan kannalla olevat argumentoisivat kvalitatiivisten menetelmien puolesta, mutta näkee myös kvantifioinnin olennaisena ja toivottavana menetelmänä. Erityisesti tutkimuksessa, jossa on tarkoitus vertailla yksilöitä, ryhmiä tai tilanteita, määrällinenkin analyysi olisi tarpeen. Tämä taas edellyttää jonkinlaista koodaamista, diskurssin purkamista yksiköiksi. Koodaamisen käytänteet taas vaativat dekontekstualisaatiota ja abstrahointia, joidenkin näkökulmien jättämistä huomiotta. Siksi kvantifiointi sisältääkin monia avoimia kysymyksiä ja ongelmia. Useat Linellin siteeraamat, »dialogiset» lähestymistavat kuten keskusteluanalyysi ovat olleet ohjelmallisesti kvantifiointia vastaan, mutta Linell uskoo, että on mahdollista luoda koodaamisen ja kvantifioinnin keinoja, jotka ovat sopusoinnussa dialogisen ajattelun kanssa. Hän kuitenkin korostaa sekventiaalisen analyysin keskeisyyttä: ilmausta ei tulisi milloinkaan analysoida konteksteista ja positioista irrallaan.

LOPUKSI

Linellin teos kokoaa yhteen merkittävällä tavalla dialogisuuden historiallisia juuria ja nykyteoriaa. Teoksen vahvuutena voidaan pitää myös sitä, että dialogisuuden teoreettisen tarkastelun lisäksi tekijä ottaa selkeästi kantaa siihen, mikä on dialogisen taustafilosofian vaikutus kielitieteen tutkimuskäytänteisiin ja metodologisiin ratkaisuihin. Kirja tarjoaa johdatuksen dialogiseen ajatteluun, erityisesti erilaisten diskurssien tutkimuksen kautta ja käsittääksemme se tulee muodostumaan yhdeksi alan perusteok-

sista. Rinnalleen se tulee toivottavasti saamaan teoksia, jotka käsittelevät niitä kielen alueita ja аспектеja, jotka tässä ovat jääneet tarkastelun ulkopuolelle. ■

MIKA LÄHTEENMÄKI

Sähköposti: *milahtee@cc.jyu.fi*

HANNELE DUFVA

Sähköposti: *dufva@cc.jyu.fi*

LÄHTEET

- BAHTIN, M. M. 1975: Voprosy literatury i estetiki. Hudožestvennaja literatura, Moskva.
- 1979: Estetika slovesnogo tvorčestva. Iskusstvo, Moskva.
- 1986: K filosofii postupka. – Filosofija i sociologija nauki i tehniki 1984–1985 s. 80–160.
- CHOMSKY, NOAM 1966: Cartesian linguistics. A chapter in the history of rationalist thought. Harper & Row, New York.
- CLARK, ANDY 1997: Being there: Putting brain, body and world together again. MIT Press, Cambridge, Mass.
- DAMASIO, ANTONIO 1996: Descartes' error. Emotion, reason, and the human brain. Papermac, London.
- DREW, PAUL – HERITAGE, JOHN (toim.) 1992: Talk at work. Cambridge University Press, Cambridge.
- DUFVA, HANNELE 1996: Puhumisen kielioppi — mielessä vai vuorovaikutussysteemissä? – Minna-Riitta Luukka, Aila Mielikäinen & Paula Kalaja (toim.), Kielten kuulossa. Kielitieteen päivät Jyväskylässä 5. ja 6.5.1995 s. 33–46. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- 1998: From »psycholinguistics» to a dialogical psychology of language: aspects of the inner discourses. – Mika Lähteenmäki & Hannele Duf-

▷

- va (toim.), *Dialogues on Bakhtin: interdisciplinary readings* s. 87–104. Centre for Applied Language Studies, Jyväskylä.
- EMERSON, CARYL 1993: *Amerikanskie filozofy v svete izučeniya Bahtina*. – *Dialog. Karnaval. Hronotop* 2–3 s. 5–18.
- GIBSON, JAMES J. 1979: *The ecological approach to visual perception*. Houghton Mifflin, Boston.
- GIDDENS, ANTHONY. 1984: *The constitution of society*. Polity Press, Cambridge.
- HOLQUIST, M. 1990: *Dialogism. Bakhtin and his world*. Routledge, London.
- ITKONEN, ESA 1978: *Grammatical theory and metascience*. *Current Issues in Linguistic Theory* 5. Benjamins, Amsterdam.
- JÄRVILEHTO, TIMO 1994: *Ihminen ja ihmisen ympäristö*. Pohjoinen, Oulu.
- LINELL, PER 1982: *The written language bias in linguistics*. SIC 2. University of Linköping, Linköping.
- LÄHTEENMÄKI, MIKA 1998a: *On meaning and understanding: a dialogical approach*. – *Dialogism. An International Journal of Bakhtin Studies* 1 s. 74–91.
- 1998b: *On dynamics and stability: Saussure, Voloshinov, and Bakhtin*. – Mika Lähteenmäki & Hannele Dufva (toim.), *Dialogues on Bakhtin: interdisciplinary readings* s. 51–69. Centre for Applied Language Studies, Jyväskylä.
- MARKOVÁ, IVANA 1992: *On structure and dialogicity in Prague semiotics*. – A. Wold (toim.), *The dialogical alternative: towards a theory of language and mind* s. 45–63. Scandinavian University Press, Oslo.
- MARKOVÁ, IVANA – FOPPA, KLAUS (toim.) 1990: *The dynamics of dialogue*. Harvester Wheatsheaf, New York.
- (toim.) 1991: *Asymmetries in dialogue*. Harvester Wheatsheaf, Hertfordshire.
- MARKOVÁ, IVANA – GRAUMANN, CARL F. – FOPPA, KLAUS (toim.) 1995: *Mutualities in dialogue*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MÄÄTTÄ, URHO 1999: *Kielen sosiaalinen perusta ja sääntöjen emergoituminen*. – Urho Määttä, Pekka Pälli & M. K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta* s. 23–52. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- POTTER, JONATHAN 1996: *Representing reality. Discourse, rhetoric and social construction*. Sage, London.
- ROMMETVEIT, RAGNAR 1992: *Outlines of a dialogically based social-cognitive approach to human cognition and communication*. – A. Wold (toim.), *The dialogical alternative: towards a theory of language and mind* s. 19–44. Scandinavian University Press, Oslo.
- RYBNIKOV, V. N. 1995: *Amerikanskaja pragmatičeskaja tradicija i samosoznanie evropejskoj kul’turny v diskurse postmodernizma*. – M. Ja. Korneev (toim.), *Dialog v filosofii: tradicii i sovremennost’* s. 95–108. Izdatel’stvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta, Sankt-Peterburg.
- SHOTTER, JOHN 1995: *Dialogical psychology*. – Jonathan A. Smith, Rom Harré & Luk van Langenhove (toim.), *Rethinking psychology* s. 160–178. Sage, London.
- VOLOŠINOV, VALENTIN 1990: *Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia*. Vastapaino, Tampere.

KESKUSTELUA RAJOJEN YLI

Ron Scollon & Suzanne Wong Scollon *Intercultural communication*. Language in Society 21. Blackwell, Oxford 1995. XIII + 271 s. ISBN 0-631-19489-4.

Ron Scollonin ja Suzanne Wong Scollonin kirja »Intercultural communication» tarkastelee laveasti eri ryhmien välistä kommunikaatiota. Kirjassa pohditaan paitsi sitä, mitä kulttuurienvälisen kommunikaation on perinteisesti käsitetty tarkoittavan — eri kansallisuuksien välistä kanssakäymistä — myös muunlaista ryhmäraajat ylittävää kommunikaatiota. Tarkastelun painopiste on kuitenkin Itä-Aasian (Kiinan, Japanin ja Korean) ja angloamerikkalaisten (USA:n ja Iso-Britannian) diskurssikäytäntöjen eroissa.

Intercultural communication on kunnianhimoinen kirja, joka pyrkii eristämään ja esittelemään idän ja lännen puhekäytänteitä sortumatta yliyleistämiseen tai stereotyyppittelyyn ja vertailemaan käytäntöiden yhtäläisyyksiä ja eroavuuksia arvottamatta näitä suhteessa toisiinsa. Tavoite toteutuu-kin aiheeseen nähden varsin hyvin; juuri kulttuurienvälisen kommunikaation tutkimuksessa yksinkertaistukset ja stereotypiat tarjoutuvat vaarallisen helposti selityksiksi. Ryhmän tyyppillisten piirteitten kartoittamisesta on vain pieni askel ryhmän jäsenen leimaamiseen tietynlaisiksi (esim. »suomalaiset ovat hiljaisia»).

Scollon ja Scollon ovat erittäin tietoisia tästä vaarasta: kirjassa kehoitetaan moneen kertaan välttämään tietynlaisten diskurssikäytäntöjen tulkitsemista ryhmän jäsenten ominaisuudeksi. Kirjoittajat itse väistävät yliyleistämisen vaaraa nostamalla esiin länsi-itä-jaon lisäksi myös muita tekijöitä — esimerkiksi keskustelijoiden iän, sukupuolen ja puhetilanteen — jotka vaikuttavat ihmisten vuorovaikutuskäyttäytymiseen.

Kirjan pääasiallisena tutkimuskohteena on kansainvälisen kaupan ja liike-elämän kielenkäyttö; tavoitteena on selvittää, millaisen kehyksen osapuolten erilaisten diskurssisysteemien jäsenyydet luovat kansainvälisen kaupan vuorovaikutukselle. Teoksen kohderyhmä ovat kirjoittajien mukaan erityisesti itäaasialaiset englantia toisena kielenä puhuvat kielenkäytön ammattilaiset ja heidän englanninopettajansa, mutta myös muut ammattilaiset, jotka ovat kiinnostuneita eri ryhmien (diskurssisysteemien) välisestä kommunikaatiosta. Termin *kielenkäyttäjäämmattilainen* (*professional communicator*) kirjan tekijät määrittelevät varsin väljästi henkilöksi, jonka työn valtaosa koostuu kommunikoinnista. Kirjoittajat myös esittävät listan ammateista, joiden harjoittajat, muiden muassa, ovat kielenkäyttäjäämmattilaisia. Listassa on mainittu runsaasti markkinoinnin ja talouden sekä tekniikan alan ammattinimikkeitä (esim. *account executive*, *senior engineer*); humanistiammatteja ei listalta juuri löydy.

Metodiltaan kirja pohjautuu lähinnä interaktionaaliseen sosiolingvistiikkaan ja puheen etnografiaan. Kirjoittajat ovat tutkineet kulttuurienvälistä kommunikaatiota sekä Kaukoidässä että Yhdysvalloissa jo parinkymmenen vuoden ajan. Havainnoille ja tuloksille antaakin tukea ja luotettavuutta niiden taustalta selvästi heijastuva monipuolinen kenttäkokemus.

▷

MIKSI LÄNSI JA ITÄ TULKITSEVAT TOISIAAN VÄÄRIN?

Teoksen ensimmäiset luvut keskittyvät esittelemään tutkimuksen kannalta olennaisia osatekijöitä. Scollon ja Scollon määrittelevät muun muassa »kontekstin kieliopin» (*grammar of context*), joka tulisi ottaa huomioon tutkittaessa ammattilaiskielenkäyttöä. Tämä kielioppi koostuu seitsemästä osatekijästä (esim. viestin muoto, osallistujat, tapahtuma-agenda jne.), jotka jakautuvat useisiin alaryhmiin. Yksityiskohtainen, moneen suuntaan haarova ryhmittely välttää yksinkertaistuksen vaaran, mutta saattaa myös uuvuttaa lukijan pyrkimällä esittämään kaikki tutkimuksessa mahdollisesti huomionarvoiset komponentit.

Kirjan kolmannessa luvussa tekijät käyvät läpi Goffmanin (1967) kasvojen käsitettä ja Brownin ja Levinsonin (1987) kohteliaisuusteoriaa, joiden rooli heidän tutkimuksessaan on perustavanlaatuinen. Erot aasialaisten ja angloamerikkalaisten diskurssikäytänteiden välillä ovat kirjoittajien mukaan viime kädessä selitettävissä sillä, minkälaisista kasvojen suojelua ja kohteliaisuusstrategiaa puhujat missäkin tilanteessa pyrkivät käyttämään. Kohteliaisuusstrategioina Scollon ja Scollon tarkastelevat mukaanottoa (*involvement*) ja itsenäisyyttä (*independence*). Nämä termit korvaavat heidän kielenkäytössään Brownin ja Levinsonin käsitteet positiivinen ja negatiivinen kohteliaisuus. Mukaanoton kohteliaisuuskeinoja ovat esimerkiksi yhteisen tiedon osoittaminen, vastaanottajan etunimen käyttö tai puheliaisuus ylipäättään. Itsenäisyysstrategioita ovat puolestaan vaikkapa anteeksipyynnöt, puhuminen mielummin yleisellä kuin henkilökohtaisella tasolla tai vaikeneminen.

Kohteliaisuusstrategioiden valinta, ja sen myötä diskurssikäytännöt, riippuvat puhujien välisistä valta- ja etäisyyssuhteis-

ta. Scollon ja Scollon pohtivat länsimaalaisia ja aasialaista käsitystä puhujien keskinäisistä suhteista kahden eri ideologian valossa: utilitarismin ja konfutselaisuuden. Puhelukäytäntöjen nivominen eurooppalaisten ja aasialaisten kulttuurihistoriaan antaa teoksen havainnoille syvyyttä, jota ei aina löydy kulttuurienvälisen kielenkäytön eroavuuksia esittelevistä teoksista. Utilitaristista diskurssisysteemiä käsitellään kirjassa kokonaisen luvun verran (luku 6); utilitaristisen ideologian synty valistuksen ajan rationalismissa käydään läpi ja esitellään lyhyesti suunnan suuria nimiä (mm. Locke, Montesquieu, Kant ja Bentham). Järkeä ja hyödyn maksimointia korostavassa ideologiassa kommunikaation tehtävä on välittää informaatiota niin tehokkaasti kuin mahdollista. Tämän päämäärän mukaan utilitaarinen diskurssisysteemi on muovautunut anti-retoriseksi, positiivis-empiiriseksi, deduktiiviseksi, individualistiseksi, tasa-arvoiseksi ja julkiseksi. Tyypillisinä utilitaarisen diskurssisysteemin muotoina kirjoittajat mainitsevat puhelinkeskustelut, pöytäkirjat, muistiot ja raportit.

Konfutselaista ideologiaa ja siihen pohjautuvaa diskurssisysteemiä käsitellään kirjassa vähemmän. Se esitellään lähinnä suhteessa utilitaristiseen systeemiin. Pääasiallisena erona näissä kahdessa ideologiassa on niiden käsitys persoonallisuudesta ja minuudesta. Itämaiseen minä-käsitykseen kuuluu kirjoittajien lainaamien lähteiden mukaan yksilön lisäksi hänen lähiyhteisönsä — esimerkiksi vanhemmat ja lapset ovat erottamaton osa ihmisen minuutta — kun taas länsimaisessa minä-käsityksessä korostetaan yksilön itsenäisyyttä. Tästä johtuen länsimainen ideologia painottaa yksilönvapautta ja itämainen suhteita muihin ryhmän jäseniin. Näin myös ryhmäharmonian ja suhteitten hoidon osuus kommunikaation tavoitteena on kohostaisempi itämaisessa diskurssisysteemissä kuin länsi-

maisessa, vahvasti tiedonvälitystä painottavassa ideologiassa.

Kansainvälinen liiketoiminta tuo ihmisiä eri diskurssisysteemeistä saman neuvottelupöydän ääreen sopimaan asioista. Ongelmia ja ristiriitoja saattaa keskustelussa syntyä, vaikka osapuolet olisivatkin varsinaisista käsiteltävistä asioista yksimielisiä. Scollonin ja Scollonin mukaan kansainvälisen liiketoiminnan diskurssisysteemi (*corporate discourse system*) on pääasiassa utilitaristinen. Utilitaristisen diskurssisysteemin retoriikka taas on tyypillisesti deduktiivista. Tällä kirjoittajat tarkoittavat etene mistä tekstin rakenteessa pääargumentista perusteluihin: varsinainen pääpointti tuodaan puheenvuorossa heti esiin, jonka jälkeen sille esitetään tarvittaessa perusteluja. Vastakohdassa, induktiivisessa strategiassa, perustellaan ensin, miksi jokin tietty asia on tarpeellinen, ja vasta sen jälkeen tuodaan esiin tämä asia. Induktio–deduktio-jako on olennainen, koska se on kirjoittajien mukaan monen väärinymmärryksen takana eri diskurssisysteemien kohdatessa: neuvottelupöydän ääressä amerikkalaiset esittelevät uudet topiikit pääosin deduktiivisesti, kun taas aasialaiset käyttävät usein induktiivista strategiaa.

Topiikkien eri esittelytavat ovat yhteydessä kohteliaisuusstrategioihin. Scollonien lainaaman retoriikan opaskirjan mukaan deduktiivista esittelytapaa käytetään silloin, kun esiteltävän idean arvo on itsestäänselvä tai jos esittelijän ei muuten tarvitse oikeuttaa ideaansa kuulijoilleen. Induktiivista strategiaa puolestaan käytetään tyypillisesti silloin, kun puhuja esittää idean, jonka hän arvelee saattavan herättää vastustusta kuulijoissaan. Edellisen perusteella Scollonit päättelevät, että topiikit esitellään deduktiivisesti erityisesti silloin, kun kommunikation pääasiallisena tarkoituksena ei ole rakentaa osapuolten välille tiettyä suhdetta tai kun puhujan ei tarvitse pyytää eikä esittää

auktoriteettia(an) muille tai muilta.

Eri esittelytavoissa voidaan nähdä yhteys kohteliaisuusstrategioihin: mukaanotto-kohteliaisuudessa oletetaan keskustelijoiden välille paljon yhteistä maaperää, jolloin voidaan myös olettaa, että puhujat ovat jokseenkin samaa mieltä uusista ideoista. Itsenäisyys-kohteliaisuudessa taas oletetaan vastaanottajan haluista ja intentioista mahdollisimman vähän ja ennakoidaan mahdollista erimielisyyttä. Täten siis deduktivismi asettuu yhdeksi mukaanoton kohteliaisuuskeinoksi ja induktivismi itsenäisyys-kohteliaisuuden keinoksi.

Kuten kirjassa aiemmin on esitetty, kohteliaisuusstrategian valinta perustuu siihen, miten keskustelija tulkitsee tilanteen ja suhteensa muihin keskustelijoihin. Utilitaristinen ideologia korostaa individualismia, informaatiota ja tasa-arvoisuutta, konfutselainen taas suhdehierarkiaa muihin ihmisiin. Diskurssisysteemien kohdatessa utilitaristisen systeemin jäsenet käyttävät enemmän mukaanoton keinoja pyrkiessään kohti tasa-arvoisuutta, kun taas konfutselaisen systeemin jäsenet osoittavat tietoisuuttaan ihmisten välisistä hierarkkisista suhteista ja keskustelun suhteita ylläpitävästä funktios- ta itsenäisyys-kohteliaisuuden keinoin. Tuloksena on epätasapainoinen keskustelu, jonka seurauksena edelliset voivat pitää jälkimmäisiä jäykkinä, epäsuorina ja epäselvinä, ja jälkimmäiset taas edellisiä suorasukaisina tungettelevina suupalitteina.

Kiinnostavaa on, että täsmälleen sama induktiivisen ja deduktiivisen lähestymistavan ero on havaittu tutkittaessa suomalaisten ja brittiläisten englanninkielisiä kirjoituksia (ks. esim. Mauranen 1993). Mauranen tutkimat suomalaiskirjoittajat rakensivat tekstinsä edeten yleisluontoisista perusteluista kohti tekstin varsinaista argumenttia, kun taas brittikirjoittajat toivat argumentin heti esiin. Mauranen kutsuu suomalaisten tyyliä loppufokusoivaksi (*final*

focus) ja brittien tyyliä alkufokusoivaksi (*initial focus*). Tekstin rakentaminen induktiivisesti tai deduktiivisesti ei siis näiden tutkimusten valossa jaa Eurooppaa ja Aasiaa eri leireihin. Scollonien ja Maurasen mukaan kiinalaisilla ja suomalaisilla voi olla yhtäläisiä vaikeuksia saada viestinsä angloamerikkalaisten ymmärtämäksi.

Scollon ja Scollon siis nivovat kansainvälisen kommunikaation ongelmat osapuolten käyttämiin keskustelustrategioihin, jotka pohjautuvat osapuolten valitsemaan kohteliaisuustyyppiin. Se puolestaan perustuu osapuolten käsitykseen itsestä ja muista kulloisessakin tilanteessa, mikä selittyy osapuolten (pääasiallisen) diskurssisysteemin ideologian kautta. Seurausten ketjulla vältetään esittämästä yksinkertaistavia lausumia (esim. aasialaiset ovat induktiivisia, amerikkalaiset deduktiivisia). Stereotyyppitelyyn lankeamista vastaan taisteleminen on ehdottomasti katsottava kirjan ansioksi; kuitenkin on ymmärrettävää, jos joku luki ja turhautuu siihen, että sen sijaan, että sanottaisiin aasialaisten käyttävän induktiivista strategiaa, sanotaankin ihmistenvälisiä suhteita korostavan ideologian jäsenten tukeutuvan tietyissä tilanteissa itsenäisyyskohteliaisuuteen, jonka yksi muoto on topiikkien esitleminen induktiivisesti.

Kirja ei siis ainoastaan esitle eri ideologioista kumpuavia erilaisia diskurssikäytänteitä, vaan se on myös kannanotto keskusteluun yksinkertaistuksista ja stereotyyppeihin pohjaavista selityksistä kulttuurien välisen kommunikaation tutkimuksessa. Kirjoittajat jaksavat muistuttaa lukijaa tasaisin väliajoin siitä, että diskurssisysteemien eroavuudet asettuvat jatkumolle. Kaikissa diskurssisysteemeissä käytetään sekä induktiivisia että deduktiivisia strategioita ja molempien kohteliaisuuslajien keinoja. Se, mikä mahdollisesti vaihtelee, on osapuolten tulkinta kulloiseenkin tilanteeseen soveltuvasta keinostosta. Kaikkien ryhmien

kommunikaatiolla myös sekä välitetään tietoa että hoidetaan suhteita. Tässäkin erona ovat tilanteiset painotukset.

LISÄULOTTUVUUDET: KESKUSTELIJOIDEN IKÄ JA SUKUPUOLI

Yksinkertaistusten välttämisen taustaa vasten on ymmärrettävää, että Scollon ja Scollon ovat ottaneet tutkimukseensa mukaan myös kaksi muuta diskurssisysteemiä, jonka jäseniä kaikki ihmiset ovat: ikä- ja sukupuolidiskurssin. Kirjoittajat korostavat, että keskustelijat ovat aina usean diskurssisysteemin jäseniä, jolloin puhtaaksiviljeltyjä muotoja mistään systeemistä ei oikeastaan ole olemassakaan. Kirjan varsinaiseen teemaan — aasialaisen ja angloamerikkalaisen liike-elämän kommunikaation tutkimukseen — kaksi viimeistä lukua eivät sen sijaan juuri tuo lisävalaisua. Iän ja sukupuolen vaikutusta keskustelun rakentumiseen esitellään lähinnä amerikkalaisen arkipuheaineiston valossa; aasialaisista keskusteluista ei vastaavia tutkimuksia kirjoittajien mukaan juuri ole tehty.

Vaikka eri ikä- tai sukupuoliryhmien keskusteluissa tulee esiin kiinnostavia eroavuuksia, jäävät nämä luvut silti melko irrallisiksi kirjan kokonaisrakenteessa. Erilaisien ikäluokkien ryhmäpiirteet ovat varsin eriytyneesti Yhdysvaltain historiaan ja yhteiskuntaan liittyviä; ikäryhmiä yhdistävät esimerkiksi koululaitoksen muutokset, Vietnamin sota (joka tietysti liittyy Itä-Aasiaan mitä suurimmassa määrin, mutta varsin eri tavoin) tai tietty lastenkasvatusopas ja -metodi.

Sukupuolten välistä diskurssia tarkastellessa Scollonien stereotyyppittelyä kaihtava ote puolestaan lipsuu. Kirjoittajat esittelevät luvussa lähinnä Deborah Tannenin tutkimuksia ja päättelevät niiden perusteella, että naiset suosivat epäsuoria ja miehet suoria kommunikaatiokeinoja. Miesten sa-

notaan myös arvostavan keskustelua laajoista topiikeista kuten urheilusta, politiikasta ja taloudesta. Naisten todetaan pitävän onnistuneena keskustelua, joka liikkuu henkilökohtaisella tasolla ja koskettaa ihmisten välisiä suhteita. Tuntuu yllättävältä, että »kulttuurienvälisessä» osuudessa stereotyyppioista niin tietoiset kirjoittajat lankeavat moisiin yleistyksiin pohtiessaan miesten ja naisten välistä keskustelua. Hankalinta kirjan kokonaisuuden kannalta luvussa on kuitenkin se, että sukupuoli ja ikä eivät varsinaisesti nivoudu analyysiin konfutselaisesta tai utilitaristisesta diskurssisysteemistä. Lähinnä utilitaristinen diskurssisysteemi tarkentuu, ei niinkään yleisesti angloamerikkalaiseksi diskurssisysteemiksi, vaan prototyyppisesti Yhdysvaltain suurten ikäluokkien miesten systeemiksi.

LOPUKSI

Ron Scollonin ja Suzanne Wong Scollonin kirja on varsin perusteellinen kuvaus kahteen eri ideologiaan pohjautuvista diskurssisysteemeistä. Diskurssisysteemien erojen taustalta löytyvät ideologioiden erilaiset käsitykset ihmisestä ja minuudesta, jotka vaikuttavat siihen, miten ihmiset kulloisessakin tilanteessa ottavat toisensa huomioon (eli kohteliaisuusstrategioiden valintaan). Utilitarismiin ja konfutselaisuuteen perustuvien diskurssisysteemien kuvaus on vakuuttavaa; tekstistä henkii läpi vuosien työ eri systeemien välisen kommunikaation käytännön kysymysten ja ongelmien parissa. Väärinymmärryksiä ja ristiriitaisuuksia valotetaan myös runsain esimerkein; nämä olisivat tosin todistusvoimaisempia, jos edes osa olisi todellisten keskustelujen kuvauksia. Kirjan esimerkit ovat konstruktioita »tilanteista, joissa kirjoittajat ovat usein olleet», mikä epäilemättä pitääkin paikkansa, mutta väliin olisi voinut myös sirotella muutaman nauhalta puretun au-

tenttisen keskustelunkatkelman.

Scollonien kirja ei ole ylikuormitettu termeillä, mutta joidenkin käsitteiden laaja käyttöalue hämärtää niiden viittaussuhdetta. Pääkäsite *diskurssisysteemi* esitellään koostuvaksi ideologiasta, sosialisatiosta, diskurssin lajeista ja kasvosysteemeistä. Diskurssisysteemin käsitettä käytetään varsin laveasti, eikä sen suhde esimerkiksi *kulttuuriin* tai *ideologiaan* ole kaikissa kohdin selvä. Myös termin *corporate discourse system* (esim. liike-elämän diskurssisysteemi) tarkoite jää jonkin verran hämäräksi. Kirjoittajat käyttävät käsitettä suurin piirtein samaviitteisesti kuin keskusteluanalyttikot termiä *institutionaalinen vuorovaikutus*, mutta toisaalta *corporate discourse system* asetetaan hierarkiassa samalle tasolle kuin utilitaarinen diskurssisysteemi, jonka tyypillinen käyttöalue se tavallaan on.

Kaiken kaikkiaan Intercultural communication on selkeästi kirjoitettu ja perusteellinen teos. Voisi sanoa, että se on utilitaristisesta diskurssisysteemistä käsin kirjoitettu: lukijaa lähestytään muistuttamalla häntä tärkeistä tai varottavista seikoista (= mukaanotto-kohteliaisuus) ja uudet topiikit esitellään deduktiivisesti. Tekstissä uudet asiat ja relevantit osatekijät tuodaan heti esiin, jonka jälkeen niitä perustellaan, syvennetään ja laajennetaan. ■

SALLA KURHILA

PL 13 (Meritullinkatu 1 B),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: salla.kurhila@helsinki.fi

LÄHTEET

BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1987 [1978]: *Politeness*. Cambridge University Press, Cambridge.

GOFFMAN, ERWING 1967: Interaction ritual. Anchor Books, Garden City, NY.
MAURANEN, ANNA 1993: Cultural differences in academic discourse. – Liisa

Löfman ym. (toim.), The competent intercultural communicator s. 157–174. AFinLAn vuosikirja 51. Tampere.

UNKARILAINEN OPAS SUOMALAISSUGRILAISUUTEEN

Márta Csepregi (toim.) *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest 1998. 287 s. + 32 värikuvaa. ISBN 963-243-813-2.

Nykyään Budapestin yliopistossa työskentelevä Márta Csepregi, jonka monet muistavat Helsingin yliopiston pitkäaikaisena, innostavana ja sydämellisenä unkarinlehtorina sekä oppikirjantekijänä, on suppeammissa piireissä tunnetulta puoleltaan myös ansiokas ostjakologi. Tutkijana, opettajana ja tutkimusmatkailijana hän tuntee suomalais-ugrilaisuuden monia puolia ja lienee siksikin ehdottomasti oikea henkilö toimittamaan ajantasaisen ja kansantajuisen kokoomateoksen, jolla unkarilaisille maallikoille annetaan yleiskuva koko kielikunnastamme.

Tällaista teosta on keskieurooppalaisten kielisukulaistemme mailla kipeästi kaivattu. Olemassaolevat unkarinkieliset yleiskatsaukset suomalais-ugrilaisiin kieliin ovat nimittäin sekä maallikolle kovin tieteellisiä että kielisukulaistemme nykyolojen kannalta täysin vanhentuneita. Erityisen tarpeellista asiallinen tieto on Unkarissa, koska siellä nykyäänkin kansalliset intohimot näyttävät purkautuvan loistokkaiden kansallisten alkuperämytologioiden rakenteeseen, vanhoista tutuista turkkilais- ja hunnifantasioista unkari–sumeri-rinnastuksiin. Mukaan saattaa liittyä myös perinteikäs salaliittoteoria: fennougristiikka on imperialistinen, itävaltalais-(neuvosto)venäläinen salajuoni, jonka päätarkoituksena on nujertaa unkarilaisten itsetunto tekemällä

heistä primitiivisten kotakansojen sukulaisia. Postsosialistisessa arvosekaannuksessa tällaisen rajatiedon harrastajat — jotkut jopa jonkinlaisia kielen ammattilaisia, minä luulisi olevan vakava muistutus historiallisen lingvistiikan tuntemuksen tärkeydestä! — pääsevät joskus julki vakavammillakin foorumeilla. Unkarilaiset fennougristit joutuvatkin näköjään muutaman vuosikymmenen välein julkisesti argumentoimaan suomalais-ugrilaisen kielisukulaisuuden puolesta; tuorein esimerkki tästä lienee Károly Rédein kirjanen *Őstörténetünk kérdései* ('Esihistoriamme kysymyksiä', 1998).

Finnugor kalauz ('Suomalais-ugrilainen opas') koostuu yli kahdenkymmenen kirjoittajan artikkeleista. Kirjoittajat ovat unkarilaisia fennougristeja tai lähitieteiden harjoittajia, ilahduttavan suuri osa nuorehkoa polvea. (Vain kaksi on Unkarissa asuvia ulkomaalaisia: saksalainen samojedologi Florian Sobanski sekä marilainen Margarita Kuznetsova.) Csepregi itse on kirjoittanut pitkän johdannon, jossa hauskesti ja selkeästi kerrotaan fennougristiikan ja vähän (historiallisen) kielitieteenkin perusteista. Muista yleisempiä näkökohtia esittelevistä artikkeleista haluaisin erikseen mainita Enikő Szíjn opettavaisen katsauksen Venäjän ja Neuvostoliiton suomalais-ugrilaisten historiaan. Erityisen kiitoksen

ansaitsevat selkeät ja yhdenmukaiset kartat, joista näkyvät sekä kansojen asuinalueet yksityiskohtaisemmin että kunkin alueen sijainti pohjoisessa Euraasiassa.

Kirjan rakenne ei noudata kovin selvää kaavaa, mutta ilmeisesti on pyritty hankkimaan useimpia kielikuntamme haaroja kohti vähintään kaksi artikkelia, sekä tieteellisemmin kutakin kieliryhmää esittelevä että konkreettisemmin, omakohtaisten matkamuistelusten kautta näiden kielisukulaisten nykypäivää valottava. Näiden tarkastelutapojen raja on tietenkin veteen piirretty viiva. *Finnugor kalauz* tuntuu paikoitellen epäröivän kahden roolin välillä, ollako viihdyttävä lukemisto vai tiivis tietoteos — vaikka parhaimmillaan se onnistuu olemaan molempia. Kuten luonnollista on, laaja kirjoittajajoukko tuottaa kerrontateknisesti ja tyyllillisesti hiukan hajanaista jälkeä: toiset selostavat kuivan asiallisesti kohdemaan oloja suunnilleen terästeollisuuden tuotantolukuja myöten, toiset antavat kynänsä lentää kuvaillessaan Viron keväisiä koivikkoja ja sinivuokkoja, taigan hantiperheen ansanasetuspuuhia tai udmurttien uusvanhaa uhrijuhlaa tihkusateessa rämpivän ja metanolivotkan vaikutuksia pelkäävän muukalaisen näkökulmasta.

Varsin monien kielisukulaistemme nykypäivää kuvailevien artikkelien pohjaviire on haikea. Neuvostoaikojen koettelemuksia, kieli- ja kansallisuuspolitiikan tempoiluja sekä Neuvostoliiton hajoamisen nostattamaa hetkellistä innostusta on seurannut ankea arki, jossa pienimmillä vielä

elävistä sukukielistämme näyttää olevan mahdollisuuksia säilyä korkeintaan teko-hengitettynä eksotiikkana. Liivin kielen nykyisissä taitajissa lienee jo enemmän ulkopuolisia harrastajia ja myöhäisheräneitä juurienetsijöitä kuin liivin »normaalisti», lapsuutensa kotikielenä oppineita. Niin karun koskettavia kuin kuvaukset mumoutuvan kielen ja kuolevan kulttuurin ympärillä leijuvasta hiljaisesta surumielestä ovatkin, juuri niiden kohdalla on myös ehkä eniten samojen yleisneuvostoliittolaisten historian ja arkielämän tosiasioiden toistoa, jonka lempeä karsiminen olisi ollut eduksi kirjan luettavuudelle. *Finnugor kalauz* on aika paksu kirja!

Suomalaiselle lukijalle kaikki *Finnugor kalauzin* hyvät puolet eivät välttämättä välity. Näkökulma on luonnollisestikin umpiunkarilainen, kielen ja kulttuurin ilmiötä havainnollistetaan unkarilaisiin vastineisiin vertaamalla ja Pohjolan oloja katsellaan leimallisesti Keski-Euroopan näkökulmasta. Joissain paikoin suomalainen lukija toivoisi myös ei-unkarilaista, etenkin suomalaista tutkimusta otettavan enemmän huomioon. Unkarintaitoiselle suomalaisellekin kirjaa voi kuitenkin suositella sen kattavuuden, ajantasaisuuden, eloisien matkakuvusten, selkeiden karttojen ja mainion kuvaaineiston takia. *Finnugor kalauz* on asiantuntevaa työtä, kulttuuriteko kielisukulaisiamme kohtaan. ■

JOHANNA LAAKSO

Sähköposti: johanna.laakso@helsinki.fi

Arvoisat Virittäjän kirjoittajat

Ohjeet kirjoittajille (takasivulla) ovat hieman muuttuneet. Toimitustyön helpottamiseksi pyydämme noudattamaan uusia ohjeita vuoden 2000 alusta lähtien. Muutos koskee lähinnä lähdeluettelon laadintaa. Lisäksi annetaan entistä tarkemmat ohjeet kirjoitusten enimmäispituudesta.

Virittäjän toimitus